

BUDAPEST TÖRTÉNETE.

A FŐVÁROS MEGBÍZÁSÁBÓL

ÍRTA

SALAMON FERENCZ.

HARMADIK KÖTET.

Kátfő bírálatok.

Buda 1687-diki tér rajzával.

BUDAPEST.

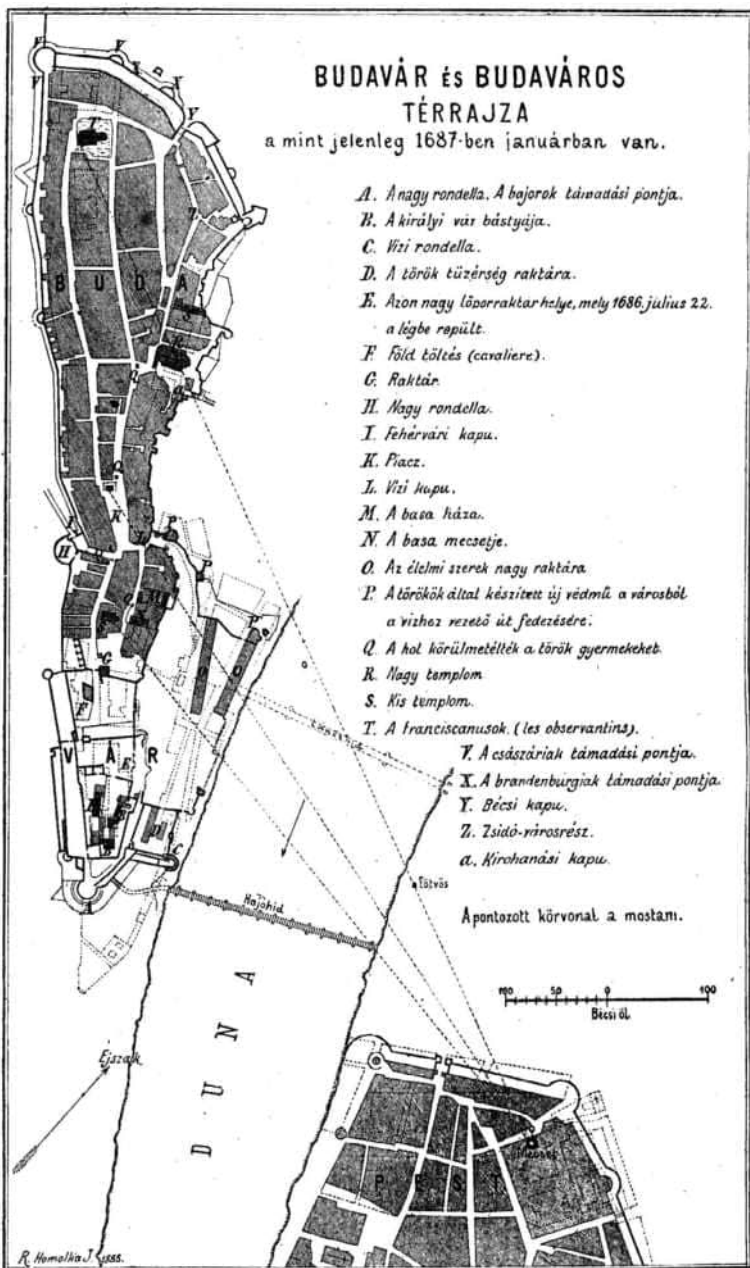
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1885.

A fordítási s minden szerzői jog fenntartatik.

BUDAVÁR és BUDAVÁROS TÉRRAJZA

a mint jelenleg 1687-ben januárban van.

- A. A nagy rondella. A bajorok támadási pontja.
- B. A királyi víz bástyája.
- C. Vízi rondella.
- D. A török tüzérség raktára.
- E. Azon nagy löporraktár-helye, mely 1686. július 22. a légből roppant.
- F. Föld költés (cavaliere).
- G. Raktár.
- H. Nagy rondella.
- I. Fehérvári kapu.
- K. Piacz.
- L. Vízi kapu.
- M. A basa háza.
- N. A basa mecsetje.
- O. Az ételmi szerek nagy raktára.
- P. A törökök által készített új védmű a városból a vízhez vezető út fedezésére.
- Q. A hol körülmetélték a török gyermekeket.
- R. Nagy templom.
- S. Kis templom.
- T. A franciscanusok (les observantins).
- Y. A császáriak támadási pontja.
- X. A brandenburgiak támadási pontja.
- Y. Bécsi kapu.
- Z. Zsidó-városrész.
- a. Kiróhanási kapu.

Apontozott körvonal a mostani.

A bécsi cs. k. titkos levéltár eredetije nyomán. A pesti részlet egy XVIII. századbeli rajzból. — Ez az alaprajz kiegészítésként szolgál a II. kötet elején közölt látképhez. A Pestről Budára áthúzott vonalak a nézés irányát jelölik. Megjegyzendő, hogy a perspektívának jobban megfelelne, ha ezek a mai Eötvös-szobortól vonattának. Csak azért választottam hátrábbi nézypontot, hogy történetileg jó formán ismert objectum legyen a kiindulás.

Tájékozás a harmadik kötethez.

Munkáin ezen kötete, mely kútfőbírálókat, kútfőmagyarázatokat, egy pénzügytan! értekezést, némely lajstromos összeállításokat foglal magában, kiegészítése a második kötetnek, s tulajdonkép annak csak melléklete, mindamellett, hogy külön is megvehető.

Eleve megállapított tervem szerint egy kötetet képezett volna a fő szöveggel, úgy hogy Budapest a Középkorban című munkám nem két, hanem egy kötetet képezett volna. — Azonban nem a külsőségekhez alkalmazkodván, hanem a tárgyak természetéhez, a tervezett kereten túl nőtt a földolgozás, s kénytelen voltam a Mellékletül szolgáló részt külön kötetben adni.

A második kötet folytatában *Melléklet* cím alatt történik a hivatkozás ezen III. kötetre.

Hogy lapszám szerint ritka esetben utalhattam a Mellékletre, annak oka az, hogy a két kötet megfelelő részeit párhuzamban, s mondhatni egyszerre dolgozván, a mire utaltam a szövegben, az nem volt még a Mellékletben lapszámozva, sőt többnyire kiszedve sem. Azonban a megfelelő tárgyakon az eligazodást megkönnyíti az ezen kötet végén található Tárgymutató, mely mindkét kötetre szól.

Az ezen kötet címlapja előtt álló rajz szintén megfelel a II. kötet elején állónak. Az összehasonlítás könnyebb így, mintha ugyanazon kötetben áll vala a két rajz.

Végül meg kell jegyezni, hogy az ezen kötet végén található személy-névsor, mely a XIV. és XV. század okleveleiben előforduló neveket foglalja magában (mellőzve a XIII. századbelieket, melyek csak kivételesen *vezeték-nevek*), fiatal barátaim: Szalay József, Nagy Sándor, Pettkó Béla és Barabás Sámuel szorgalmának köszönöm. Ezen névsor, úgy véltem jobban dokumentálja, mint bármi egyéb, városaink nemzetiségi viszonyait, sőt úgy hiszem magyar-nyelvtörténeti szempontból is nem egy érdekes adatot szolgáltat philológiánknak.

Budapest, 1885. aug. 8.

Salamon Ferencz.

MELLÉKLET
BUDAPEST TÖRTÉNETE
MÁSODIK RÉSZÉHEZ,

KÚTFÓ-BÍRÁLATOK.

Egyik jeles tájképfestőnktől hallottam, hogy neki az előtér elkészítése kerül legtöbb munkájába, egy a természet után készített múnél. Hozzátette, hogy a néző közönségnek nem is lehet fogalma ezen nehézségről.

Bármely irodalmi műnek nem árt hasonlítani némileg ebben a tekintetben a festő művéhez. Könyvem némely fejezetében (így a VI-dikban) a kétes adatokat alig érintettem, hogy a fő szempontokról annál világosabb kilátás nyíljk a tárgyra.

A következő sorokban vizsgálom a XI—XIV. századból városunkra vonatkozó adatokat, melyek részletezését azért zártam ki á fő szövegből, nehogy az csupa bírálattá és diplomatikai értekezéssé váljk. E helyen pedig azért nem mellőzhetők, mivel azon kevesek, kik Buda és Pest történetéről írtak, elfogadták.

I.

XI. SZÁZADBELI KÚTFÓK. ¹⁾

Városunk eddigi történészei hivatkoznak Sz.-István korabeli adatokra. Nem nagy ezen adatok száma; — de azok sem fogadhatók el.

Szent-István, — úgymond Thuróczy, — Ó-Buda városába jött, a királyné és Imre herczeg társaságában. A város-

¹⁾ Ezen munka VI. fejezetéhez.

ban egy templom sem volt még. A király mindjárt alapított egyet a város kellő közepén, Sz.-Péter és Pál apostolok tiszteletére, abból a kincsből, melyet Kean bolgár-szláv fejedelem legyőzésekor zsákmányul nyert. Azonkívül számos fekvő birtokkal gazdagította. Az építés folyamában Görögországból hozatott kőfaragókat hozzá. A királyi család áhítatosság okáért itt mulatozott. A királynő keresztokról, asztalokról s díszítésekről gondoskodott. Azonban a nagy mű nem készülhetett el Sz.-István életében, — hanem későbbi utóda Sz.-László fejezte be.)

E szerint már nem sokára 1003 után kezdték volna, a mai Ó-Budán a társas káptalan nagy templomát építeni, mert Kean legyőzetését amaz évre teszik.²⁾ Különös, hogy István, kivel oly sok nagy művet fejeztet be a hagyomány és történelmi hypothesis, a budait nem fejezhette be, holott Kean leverésétől harmincz évnél tovább uralkodott még. Gizella királyné nagyon buzgó volt az egyház illendő feldíszítésében, a mi elég különösen hangzik. Mert bármely korbéli emberek rendes szokása, hogy addig nem díszítnek belülről egy templomot, míg a kőmives munka bevégezéséből is nagyon sok van még hátra.

Sz.-István korát feldíszíték még némelyek a Buda határában később ismert Fehéregyházzal is. Egy XII. századbéli oklevélre hivatkoznak, mely 1015-ben fennállottnak mondja azt az Ecclesia Albát, s hozzá teszi, hogy akkor a pécsváradi apátság birtokába tartozott.

Az oklevél pedig ezt nem mondja.³⁾

¹⁾ Thuróczy. II. R. 31. fej.

²⁾ Podhraczy és Rupp 1022-ben kezdetik az építést. Semmi más okuk nincs erre, mint az, hogy Thuróczy következő 32. fejezete 1022-vel kezdődik.

³⁾ II. Géza oklevele (Fejér, Cod. Dipl. I. 300.) két kápolnáról szól. Egyik Sz. Péter kápolnája, mely a pécsváradi monostorhoz van csatolva; másik az, melyet köznyelven *alba ecclesiának* neveznek. Rupp maga Magyarország Helyrajzi Történetében, (I. k. 403. l.) igen helyesen Pécsváradra helyezi a fehéregyházát. Helyesen, mert ha az nem ott lesz vala, az oklevél azon hosszú lajstromba iktatta volna, melyet a monostor *Jcűlső* birtokairól ad, nem pedig oda, hol már a monostor szellemi és . belügyeiről van szó. Arról nem lehet tenni, hogy ugyanaz a Rupp Budapest Helyrajzi Történetében ugyanazon oklevél ugyanazon fehéregyházát Budának ajándékozza. Különben is Fehéregyház nevű templom és helység több volt az országban, hogysem épen csak a budai lehetett volna oda ajándékozva az oly távoli s az erdők vadonába temetett pécsváradi barátoknak.

Különös, hogy a kik Thuróczy állítását elfogadják, mely szerint Sz.-István Budán jártakor (szerintök 1022-ben) nem volt ott templom, néhány sossal alább a fehér templom nem hozza zavarba, mely pedig szerintök 1015-ben fennállván, régiebbnek kellett lennie.

De a két templomról való tudósítás Sz.-István korában, nagyon ingatag alapon áll, ha ezt az ellenmondást elnézzük is.

Azonban nem sokkal első királyunk halála után megvillan egy, de csak egy megbízható adat.

I. Endre király trónralépte idejéből való az, a hosszas viszály és polgárháború után.

A trónra hitt Endre herceg egyik öcscse társaságában Lengyelország felől igyekezett Fehérvárra a koronázásra. Hogy idejusson, a pesti révnél volt átkelendő a Dunán, melynek jobb partján lázongó pogány tömeg várta megérkezését. A keresztyén főemberek, egyháziak és világiak Fehérváron gyűltek volt össze; de onnan szintén a pesti révhez igyekeztek a leendő király üdvözlésére, nem gyanítván úgy látszik a pesti tömeg izgatottságát, különben a Sashegy alatti mellékéi tré térhetek volna.¹⁾

A rendes út Fehérvárról Pest felé akkor is, mint a római, s mint a mai korban, a Gellérthegy meredek sziklái s a Duna közti keskeny szalagon vezetett el, hol kevés számú ellenség tetemes erővel is huzamosan daczolhat. Itt állták útját a kocsiban utazott öreg Csanádi püspöknek, Gellértnek, kin fegyvertelen csöcselék követte el az undok tettet, szokott cynismussal. Az ismeretes legenda elég részletes arra, hogy egykorú tudósítások nyomán keltnek tartasuk. Az esemény lefolyása elég világosan kivehető. Ezen kívül is a fő tény, hogy ma is Gellértről nevezik a jobb parti feltűnő hegyet, nem enged semmi kétséget a hely azonosságára nézve. Sőt elfogadhatjuk, hogy a legenda későbbi szerkesztője az egykorú forrásból merítette a „pesti rév“ kifejezést.

De egy-két más helynévre vonatkozó kifejezés aligha a XI. századból való, hanem a legenda-író korabeliek.

¹⁾ A fehérvári urakról olvassuk: „Perrexerunt versus *portum Danubii*“, s ismét ugyanezt értve alatta: „Cum ad portum *Pest* venissent.“ Sz.-Gellért élete 20. fejt. Endlicher.

Ő a Gellérhegyet *Kreenfeld*-hegynek nevezi.¹⁾ Ez a szó, melynek német eredetét hiteles oklevelek kétségtelenné teszik, a német lakosság betelepítése utáni, tehát a keresztes hadjáratok előtt alig divatozhatott.

Buda említésénél is valószínű, hogy nem azt a Budát érti, a mit a tatárjárásig szoktak érteni e szó alatt. Mert a legenda szerint a főurak és papok sok keresztyénnel „indulnak Fehérvárról Buda felé.¹¹⁾ Tatárjárás előtti korban Buda alatt csak a mai *Ó-Budát* kellene értenünk. De ha a pesti révnél kellett fogadni a királyt, miért ment volna a tisztelkedő tömeg csaknem egy mértföldnyivel feljebb várakozni? — Nyilván való, hogy Buda alatt itt már az író azt érti, a mit az ő korában neveztek Budának, a mai várhegyet. E szerint a Pest kikötőre nézve megtartotta a XI. századbeli nevet, míg a vele tőszomszédos Gellérthegyre nézve a későbbi *Kreenfeldet*, s a várhegyre nézve a XIII. századbeli *Budát* használja.

A legenda író saját styíje lehet az is, hogy Pestet, egy helyen *civitasnak* nevezi, míg más helyen csak *révnek*, s dunai révnek. Legalább nem mérnök ezt a nevet hitelesnek venni Gellért korára nézve.

Késői keltű mindenestre a legenda azon állítása, hogy Gellért holtteste ideiglenes sirt Boldogasszony pesti templomában talált. Ez alatt nem érthetett mást, mint a mai budavári főtemplomot. Csakhogy ez nem volt még meg a XI. században, Gellért halálakor. Bizonyosságunk van, hogy IV. Béla idejében, a tatárjárás után építették.

A legenda ezen helye tehát félreértésen épül. írója nem volt tisztában azzal, melyik jobb parti templomban nyugodtak egy ideig a martyr földi maradványai. Az író értesülésének bizonytalanságát elárulja csak az is, hogy a kérdéses szent épületet egyszer templomnak, majd kápolnának írja. Legvalószínűbb, hogy Gellért ott talált Pesten ideiglenes nyugtot, hol később a róla nevezett templom állott a hegy aljában.

A legenda nem is sejtet valamit városaink mibenlétéről

1) „... in biga positum de monte *KreenfeU* submiserunt.“ Vita S. Gerardi 20. fej.

2) „Egressi sunt de Alba versus *Budám* pt Endre et Leventhe honorifice susciperent.“ U. a. 19. fej.

és viszonyairól. Nyilván nem a pesti nép maga követte el az orgyilkossághoz hasonló tettet, — különben ez valószínűen ki lett volna emelve, — hanem a mindenfelől odasereglett pogánypárti nép; mi kivehető az előadásból. Azt sem mondja legendánk, mintha Pest népe a keresztyenség buzgó híve, s talán már épen német lakosságú lett volna. Azt olvassuk ugyan, hogy az nap, mikor Gellért a nép dühének áldozata lett, még sok keresztyén esett áldozatul. De a keresztyén tömeg, papok s világi urak és szabad emberek Fehérvár felő érkeztek, mint az előadásból következtetnünk kell, s föltehető, hogy, a pogányokkal is vegyest sokan sereglettek már előre a pesti révhez. Az esemény lefolyása úgy lesz világosabbá, ha föltesszük, hogy miután a pogánypárt közemberei, tán egykori szabadok, de hitők miatt szabadságuktól és fegyvereiktől megfosztott szolgák elkezdték a harcot, nem várva be, hogy a párt mérsékeltjei a királytól szép szerével nyerjék ki az engedményeket, — kardra került a dolog a két párt fegyveres emberi között is. A legenda nem mondja, hogy sok pogány is esett volna el, mi világosabb bizonyossága lenne a harcnak. De egy legendához nem illet másokon is sajnálkozni, mint a keresztyéneken. Nem egyszer igen nagy csatáról a középkori krónika csak azt jegyzi fel: az ellenség megölt ennyi meg ennyi püspököt és főurat, mintha egyszerű útonállásról lenne szó. Pedig rendszeres ütközet folyt. Ebben az esetben is kétségkívül elesett még több pogány, mint keresztyén. Mert a harcz a pogányság leverésével végződött, s hihetőleg Endre fegyveres kíséretének megérkezte döntötte el. Ugyanis másnap ő temetteti el Gellértet a pesti kápolnába, s békén koronáztatja meg magát aztán Fehérváron. Pest vagy a pesti rév csak színhelye, s tán sokat szenvedett színhelye volt az eseménynek, de nem következik a legendából, hogy népe activ szerepet játszott volna.

Gellért csudatetei közt említ a legenda egy hajóst és egy német leányt, kiket a szent ember meggyógyított. Az előadás rendéből az látszik, hogy ezen csudás tények a pesti révnél történvén, a hajós és német leány pesti volt. Hajós ember léte Pesten nem jelent semmit, bármely korban; nem jelent többet egy német leánynak netalán pesti volta sem. Egyes németek lehettek kivált a Duna mentén fekvő váro-

saainkban nemcsak Sz.-István századában, hanem a vezérek korában is, s ha akkor szolgák voltak, a keresztyén király alatt sokan felszabadulhattak. A németek bevándorlása, ha tömegesebb volt is időnként és helyenként; de úgy látszik, nem egy későbbi városunk lassanként! bevándorlások által nyert túlnyomóan német lakosokat.¹⁾

A legenda Pestet határozottan a jobb parton fekvőnek tünteti fel. A rév ott lehetett, a hol 1848 előtt a hajóhíd állott, a mai Deák-utca irányában, s a jobb parti Pest a mai Vár-hegy és a Gellért közti szabálytalan zugban nem annyira terült, mint inkább szorogott.

Így az 1047-diki országrendítő esemény részletei más hitelest nem foglalnak magokban városunkról, mint azt, hogy létezett egy pesti rév, hogy volt valami temploma vagy kápolnája is a jobb, azaz a mai budai parton állott helységnek.

De sokat jelentő körülmény, hogy ama nevezetes eseménynek mai városunkban kellett történnie. Egy polgárháború volt ez, mely hosszabbra nyúlása által kockáztatta volna az ország s vele városunk jövőjét. Mert csak a német császár vette volna hasznát a belső harcoknak. — Német uralom mellett a Dunántúli rész külön terület maradván, központtá Buda nem emelkedett volna. Gellért nem csupán a hitért vértett el. A pogányság készületlen, utcai lázadászerű kitérése annak gyors leverését vonta maga után, s a keresztyénség megszilárdulására, a polgárháború megszűntére s vele Endre alatt az ország függetlenségének biztosítására vezetett.

Azonban később megújultak a trónviszály miatti polgárháborúk, s nyomukban járt ismét a külföldi beavatkozás, — különösen a német császár részéről, ki Magyarországra, mióta az keresztyénné lett, valami elvont eszmebeli jogokat igyekezett érvényesíteni, s ez által hátráltatta nálunk a keresztyénség és civilisatio megszilárdulását. Mert az elégületlenek vérmesebbjei nem alaptalanul vélekedhettek úgy, hogy míg az *ország pogány volt, az augsburgi vereség után sem gondoltak* ama hatalmas császárok az ország leigázására. *Hanem* mihelyt az ország keresztyénné lett, nyomban elkezdé a német császár az ország minden zavarát felhasználni uralma

¹⁾ Ipolyi (Beszterczebúnya tört.) ezt szépen fejtegette.

kiterjesztésére hazánkban is. Keresztyénség és németség kapcsolatos eszmék voltak.

Csak Géza és László alatt vált külön a két eszme, kik a császár ellen hatalmas ellenségével, a pápával fogtak kezét, míg Salamon királyt a viszonyok oda sodorták, hogy a német befolyás képviselőjét lássa benne a nemzetet. A pogányság visszaállításának veszélyéről már nem volt többé szó; de veszélyben forgott az ország önállósága.

Az előbbi zavarokban a német császárok bejövén az országba, elégnek tartják Fehérvárig nyomulni, szinte az ingadozott trón megszilárdítására. Jele ez annak, hogy Fehérvár volt főhelye királyainknak s a nemzet ezt tekintette központnak.

De a német befolyást megsemmisítő esemény ismét városunk fekvésének fontosságát tünteti ki.

1074-ben egy döntő ütközetben Salamon csatát veszít és koronát.

A krónika előadásából ez a helyzet tűnik ki: Salamon király a Tiszántúlról igyekszik a Duna felé, mely utóbbin, úgy látszik, átkelendő volt Pestnél. A trónkövetelő hercegek tetemes hadaikat Vácznál egyesítették. László a Garam mellékéről jött a felföld zászlóaljait erősítő morvákkal és csehekkel, Géza a Tiszántúlról vonult oda. Még Váczon vannak, midőn híret veszik, hogy Salamon a Rákos mezejére érkezett. Utóbbi is hírt vevén a hercegek közellétéről, nem meri megkezdeni az átkelést, hanem a síkságról visszavonul a csömör-czinkotai magaslatok felé, s a mai Czinkotánál történik a véres és döntő ütközet. A király csaknem egyedül menekült s jutott át a Dunántúli vidékre Szigetfőnél, mi a mai szentendrei sziget felső csúcsánál lehetett.

A hercegek Váczról kétségkívül rendes úton, a Duna partján ereszkedtek le Pest tájáig, s onnan vonultak Czinkotához; mert az ütközet elején ők állanak háttal a Dunának. A helyzet azt bizonyítja, Fogy ők a királynak akarták útját állani, nehogy átkelhessen Pestnél Dunántúlra, hol friss erősítésekre számíthatott. Ha a király az átkelést megkezdi vala, a legroszabb helyzetbe jut. A hercegek akkor lephetik vala meg, midőn a királyi sereg egy része már a jobbparton volt, de a másik rész a balparton állott.

A csata leírásában szerepel Vác, a Rákos mezeje, Czin-kota, de nem Mogyoród helység, hanem Mogyoród nevű hegy. — Így név ezték talán a Főttől Czinkotáig nyúló egész domb-sort. Pestről nincsen szó, sem Budáról. Az egész fegyveres actio a balparto n látszik lefolyni. Azonban a döntő harczias esemény után Budát említve találjuk.

Krónikánk szerint a győzelem gyümölcseiben Géza Vác-zon és Mogyoródon kívül városunkat is részeltette.

Thúróczynál olvassuk a győzelem és koronázás utáni időről, 1074. vagy 1075-ről:

„Tehát Géza király alapította a váczi egyházat — úgy-mond — s sok földdel és faluval gazdagította. S nemcsak ezt az egyházat, hanem a *budait* is ő alapította, melynek jövedelméül rendelte a *pesti* vámot; ezenkívül Somogyban három faluval s drága ékességekkel ajándékozta meg.“¹⁾

Így hazai krónikánk most I. Gézával alapíttatja meg ugyanazt az egyházat, melyet előbb I. Istvánnal alapíttatott. Mikor ama krónikát szerkesztették, úgy látszik, már nem tudták a budai egyház alapításának idejét és szerzőjét; mert különben művek nem tartalmazna két egymásnak ellenmondó traditiót.

Csak ez a példa is illusztrálja, hogy a krónika első össze-állítója sem nevezhető annyira írónak, vagy szerzőnek, mint szerkesztőnek. Szerkesztett pedig kritika nélkül. Minden jó volt neki, a mit írva látott vagy úton-útfélen hallott, — ha rosszul látta vagy rosszul hallotta is.

Az I. Géza-féle közleményben is meg van az a különös ellenmondás, a mi a Sz.-Istvánról szólóban. Itt is Géza sok drágasággal díszíti a templomot, pedig trónra lépte és halála közt csak vagy két év folyt le. Ha a krónikának igaza volna, a templomot csak kápolnának kellene képzelnünk, minden díszesebb faragványok nélkül. Ugyanazt mondhatjuk a váczi templomról is. Az még 1075 elején nem létezik s már 1077-ben abba temették volna el Géza királyt. Ha a krónika-szerkesztő ide iktatta volna azt, hogy Sz.-László fejezte be és díszítette. fel mindkét egyházat, természetesebbnek találnók az elbeszélést.

Ezenkívül az előadás modora is rontja az idézet hitelét.

¹⁾ Thúróczy, II. 53. fejj. Schwandtnernél. I. 126. I. Marci Chron. 72.

Krónikánk Salamon, Géza és László viselt dolgait részletesen beszéli el, úgy hogy azt egy kútfőből származónak kell tartanunk. De csak a politikai és hadi események előadása viseli magán az élet eleven színét. Az égi tünemények látásának beszövése nyilván a következő két század legendája, midőn Lászlót a szentek közé iktatták. S itt az előadás, mint-hogy több kútfőből kellett írni, már zavaros. Mind a két csuda ugyanazon helyen történik. Mert kétszer is elmondja a váczi templom helyzetését; s mert Vácznak egy Sz.-Péter templomot tulajdonít, melynek létezését senki sem tudja bizonyítani. Önmagának mond ellen még ebben is. Mert egyszer azt állítja, hogy a hol László az első visiót látta, oda Boldogasszony tiszteletére emelt templomot. (Valóban így nevezték későbbben a váczi főegyházat.) Azután ugyanezen első visió helyére Sz.-Péter-kápolnát épített Gézával és Lászlóval. .) Továbbá Vácot vadonnak mondja Géza királysága előtt, — pedig oly helység, mely ha Géza alatt tán nem, de nem sok idő múlva püspöki székhely, nehezen lehetett még akkor vadon. Összetéveszt nyilván más egyházat (tán a sz.-benedekit) a váczival.

Végre pedig a mi fentebbi idézetünk úgy látszik, nem is volt benne a krónika első fogalmazásában, — kézzelfoghatólag magán viseli az utólagos betoldás jellemét.

Nemcsak a „tehát“ szó bizonyítja ezt, melylyel az idézés kezdődik, — hanem az is, hogy már kétszer mondta volt, hová építették s hogy nevezték a váczi templomot: s akkor harmadik ízben kezdi: „Tehát Géza alapította a váczi egyházat“, s folytatólag: „de *nemcsak* a váczit alapította és gazdagította, hanem a budait is.“ Úgy tűnik fel, mintha a budai egyháznak az elbeszélésbe szövése kedvéért volna ismételve a váczi egyház alapítása. Egy szóval nagyon kétes, hogy ez a mondat egykorú iratból vétetett volna, — sőt még az is, vajjon egykorú betoldás-e a krónika első szerkesztésével.

Az egészből a fő tanulság az, hogy későbbi századokban volt egy traditio, mely a budai egyház alapítását Géza nevével hozta kapcsolatba.

Ha tudnók, mikor szerkesztették először nemzeti krónikánkat, s mikor történt a fentebbi betoldás, azon későbbi

¹⁾ I. m. 12.; és 126. 1.

korra nézve tudnék a fentebbiből azt, hogy Budán állott egy templom, mely jövedelméül a pesti rév-vámost szedte, s e szerint Pestnek nem volt még tekintélyesebb egyháza, mert különben ezé lett volna ama jövedelem.

A krónikának 1075 után ismét száz évnél tovább nincs mondani valója, se Budáról se Pestről. De kezdenek megszólalni az oklevelek már a XI. és XII. században.

Azonban — fájdalom — a városunkat illető ezen korbeli ily kútfőkre is majdnem kivétel nélkül áll az, hogy nem a tizenegy és tizenkettedik századra nézve használhatók fel, melyek dátumát viselik, hanem írták későbbi századokban, melyek dátumát eltitkolják.

Sem Sz.-László sem Kálmán idejéből nincs még oklevél, mely városunkat vagy valamely templomát említené. ¹⁾

II.

A XII. SZÁZAD KÚTFŐIRŐL.

II. István király idejéből két oklevél szól Budáról. Egyikben Péter *budai prépost* neve olvasható, ki a király pecsétjével hitelesíti amaz oklevelet 1124-ben.³⁾ A budai egyház e szerint magas rangra emelkedett már, hogy prépostsággá lett.

Fontos adat volna. Csakhogy a kérdés az, vajjon történelmi adatnak elfogadhatjuk-e az oklevél szavait?

Az adat teljességgel nem egykorú kútfőben található.

Azt, hogy 1124-ben létezett egy Péter nevű budai prépost, ki egyszersmind a király pecsétőre lett volna, állítólag csaknem száz év múlva 1217-ben írják. De valóban annál

¹⁾ Wenzel egy 1093-diki oklevélre hivatkozik (Budai regestáiban), hol Sz.-Péter nevű egyház említetik. De bajos azt a budaira érteni, miután oly név alatt sok más egyház állott fenn. Sőt positiv adat van arra, hogy az 1093-diki oklevél *nem* a budai egyházat érti „Sz.-Péter“ alatt. Ugyanis az 1225-ben kelt oklevélben magában, melybe az 1093-diki oklevél át van írva, ugyanez Sz.-Péter *apátság*nak van nevezve világosan. Tehát nem a budai egyház értendő alatta. (Schmitth. Ep. Agr. I. 134. és Fejér I. 484.)

²⁾ Fejér, Cod. Dipl. II. 67. és Knauz, Mon. Ecc. Strig. I. 82. „... presentem paginam per Petrum praepositum ecclesiae Budensis sigillo nostro proprio jussimus communicari.“

is későbbi időben. 1217-ben II. Istvánnak egy állítólagos levelét hitelesítik ugyan, s át is írják, de természetesen pecsét nélkül. Ez az, a mit transsumptumnak neveznek..) Mint-hogy pedig a középkori cancelláriák nyilván való hamisításokat is hitelesítettek elég gyakran, — miből lehet megítélni oly oklevelet, melynek se eredeti betűi, se a hártájája, se pecsété nincs meg? Egyedül azon szövegből, mely másolatbart, nyomtatásban, ha ez hibátlan, előttünk fekszik.

A II. István-féle oklevél terjedelmes tartalmát nem bonczolgathatjuk, mivel az a garam-melléki apátság birtokait tárgy^zván, városunk történetére nem tartozik. Csak néhány megjegyzést teszek. Különös az, hogy II. István egy pör felett mond döntvényt, s megerősít egy régi jogot, és mégis bevezetése úgy szól, mint egy donatióé.²⁾ Az 1124-diki tanuk neve ismételve van a pecsétlőjével együtt.

Ezen aláírások nincsenek rendben.

Különös, hogy az 1217-diki cancellár nem ütközött meg az 1124-diki okmány aláírásainak rendetlenségén. Egy érseken, Marcellus esztergomi érseken kívül (s csak egy érseket találunk itt), a következő nyolcz keresztnév birtokosáról csak annyi van mondva, hogy püspök, de az nincs, hogy melyik megyét kormányozza. — Már pedig egy ugyanazon 1124-dik évben, II. István nevében kelt más okmányon mindenik aláíró püspök megnevezi megyéjét is.³⁾

U24-ben, mint láttuk, nincs szó jegyzőről. A budai prépostról nincs mondva, hogy a királyi udvari tisztségek minő czímét viseli. Az sincs mondva, hogy ő szerkesztette vagy adta ki az iratot. Ő csak megpecsétli. Megjegyzendő, hogy a másik, 1124-ben kelt s említett oklevélben nincs is szó pecsétről, s annál kevésbbé pecsétlőről.

Azonban a budai prépostról szóló 1124-diki irat is csak megerősítése egy régibb király adományának, melyben elő

¹⁾ Knauz, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. k. 25., 54., és 119. számok. Fejérmél, II. 67., és III. 1., 194. 1.

²⁾ . . . „religionis indicium jussit opibus ecclesiam condonari, donataque conservari“ . . . s hátrább annak rende szerint el van mondva, hogy pör támadt s annak elítélését az esztergomi érsekre bízták stb.

³⁾ Ez a dalmatai Trau és Spalato szabadságait megerősítő oklevél. Fejér, II. 80. 1.

van sorolva, mily birtokokban és szabadalmakban részesítette I. Géza a garam-szent-benedeki apátságot. Az egész terjedelmében van begöngyölgetve II. István levelének szövegébe, s innen szintén egész terjedelmében ment át II. Endre 1217-diki iratába. Tehát amaz I. Géza-féle oklevél hitele is elválhatlanul össze van kapcsolva a II. Istvánéval.

Az I. Géza-féle levél kelt volna 1075-ben. Ebben két érsek szerepel már, s nemcsak saját, hanem megyéje megnevezésével is; de a keresztnévről felsorolt négy püspök megyéjéről hallgat az írás, s mégis oda van téve az, hogy „egyházaikat szerencsésen kormányzó püspökök. “ Épen ez a látszólag szabályosabb aláírási mód nagyobb szabálytalanság, mintha a phrasis elmaradt volna. Mert az „ecclesias feliciter gubernantibus“ föltételezi, hogy meg voltak már nevezve azok az egyházak, melyeket mindenik külön-külön szerencsésen kormányoz. Az I. Géza-féle oklevélben már se cancellár, se jegyző, se pecsétőr nem létezik. Azt a király sajátkezűleg írja alá s maga is pecsétli meg!.)

Végre különös itt az a cím, melyet I. Géza király ad magának: mintha zavarban volna arra nézve, tulajdonkép hogy is hívják csak őt. Azt mondja, ő az, kit akkor, midőn a magyarok hercege volt, *nagy*-nak vagyis *Geisa*-nak neveztek, — azután megkoronáztak, — s hogy ő Béla király fia. Hátrább ismét Pannóniák királyának írja magát?)

Ezt a zűrzavart kitisztázni akarni, azt hiszem fölösleges fejtörést okozna. Aligha maga a ki irta, tisztában volt vele. Egyedül Pannonia említése érdemel megjegyzést. Első királyaink pénzein találjuk a Pannonia nevet. Numismaticusaink úgy magyarázzák, hogy ez a pénzverés helyét jelenti, — csak-hogy ily nevű hely hol léte meg nem határozható.³⁾ A cím-beli változatok egybevetése magában eléggé elárulja a habozást, miben nem lebeghetett egy egykorú s legkevésbbé épen maga a király.

1) „Et ut mea regalis institutio futuris temporibus lirmitatem obtineat, *nianu propria* super firmavi et sigillavi.“ Knauz, i. m. 25. szám. Fejér, I. 428.

2) „Ego *Magnus*, qui et *Geisa*, inprimis Hungarorum dux, postea veró gracia dei rex consecratus, Bele regis filius.“ Hátrább pedig: „Ego *magnus*, qui et *Geisa*, gracia dei *Pannoniorum* rex consecratus.“ (Knauz, i. m. I. 53. és 59. l.)

3) „Notitia Hungaricae rei nummariae.“¹¹ (Schoenvisner. Buda, 1801.)

Így az állítólagos I. Géza-féle oklevél nem szolgálhat istábul a II. István-féle hitelének támogatására. Sőt alkalmas megingatni az 1217. II. Endre-félét is. Erre itt csak annyit jegyzek meg, hogy Endrének több levele, mely 1217-ből és 1218-ból található gyűjteményeinkben, összesen és egyenként gyanúsak. Azon évek ezek, melyekben a király a szent földön járt, — augusztusban ment el, májusban tért vissza. S mégis ezen két évből feltűnően több saját neve alatt kelt levelet bírunk, mint a megelőzőtt évekből. Feltűnő az is, hogy előbb nem volt szokása kitenni az évszámhoz uralkodási éveit — most ki szokta tenni; de elhallgatja bölcsen a hónapot. Az uralkodási évek is találomra vannak kiteve. Egy 1218-diki levele azt mondja, hogy ez az uralkodás tizenharmadik éve (nem számmal, hanem szavakkal). Két más azt írja, hogy ugyanaz az 1218-dik év az uralkodás XV. éve (római számmal). A mienk 1217-ben kel, az uralkodás 13-ik évében.¹⁾ Pedig mindezek ugyanazon egy cancellár alatt keltek, kit magister *Ugrinusndk* neveztek; de az eredetiben levő iratokon a kétségtelen hűségű utánnomásban egyszer Ugrinus, másszor Hugrinus, harmadszor Vgrinus. Akár ki más orthographiájának változatai, még a királyiéi is, megengedhetőbbek, mint épen a cancellárei, kinek „keze által“ kel a levél. Különös közös szerencsétlensége ezen 1217- és 18-diki leveleknek, hogy pecsétje mindeniknek, s egyet kivéve, zsinegestől együtt elveszett, vagy le van tépve! Épen ezek a híres oklevelek, melyekben *Bánk* bán, mint aláíró szerepel, s csupán ezen alapot vették fel történészeink, hogy ő az 1213-diki királyné-gyilkosság után is méltóságokat viselt. A mi 1217-diki oklevelünkön is ott figurái, nem ugyan mint nádor, hanem mint egyszerűen csak bán! Már csak ezeknél fogva sem megbízható az 1217-diki oklevél, melybe az 1124-diki át van írva állítólag.

A prépostság létezését 1124-ben nem bizonyítja valami más adat sem, — magára hagyatva áll az.

Az elszigetelt adatokat szolgáltató kútfővel pedig a feldolgozó történész másképp van, mint a levéltári kutató. Az utóbbi öröme legnagyobb, ha oly tárgyra lel adatot, melyről a többi kútfő merőben hallgat. De a történelmi kritikára nézve nem mindig az unicumok legbecsesebbek. A történelmi

¹⁾ Knanz, i. m. a mondott évekhez.

adatok olyanok, mint a fogsor. Ha egy-két följegyzésnek szomszédja nincs, mely támogassa, soha szilárdul meg nem állhat.

Már pedig a mi 1124-diki adatunkat nem támogatja semmi. Nem támogatják az egykorú, II. István idejében kelt más oklevelek, s nem támogatják az egy tárgyú, — vagyis a budai káptalanra vonatkozó közeli adatok sem.

II. István korából oly oklevél, mely a király nevében kelt, a fenn ismertetett kettőn kívül még csak egy van Fejér gyűjteményében. De az az egy is több mint gyanús hitelű. Pedig némileg Buda történetéhez tartoznék, miután azt olvassuk a végén, hogy: kelt Budán 1130-ban december 27-dikén.) így a király ebben a városban töltötte volna a karácsonyt, s így abban elég kényelmet és nem utolsó templomot talált volna. Azonban az 1130-diki oklevél egész tartalma olyan, hogy egy avatatlan krónikás jóval későbbi korban nem vetköztethet ki jobban egy való eseményt minden valószínűségből s indokából, mint a hogy itt állítólag maga a király mutatja be saját tetteit.

Arról van szó, hogy egy Koros nevű ur egykor megmentette a király életét egy medve körmeiközül, s azonkívül s azóta is oly jeles szolgálatokat tett a hazának, hogy nem lehetett véka alá rejtett gyertya. S mindezekért csak nagy későre emlékeznek meg róla. Ez nem valószínű. Bajosan lehetett oly magyar király, kinek ha életét megmentik, *azonnal* vagy kevés idő múlva ne gyakorolná a nagylelkűséget. De maga az okmány szerint a szép tett oly régen történt, mintha érdem volna a királytól rá emlékeznie. Sőt még többet is mond az okmány maga ellen. Azt mondja, hogy ezt az életmentőt atyja szerencsétlen halála után megfosztották minden *várától* (?), földjétől, falujától. A király elnézte ezt mindamellet, hogy az életmentésen kívül más érdemei is voltak Korosnak.

Mindezek fejében az volt a király hálája, hogy a bitorlók zsákmányául engedett oda egy szerinte derék hazafit s élete megmentőjét. S most is a helyett, hogy visszadatná ősi birtokát, némi kárpótlással elégti ki. — Az okmány hamis voltára az élet valóságának meg nem felelő ezen helyek, melyekben a király hálátlansága szemtől szembe hazudtolja meg a király

1) Fejér, Cod. Dipl. II. 8r. 1. Közli a Cornides-féle oklevélgyűjteményből.

háláját, nagyobb bizonyítékok, mint az a forma-hiány, melyen a diplomatikában jártasok szeme mindjárt az első sornál fennakad. Ott II. István egyszerűen csak Magyarország királya, — holott az ő korában még tán fontosabb volt, mint bármikor, oda tenni Dalmatiát és Horvátországot.

Mit mondjunk a *Kórus vezetőknévre* a XII. század elején?

De ha mindezek ellenére valaki be tudná bizonyítani a *Á.oi'* «s-féle oklevél hitelességét, ez az oklevél czáfolatául szolgálna az 1124-dikinek. Mert ha már ez utóbbi évben a budai káptalan feje oly nevezetes személy volt a király körül, most, 1130-ban, mikor állítólag a király Budán van, ennek a káptalannak semmi híre az oklevélben. A király — úgy szólván — maga pecsétel. ¹⁾

E szerint az 1130-diki oklevél is minden esetben csak még gyanusabbá teszi az 1124-dikit, mint újabb példája a kohalmányok későbbi divatozásának a XL, XII. sőt a XIII. század rovására is.

A városunkat említő legközelebbi oklevél, időrendben, az 1148-dikről keltezett.²⁾ Ez sincs meg eredetiben. Legrégibb transsumptuma az állítólagos 1253-diki. Az 1148-diki levélben a budai prépost *Miau*, már nem mint aláíró vagy pecsétlő, hanem mint perlekedő fél jelen meg állítólag II. Géza előtt, s az volna az első okmány, mely Budának, Pestnek és a budai egyháznak nemcsak pusztá létezését bizonyítaná, hanem némely ügyeire és viszonyaira is világot vetne. Csakhogy sok vádat lehet felhozni ellene.

A magyar királyok már a XII. században nem szokták magokat máskép czímezni, mint Magyarország, Dalmatia Horvátország stb. királyainak. A mi oklevelünk pedig eltér a szokástól. — Itt II. Géza csak II. Béla fia és király *az örökösödés jogán*. ³⁾

Az oklevél azt állítja maga, hogy az ország sok nemese irta alá azt. S utoljára is aláírták kilenczen: *elől* Belus bán (pedig nádor volt), s utána a püspökök, mi egészen szabály-

¹⁾ „... praesentem eidem Kórus dedimus paginam sigilli nostri munimine roboratana.“

²⁾ VI. fejezet, 116. és köv. 11. Továbbá XI. fej. 252. és köv. 11.

³⁾ Fejér, II. 129. 1. „Ego Geysa secundus, secundi Belae regis filius divina dispositione scepra patrum regni *jure haereditario* obtinens.“

tálán, s hiában igyekeztek némely oklevelészek természetesenek találni.

Szabálytalan az, hogy az aláírók közt ne első helyen álljanak az egyházi méltóságok; szabálytalan az is, hogy az ország két érseke közül egyik sem figurái egy országgyűlési végzés alatt, és mindössze csak két püspököt találunk ott. Azok is eltitkolják, hová valók.

De a forma-hibákon kívül magának a tartalomnak gyarlóságai igen szembetűnök.

Fő célja az okmányoknak, hogy mindenkit eltiltsa a Dunában való halásztól, a szentendrei szigettől a Csepel szigetig. Az oklevél-gyártó eszélyességéből nem is Gézától, hanem Sz.-Lászlótól származtatja ezt a szabadalmát a prépostságnak: oly korból, melyből józan észszel nem lehetett a tatárjárás után oklevél előmutatását követelni. Nevezetes az is, mily főbenjáró bűnnek van hirdetve a halászat.

Egyházi átok, birtok- és fejvesztés van kihirdetve mindazokra, a király és ország nevében, kik ezen rendelet ellen cselekesznek.¹⁾ Ezen fenyegetés alig szólhat másnak, mint Buda és Pest lakosainak.

Mentül régebbi időre megyünk vissza, annál olcsóbb élelemnek kell tartanunk a halakat. Kivált a Duna és Tisza messze vidékre szolgáltatva élelmi szerül nagy számú vizi lakosait. Különösen a Duna és Tisza halóriása az ízletes viza néhány példánya elég volt egész zászlóaljok vagy helységek jóltartására. 1051-ben I. Endre király a kiéhezett német sereg számára Győrön alul ezer szalonnán, ezer ökrön, boron, kenyeren kívül *ötveM darált* roppant nagyságú vizát ajándékozott. 1500-ból Komáromról azt jegyezte fel egy. német utazó, hogy ott rendkívül sok vizát és tokot halásznak — egyszerre százával fogják azokat s kiviszik Becsbe is, sőt külföldre is.

Csuka, ponty és harcsa szintén bővében volt. Még a XVI. században is — mint Oláh Miklós írja — pontyot és harcsát, melyek némelyike fél öl hosszú is volt, Bácsban majd-

¹⁾ „nulhis ibi piscari praesumat, et siquis impostemm quoque regiae disposition! contraire voluerit, anathematis feriatu exterminio, regis et regni totius reus existat. (U. o.)

nem ingyen lehetett kapni: ezer darabot adtak egy arany forinton.¹⁾

Nem lehet benne kétség, hogy Buda és Pest Dunája szintoly gazdag volt a halakban, mint Győr, Komárom és Bács Dunája.

De épen a roppant gazdagság mellett feltűnik a halak roppant csekély értéke. S csakugyan Budán és Pesten is kevés értéke volt a halnak. Mikor Róbert Károly 1326-ban szabályozza a pesti révdíjat, minden, bármivel rakott szekér 4 dénárt fizet az átvitelért. De két üres szekér vagy két hallal terhelt szekér csak egy dénárt fizet. Tehát a halat nem is tekintették áruezikknek.³⁾

Épen ezen értéktelenség miatt meglepő az, hogy egy király és állítólagos országgyűlés oly főbenjáró s isten ellen való bűnnek nyilatkoztassa azt, ha egy molnár-legény unalmában, vagy egy fáradt katona étvágya csillapítására egy-két csukától fosztja meg a kimeríthetlen bőségű Dunát a prépost engedelmé nélkül.

Ama nagy büntetés pedig hirdelve lett volna egy országos éhínség esztendejében 1148-ban!³⁾ Föltehető-e egy prépostról, hogy a köznyomor idején kérjen szigorú halászati tilalmat saját hívei ellen, vagy ha előáll vele, a király és országnagyok indignációval ne utasították volna el?

Nem is kelt az a levél 1148-ban, hanem vagy 144 évvel későbbben III. Endre uralkodásit alatt, mint munkám szövegéből kitűnik. Legrégibb ismert kézírata ama Géza-féle oklevélnek III. Endre korabeli.

Sajátságos félreértéseket találunk ezen oklevélben, melyek nyilván tettett együgyűségek, a régiség színezetének megadására. Azt színleli, mintha nem értené szerzője a divatos „tanya¹¹ szót, mely halász-tanyát tett, a hol a halászok laktak, szerszámaikat készítették, — s malom is tartozott hozzá. Boldogtalanul *Tuna*-nak írja.⁴⁾

1) Szinyei József érdekes közleménye: „Adatok Rév-Komárom halászatához.“ Vasárnapi Újság, 1863. évfolyam. 14. és 15. szám.

2) Fejér, VIII. 3. 57.

3) Katona, II. list. Cr. azon évhez.

4) „piscaturam, quae vulgo *tvna* dicitur.“ Knauz olvasása (Budai regesták).

A halászati jogon kívül az oklevél új adományokat is tétet II. Géza királyllyal az ó-budai prépostság részére.

Ezen új adományok: a pesti révvám, a kerepesi vám és bizonyos vásár-vám.

Voltak, kik úgy vélték, hogy Pestnek balparti részét egy kis Dunaág. vevén körül, ezen is át kellett szállani, s az volt a *kerepesi* rév. Az elnevezés akkor is különös volna; de ellenkezik a dolog természetével, mert akkor a mai Pest sziget lesz vala. Már pedig, mint a szövegben kifejtem, ott kellett keresni a révet, a hol sziget nem lévén, egyhuzamban lehet átkelni az egész Dunán. — Már III. Endre korából s későbbi időről bőven vannak adataink. Egyikben sem fordul elő egy *kerepesi*, hanem igenis a pesti és jenei rév, s olykor a megyeri. Érdekes példa, hogy a hamisítók néha szándékosan használnak oly nevet, melyet senki sem hallott még. Ezt is a régiség színe kedvéért. Ráfogják aztán, hogy ma így hívják, a mit régen ily furcsán neveztek. 1292 körül azt mondhatta a hamisító, kerepesi rév alatt nyilván nem lehet mást érteni, mint a mit ma jenei révnek nevezünk.

Az ál-oklevél a káptalannak adományoztatja „a pesti rév vámját és a *kerepesi* vámot, *valamint* a borral, sóval alulról érkező vagy egyéb árukkal leutazó *hajók* vámját is.“¹⁾

Különös az a kifejezés is, a melylyel a budai vásárvám van jelölve: „*tributum fori Geysa*.“

Mit jelent ez? — A *forum-ot* aligha nem hibásan fordítónók piacznak, s azért hiában keresnök holfekvését. Középkori értelemben leggyakrabban ez vásárt, *sokadalmat* jelent.

A mi oklevelünkben is vásárnak kell fordítunk a *forum-ot*, még pedig alkalmasint sokadalomnak, azaz évenkénti vásárnak, melyet Ó-Budán tartottak.

A „*tributum fori Geysa*“ így fordítható le: „A Geysa király engedte vásárnak a vámja.“

Az ily vásárok a középkorban bizonyos ünnepeken folytak s minden országos vásár egyszersmind búcsújárás volt. — Nagy vásár, melyre a király ad szabadalmat, nagy egyházra s nevezetes templomra enged következtetést. Azonban a fen-

¹⁾ „*Tributum portus Pest et Kerepes, navium etiam cum vino sive cum salibus ascenduntium, sive cum aliis venalibus descenduntium eidem ecclesiae. ... condonare curavi.*“

tebbi rövid mondat alatt lappangó értelmet még jobban megközelítjük talán, ha így fordítjuk: „A Géza-féle privilegialis levélben adott vám.¹¹ Értve alatta a vásár vámját. Mert egyik sajátságos átvitt értelemben jelenti a *forum és fons* a középkorban, a községi státútumot s néha a királyok edictumát is.¹⁾

Akár sokadalmat, akár egy bárminemű vámra vonatkozó szabadalom-levelet értünk alatta, mindenesetre a tatárjárás után is a bírák előtt értelmezhető kifejezés volt, valamint traditióból tudvalevőnek kellett lenni, hogy Géza adott szabadalom-levelet vagy vásárjogot Budának.

Csak az tűnhetett volna fel különösnek a tatárjárás kora utáni bíró előtt, hogy Géza király tulajdon maga nevezzen valamit Géza szabadalmának, vagy Géza vásárának, vagy ha úgy tetszik, Géza-piacznak. Bajos föltennünk, hogy egy bíró ily anomáliára nézve felvilágosítást ne kérjen az illető felek ügyvédjétől. Vagy azt kell mondanunk, hogy ez a gyanús kifejezés elkerülte az 1295-diki hitelesítő figyelmét, — mint elkerülte sok más nagyobb képtelenség is, — vagy a hamisító úgy értelmezte, hogy nyilván I. Gézára érti II. Géza ama kifejezést, s az utóbbinak elég műveletlen jegyzője restségből nem tette oda a szokásos kifejezést: „az én dicső ősom.¹”

Fontosabb kérdés ennél tárgyukra nézve, hogy egy furfangos levélkohló mi okból fejezte ki magát ilyen kétséget gerjesztő módon?

Két eset lehetséges: Vagy használt kifejezés volt a tatárjárás után még egy ideig „Géza vására“, vagy nem.

Fia még III. Endre idejében is az volt a budai vásár neve, vagy traditionalis kifejezése volt a vásár-szabadalomnak, az okmányhamisító azt azért használta, mert annyira közkeletű volt, hogy más néven nem is nevezte senki.

Ha az nem volt használatban akkor, s talán soha sem, abban az esetben még más documentumot is kell vala előmutatni ennek támogatására. Ez pedig hiteles nem lehetett. Mért ha a tatárjáráskor leégett iratok közül egy-egy hiteles marad vala meg, az ezen tárgyról szólót el lehet titkolni, a koholmány épen azért készülvén, hogy a valaha létezett hiteles iratoknál valamivel többet követeljen. Tehát a hamis ira-

¹⁾ Ducangenál.

tót, csak más hamisítvány támogathatta volna. De ekkor nem sokkal egyszerűbb lesz vala-e kerülni azt az ismeretlen kifejezést, melynek érdekében még egy külön hamisítvány fáradsága és kockáztatása szükséges?

Azért nagyobb valószínűség szól a mellett, hogy a „*fórum Geysae*“ a tatárjárás után ismeretes kifejezés volt, habár hiteles oklevelekben nem fordul elő, s habár egy részrehajlatlan és figyelmes bíróban a Géza szájába adott kifejezés kétséget támaszthatott is.

Két támaszpontunk van e szerint azon valószínűsége, hogy II. Géza volt Ó-Buda városi rangra emelője: egyik, hogy a tradícióknál fogva egy tatárjárás utáni hamisító akkor számíthatott legtöbb hitelre, ha a nevezett királynak tulajdonít messzemenő engedményeket a város káptalana részére, — másik támaszpont a *Géza vására* elnevezés, melyet 1292. táján is még közhasználatban levőnek kell föltennünk.

Ez a magában hamis oklevél tehát az, mely az első ujjmutatást szolgáltatta Ó-Budára és káptalanára nézve. Munkám szövegében ezen ujjmutatás nyomán haladva, úgy hiszem sikerült kimutatnom, hogy II. Gézára vivén vissza a budai káptalan alapítását, városunk ezen nagy fontosságú eseményét jól be lehet illeszteni más rokon tünemények sorába s az országos történelembé.

A XII. század második feléből kezdenek hitelesebb adataink lenni a budai prépostok létezéséről. Ilyen egy 1156-ban kelt egészen egyházi tárgyú oklevél, melyben a tanuk közt a megyéjünkkel együtt megnevezett püspökök neve után következik négy prépost neve: első a *Rafael* budai préposté.¹⁾ Szerintem, ez az első hiteles említése a budai prépostságnak.

1 170 körül — az évszám nem világos — egy oklevél aláírása ismét feltüntet egy budai prépostot, Barnabás nevűt.) III. Béla idejében pedig a budai prépost Adorján, mint királyi cancellár ir alá két okmányt.

Egyik 1185-ben, másik 1186-ban kelt.³⁾ Minthogy a két

¹⁾ Knauz, Mon. Eccl. Strig. I. 108. 1. 76. sz. Fejér, C. Dipl. II. 140.

²⁾ Fejér, IX. 7. 634.

³⁾ Wenzel, Árpádkori okm. I. k. 72. és VI. k. 162. Knauz, M. E. St. I. 131.1.

Egyikben: „Adrianus Budensis Ecclesiae Praepositus, et aulae regiae cancellarius.“ Másikban: „per Adrianum Budensem prepositum, nostrumque cancellarium fecimus scribi et regiae auctoritatis sigillo muniri precepimus.“

oklevél igen különböző tárgyú, s más-más család magán ügyeire vonatkozik, bajos föltenni, hogy legalább ebben a részben ne volnának hitelesek. Különösen az utóbb keltnek eredetije is meg van az esztergomi primási levéltárban, — bár hiányzik rajta a pecsét.

A cancellárság még a XII. században s később is nem csekély kitüntetés volt ugyan; de országos méltóság s rendszerezített hivatal nem volt. Még ezen s a következő században is ritkábban püspökök a cancellárok, — többnyire prépostok, hol a fehérvári, hol az aradi, hol a szebeni s olykor a budai prépostokat látjuk ezen minőségben szerepelni. A flandriai grófok cancellárjai is a prépostokból teltek ki. III. Béla ideje előtt — a mennyire a meg nem bizható oklevelek tömkelegében eligazodhatunk, úgy látszik — egyszerűen *nótáriusok* szerepeltek mint államokmány-fogalmazók. Igen valószínű, hogy a királyok tetszés szerint, minden megállapodott szokás nélkül, választották udvari jegyzőül hol ezt, hol amazt a prépostot vagy püspököt, — s talán nemcsak az idő, hanem a kelti hely szerint is változott az. A cancellárság még nem volt állami méltóság, — hanem lépcső lehetett ahhoz. Mert *Adrianust* is nemsokára budai prépostból erdélyi püspökké látjuk előléptetve lenni.¹⁾ Ennek utóda a cancellárságban, *Katapan* fehérvári prépost 1198-ban már egri püspök, bár még mindig udvari cancellár minőségben.

Ez a rendszertelenség a cancellárságban nem bizonyosság-e arra, hogy III. Béla alatt elkezdődhetett ugyan nagyobb mértékben az írásbeli bizonyítás a királyi törvényszéknél, de birtok- és másnemű jogokra nézve az írás és pecsét nem volt még oly múlhatatlan s nem is mindenek feletti bizonyíték. Még mindig többet igazítottak el élőszóval, mint írásban. A hiteles helyek összes levéltára a tatárjáráskor nem is a templom sekrestyéjében égett le, hanem utazás közben kicsinysege miatt vészett el egy tarisznyában vagy ládában. Az eredeti és hiteles oklevelek kevés voltát a tatárjárás előtti időben csak félig lehet a mongol pusztításnak tulajdonítani, — félig annak, hogy összesen is kevés lehetett az oklevelek száma.

Külföldön sem voltak oly messze ebben, mint gondolnók.

¹⁾ Fejér, II. 250.

III. Béla kortársa Filep Ágost francia király állam-levéltára nem lehetett igen nagy, midőn azt olvassuk, hogy a csataterre vihette magával, hol szerencsésen el is veszett. Ő volt aztán első (a pápát kivéve), ki székhelyén állami levéltárat állított fel, hogy többé az a baj meg ne történhessék.

A császár mutatása Budán, föl engedi tennünk, hogy ott volt egy királyi kastély. Ezenkívül az, hogy ott egy káptalan számára adományokat osztgatott egy előbbi király, meggyőző arról, hogy az akkori Buda környéke eredetileg királyi birtok volt, mely nagy részben már II. Géza idején lett a káptalan birtokává.

A budai egyháznak III. Béla idejében az osztrák határon is volt birtoka, *Márton*, mely a mai Kis-Mártonnak, vagy Nagy-Mártonnak vagy végre Sz.-Mártonnak felelhet meg. Daczára, hogy az oklevél, mely 1202-ben említi a budai egyház eme birtokát, hiteles irat, bajos eligazodni a határjárásban említett helyneveken, mik tárgyunkra nézve közömbösek is.¹⁾ Hogy Imre király atyja III. Béla pénzen váltotta meg a budai egyháztól a „*villa Martini*“-t, azt engedi gyanitnunk, hogy az a birtok eredetileg a fiscális, vagyis várispányi földekhez tartozott, melyet nem ő ajándékozhatott a káptalannak, hanem valamelyik előde, — különben bajosan lehetne föltenni, hogy ugyanaz a király pénzen váltsa meg, a mit önmaga ajándékozott el. — III. Bélának a birtok kétségkívül védelmi czélokra kellett; és valamelyik határszéli várispánsághoz csatolta. De Imre király, a nélkül hogy a birtok minőségét említné, *Benedek* vajdának adja, — mi azonban nem teszi azt, hogy megszűnt volna honvédelmi czélokra szolgálni, — csakhogy most nem királyi katonák, hanem egy főúr védelmére bízott. .

III.

A XIII. SZÁZAD OKLEVELEI.²⁾

A szövegben megtettem észrevételeimet II. Endrének 1212-ből keltezett állítólagos két oklevelére, melyekben a bu-

¹⁾ Fejér, II. 395. és Horváth M. Magyar Tört. Tár IX. k. 5. 1. Eredetije a bécsi cs. k. államlevéltárban. Hű másolatát Károlyi Árpád ur szívességéből bírom.

A szöveg XI. fejezetéhez.

dai káptalan érdekében egy hamisító elmondta a királylyal igen keserves megrovásokat maga magáról, — holott a pápa nem szorította ilyenekre, miután a pápai regesták közt ilyenek nyoma nincs.

A tatárjárás után, nézetem szerint, új korszak nyílik meg okleveleinkre nézve. Mindenki belátta, hogy az országos pusztulás okozta birtokjogi zavarban, mely előny, ha valaki írásban tudja felmutatni jogait. Miután sok helyen a lakosság elpusztult, az élő tanukkal való igazolás lehetetlenné, vagy ki nem elégi tövé vált. — Ezenkívül maga IV. Béla, már a tatárjárás előtt megkezdte az országos vizsgálatot a birtokok jogcímére nézve, s az írásbeliség teljessé váltának bizonyága az a telekkönyv-szerű birtok-lajstrom, mely hasonlított Hódító Vilmos *domes-day-book*-jához. Nagy haladás volt, hogy most magok a birtokosok kívánták, minden bizonynyal, bármi régi időből örökölt jogaikat a király által megerősíttetni.

Azonban csalódnánk, ha azt vélnők, hogy a tatárjárás után már okleveleink mindjárt megbízhatóbbak. Magyarországon az a kor következett be, mely Németországon a X. század végén, a magyarok külső hadjáratainak megszűnte után, midőn egyházi és világi nagybirtokosok a császári jegyzőket tömegesen rohanták meg ál-oklevelekkel és követelésekkel. Az ál-okleveleket tárgyaiknál fogva megismerni bajos volt, messze fekvő birtokok s zavarba jött jogviszonyok miatt. A cancellárok nem ismervén rá a hamisításra, kiállították hivatalosan, pecséttel ellátva s a császár által aláírták ünnepelesen a hamisítvány megerősítését. Mások előállottak, hogy okmányaik benn égtek a magyarok által felgyújtott templom sekrestyéjében, s nem maradt meg egyéb egy darabka lajstromnál vagy oklevél-töredéknél, mely azonban elég sokat mondó és hamis volt. Ennek alapján, vagy hamis tanúskodás nyomán egy új diploma állíttatott ki.¹⁾ Ez történt Magyarországon is a tatár-pusztítás után. De a hamisítások ezzel véget nem értek. Különösen tárgyunkra nézve a hamisítók felhasználták később IV. Béla idejét, melyben a király sok új és régi jogról állított ki nagy számú oklevelet. A ha-

¹⁾ Néhány ily németországi hamisítványt a salzburgi érsekség részére bemutatam a „Századok“ 1882. évi folyamában.

misítások különben nem szűntek meg mindaddig, míg a birtoklás okleveleken épült, szintúgy nem, mint a bankóhamisítás nincs egy bizonyos korhoz kötve. Minden generációnak volt alkalmasint azzal foglalkozó mesterembere a középkori Európa minden nemzeténél, mindamellett, hogy a mi törvényhozásunk is szigorú büntetéseket szabott rá.

Az 1212-diki érintett oklevelekről itt csak egy-két megjegyzést teszek. Különös tünemény, hogy két oklevél ugyanazon időből ugyanazon tárgyról szól s mégis terjedelemben és fogalmazatban eltérnek egymástól.

A dolog abban áll, hogy az oklevelek egyike *egykorú* eredeti gyanánt mint önálló okmány őriztetik a pozsonyi káptalan levéltárában; — a másik pedig mint transsumptum található ugyanott, s az átirat 1295-ről, III. Endre korából van keltezve. .) Fejér gyűjteményében mindkettő a III. kötet első részében egymás mellett olvasható (Knauz regestái kijavították a leírásbeli hibákat), az eredeti a 118-ik lapon, a transsumptum a 121-diken kezdődik.

Ha a transsumptum rövidebb és enyhébb volna az állítólagos eredeténél, azt mondhatnók, hogy a leíró némely fölöslegeseznek vélték kihagyásával, kivonatra vett magának szabadságot. Ámde megfordítva, a transsumptum jóval bővebb az eredeténél. Az előbbi *három laponál* többet foglal el Fejér kiadásában, az utóbbi csak mintegy két és fél lapot ugyanazon betűkkel. Az 1295-diki átiratban pl. az aláíró méltóságok névlajstroma tetemesen toldítva van. A stylizálás is más, s nevezetesen a transsumptumban II. Endre szájába keményebb önvádak vannak adva, mint az úgynevezett eredetiben. A helynevek is hibásabbak az úgynevezett eredetiben, mint az átiratban.

E szerint föltehető: mindkettőt 1295-ben, vagy kevésse azelőtt gyártották. Az eredeti gyanánt őrzött példány csak első fogalmazat, kísérlet lehetett, hogy a transsumptumba úgy illesztessék be; de az átiráskor csináltak egy másikat, mely jobban meglátszott felelni az *igényeknek*.

¹⁾ Fejér hibásan mondja, hogy az esztergomi káptalan levéltárában található. Az oklevél 1295-ből Fejérnél, VI. I. 378.

Tudnunk kell, hogy ugyanazon 1295-diki átirat társaságában találjuk a II. Géza-féle fenn ismertetett hamisítványt is, s ezen átirat legrégebb példánya ennek.

És ime mindjárt még egy 1295-dik évből ismert, állítólag régebbi oklevél, mely 1243-ban keltnek hirdeti magát. A budai káptalan részére állítólag adott kiváltságokat tartalmazza, s ugyanazon oklevélbe van transsumptumképen foglalva, hová az 1212-diki oklevelet és a II. Géza-félét iktatták.

Az oklevelet nemcsak ez a rősz társaság teszi gyanússá, hanem egy anachronismus is ezen szavakban: „Cives de vete-re Buda.“

Még 1243-ban nem állott Új-Buda; s ha Béla pár hónap alatt oda varázsolt volna is azt a várhegyre, az még nem viselt Új-Buda nevet, — hanem *pesti hegy* vagy *pesti Újhegy* nevet.

A tatárok 1242-ben vonulnak ki Magyarországról, s ősszel költözött vissza Dalmatiából a királyi család. Ki hinné, hogy egy évvel ezen esemény után a budaiak fő dolga lett volna perpatvart támasztani a káptalannal a bíró kinevezésének joga felett, s szembeszállani azzal a földesurral, mely a közinségben leghathatósabb segítségére lehetett a városnak?

Mikor még majd senkinek sem volt kényelmes hajléka, mikor alig volt mit enniök a nagyobb birtokosoknak is, oly luxus felett vitázni, minő a bíróválasztás joga, — nem lehetetlen ugyan, de nevetséges lett volna az általános gyász ellenére is. A bírászkodás kérdése magában elég fontos; de nem voltak bizonyára a budaiak annak híjával. Egy vagy másfél év, meddig a békés élet megszakadása tartott, nem oly hosszú idő, hogy a régi szokást a bírászkodásra nézve akár a város akár a káptalan elfelejtette volna. Luxusnak nevezem azt, ha azon viszonyok közt bármelyik fél valami újat akart volna behozni.

Már pedig ezen különös tüneményt tárja fel előttünk egy 1243-ból datált s magát a legnagyobb mértékben hivatalosnak valló irat.

Bár nem képtelenség, de valószínűtlen, hogy IV. Béla Sz.-Fehérváron egy vasárnap üljön össze az ország nagyjaival (principes) egy ily nem országosan fontos, s nem is sürgős

ügyben.¹⁾ Nincs szó az oklevélben a tatárjárásról. Mikor gyártották, ignorálhatták, hogy a tatárjárás előtti oklevelek elvesztek volt.

IV. Béla állítólag óvást tesz 1243-ban, hogy Ó-Buda bármely oklevelet mutasson is fel, az érvénytelen, ha a káptalan felhozott jogával összeütközik!

Ez az állítólag 1243-ban kelt oklevél egy 1295-diki transsumptumból ismeretes. Az utóbbi időbeli kalocsai érsek mint hitelest íratja át: megerősít tehát egy hamis oklevelet.

Ugyanily tárgyú és hitelességű egy 1253-diki oklevél is.

1253-ban a budai káptalan felszólítja Heym váczai, Gál erdélyi püspököt s János pilisi apátot, tegyenek bizonyosságot a Géza-féle 1148-diki oklevél hiteles voltáról. Mert a pápához akarják azt küldeni megerősítés végett.

Az eredeti okmányt, azt írják ők, nem küldik Rómába, mert az annyira ócska, hogy minden dörzsölődéstől félteni lehet.²⁾

A három felkért bíró tanúsítja, hogy a kérdéses iratból semmi sincs kitörülve, kivakarva s átalán hogy nincs meghamisítva (vitiatum). Saját pecsétök odaillesztésével erősítik ezt, valamint azt is, hogy a szemük előtt lemásolt okmány hű az eredetihez. A pecsétek azonban ma már nincsenek meg, mint képzelní lehet. A Rómába utazással Ambrus „Scholasticus” bízott meg.

A kelti idő 1253. Nicomedus (helyesebben Nicodemus) vértanú napja. Ez a magyar oklevelekben ritkán előforduló név kétszer található a régi naptárakban, t. i. június 1-sején és September 15-dikén. Utóbbi a vértanú halála napja, s egy-két későbbi magyar oklevelén is September 15-dikét jelzi.³⁾ Azonban valószínűbb, hogy az oklevél június elsejét érti alatta.

¹⁾ Fejér, C. D. IV. I. 269. és VI. I. 378. Kijavítva az eredeti után Knauz budai regestáiban 8. és io. 1. IV. Béla 1243-diki levele kelt „tertia Nonas julii” vagyis július 5., mi azon évben vasárnap volt.

²⁾ „. . . ita sit antiquatum, ut ab Omni consumptione timeatur.” Consumptio tulajdonképp szótagok és szavak szándékos kivakarását jelentette a középkorban; itt módosított értelmű. Azonban nem lehetetlen, hogy igen szokatlanul a „magával-vitel” „Mitnehen” van e szóval lefordítva. Fejér, Cod. Dipl. IV. k. II. r. 204.I. és Knauz a budai káptalan regestáiban. Tört. Tár XII. k. 6.1. Eredeti a pozsonyi káptalannál.

³⁾ Knauz Kortana 222. lap.

Mert annyit kicombinált a koholmány készítője, hogy Ambrus budai olvasó-kanonok csakugyan Rómában járhatott 1253-ban, s valószínűen tudta azt is, hogy ha ott járt, ez a nevezett évnek nyarán történt.

Nem helyezek súlyt arra, hogy a június 1-sei kelti idő vasárnapra esett 1253-ban, bár különös, hogy a váci és erdélyi püspök, meg a cistercita-rend pilisi apátja vasárnap „vizsgálgassanak és írassanak le saját jelenlétükben szőrül szóra⁴⁴ egy oklevelet, s lássák el saját pecsétjükkel és a mi több, épen az egyház fejéhez, a pápához küldjék azt a vasárnap véghez vitt munka gyümölcsét. A kelti időnek vasárnapra tétele nem épen ritkaság, s így ez a különösség nem dönt, — csak curiosum.

Megingatja az oklevél hitelét az, hogy a pápa regestái hallgatnak az ügyről, holott abban az időben a pápa aligha elmulasztotta volna beavatkozni oly fontos ügybe, minő egy nevezetes káptalan joga, s semmi esetre sem mulasztja el az akár helybenhagyó akár tagadó választ. A regesták pedig abból az időből teljesek, s feljegyeznek igen alárendelt fontosságú személyes intézkedéseket is — tartalmazzák a pápa egész levelezését az általa irt és nevében írottakat. De II. Géza okleveléről hallgatnak.

Azon 1253-dik év július 23-dikán IV. Incze pápa megengedi Ambrosius budai Zector-nak, hogy ezen a hivatalán kívül más egyházi hivatalt vagy méltóságot is viselhessen. *)

Ha a pápa ily alárendelt fontosságú ügyben nem restelt válaszolni, válaszolt volna bizonyára a budai káptalan kérelmére is; de ennek nincsen nyoma. Pedig az oklevél a mellett, hogy bizonyítvány, egyszersmind forma szerinti kérelem a pápához, hogy apostoli tekintélyével erősítse meg a II. Géza nevében írott oklevelet.

Nem valószínű tehát, hogy Ambrus egyáltalában Rómába vitte volna a levelet, s így nem valószínű az oklevélnek az az állítmánya sem, mintha Ambrust Rómába küldték volna a káptalan szószólójául és vele a levelet.

Fentebb láttuk, hogy a tartalom II. Géza levele, mely ezen 1253-diki iratban maradt fenn, mily nyilvánvaló hamisítás elejétől végig. Bajos föltennünk, hogy az ország három

¹⁾ Fejér, IV. k. II. r. 200. lap, és Potthast regestái.

kiváló egyházi tekintélye épen hitelességét oly ünnepélyesen erősítsék s a pápát is hasonlóra szólítsák fel, kinek cancellariájában a legavatottabb írástudók működtek.

A király cancellariája megerősített nem egy hamis oklevelet s később ezt is; de az gyakorlati szempontból történt, miután a helyszínén élő tanuk is bizonyították valamely jog élvezetét, s nem a pusztá hitelesség szempontjából.

Azért legvalószínűbb az, hogy az 1253-dik évből keltezett püspöki felterjesztés s aláírás szintűgy későbbi csinálmány, mint „a benne foglalt II. Géza-féle privilégium, — bár későbbi cancellárok elismerték hitelesnek. Kétségkívül III. Endre idejében költötték ezt az oklevelet is, a volt erdélyi és váci püspök s a pilisi apát bíráló tehetségének rovására, kik már óvást nem tehettek a nevökkel való visszaélés ellen.

Ezen hamis oklevél gyártásának indoka nemcsak -az, hogy II. Géza ál-levelének hitelt szerezzen, hanem a gyakorlati súlypont azokon a szavakon van, mely szerint az eredeti oklevél annyira meg van viselve a régiség miatt, hogy nem lehet útra küldeni. E szerint ha későbbi időben II. Géza privilégiuma ellen a törvényszék kétséget támasztott, előállhatnak az állítólagos 1253-diki irattal, mely azt már akkor megviseltnek mondja, — későbbi időben pedig már vagy olvashatlan rongyot mutathattak elő, vagy azt mondták, megsemmisült

Egy másik oklevél 1249-ből a Nyulak szigetéről szól.

Ebben IV. Béla az egész szigetet mindenestül a *yrémmitrei* szerzeteseknek adományozza, a minthogy, ezen levél szerint, már ősei bőkezűségéből régóta bírják is. Ezenkívül fel van sorolva sok más birtok, mely a szerzet tulajdona.

Azonban ennek fogalmazása sincs rendben. Béla uralkodásának éve hibásan van kiteve. 1249-ről, november 24-dikéről szól az irat, mikor a király már uralkodása tizenötödik évét élte. Az oklevélen pedig e helyett tizennégyes szám áll. Az 1249-diki eredeti irat nincs is meg¹⁾. Csak 1278-diki átiratból ismeretes.

Gyanús maga az átirat is. Mert nem a királylyal ismeretik el a prémontréiek az ő jogukat, hanem a hévízi Trinitariusok priorjával adatnak bizonyítványt, hogy az 1249-diki

¹⁾ Fejér, IV. k. II. r. 43. 1., és VII. 5. 440.

(ma ismeretlen) oklevél nem hamis. Különös fatum, hogy az 1278-diki irat megvan, s a fontosabb 124g-diki eredeti nincs meg!

Itt sem tulajdonítok súlyt annak, hogy az 1278-diki oklevél május 26-dikáról van datálva, mely azon évben egy nagy ünnepre, áldozó csütörtökre esett, — bár különös az, hogy a Sz.-Háromság egyházának szolgái, ha ezen napról állították ki bizonyítványukat, nem nevezték meg magát az ünnepet, — s csak a pogány római kalendárium kifejezését használják. — Még különösebb egy másik körülmény.

1249 után elég hamar történt az, hogy IV. Béla a Nyulak szigetén megtelepítette a Domonkos férfi-szerzetet s ezzel együtt egy ugyanazon rendbeli apácza-kolostort. Mert 1252-ben már készen kellett lennie az épületnek s minden hozzá valónak. Ekkor hozták át a veszprémi zárdából a tíz éves Margit király-leányt. .) Es már akkor készen kellett lennie a terjedelmes klastromnak s a hozzá való templomnak a szigeten. Már pedig 1249-től 1252-ig csak három év van. Mikor annyi romot kellett újra építeni s a munkás kezek sohasem voltak oly kevés számban, s a pénz szűke nagyobb, — csodálatos hamarsággal készült el a kolostor és templom!

Valahára 1255-bül találunk két megbízható oklevelet.— Ezek egyike, épen a legtöbbet mondó, nem egykorú, hanem egy Kun László idejében kelt eredeti transsumptumban őriztetik a budai országos levéltár eredeti oklevelei közt. Azért kétség férne ehhez is, ha nem volna egy másik 1255-diki eredeti mellette, mely egykorú és hiteles. Pecsétje is, bár szélein kissé töredezve, de fő részében a kettős kereszttel igen szabatos vonásokban maradt meg.

Az első oklevelet közölték Fejér és mások (Fejér Cod. D. IV. 2. 320.) Szól az, mint fenn e munka szövegében előadom, a pesti várhegy benépesítéséről s várrá alakításáról, továbbá a Margit szigeti apácza-klastromról, mely utóbbi a várban az egyházi patronatust s a piaczi vám jövedelmét

¹⁾ A Sz.-Margit legendájának mindjárt elejéből kiténik, hogy Margit vagy a tatárjárás végén vagy nyomban azután született. Tíz éves korában hozták át Veszprémből. (Pray, Sz. Margit élete. 255. 1.) 1260 körül 18 éves volt. (U. a. 277.1.) És 1271-ben történt halálára nézve a legenda világosan mondja, hogy 29 éves volt. (U. a. 302. 1.)

nyeri a királytól. ¹⁾ Ez az oklevél az, mely csak Kún László transsumptomában ismeretes. A másik oklevél IV. Béla eredeti levele. (Fejér, u. o. 310. 1.) Ebben ismételve van a király adománya a pesti hegyen épült vár vásár-jövedelmeire nézve, sőt részletezve van, micsoda áruczikk mit fizessen. Így ez utóbbi hitele megerősíti a transsumptum hitelét.

Máskép áll a dolog egy 1269-diki, tárgyára nézve fontos oklevéllel, mely IV. Béla nevében Íratott.

Fejér György szerint (IV. 3. 195.) ezt Horváth János közölte *eredeti után*, (ex autographo erúit). Már pedig ez nem áll, s maga H. J. sem akarta azt mondani, hogy eredetiből írta ki. Az „Egyházi Értekezések”. 1821-diki II. kötetében, hol a terjedelmes oklevél napvilágot látott, H. J. azt mondja, hogy az „*hiteles párból* vétetett.“ Fejér nem vette észre alkalmasint, hogy a közlő nem szabatosan fejezte ki magát; mert azt akarta mondani minden bizonynyal, hogy hiteles *másolat-ból* kölcsönözte, — vagyis transsumptumból.

Ezen transsumptum található Hevenesy kézirat-gyűjteményében, a pesti egyetemi könyvtárban (cc. x. p. 241.), mint magam is láttam, s Fejér is utal rá. Az a transsumptum, bárhol van is eredetije, nem egykorú, hanem 1330-ból való.³⁾

Ezen iratban IV. Béla még keményebben ostromozza önmagát, mint II. Endre az 1212-diki oklevélben, még pedig oly tettekért, melyek jogosoknak tünnek fel mindenki előtt. — Mert a veszprémi püspökség dolgában a tatárjárás után az történt, hogy a megüresült püspöki székbe a király megkérdezése nélkül választottak egy új püspököt Zalánd kanonok személyében. A király ebben jogai sérelmét látta, s ha a veszprémi püspöktől az elismerést megtagadta, jogosan járt el. Annyival inkább, mivel maga Incze pápa 1245-ben a királynak teljesen igazat adott.³⁾ — Most már ha a király az engedetlen püspökséget némely birtokaiban és jogaiban megrovidította volna, ez nem lett volna még a pápai szék előtt is oly vétek, mely a királyt arra kényszerítse, hogy mint a leg-

¹⁾ Lásd a szöveg 194. lapját.

²⁾ A közlő hosszú értekezése fukar azon lényeges körülmény bevallásában, hol találta a „hiteles párt“?

³⁾ Az „Egyházi Értekezésekben (i. h.) Horváth J. maga is közli a pápa illető levelét. Potthast regestái tanúskodnak a pápai levél hitelességéről.

szegényebb s leggonoszabb bűnbánó töredelmeskedjék egy ünnepélyes diplomában. A következő, s a törvényes formák megtartásával választott püspöknek visszaadhatja vala a megvont jogokat, azon egyszerű megjegyzéssel, hogy nem a püspökséget csak a bitorló püspököt akarta sújtani.

E helyett azonban IV. Béla azt vallja magáról, hogy a sors méltó csapásai érték őt a miatt, hogy a veszprémi egyházat megkárosította..)

Ezért kellett a halálnak elragadnia kedves szeretett fiát: Béla herceget; ezért kellett viszálynak támadnia közte és nagyobbik fia István közt. Vegyen példát a jelen és utókor az ő, IV. Béla büntetésén, azon bűn miatt, hogy a veszprémi püspökséget rász lelkű árulkodók rágalalmazására megkárosította!

Azok, kik hitelt adnak ennek az oklevélnek, nincsenek feljogosítva arra, hogy IV. Bélát erős jellemű s általán jellemes uralkodónak tüntessék fel. 1269-ben ő régi, tapasztalt, edzett, de nem elaggott uralkodó volt; csak hatvannegyedik évében járt.

S még. az is kérdés, hogy csakugyan kisebbik fia, Béla herceg meghalt volt-e az oklevél állítólagos keltekor t. i. 1269. október u-dikén? Két oklevél ismeretes Tót-, Dalmát- és Horvátország: ezen hercegetől 1269-ből: egyik kelt junius végén. S van krónika, mely szerint Béla herceg csak 1270-ben, atyja után halt meg. A klosterneuburgi krónika szerint V. István öcscse, Béla ugyanazon évben hal meg, melyben a kettő atyja IV. Béla, azaz 1270-ben. (Katonánál. Tom. VI. 511.1.)

Egy másik osztrák krónika, (Chron. Austriacum) 1269-re teszi halála évét. (Katona VI; 506.) — A kik ezen két ellenmondó tudósítás közt döntenek, még pedig az 1269-dik év részére, azok IV. Bélának itt tárgyalt, s több mint gyanús oklevelére hivatkoznak, tehát egy meg nem bízható forrásra.

¹⁾ Elég legyen a sok helyett e néhány szó: „ob tantam Wesprimiensis Ecclesiae injnriam, caeterosque fragilitatis nostrae excessus!“ Ismét: „nec volumus pernicioso dissimulatione salutis nostrae in grave dispendium . . . consentire . . . nec in messem falcem snbmittere alienam“ stb, Magyarán: gyarlóság-ból eredő kihágás, az örök lelki üdv kockázatata volt a királytól, a mit a veszprémi püspök ellen elkövetett, s egy király azt hirdeti, hogy ott akart aratni, a hol nem vetett, tilalmasban kaszált.

Azonban ha az oklevél fogalmazása valótlannal van IV. Bélának tulajdonítva, lenni kell alapjában némi igazságnak. Mert alig hihető, hogy midőn IV. Béla a várhegyi templom fölött oly szabadon rendelkezik, az akkori veszprémi püspök hallgatagul tűrje, hogy az ő megyéje területén a király a püspök megkérdezése nélkül intézkedjék. S igaz lehet az oklevél azon állítása, hogy Zaland püspök csakugyan óvást tett az ellen, hogy a Dominicanusok és szigeti apácák részére szenteljék fel Boldogasszony templomát; de alkalmasint nem igaz, hogy ezt meg is gátolták volna.

Hogy a király 1255-ben s még már tán előbb a Domonkosrendi apácákra ruházta a patronatust, arra fel volt jogosítva a veszprémi püspökség akkori abnormis állapotjában. De hogy 1269-ben ettől elállót volna, arra nem mutatnak a későbbi adatok.

IV.

AZ ARANY BULLA TÖRTÉNETE.

Sem a fentebbiekben sem az alábbiakban nem akartam diplomatikai tanokat fejtegetni. Valamint a szövegben, úgy ezen mellékletben is elméleti elfogultság nélkül nem az általános törvényeket igyekeztem alkalmazni speciális esetekre, hanem megfordítva, a speciális eseteket a magok mivoltában törekedtem fölfogni. Ez által két czélt akartam elérni. Egyik az, hogy a tévedésektől így mentesebb lehetek, másfelől, hogy az egyes kútfők szorosabb, minutiosus vizsgálatából az általánosítandó generalisált nézetek is szilárdabb alapot nyernek. Azon hátrány mellett, hogy oklevél-kritikánknak csaknem tökéletesen elhanyagolt állapotjában, magamnak kellett ezen csekély épülethez minden adat követ, úgyszólván segítség azaz előmunkálat nélkül kifaragnom, s így bajosan várható tőlem harmonicus mű, — az az egy előnyöm megvan, hogy állítmányaimban, legalább e téren való elődeimmel nem jövök ellentétbe; mert ezen különben nagy érdemű férfiak, bár lelkiismeretesen rakásra hordták az épület-köveket, óvakodtak megmondani, a mit sok esetben tudtak, hogy melyik szilárd, melyik nem. A hamis okleveleket szintűgy megjegyzés nélkül közölték, mint a valódiakat.

Valamennyi fentebbi oklevélnél bonyolultabb története van annak, melyet mindenki Pest, majd Buda főfő szabadságlevelének tartott, s melyet eddigi közhit szerint IV. Béla 1244-ben állított ki. — Sok félreértés származott ezen levélből, melyet ha valaki hitelesnek fogad el, s úgy akarja megírni Buda történetét, érthetlenné válik városunk története a tatárjáráson kezdve száz egész évig; mert ezen úgynevezett bullával ellenmondásban vannak a többi, s elég hiteles kútfők.

Közlöm itt magyar fordításban a latinul már oly sokszor kiadott 1244-diki szabadalom-levelet, melyen mitsem változtattam, csak nyelvét, s azt, hogy az egyes pontokat számoztam, mi helyett az eredeti szövegben csak „Item“ (ismét) szó áll. Számoztam azért, hogy azon helyek, melyekre hivatkozni fogok, könnyen meg legyenek találhatók.

„A szentháromság és istenegység nevében, ámen! — Béla, isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Szervia, Galiczia, Lodomeria és Kunország örökös királya, Krisztus ezen lapot megtekintő minden hívének üdvőt a mindenek megtartójától | Mivel leginkább a népek sokaságában áll a királyok és fejedelmek dicsősége, méltán igyekszik a királyi felség alattvalóit bővebben részesíteni oly intézkedésekben, hogy a neki szolgáló nép hűségben és számban gyarapodjék. Azért mindeneknek, jelenvalóknak és jövődöbelieknek, tudtára kívánjuk adni jelen levelünk rendében:

„Mivel a tatárjárás idején, mely rohamossága és kegyetlensége által, isten akaratjából nagy nyomorúságot hozott országunkra, a mi pesti polgáraink (hospites) az ő szabadságuk érdekében kiállított és engedett kiváltság-levelöket elvesztették, elhatároztuk az említett több rendbeli szabadságokat, mivel köztudomásúak, megújítani és ezen sorokba összefoglalni, a mint következik:

1. Oly hadjáratra, melyben személyesen részt veszünk, tartoznak tiz nehéz lovast (milites), tisztességesen fölverteztve (armatos) küldeni velünk.

2. A mi birodalmunk határain belül minden vámfizetés alól mentesek, kivéve a királyi harminczadot, s azt a só-vámost melyhez a budai egyháznak (ó-budai káptalannak) joga van

3. Szölleikről nem fizetnek csöbör-adót (cibriones).

4. Főembereink közül senki erőszakkal be nem szállásolhatja magát rájuk, sem akaratjuk ellenére tőlök semmit el nem vehet, hanem a beszálló minden szükségesért illendő árt tartozik fizetni.

5. Egy polgár (hospes) sem adhatja el földjeit (possesiones) és házát valamely idegennek, hacsak ez nem akar a város állandó lakosa lenni.

6. A kinek közülök nincs örököse, arra szállíthatja fekvő birtokát, a kire tetszik.

7. A ki közülök fekvőséget vásárol, ha egy év és egy nap alatt senki sem lép föl ellene törvényesen, azután minden ellenmondás nélkül nyugton és békén bírhatja.

8. Egyházuk üresedése esetében lelkészüket szabadon választják, s a lelkész tudtuk és akaratjuk nélkül nem nevezhet ki helyettest (vicarius).

9. Város-bírónak (*major rillae*) azt választják, a kit akarnak, s a megválasztottat mutassák be nekünk. Ez fog Ítélni minden világi ügyeikben.

10. De hogyha valakinek nem szolgáltat igazságot, akkor maga a bíró (villicus) s nem a város tartozik járulni élénk vagy megbízottunk elé.

11. Az alnádor erővel nem szállhat meg köztök s nem bíraskodhatik fölöttük.

12. Mindazt, a mit a tatárok elvonulása óta adtunk nekik, ellenmondás nélkül bírhatják.

13. A ki városukban birtokos s ott akar lakni, velők együtt teljesítse a köteles szolgálatokat.

14. Köztük párbajra-ítélésnek helye nincs, hanem a véttség minősége és mekkorasága szerint, melyben elmarásztatik, megfelelően tisztítsa meg magát.

15. Ha idegen fog perbe valamely polgárt, csak városi vagy vele egyenlő szabadságú ember tanúskodhatik.

16. Kewer¹⁾ nevű földet, melyet most adományoztunk nekik, valamint más, korábban bírt földjeiket oszszák ki egymás közt, kinek-kinek megmívelési tehetsége arányában, nehogy ezek a földek mívelés nélkül és hiúban heverjenek.

17. A lefelé vagy fölfelé közlekedő, árukkal terhelt kisebb-nagyobb hajók (naves et carinae), valamint az árus sze-

¹⁾ Podhraczký másolatának írásmódját követem e névben.

kerek tartoznak nálok megállapodni, s *mint azelőtt*, minden nap vásárt tarthatnak (forum quotidianum).

18. A Duna túlsó partján fekvő Kis-Pest hasonló szabadalomban részesül a föl- s lejáró hajók és a csöbör-adó nemfizetése dolgában.

19. Ha a tárnokmester embere pénzügyőreivel (monetariis) köztök megjelenik, a városnak egy megbízható embere csatlakozzék hozzájuk, ki a királyi pénz beszedésére lelkiismeretesen és szorgalommal felügyeljen.

20. Hogy pedig a szabadalmak ezen sorozata ezutánra és minden időre épségben, sértetlenül megálljon, s valami uton-módon visszavonható ne legyen, jelen levelet (página) örök időkre szóló megerősítésül a mi arany bullánkkal láttuk el.

21. Mivel azonban az ő arany bullával kiállított szabadalom-levelőknek kiadása veszélyeztetve volna a közlekedés bajos volta miatt, szórul-szóra átírattuk azt (transcriptum), az átíratot kettős (viaszk-) pecsétünkkel erősítettük meg, mely teljes hitelű lévén, amannak (az arany-peccésesnek) előmutására semmi módon se kényszeríttessenek.

Kelt *Benedek* kalocsai érsek, tisztelt atya, udvarunk cancellárjának keze által s isten egyházát szerencsésen kormányzó következő érsek és püspökök előtt, u. m. *István* esztergomi érsek tisztelendő atya, *Bertalan* pécsi, *Cletus egri*, *István* zágrábi, *Balázs* csanádi, *Artolf* erdélyi püspök, *Vincze* váradi választott és megerősített püspök, — míg a győri és veszprémi püspöki szék üresedésben van, *László* nádor és somogyi főispán, *Dénes* bán és egész Tótország hercege, *Máté* tárnokmester és pozsonyi főispán, *Demeter* országbíró és mosonyi főispán, *Lőrincz* erdélyi vajda, *Hóland* asztalnok és sopronyi főispán, *Móricz* pohárnok és győri főispán, *István* főlovászmester és orbazi főispán, *Arnold* nyitrai, *Henrik* vasvári főispán s más hivatalokat és ispánságokat viselők előtt. Urunk születése után 1244-dik évben, uralkodásunknak pedig kilenczedik évében, december kalendái előtti nyolczadik napon (azaz november 24-dikén). “

Ez az 1244-diki híres kiváltságlevél, melyet későbbi időkben *arany-bullának* neveztek.

Eredetiben nincs meg. Csak XV. és XVI. századbeli

másolatokban maradt ránk. Betűinek jelleméből, papírjából pecsétjéből senki sem ítéltet.

Fogalmazatának először formáságai, aztán az egésznek tárgyai eshetnek csak bírálat alá. Vegyük először a formákat.

Hibátlanak tűnik fel az oklevél az annak végén olvasható névsorban. Átnézvén az 1242-től 1246-ig fennmaradt okleveleket, az egyházi és világi méltóságok itteni megnevezésében feltűnő anachronismust nem találtam. Gyanusabbnak tűnik fel ebben a részben Zágráb 1242-diki szabadságlevele — Először is a mi Bertalan püspököt illeti, az, az 1242—1243-diki oklevelekben (nem számítván a hason nevű pécsi püspököt), úgy jön elő, mint veszprémi püspök; de a zágrábi levél azt nyitrai püspöknek írja. A mi a nádort illeti, az 1242-diki levelekben *Arnold* somogyi ispán az. Az 1243-diki levelekben s az 1244-dikiekben László a nádor és somogyi ispán, — A zágrábi okmány, mely az 1242-dik év vége felé kel, már Lászlót nevezi nádornak; — de előfordul *Arnold* is, mint egyszerűen somogyi ispán. Máté a tárnokmester az 1243-diki oklevelekben s azután következetesen pozsonyi ispánnak van nevezve. De a zágrábi oklevél ezt a tavernicust sopronyi ispánnak mondja. Az étkefogó-mester ezen években Roland, nyitrai ispán. — A zágrábi oklevélben kisebb baj az, hogy „Sol“-nak találjuk nevezve, — ez lehet másolatbeli hiba; nagyobb baj, hogy vasmegyei ispánnak címeztek.

Ehhez hasonló eltéréseket a correctebb oklevelektől a pesti bulla nem mutat fel.

Ha összehasonlítjuk a mi bullánkat más, 1244-dik oly oklevelekkel, melyekben az országnagyok mint tanuk névsora olvasható, az eltérések nem jelentékenyek. .

Van egy oklevelünk azon év októberének utolsó napjáról, s így ez csak huszonöt nappal kelt előbb, mint a mi bullánk. A püspökök megnevezésében egészen azonos, — még abban is, hogy ugyanazok vannak kihagyva egyikben mint a másikban. Nincs említve egyikben is sem a váczai, sem a nyitrai püspök. Mindkettőben *Artulf* püspök *Transilvanus* helyett *Ultrasilvanus*nak van írva. Az országnagyok rendje és neve is egyezik. Egyezik még abban is, hogy az országbíró címe *judex-curiae*; s hogy *Lőrincz Ultrasilvanus* vajdának címeztek. — Az egyezés annyira megy, hogy mindkét ünnepélyes

oklevélből egyaránt ki van felejtve a kelti hely megnevezése, mi aligha véletlen.¹⁾ Az a különbség, hogy október végén *Baldwin*. van nyitrai ispánnak nevezve, holott novemberben Arnold a nyitrai ispán neve. — Egyezik betűről betűre a két oklevél még ezen szavakban is, melyek a névsor végén olvashatók: „ac ceteris magistratus et comitatus regni nostri tenentibus.“

Kissé eltér mindkettőtől az 1244. június 15-diki oklevél.²⁾ Eltér a következőkben: Ott Benedek a Csanádi püspök neve, míg a két fentebbi levélben Balázs (egy későbbiben Basilius). A júniusi oklevélben szintén Benedek a győri püspök neve. Október és novemberben már üresedésben levőnek mondatik a győri püspökség. Előbbi eltérés lehet tolihiba, — utóbbi onnan eredhet, hogy időközben csakugyan üresedésbe jött a győri püspökség. Legalább 1245. szeptemberről olvassuk, hogy Benedek győri püspök meghalván, ekkor Artulf erdélyi püspököt választják helyébe.⁸⁾ Feltűnőbb az, hogy júniusban meg van nevezve a váczai püspök Heymus, — ugyanazt találjuk egy 1245-diki oklevelén is. De az 1244. őszén kelt oklevelekben a váczai püspökség nem is említetik. Hasonlóképp kimaradt az Ádámnak nevezett győri püspök, kit a júniusi levél megnevez. Továbbá ugyanebben Artulf püspök „Transilvanus“, míg az októberiben és novemberiben „Ultrasilvanus.“

Az országnagyok közül a júniusi oklevélben ki van felejtve az erdélyi vajdaság és vajda. Ez lehet az átirat-készítő hibája. Jelentősebb eltérés az, hogy a júniusi irat Demeter országbírót *judex aiiZae*-nak címezi, a más kettő *judex cawae*-nak.

A júniusi levélben Arnold nyitrai, Balduin vasvári ispán. Az októberi Balduin-t teszi meg nyitrainak, a novemberi Arnoldot hagyja meg; — s a két utóbbi egyezően Henriket mondja vasváriának.

A névsor utáni szokott formula szavai a júniusiban eltérnek a más kettőtől. Amannak szavai: „et aliis *quampluribus* comitatus et magistratus tenentibus“ Nagy különbség végre az, hogy a júniusi levél, mint ünnepélyes okmányhoz

¹⁾ Az okt. 31-diki oklevél Wenzel, Mon. Arp. VII. 166. 1.

²⁾ Wenzel, Mon. Arp. VII. 152. 1. és Fejér, IV. I. 324. Dénes hercegnek és bánnak adott priv. levél.

⁴⁾ Fejér, IV. 1. 378. 1.

illik, megnevezi a helyet: „Dátum apud castrum *Galaax*“, míg a más két oklevél egyaránt elhallgatja a kelet helyét.

Mindezen eltérések magokban el nem döntik a hitelesség kérdését, de kétséget támasztani alkalmasok.

Hogy ugyanazon évben ugyanazon cancellar (Benedek kalocsai érsek) kezével írva egyszer *aulae* másszor *curiae* judex az országbíró neve, csupa *stylaris* hanyagság-e? — Igaz, a két név egyet jelent; de már akkor sem lehetett hivatalosan a synonymákat egyaránt használni. — A hivatalos név ezen időkbén a *judex aulae regiae*. 1240-től 1250-ig tizennégy eset közül három esetben találtam a *judex curiae* címet. Ezen esetekből a felhozott kettőt leszámítván, marad még egy eset, egy 1243-diki. Ebben pedig hibás lévén az uralkodás évszáma, az különben is gyanús. .)

II. Endre idejében hivatalos címül úgy látszik ez divatozott: „*aulae regiae curialis comes*/.²⁾ S ez érthető is. Mert *curialis comese* lehetett más nagy urnák is, — s azért szükség volt odatenni az *aulae regiae-t*. Ebből rövidítették aztán a *judex aulae-t*, mely 1250-ig állandó, mi már a következő tizedekben aztán *judex curiae* lett s állandóan az maradt. — E szerint 1240-től 1250-ig a *judex curiae* kifejezés előfordult, ha nem döntő argumentum, de valószínűséggel vehetjük anachronis musnak, — annyival inkább, mivel 1240-től 50-ig négy országbíró: Endre, Demeter, István és Pál váltják föl egymást, s a fentebbi címet az oklevelek oly többségében, hogy a kivételek gyanúsakká lesznek.

Régi oklevelekben nem épen szabály a kelti hely kitétele. De az esetek nagyobb részében meg van az nevezve, kivált az oly ünnepélyes actákon, melyek arany-bullások, s melyeken az országnagyok tanuk gyanánt szerepelnek. Különös, hogy az érintett három levél, melyekben *judex curiae-t* találunk, egyeznek a kelti hely kifejejtésében is. S különösen a mi bullánk, mely a lehető legünnepélyesebb formákban van kiállítva, annyival compromittálabb hézagot mutat e részben,

¹⁾ Wenzel, VII. 137. A hol *judex aulae*-nak van nevezve az országbíró: Fejér, IV. 1.288., (1243); Wenzel, Mon. Arp. VII. 107. és no 1. (1240); 157. (1244); 187. és 199. (1245. „Nos Steph, aulae R. j.“) 215.(1246); 270.(1248); 2., 2888., 2289. (1249).

²⁾ Hazai Okmt. V. 10. és 14. 1. 122.2-ből és 1233-ból.

mivel a végén épen topographiai körülmény van érintve, az utak veszélyessége Pest és a kelti hely közt. — A fogalmazás- és eszmetársításbeli ezen közelség nem engedi feltennünk, hogy kifelejtették, hanem hogy szántsándékkal mellőzték.

Mindezeknél kétségtelenebb formahibát találunk az oklevél legvégén.

IV. Béla oklevelei közt 1242—1247-ig van nem egy, melyben hibás az uralkodás évének kitétele. De a legnagyobb, a túlnyomó részben igen pontosan szem előtt van tartva, hogy IV. Béla 1235. október 14-től számítja uralkodását, úgy, hogy a hol hibát találunk e részben, az vagy az egész oklevelet gyanússá teszi, vagy másolásbeli hiba.

Most már melyiknek tulajdonítsuk a mi oklevelünkben található hibát? Leírásinak nem, — miután ezen oklevélnek több versiójában egyenlően *lälenczedik* év áll tizedik helyett (»ono, még pedig betűvel kiírva).

A mi oklevelünk állítólag 1244. novemberében kél. Így az uralkodás kilenczedik éve lejárt volt 1244. október 14-dikén. Ez tehát nem átírásbeli tévedés, ez hibás combinatio. Annyival inkább annak kell vennünk, mert sok ezen korbéli oklevélben amaz időbeli forduló ponthoz közel eső dátumoknál egészen szabatosan van kitéve az uralkodás éve..) így az uralkodási évbéli tévedés komoly vád az oklevél hitelessége ellen. Annyival komolyabb, mentül ünnepélyesebb s mentül több országnagy nevével van díszítve. Ezek közt különösen a cancellar, ki máskor nem tévedett az uralkodás évére nézve, épen ezúttal lett volna zavarban?

A pecsétre nézve is találunk eltérést a IV. Béla korabeli szokástól. Ő mikor arany-pecsétes levelet állított ki, el nem mulasztotta azt főfő pecsétjének nevezni, mit a mi oklevelünkben nem találunk (sem az állítólagos zágrábiban).²⁾ Azonban ebben szabad tere lehetett a fogalmazásnak. Más tekintetben

¹⁾ Így 1244. III. nonas octobris (oct. 5.) helyesen van az uralkodás kilenczedik évére téve. (Hazai Okmt. VII. k. 29. 1.) — Ismét 1242. V. nonas octobr anno septimo, szintén helyes. (Wenz. VII. 125.) 1244. II. Kai. nov. (oct. 31.) anno dccimo, helyes. (U. a. 166.) 1242. XI. Kai. decembr. (.novemloer 21.) anno octavo, jól van kitéve. (Fej. IV. I. 255.) stb.

²⁾ Eminentioris sigilli, aureae videlicet bullae nostrae caractere insignitas (litcras). Dénes bán 1244-diki oklevele. (Wenzel, VII. 156. 1.)

feltűnőbb az, a mi oklevelünk 21-dik pontja alatt van mondva, mely szerint a király arany-pecsétes levelet állított ki a pestiek számára, 1244. novemberben.

S a pestiek nem ezt, hanem ennek csak viaszkecsétes párját viszik magokkal. A király azt mondja, hogy ennek az átiratnak ugyanazon érvénye van, mint az arany-bullás levélnek, miért is utóbbi előmutatása alól fölmenti a pestieket.

Hol járt akkor IV. Béla, hogy az út veszélyeitől kellett féltetni az arany-pecsétes levelet? — Talán Oláhország határán vagy az Adria partjain mulatott? Teljességgel nem. Elég közel volt Pesthez. A király november 16-án Ipolyság táján, december 11-dikén Zólyomban, 15-dikén Korponán, s karácson táján ismét Zólyomban volt. *)

Mint már megjegyeztem, a kelti hely meg nem nevezése éppen azon körülménynél fogva kelt gyanút, mivel ily feltűnően támasztja azt a kérdést minden olvasóban, hol volt a király, mikor ezt írta? Téli időn sem nem táborozott, sem országos törvényszéket nem tarthatott, utóbbit éppen az utak veszélyes volta miatt sem.

Alább látni fogjuk, mire szolgált az oklevél azon pontja, mely szerint az arany-bullát nem kellett előmutatni, — elég volt csak a viaszkecsétes is.

Némileg a forma kérdéséhez tartozik oklevelünk stylje is. Főrésze rövid pontozatokra, s az örökös „Item“-ekkel mintegy §-okra van osztva. Szokatlan rövidség a hiteles privilegialis leveleknél. Még az sincs megtartva, hogy a hol a király Kőér földet adományozza a pestieknek, annak határait, mint rendes szokás volt, körülírja. — Az egész a kivonat színetét viseli magán, mintha többféle oklevél rövidbe foglalt compendiuma volna.²⁾

De mindezen formai ellenvetéseknél fontosabbak a tárgyiak a pesti bulla egykorú volta ellen.

¹⁾ Ráth K. Magyar királyok utazásai. (1866. Győr.)

²⁾ Igaz, hogy az 1222-diki országos arany bulla is ilyen, ha nem is ekkora mértékben. Messze vezetne ennek taglalása. De miután, Knauz bizonyítása szerint annak ma ismert szövege Róbert-Károly idejéből való, lehet az csakugyan kivonat. A ki az angol Magna Chartát, ez egykorú s analog viszonyok közt megalakított okmányt olvassa, nem menekülhet ettől a benyomástól: a kettő közt a stylaris különbség az, a mi egy igazi egykorú okmány s egy compendium közt.

Pestet 1242-ben földig rombolták a tatárok, s lakosaiból igen kevesen maradtak életben. Mit mond 1244-ben az a király, ki az oklevelekben is oly fogékony szívről és emelkedett szellemről tesz tanúságot?

Azt mondja a bevezetésben, hogy a tatárjárás idején, mely az országra nagy nyomort hozott, a pestiek elvesztették „az ő *szabadságlevelüket*.”

Szó sincs arról, hogy Pest nemcsak iratait, hanem épületeit és lakosságát is elvesztette. Aztán egyik pontban IV. Béla kiosztás végett *földet* adományoz a pestieknek, s a tatárjárás után ez nem is első adományaként van feltüntetve, mintha a pestiek nem lettek volna nagyobb bővében a gazdátlanul parlagon hevert földeknek, mintsem a munkás kezeknek! Szó sincs a legfontosabb szükségéről: egy erős vár építéséről. Tíz lovag kiállítását kívánja tőlük a király a maga zászlója alá. Mintha egy új tatár invasio ellenében nem a várfalak, hanem siktéri ütközetek védhették volna meg a várost és országot! Alig van valami az oklevélben, mi az illető korra és helyzetre világot derítne. Az ily irat, akár krónika, akár oklevél, már ennél fogva gyanús. Nem könnyű-e ráismernünk egy nem szemmel látott tanú leírása és elbeszélése közvetett voltára?

A tartalom egybevetése a körülményekkel még több kétséget is támaszt. Az első kérdés, mit értett ezen oklevél szerzője *Pest* név alatt?

Semmi kétség sem lehet benne, hogy ebben az esetben *Pest* alatt azt kell értenünk, a mit mai nap. Mert föltéve egyelőre, hogy IV. Béláé az oklevél, azt mondhatjuk: a balparti *Pest*nek a tatárjárás előtt lehettek kiváltságlevelei, melyeket ama vész elpusztított; — de szó sem lehet arról, mintha a budai várnak, melyet alapján kezdve a tatárjárás után épít fel maga IV. Béla várossá, lehettek volna városi szabadalmi.

Érthető-e az 1244 előtt, sőt úgy látszik, még akkor sem létezett Budavárról azt mondani: hogy „*mint annakélStte*” várára lehessen minden nap? — (17-dik pont.)

Ebből világos, hogy az oklevél írója *Pest* alatt nem Budát értette.

De főlöszlegül találunk erre más érvet is a fenn közölt pontok közt, s ilyen a 18-dik, mely a Duna *túlsó* párján feki

Kis-Pestet említi. Kis-Pest a tatárjárás előtt és közvetlenül utána 1244-ben az volt, a mi a mai Rác-város, a Krisztinavárossal együtt. Csak a mai Pestről nézve lehetett azt mondani, hogy az a Duna *túlsó* partján fekszik. Ha Budáról szólana a bulla, azt mondja vala, az *ugyanazon* parton fekvő Kis-Pest.

E szerint az a szabadalom-levél teljességgel nem Budát, hanem Pestet értette Pest alatt, akárki írta is.

A mily bizonyos ez, szintoly bizonyos, hogy a balparti Pest tényleg nem volt az itt elősorolt jogok birtokában még száz év múlva sem. A fentebbi 9. pont szerint Pest szabadon választja főtisztviselőjét. Azonban IV. Béla korától Zsigmond koráig, tehát másfél századig, nem maga választotta bíráit, hanem Budavár esküdtjei közül rendelték neki bírót. Zsigmondig Pest nem volt egyéb jogilag, mint Budavár egyik külvárosa, vagyonban és erődítések dolgában csekély fontosságú hely.

De a többi pontokba foglalt jogok is, 1244-től 1413-ig Pestre teljességgel nem illenek. Sőt még sokáig azután sem. Föltehető-e, hogy mind az arany-, mind a viaszkecséses bullát a pestiek nemcsak elvesztik, de semmit sem tudnak róla még a XV. század végső éveiben sem, — ha az csakugyan valaha meg volt? — Egy betű nyoma sincs, hogy Pestnek áru-megállítási joga és IV. Béla alatt vásártartási szabadalma lett volna.

Tehát IV. Béla 1244-ben oly bullát állított ki, mely nem szólhatott Pestnek, — pedig azt akarja elhíttetni; — de szintoly kevésbé szólhatott Budának, mert ez ellen a szöveg tiltakozik.

Maga a IV. Béla által épített és bizonyára kedvenczének tartott Budavár sem részesült mindazon jogokban és szabadságokban, minők az 1244-diki úgynevezett bullában foglaltatnak, bár némelyikét ezek élvezhették. Későbbi időben jutott ez a szabadságok azon mértékéhez.

Mikor 1295-ben a budaiak nevezetes pöre foly az ó-budai káptalan ellen, a budaiak a bíró, Lodomer érsek előtt egy IV. Béla korabeli hiteles oklevelet mutatnak föl. Ez nem volt arany-bullás levél: viaszkecsét függött rajta selyem-zsinó-

ron.¹⁾ De nem valószínű az sem, hogy ez az úgynevezet bullának fenn ismertetett párja lett volna. Mert a budai káptalannak élelmes szószerzői azonnal csalásnak kiáltották volna ki, hogy arra hivatkoznak, a mi Pestnek szólott. A budaiak ellen részre, hajló ítéletében sincs kétségbe vonva az oklevél hitelessége. Csak épen a magyarázat szól Buda ellen.

Ez alkalommal a törvényszék csak egy pontot tárgyalt, a vámmentességről szólót. Erről a fentebbi pesti bullának mindjárt második pontja latinul így hangzik:

„*Infra limites regni nostri ab omni tribute, salva tricesima et salvo jure ecclesiae (Vetero) Budensis, quantum ad tributa de salibus exigenda sint exempti*“ (cives Pestienses).

Λ budaiaknak 1295-ben előmutatott szabadalomleveléből ezt olvasta az esztergomi érsek:

„*Cives Budeuses ab omni ejeactione tributi, praeter tricesimam et salvo jure ecclesiae (Vetero) Budensis, quantum ad sales recipiendos, sint exempti.*“

A két hely látszólag azonos; csakhogy míg az elsőnél világosan Pestre szól íti rendelkezés (az egész oklevél többi pontjaival együtt), a másodikban világosan a *budai polgárok* vannak megnevezve. Így a két hely lényegesen különbözik.

I.átni való a fogalmazás szavainak némi eltérése is. A pesti „tributa de salibus exigenda“ (a sóról követelendő vám), s a budai: „salvo jure eccl. Budensis, quantum ad sales *recipiendos*“ némileg egyebet jelent.

így az 1295-diki esetből az következik, hogy Budának volt ugyan IV. Bélától valamilyen szabadalom-levele; de nem az 1244-diki pesti bulla szerepelt az érsek törvényszéke előtt.

Nem találjuk nyomát a bulla fölhasználásának Róbert-Károly alatt sem. Pedig 1324-ből maradt fenn documentum, melyben nyomának kellene lennie.

1324 előtt is, nem egyszer olvassuk, hogy ez s e város ugyanazon szabadságokat nyeri, melyekben Buda részesült, így Róbert-Károly idejében Soprony és majd Gyöngyös nyert Budához hasonló privilegialis levelet. Csakhogy ezek-

¹⁾ „Per cosdem cives quoddam privilegium Belae regis . . . duplici sigillo pendenti cera in serico coiisignato nobis extitit praesentatum.“ Knauz, Mon. Eccl. Str. II. 3[^]6. 1. Az 1295. port lásd munkám szövegében 257. lap.

ból egyebet nem tanulunk, mint azt, hogy voltak már 1324 előtt is városunknak némely kiváltságai; mert sem Soprony, sem Gyöngyös illető leveleiben nincs megmondva, miben állanak a szabadalmak.¹⁾

¹⁾ Róbert Károly a következő szabadságokat adja (Nagy) Marosnak, németül *Neustadtnak*, mely Visegráddal átellenben fekszik és fekszik. A szabadságok ezek:

1. „Egy palatinus vagy báró s bármely méltóságban levő ur erővel meg ne szállhasson nálok.

2. Ugyanezek egyike se ítéljen a marosi polgárok felett. Magának a királynak van fentartva a bíraskodás.

3. A kik ottmúltság végett (*cansa commorandi*) mennek hozzájuk, ebben azokat gátolni tilos.

4. Bírót (*judex*) és lelkészt magok válasszanak a község beleegyezésével. A bíró valamint az esküdtek egy évre választatnak. Ítélnék lopás, tolvaj ság, gyilkosság (*homicidia*), gyújtogatás, erőszak és más ügyek felett, (*alias causas!*) Letelvén az év, ha a bíró nem tetszett a községnek, mást választhatnak tetszésük és akaratuk szerint.

5. A város területén akár a haza földén, akár azon kívül lakók által vásárolt vagy csinált szőlőket, malmokat szintűgy legyen szabad azoknak birniok, mint a városban lakozóknak.

6. Ha közülük valaki örökös nélkül múlik ki, minden ingatlan és ingó birtokát (*possessiones suas et rés*) tetszés szerint hagyhatja bárkire, akár rokonaira, akár idegenre, akár künnlakóra, azon kikötéssel, hogy semmi más egyháznak vagy egyházi egyénnek nem hagyományozhatja, mint a helybeli plébániának. A nevezett község plebanusa pedig másra nem fordíthatja birtokait és vagyonát, mint saját egyháza hasznára.

7. Ugyanazon város halászhai minden kötelezettség nélkül szabadon halászhassanak Verőczétől az Ipoly-torkolatáig, kivéve a *vízákat* (*excepto usone*). melyekből a mit fognak, negyedét nekünk vagy erre megbízott emberünknek tartoznak szolgáltatni.

8. A városi kereskedők és kalmárok az egész országban sehol sem tartoznak vámot és harminczadot fizetni.

9. A város polgára ellen külső ember tanúskodása érvénytelen. Párbajra egy polgár sem ítélhető, akár nemessel és báróval, akár polgártársával pörlekedik.

TO. A pilisi (*visegrádi*) királyi erdőkből a polgárok minden vám és fizetés nélkül szabadon vihetnek épület- és tűzifát. Ha valaki eladás végett akar fát szállítani az erdőből, erre a pilisi főispán engedelmé szükséges.

11. Ha a nevezett polgárok (*hospitcs*) közül valaki gyilkosságot (*homicidium*) követel és a hazából megszökik, a város bírása nem foglalhatja le birtokait és vagyonát, míg a gyilkos ama vagyonából magát fel nem szabadítja.

12. Rendeljük (*dicimus*) azt is, hogy a tizedet mindenből, gabonából, borból és apróság-termből (*minutis*) a plebanusnak fizessék.

13. Semminemű egyházi Ítéletet a polgárookra nézve nem mondhat se püspök se esperes, csak a helyi plebanus, — a nevezett plebanusnak az esztergomi érsek iránt tartozó engedelmsége fentartásával.

Az 1324-diki nagymarosi kiváltságlevelet nem lehet biztosan, csak valószínűséggel az azon időbeli budai kiváltságok tükrének venni. De ha annak vesszük, pontjai nagyobb részére nézve, kiviláglik, hogy az 1324-diki levél, ha rokon pontokat tartalmaz az 1244-dikkel, egész fogalmazata más és több pontban lényegileg is különbözik. Azonban az oklevélnek csak utolsó szakaszára helyezek súlyt. Miután vagy tizennégyféle szabadalom van előszámlálva, ezek sorát ez zárja be:

„És minden *egyebekbe/n*, (a marosi polgárok) ugyanazon szabadalmakat és kiváltságokat élvezzék, mint Buda polgárai/¹),

Ez a pont azt bizonyítja, hogy Budának 1324-ben még nem volt meg azon fontos joga, mely az állítólagos bulla 17-dik pontjában foglaltatik, szólna az áru-megállítási jogáról.

Nagy-Maros 1324-diki privilégiumában nincs szó eme jogról. De föltehető-e, hogy a fentebb idézett pont által meg lett volna adva hallgatagul, s így Buda azt bírta volna már? — A dolog természetével ellenkeznek ezen fölvetel.

Tegyük fel mégis, hogy Budának meg volt áru-megállítási joga, s 1324-ben Maros, mely az elősorolt tizennégy kiváltságon kívül, tizenötödikül az elő nem soroltakban, Buda többi kiváltságait is nyeri, — áru-megállítási szabadalmat nyert

Ez föl jogosítja vala Marost, hogy a száraz és vízi-utakon Austria és Csehország felől jövő külföldi kereskedést a maga piacza számára foglalja le. Tehát elállotta volna a Dunát, s Buda monopóliuma e részben üres szóvá lesz. Egy Róbert-Károly nem adhatta meg Marosnak, a mi Budának volt adva, — vagy ha teszi, külön kiemeli ezen jogfosztást. Csak úgy van értelme a dolognak, ha föl tesszük, hogy 1324-ben Budának nem volt meg áru-megállítási joga.

14. Végre nem mellőzzük, hogy a nevezett polgárok (hospites) évenként három határidőben három, tisztességes, de tehetségükhöz mért ajándékkal tartoznak a királynak.

15. És minden egyebekben -ugyanazon szabadalmakat és kiváltságokat élvezzék, mint Buda polgárai.“ Podhraczký későbbi transsumptomokból. Hozzá van téve, hogy Károly ezt másodszor is teljesen hiteles pecsétjével látta el. Podhr. História dipl. Urbis Budensis etc. Kézirat a nemz. Múzeumban, II. k. 355. t (Fejér, VIII. 2. 5¹⁴.) Számos transsumptuma van későbbi királyoktól a marosi levélnek. Ezek egyikéből vette Podhraczký. Eredetije nincs meg.

¹⁾ „In aliis autem omnibus iisdem libertatum prerogativis, quibus cives nostri Budenses gratulantur, utique gaudeant et fruuntur.“

Ennélfogva a marosi levél bizonyoság arra, hogy Buda az állítólagos 1244-diki oklevél egy fontos szabadalmát nem bírta, s hogy átalán ez az oklevél úgy a mint van, még nem számított Buda jogforrásai közé.

Buda privilégiumaira nézve a nagy-marosi levélnél hivebb tükörül szolgál a kassai privilégium.

Kiadta ezt *Kassa* város számára Nagy-Lajos 1347-ben, kiemelvén a bevezetésben, hogy a mit ad, azt Buda szabadalmaiból kölcsönözte (libertates infrascriptas more civitatis nostrae Budensis).

Az iratot eredetiből, *Kassa* város levéltárából másolta Podhraczkys iktatta „diplomatariumába.“ (Közölte Fejér, IX.

1. 466. 1.)

Az 1347-diki oklevél pontjait itt fordításban közlöm. A ráhivatkozás érdekében számoztam a lefordított szöveget, — s két felé szakasztám csillagjelekkel az oklevél pontjait, — a pesti bullával való egyezés feltüntetésére.

Lajos, isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Szerbia, Galiczia, Lodomeriu, Kún- és Bolgárország királya, Salerno fejedelme és Szent-Angyal hegyének nra, ezen sorokat jelenben és jövőben megtekintő Krisztus híveinek üdvet a mindenek megtartójától l

A királyi felség megmérhetlen nagylelkűsége kinek-kinck érdemét mérlegelve, az alatt-valók fölszaporodásával azokat *hűségesebb szabadságokkal* szokta megajándékozni, hogy a sok még többre, s a hűség még nagyobb hűséggé gyarapodjék fel.

Innen van, hogy hajolván a mi híveinknek, a kassai polgároknak buzgó kérésére, melyet *Ilomius comes, kassai és budai* polgár kedvelt hívünk, a mi felségünknek, kassai polgártársainak nevében előterjesztett, a *budaiakénak* mintájára készült s alólírott szabadságokat, *Erzsébet* asszonyval, Magyarország felséges királynőjével, édes anyánkkal, s a főpapokkal és főurakkal-folytatott érett tanácskozás után tartotta jónak örökre megadni mondott kassai polgárainknak.

1. Szülleikről nem fizetnek csöbör-adót (cibriones). (Pesti 3-dik pont).

2. Föembereink közül erőszakkal senki be nem szállhatja magát a kassaiakra, sem akaratjuk ellenére tőlök semmit el nem vehet, hanem a beszálló minden szükségesért illendő árt tartozik fizetni. (Pesti 4. p.)

3. Egy kassai polgár (hospes) sem adhatja el fekvősegeit (possessiones) és házát valamely idegennek, ha csak ez nem akar a város állandó lakosa maradni. (Pesti 5. p.)

4. A kinek közülök örököse nincs, arra szállíthatja fekvő birtokát, a kire tetszik. (Pesti 6. p.)

5. A ki közülök fekvőséget vásárol, hogyha egy év és egy nap alatt senki sem lép fel ellene törvényesen, azután minden ellenmondás nélkül nyugton és békén bírhatja. (Pesti 7. p.)

6. Egyházuk üresedése esetében lelkészüket szabadon választják, s a lelkész tudtok és akaratjok nélkül nem nevezhet ki helyettest (vicarius). (Pesti 8. p.)

7. Városbírónak (majoréin villáé) azt választják, a kit akarnak s a megválasztottat mutassák (vagy jelentsék) be nekünk. Ez fog minden világi ügyekben ítélni. (Pesti 9. p.)

8. De hogyha valakinek nem szolgálat igazságot, maga a bíró (villicus) s nem a város tartozik járulni élénk vagy megbízottunk elé. (Pesti 10. p.)

g. A nádor erővel nem szállhat meg köztük s nem bíraskodhatik fölöttük. (Pesti 11. p. csakhogy ott nádor helyett alnádor áll.)

10. A ki városukban birtokos s ott akar lakni, velők együtt teljesítse a köteles szolgálatoakat. (Pesti 13. p.)

11. Köztük párbajra-ítélésnek helye nincs, hanem a vétéség minősége és mekkorasága szerint, melyben elmarasztal-tatik, megfelelően tisztítsa meg magát. (Pesti 14. p.)

12. Ha valamely idegen fog perbe egy-egy polgárt, csak városi, vagy a vele egyenlő szabadságu ember tanuskodhatik.

13. A lefelé vagy felfelé utazó árus *szekerek* tartoznak nálók megállapodni s mint azelőtt, minden nap vásárt tart-hatnak (forum quotidianum). (Pesti 17. p. Csakhogy a pestiben hajók is említettnek).

* *

*

14. Ezenkívül — mond Nagy Lajos király — báróinkkal folytatott tanácsozás után tulajdon kegyelmünkből megenged-tük, ha valaki közülök— (a kassaiak közül), kinek örökösei vagy rokonai vannak, gyilkosság vagy más ily eshető kihá-gás, gonosztett vagy bárminemű elkövetett nagy véték miatt személye védelmére szökevényynyé lesz, ilyennek vagyonából és birtokából se mi, se főuraink, se a város bírāja el ne vegyen semmit, hanem maradjon meg az egészben és bántat-lanul a . feleség-, vagy örökösök vagy rokonok számára, — nehogy a szökevény javainak elfoglalása miatt elveszítse re-

menyét a visszatérhetésre, hanem hogy ama vagyomból a sérelmes félnek eleget lehessen tenni.

Ha pedig a menekülőnek nincsen örököse vagy rokona, a bűnös vagyonából és birtokából a sértett feleket ki kell elégtíni, az elkövetett bűn minőségéhez képest, a fenmaradó rész pedig, ha marad fenn valami, a *kassai vár erősítésére* fordítandó (ad opus castris Cassensis).

15. Ha pedig a mi nevezett polgáraink (hospites) közül végrendelet nélkül hal meg valaki, vagyonát és birtokát három részre kell osztani. Az egyik rész a kimultnak lelke üdvösségére alamizsnaként osztandó ki. A más két rész *Kassa oára* épületeire és erődeire tartassák meg.

16. Ezenkívül megengedtük, hogy ne legyenek kényszerítve elfogadni egy-egy általunk kinevezendő bírót, hanem szabad választásuk szerint azt tegyék bírónak (villicum), a kit akarnak. Ez a bíró pedig az év leforgása után tartozik letenni hivatalát (villicatum) a polgárok (civium) kezébe.

17. Egyébaránt, hogy nevezett polgáraink számban gyarapodjanak s tisztességesebben és könnyebben szolgálhassanak felségünknek, megengedjük, hogy semmi komoly vétségük miatt sem a király, sem az ország bárói, se a város bírása (judex) birtokaiktól meg ne fossza, hanem a vétkesek bűnhődjenek személyesen vétkükhöz képest —örökségük és javaik pedig maradjanak feleségökre, örököseikre és rokonaikra bántódás nélkül. (Ismétlés a fentebbi 14. pontból.)

„Hogy tehát a mi illetén adományaink sora örök érvényű erőre emelkedjék, s idő múltával visszavonható ne legyen, ugyanazon kassai polgáraink részére jelen privilegialis levelünket állítottuk ki kettős pecsétünkkel erősítve meg.

Kelt tisztelendő és jeles *Tatamer* mester, fehérvári prépost, udvarunk cancellárja, kedvéit hívünk keze által. 1347-ben, ötödikén augustus kalendái előtt, uralkodásunknak pedig hatodik évében. “

(Következnek az aláírások: Chanadinus esztergomi, István kalocsai, Miklós jadraí, Domokos spalatói érsekek, Miklós egri, András erdélyi püspökök stb. Miklós nádor, István erdélyi vajda, Oliver tárnokmester stb. stb.)

A fentebbi oklevél két határozottan külön részből áll. A 13. pontig nem egyéb az, mint szórul-szóra való másolata (egy-két pont kihagyásával) a pesti bullának.

Látjuk többek közt, hogy a kassai 13. pontban (a pesti 17-diknek megfelelőleg) már az áru-megállítási joga a város privilégiumai közt foglal helyet, s talán azért a pontok végén,

mert Buda időrendben ezt nyerte utoljára. S minden arra mutat, hogy ezt Nagy-Lajos uralkodása elejére tehetjük, nem pedig IV. Béla vagy Róbert-Károly idejére. Nem volt város az országban, mely nagyobb hűséget bizonyított volna Károly iránt, mint Kassa. (A Csák elleni harcban.) S Károly még sem részesítette az áru-megállítást jogában. (Ezzel Nagy-Lajos ajándékozta meg 1344-ben.¹⁾

Már 1347-ben ez is Buda többi kiváltságaival együtt mint Buda szabadalma is szerepel a pontok közt. E szerint Buda, mely még 1324-ben nem bírt ily szabadalmat, ezen év és 1347 közt nyerte azt. Legvalószínűbb, hogy ez is, szintűgy mint Kassa, 1344-ben részesült benne. Mindenesetre Nagy-Lajos király adta. Később ezt maga mondja világosan.-.)

Hogy Buda legfontosabb privilégiumait, mondhatni egész teljességét azoknak, I. Lajos alatt, 1347 előtt nyerte, az összevág a következő történelmi momentumokkal:

1. Kassa 1344-ben nyeri az áru-megállítást jogát. Lajos király, úgy látszik, országos combinatio alapján adta meg ezen jogokat. Míg Kassa a lengyel, addig Buda a német és cseh kereskedés hasznait élvezte.

2. Kassa 1347-ben kap Budáénak megfelelő, kimerítő szabadságlevelet.

3. Mint munkám szövegéből kitűnik, Buda teljesebb önkormányzati jogát, mely a bíró-választásban talált világos kifejezést, 1346—47-ben nyerte.

4. A király épen ezen időben volt rászorulva a városokra, Mikor öcscse meggyilkoltatásának megboszulására Nápolyba volt indulandó, sok pénzre volt szüksége; mert fizetnie kellett katonáit.

Nagy adókat vetett a királyi és királynői városokra anyja és a főrendek beleegyezésével. Így azon városra is, melyet az ország első városának mond. Ez alapítása óta főváros, — úgymond — s Róbert-Károly és ő, Lajos, nagy kedvezményekkel mutatta ki iránta kegyét. Kétségtelen, hogy bár megnevezetlenül, Budát kell itt értenünk. Ettől ezek fejében 400 márka, mai 24,000 írttal fölérő hadi segélypénzt kö-

¹⁾ Az illető privilégiumot Lajos Zólyomban állítja ki Kassa számára, 1344. Lőrincz napján. (Fejér, IX. 1.210. 1.)

²⁾ Munkám szövegében a 331. laphoz való jegyzetben idézem szavait.

vetel,¹⁾ a mit a város túlságosnak tart. Kétségkívül már az előbbi vállalatok: Erzsébet királyné nápolyi útja, a lithván és dalmatai hadjáratok a város adóképeségét próbára tették volt. — A király a városokra lévén szorulva, kész volt irántok nagy kedvezményekre.

Kassa 1347-diki szabadságlevele oly teljét mutatja fel a városi szabadalmaknak, hogy kevés maradt fenn hozzá tenni való a későbbi királyoknak. Midőn Zsigmond csaknem száz év múlva, 1435-ben egy ünnepélyes és terjedelmes privilegialis levelet ad Kassának, — alig tesz egyebet, mint bővebben és világosabban fejti ki az 1347-diki tétéleket.

Mellőzöm itt, mert Kassa város történetébe tartozik, annak fejtegetését, hogy ez nem nyerte a vámmentesség oly mértékét, a minővel Buda, sőt még N.-Maros is birt.

Ha összehasonlítjuk az 1347-diki kassai szöveg tizenhárom első pontját a pesti bulla pontjaival, látjuk, hogy néhány a kassaiban mellőzve van.

A pestiből mellőzi a kassai azt, mely szól az

1. pontban tiz lovag kiállításáról; a

2. pontban a vámmentességéről; a

12. pontban a tatárok elvonulása után nyert földadományokról; a

16. pontban Kőér nevű birtokról; a

18. pontban Kis-Pestről; a

19. pontban a királyi pénzek beszédése módjáról. S onnan kezdve végig a bulla kiállítási módjára vonatkozóak hiányoznak. Nagy része érthető okból hiányzik, mint *helyi* ügy.

¹⁾ Kovacsics M., „Formulae Solennes Styli“ 44. 1. „Cumque civitas nostra talis intra regales civitates a primáevá fundatione sua in honorcm. et dignitatem, *principatum* obtinuisse per nos cognita et reputata, ac etiam Pater noster charissimus et per consequens nos eandem *amplitüre facure* sumus amplexati.“ stb. Ugyanazon kútfőben találjuk, hogy a város a 400 márkát leszállíttatni kéri felényire, azon okból, mivel a város sok kárt szenvedett a gyakori égések által; a szőlő-termés is rász volt a fagyok miatt. A város külső hírnevének, melyre a király hivatkozik, belső állapota kevésse felel meg, annyira nem, hogy a király fentebbi követelésének hírére, a lakosok kezdik odahagyni a várost, máshová költözendők. — A király, különösen anyja, Erzsébet kérelmének engedve, csakugyan 2-00 márkára (mai 12,000 írt) szállítja le a követelést; de azon kikötéssel, hogy rögtön fizessenek. Ezen levelek évét bajos meghatározni. Kelhettek mindjárt a nápolyi gyász hír megérkezése után, s így 1346-ban; kelhettek az általános hadi készüllet idején 1347-ben.

A 12., 16. és 18. csak a pesti területi viszonyokra volt alkalmazható. — Végre hiányzott a bevezetés, melyben *Pest* tatárjárás előtti kiváltságairól volt szó. Az i-ső és 19. pesti pont kihagyását a kassaiban bajosabban érthetjük. De különben a két szöveg hasonlósága még a bevezetésben is feltűnő. IV. Béla azt mondja ott, hogy a népesség felszaporodása érdekében jó szabadalmat adni a városoknak, s illetőleg Pestnek,

I. Lajos azt mondja, hogy egy-egy város, s illetőleg Kassa a népesség fölszaporodásával érdemelte ki a szabadalmakat.

A fentebbi néhány pontot kihagyván, melyek pesti localis szint adtak a bullának, az alkalmas volt, csak épen a helynév megcserélésével Budának és Kassának is szabadságlevelül szolgálni.

Mit tartunk ezeknél fogva az állítólagos 1244-diki bulláról?

Három iratról van itt szó. Egyik az általunk ismert pesti, IV. Béla-féle szabadalom;

másik a kassai, szintén ismert 1347-diki;

harmadik az a privilégium, melyet Nagy-Lajos adott Budának és a mely elveszett.

De a két előbbi az utolsónak tüköre. Egymás közt amazok oly híven másolván egymást, a budai, melyből a kassait vették, nem lehetett lényegesen eltérő.

Azt tudjuk, hogy a kassait a budaiból írták ki, s így a budai valamivel előbbi keltű. Csak az a kérdés, hogy a *pesti* előbb, vagy később készült-e a budainál, — s melyiket írták ki a másikból?

Lehető az, hogy jóval azután, mikor a budaiak rég élvezetében voltak Nagy-Lajos adta szabadalmaiknak, Pestnek valamely írástudó jóakarója koholt nekik egy bullát, bebizonyítandó, hogy Buda idegen toliakkal ékeskedik, eltulajdonítván szabadságlevelöket. Bár erre, mint látni fogjuk, volna jel; — de a fölvétel több körülményt homályban hagy na, s kevésbé valószínű.

A másik lehetőség, hogy a pesti bulla korábbi keltű a Nagy-Lajos-féle budai és kassai kiváltság-leveleknél; — de az nem tehető fel ebben az esetben sem, hogy IV. Béla idejében fogalmazták, — legfeljebb egy-két pontja származhatik abból. Mint már bizonyítottam, az oklevélben foglalt szabad-

ságokat Nagy-Lajos előtt nem élvezte Buda sem, annál kevésbé Pest.

Véleményem szerint a rejtelmesség úgy osztható el legjobban, ha föltesszük, hogy az 1244-diki bullát Nagy-hajós uralkodása elején koholták a budai várbeliek érdekében s épen azon célra, melyet el is értek, hogy a királytól a legterjedelmesebb szabadságokat nyerjék.

A király az ő kérelmeikre azt hagyhatta meg nekik, adják elő addigi okleveleikben foglalt jogait, vagy készítsék el kívánataik egy lajstromát.

Úgy kell lenni, hogy ahhoz képest, a mit kívántak, nagyon kevésnek tartották addigi privilégiumaikat. A király ugyan megteheti vala, hogy megadjon mindent egy addig semmi kiváltsággal nem bírt helységnek is. De a kor szellemében volt, hogy a bírák a régi jog elismerésében nagyíéiküebbek voltak, mint az újításokban; az alattvalók pedig annál becsesebbnek tartottak egy jogot, mentül régebbi időből lehetett leszármaztatni. A középkor idegenkedett az oetroyalástól. A viszonyokból kifejlett szokásokat szokták írásba foglalni, s így törvényhozó a község volt. A *régi szokás* kifejezésnek nagyobb hatása volt a reform szónál. Ezenkívül némely érdek is fenforoghatott. Volt Buda polgárságának nem egy meg-megujuló vitája a szomszédokkal, mely Nagy-Lajos koránál régibb időből származott, s melyet ezen király új adománya nem némít el; de egy IV. Béla korabeli, vagy tatárjárás előtti szabadalom hatalmas érvül szolgálhat.

Budának, mint mondám, csakugyan volt privilegialis levele, IV. Bélától; de Pesti-Újhegy és nem *Pest* cím alatt. — Az sem valószínűtlen, hogy ez arany-bullával is el volt látva a mellett, hogy hiteles párja viasz-pecsétű volt. — Mikor a pápa fölszólítására IV. Béla nagy tanácskozmányt hitt össze, hogy a megerősítendő helyeket kijelöljék, a Pesti-Újhegy leendő lakosai számára mindjárt akkor a legünnepélyesebb alakban állíthatott ki szabadalomlevelet. De ez kétségkívül más volt, mint a mit a bulla név alatt ma ismerünk. Némely s nem lényegtelen pontot abból írtak ki Nagy-Lajos idejében, ha nem is szórul-szóra, mint az 1295-diki perből fentebb kimutattam. Onnan lehetett kiírva az első pont, a tíz fegyveres lovag kiállítását illető kötelezettség is. — A pesti ál-bullába ezen-

kívül át volt véve kétségkívül az is, a mit a budaiak IV. Béla idejétől I. Lajoséig uralkodott királyoktól nyertek volt. Ezek egy részét hiteles iratokkal tudták documentálni, mi csak emelte a koholmány hitelét. De Béla valódi oklevelét óvakodtak előmutatni, miután abban hiányoztak némely legfontosabb kiváltságok, bár tartalmazott az olyanokat is, mik nem voltak átvehetők az ál-iratba. IV. Béla valódi bullájában egészen másnemű szabályzatok is foglaltattak, mint az ügynevezett pestiben. A későbbi budai törvénykönyv, mint látni fogjuk, a budai arany-bullából nem egy ilyen pontra hivatkozik.

A IV. Béla korabeli hártját, írásmódot a csalódásig híven utánozni a legelemiebb része volt a hamisítók mesteriségének. Ma sem vetemedik senki bankóhamisításra, kiben nincs magas fokú rajzoló talentum. — Még könnyebb volt IV. Béla pecsétjével látni el a hamisítványt. — A budai levéltárban lehetett ezen királynak több rendbeli kettős pecsétje kisebb jelentőségű oklevelén. Ezen utóbbit feláldozták a pecsét zsinórjának lefejtésével, s a hamisítványra kötötték. Ez szokott fogás volt, s egy része a hiányzó pecséteknek ily célra szolgált. Az sem lehetetlen, hogy épen a valódi privilegialis levél s illetőleg az igazi bulla fosztatott meg a pecsétől a hamisítvány javára. Ily módon a budai levéltárban Lajos korán kezdve, volt egy valódi arany-bulla IV. Béla korából s volt egy ál, mely Pest város nevére volt kiállítva.

Mesterinek mondható az a fufang, melylyel Buda okmányhamisítója eljár.

Úgy vélekedett, hogy a kortársak és jövendőbeliek nem fogják elhinni, hogy Buda a szomszéd város érdekében koholjon szabadalmakat. S csakugyan az utókor bírāja vagy történésze, ha szorosabban nem vette szemügyre a viszonyokat, el nem hihette, hogy Buda a másik város részére adhatja meg IV. Bélával az áru-megállítási monopóliumát. (17-dik pont).

De a Nagy-Lajos korabeli viszonyokat figyelembe véve nyilvánvaló, hogy Pestre nemcsak féltékeny nem volt akkor Buda, hanem annak minden régi jogát magának tulajdoníthatta el. Pest közigazgatás tekintetében alárendeltje, külvárosa volt Budának. Pestnek áru-megállítási joga is Budának jövedelmez vala. A mit a jobbágy bírt, azt a földesúr bírta voltaképen. De odateszi az oklevélgyártó, (ugyanazon 17. pontban), hogy

a jobbparti Kis-Pest szintúgy bír az áru-megállítási jogával, mint a balparti Nagy-Pest. Egy IV. Bélától vagy bármely félig-meddig eszes királytól, igen boldogtalan rendszabály lesz vala monopóliumot adni két szomszédos, de külön községnek. Mert a külföldről érkező hajók mihez tartották volna magokat? A Dunának éppen közepén leúszott hajóhoz, melyiknek lett volna joga? A két átellenes parti város inindketteje azt követeli vala, hogy nála rakodjanak ki. Kész s örökös a harcz a két part között! De a mi a kivitelben képtelenség, ebben a koholmányban jeles fogás, ha t. i. koholmány voltát észre nem veszik csak ezen jelből is. Álért már az ellen bajos lesz vala kifogást tenni, hogy Budavár csakugyan követelheti magának azt a jogot, a mi az ő közvetlen külvárosa, a mai Ráczváros, vagyis a tatárjárás utáni kelenföldé volt.

Pest neveinek a használása igen előnyös volt a budai koholmányra nézve. Már láttuk az 1295-diki perben, mily jól felhasználható volt a jogok származtatására a tatárjárás eseménye s az azt követő évek. IV. Béla révén lehetett fölmenni meghatározatlan régi korokig a kiváltságok származtatásában.

Budavárának lakossága meg volt fosztva ezen előnytől. Mindenki tudta, hogy az múltját nem viheti feljebb IV. Béla koránál, s ismerte mindenki kiváltságainak nem igen széles alapjait. Mint már is központnak, ország-világ jól tudta előnyeit és hátrányait: „nem rejthette el magát a hegyen épített város.”[£]

Pest állapota ellenben talányos lehetett. Ismerték XIV. századbeli alárendeltségét; de tudtak fényesebb múltjáról is valamit homályosan.

Nemcsak létezett a tatárjárás előtt, hanem népes, virágzó város volt. Lenni kellett szabadalmainak, melyek minősége feledésbe ment. — Miért ne erősíthette volna meg azokat IV. Béla? — Miért ne tévedhetett volna el ez a privilégium is, miután annak daczára a várost sokáig csak egy-egy földesur meg szegény hajós nép lakta — s tulajdonképi polgársága nem volt? — Miért ne kerülhetett volna elő valamelyik magán- vagy káptalani levéltár sötét zugából, éppen 1341—46 körül, Bélának, ha nem is arany-pecsétes, de azzal egyenlő értékű viaszpecsétes privilégiuma? — Az utóbbi is arany-bullának

volt nevezhető, minthogy nem a pecsét, hanem a tartalom a fődolog.

Az mindenesetre kitűnik magából az oklevélből, hogy annak előttünk ismert szövege nem volt arany-, hanem viaszkecséses. — Mert a fentközlött szöveg 21-dik pontja azt mondja, hogy miután (állítólag) IV. Béla nem adhatja a pestiek kezébe az arany-pecséses levelet, híven lemásoltatta s viaszkecsésével látta el. Ez tehát teljes érvényű lévén, senki se kényszerítse a pestieket az arany-pecsésesnek előmutatására.

I. Lajos elé terjesztetvén ily irat, rá nézve fontosabb volt a nápolyi hadjáratához szükséges városi segélypénz, residenttiájának felvirágoztatása, a királyság állandó anyagi érdeke, mint egy-egy elméleti kérdés. Ha tán cancellariája némi kétséget fejezett is ki, szemet hunyhatott a gyanús jelekre, nem tartalmazván a levél olyat, mit maga meg ne adhasson, a város hű szolgálatai fejében. — Csak forma-kérdés volt Lajosra nézve, hogy régi vagy merőben új kiváltság: gyanánt adja meg Buda teljes municipalis szabadságát. De Lajos ezen eljárással hitelesített egy ál-oklevelet, mely nemcsak a történéseket, hanem az ország bírait is később nem kis zavarba hozta.

Az, a mi Kassa privilégiumának fentebbi fordításában a 14. ponton kezdve, nyomdászatilag is fel van tüntetve, adalék a bulla pontjaihoz, s azt Lajos cancellariája csatolta hozzá. — Mint alább látni fogjuk, az a rész seni egyéb, mint csaknem betűről betűre való átírása Buda privilegialis levelének, melyet Nagy-Lajostól nyert. Nem taglalom itt bővebben. Meg akarom tartani a történelmi sorrendet; mert a mi bulláknak viszontagságos története van városunk történetében.

Nincs kétség benne, hogy Nagy-Lajos, valamint Kassa privilégiumait hitelesítte 1364 utáni pecsétjével is, Buda levelei sem maradtak a nélkül.

A Zsigmond király korában szerkesztett budai német törvénykönyv több ízben említi a Béla-féle arany-bullát.

I.égerdekesebb idézetének tartom azt, melyben az arany-bulla azon pontjára hivatkozik, mi az én fentebbi fordításomban (ít pesti oklevélben) a 2 i-ik, hol elmondja Béla király, miért nem adja a pesti polgárok kezébe az arany-bullát, hanem annak csak párját, s hozzáteszi, hogy ez teljes érvényű.

Ez a záradék benne van a budai törvénykönyvben; de érdekes továbbvitellel, mely így szól:

„Senki sem erőltetheti, sem nem kényszerítheti a budai bírót és polgárokat, hogy a/ő arany-bullát akár törvényszék előtt, akár törvényszéken kívül előmutassák, ugyanazon bulla szavai és rendelkezése szerint/.¹⁾)

Így a mi Pestre nézve csak ideiglenes rendelkezésnek volt feltüntetve, Budán örökre szóló városi alaptörvény lett. Egy hangszer, melyen játszani, — egy kép, melyre nézni tilos, nem furcsább, mint egy jogi irat, melyet nem szabad a bírák előtt producálni.

A be nem avatottak a budaiak példás kegyeletének tulajdoníthatták azt, hogy még az országos bírák pillantását is profanationak tekintették ezen ereklyére nézve. Pedig más-nemű érzelmek miatt kellett azt titkolni. Legféltettebb kiváltságai veszélyben forognak vala már a XV. században ezen már magok által is valódinak hitt bulla által. A legelmésőbbnek látszó fufang igen gyakran önmagát fogja meg. Zsigmond király idejében két arany-bullája volt Budának. Egyiket, az igazit, nem lehetett előmutatni, mert abban IV. Bélit távolról sem adott annyit a városnak, mint a mennyinek birtokában volt. A másik, a Nagy-Lajos megerősítette hamis bullát talán még kevésbé lehetett előmutatni, mely Pestnek adja meg a kiváltságokat. A két város viszonya Nagy-Lajos óta lényegesen megváltozott.

Mert ugyanis Pest Zsigmond király alatt Budától független municipiummá lett. Alattvalóból a versenytárs rangjára emelkedett, mit 1346-ban előre látni nem lehetett. AIV. Béla-féle bulla, mely Lajos korában oly sikeresen élt vissza Pest névével, most nem Budának, hanem ellenfelének szolgál vala hatalmas fegyverül. El kellett mentül jobban dugni, s a törvénykönyvbe iktatni, hogy előmutatni nem szabad, még az ország főbíráinak parancsára sem. Még némely szabadságon testvériesen meg lehetett volna osztolni; de a mint már kiemelttem, az árumegállítás jogán osztozkodni nem lehetett. Ezt a jogot pedig Béla bullája első sorban a balparti Pestnek

¹⁾ »Auch sol rícliter und purger der stat zu Ofen nymantz, mügen notten nocti zwingenn dy haub guidein buli in gericht, oder auswendig des gerichtz, für zu pringen: nach inhaltung vnd ausweisung der selbigen bull.« Michnay és Líchncr. 72.1. 91. pont.

adta, s másod-sorban Buda azon részének, — a Gellérthegy és Várhegy közti szűk völgyben, — melynek partjai nem alkalmasak kikötőnek.

Mindkét város pedig nem bírhatta ezt a monopóliumot, ha csak nem egyesülnek, mihez nem, hogy közeledtek volna, hanem mind inkább eltávoloztak tőle. A hamisítás elkövetett vétkének — mint szokott a véteknek — elsősorban Nemesise a titoktartás kénytelensége Volt.

A mit még a törvénykönyv írója a bullából idéz, az részint azon szövegből van véve, melyet Nagy -Lajos idejében hitelesnek ismertek el, — részint egy ismeretlen szövegből, mely kétségkívül Budának valódi bullája volt IV. Béla idejéből.

A törvénykönyv vagy tízszer hivatkozik világosan IV. Béla bullájára, a város ezen titkolt kincsére, s ad többnyire vagy szószerinti fordítást vagy megfelelő értelmű helyeket..) Megnevezetlenül is több hely található a bulla ismert szövegből a törvénykönyvben.

De némely találkozási pontokon kívül nem egy oly tételt közöl a budai német törvénykönyv a budai arany-bulla szavai gyanánt, mikről a pesti bulla nyomán álmodni sem lehet.

Így a törvénykönyv 65-ik szakasza IV. Béla aranybullája által tiltatja azt, hogy senki két mesterséget vagy kétféle üzletet ne folytasson; a 70-ik szakasz azt szabja meg, hol és hogyan szabad árulniok a kereskedőknek; a 76-dik hasonló tárgyú; valamint a 85. és 86-dik is, előbbi a hamis rőföket használó kereskedők büntetéséről szól.

Egy érdekes hivatkozást IV. Bélára még a 66-dik szakaszban találunk. Itt igen híven van kivonva Zsigmond király 1403-iki nevezetes levele, melyről a szövegben szóltam, s mely azon aristocraticus rendet állítja vissza, hogy Budán csak birtokos jómódú ember lehet tisztviselő. A hosszú idézet után a budai jegyző odaveti: „Mint ez Béla aranybullájában“ írva vagyon. Ez a hivatkozás annyival feltűnőbb, mert a 47-ik szakaszban Zsigmond királyra hivatkozik a szerző, ugyanezen tárgyra nézve. Zsigmond királynak illető rendeletét ismerjük.

Valószínű tehát, hogy a fennirt szabálylyal Zsigmond

¹⁾ Ilyen a törvénykönyv 19., 24., 32., 67., 91. szakasza. (Michnay és Ichner).

csak annyiban volt újító, a mennyiben egy IV. Béla korabeli s már-már mellőzött törvényt elevenített fel. Ez sincs meg a pesti bullában; — de benne volt a IV. Bélának a budaiak részére adott valódiban. — A mit a német törvénykönyv a pesti bullából idéz, abban nem különbözteti meg ezt az oklevelet a másiktól.

Sehol sem szól arról, mintha valamelyik kiváltság vagy szabály oly oklevélből vétetnék, mely eredetileg Pestnek szólt volna.

Hogy két bulla feküdt azon városi jegyző előtt, ki a törvénykönyvet Zsigmond korában compilálta, arról a fentebbi idézetek meggyőznek.

A kik ezt nem hinnék, ám kísértsék meg annak magyarázatát, mikép esik az, hogy „IV. Béla bullájából idéz a jegyző olyakat, melyek csak az előttük ismert pesti bullából voltak vehetők, s idéz viszont „IV. Béla bullájából olyakat, a mikről ezen oklevélben egy szó sincs? Ha jóhiszeműségét átalán kétségbe nem vonjuk, mire okot nem ad, két bullát kellett ismernie a budai levéltárban.

De jóhiszeműségével megfért az, hogy az egyiket ne nevezze valódi nevén pestinek, annyival inkább, mivel azon tévedésben lehetett, hogy régen a budai várhegyet értették Pest alatt, bár nem épen Pest, hanem pesti Újhegy nevet viselt, mit hivatalosan meg is tartott. Sőt érthető az is, hogy ha tudta a különbséget, Buda igen fontos érdekében eltitkolta.

Örökre azonban a budai jegyzők titka nem maradhatott a bulla. Mátyás király idejében indiscret szemeknek volt alkalmuk belepillantaniok. A nyúlszigeti apácák élelmes ügyvéde Király Gergely nagy ügyességgel használt föl erre egy alkalmas perczet.

1476-ban September 11-dikén Budán, Mátyás személyes törvényszéke előtt, egy pör folyt a nagyvárad káptalan és Nagyvárad polgárai közt azon vásárvám miatt, melyet a Vadkert-Olasziban tartott sokadalmak alkalmával szedtek. Az ügyet az erdélyrészi városok polgársága magáévá tette s mint egyik fél lépett föl. A budai városi hatóság közbevetette magát, s úgy látszik, saját vásárvámbeli szokásos és írott statútumaival akart igazságot szerezni a polgári sorsosoknak. Illeg lehet, hivatkozott is a még IV. Béla idejében szerzett

kiváltságukra. A rövid előadásból nem tűnik ki, de aligha nem az ezen kérdésben érdekelt szigeti apácák ügyvéde kívánta meg azon oklevél előmutatását, melyet a budaiak emlegettek, — s talán királyi parancsolatra kellett elővenniük. Be is mutatták a király jelenlétében; de nem az arany, hanem a viaszkepecsétet. A király maga mondja, hogy az kettős (azaz két lapu) pecséttel, 1244-ben, december kalendái előtt 8-ikán, az uralkodás kilenczedik évében kelt. (Látjuk itt is a következetes hibát az uralkodási évben.)

Ekkor állott föl Király Gergely s kérte az uralkodót, engedje hitelesen lemásoltatnia az apácák részére az oklevél némely pontját, mit Mátyás teljesít is, s híven átíratta számukra s saját bírói pecsétjével erősítette meg a fentebbi oklevél 2., 3., 5., 6. és 7-ik pontját,¹⁾ — melyek nem árulják el, hogy az oklevél Pestnek szól.

Feltűnő, hogy a király nem az egész oklevelet íratta át, pedig nem valószínű, hogy az apácák ügyvéde ne az egészre lett volna kíváncsi. Hogy a budaiak vele egyeztek-e ki, vagy a király kegyesen hajlott az ő kérelmökre — azt nem tudjuk. — De az valószínű, hogy az oklevél egész terjedelmében lemásoltatott a király levéltára számára, a titkosabb iratok közé, a mivel nem valami különös dolgot állítunk, mert régen a levéltárak iratai mai fogalmak szerint titkos iratoknak nevezhetők. Annyi bizonyos, hogy az állítólagos IV. Béla-féle pesti bulla legrégebb teljes másolata a Mátyás korabeli hivatalos iratok közt fordul elő. — Sőt teljes oklevél-alakban ez az egyetlen ismert szöveg.

A gyűjtemény, melyben találjuk, mind Mátyás korabeli iratokat fogdái magában. ³⁾ A két megelőző darabban Mátyás király két praeceptoriban parancsol rá egy-egy törvényszékre, hogy igazságot tegyen. Különösen hangzik nyomban ezután az ily című: „Belae quarti“, mely nem más, mint bulánk. Nem lehetetlen, hogy a bulla egy királyi parancsra, (mely közölve nincs) de annak következtében jutott a legfelső fórum elé, s talán épen az 1476-iki nevezett alkalommal.

Kovacsics tette közzé, a *Formulae Solennes Styli* című gyűjteményben 1799-ben, a 361-ik lapon.

¹⁾ Wenzel, Mon. Arp. VII. 172. A budai orsz. levéltár eredetijéből.

²⁾ Egy Ulászló korabeli későbbi betoldást kivéve.

Az ottani sorozat 177. számának kelti ideje 1472., a 178. számé 1482.; a 179. sz. 1481.; tehát I. Mátyás idejéből van keltezve; de már a következő 180. szám 1244-ből, a mi kérdéses oklevelünket tárja elénk. A 381. szám 1486-ból; a 382. szám 1457.; a 383. 1485-ből; 3384. számnak nincs datuma kiteve; a 385-nek datuma 1440., s. a. t.

Látjuk a valószínűséget, hogy csakugyan 1476-ban kerülhetett a bulla az országos levelek közé. De akár a fentebbi alkalommal, akár valamivel később másoltatta le magának a királyi cancellaria, annyi mindenesetre áll, hogy Mátyás és az ország akkori illetékes főbírái előtt ismeretes volt a bulla azon veszedelmes titka, mely szerint azt nem Buda, hanem Pest nyerte volna, ha nyerte IV. Bélától. A királyi cancellariában pedig előbb-utóbb hozzáférhettek olyanok is, kik Buda részére kedvezőtlenül magyarázhatják.

S csakugyan már II. Ulászló alatt sok izetlenség fejlődött ki ebből. Magoknak az ország fő-fő jogászáinak meggyűlt a bajok a titok kiszivárgása miatt.

Pestet Mátyás a hét királyi város rangjára emelte volt nyolczadiknak. Meg kellett a büszke Budavárnak érnie, hogy ez a rákosi homok porából fölcseperedett egykori alattvaló elsőbbséget követeljen magának.

Erre nézve a következő krónikái, s nyilván egykorú följegyzés maradt fenn: „1502-ben a boroszliaiak áruval terhelt kocsikban, a helyett, hogy Budára jöttek volna, (mint Buda kiváltsága követeli) Esztergomnál a túlsó partra kelvén által, Pestre jöttek. Ezt mi budaiak megtudtuk s király ő felségéhez (II. Ulászlóhoz) járultunk.

„Előadtuk, hogy, városunk szabadalmi szerint, csak Budán és sehol másutt az országban áruikkal ki nem rakodhatnak a külföldi kalmárok. A pestiek a király előtt azt erősítették, hogy nekik a túlsó parton ugyanazon árumegállítási joguk van, mint nekünk itt Budán. Király ő felsége megbízta a tárnokmestert és a kincstartót, vizsgálják meg a két város szabadalom-levelit. Mi előmutattunk néminemű okleveleket, valamint a pestiek is. A két főúr és más ülnökök látván, hogy nekik bajos eligazodniok, az országbíró elé vitték az ügyet, ki meghagyta mind a két városnak, terjesszék elő mindazon okleveleiket, melyek az áru-kirakodás jogára vonatkoznak.

„Akkor mi kiállítottunk tizenhatsz oklevelet, a pestiek pedig keveset, holott sokat lóttak-futottak az országbíróhoz s más főurakhoz és sok ajándékba került nekik. Mikor látták, hogy ügyök ellenünkben rosszul áll, az ítélet kimondásának elhalasztását kérték. E közben szélylyel küldözgettek mindenfelé az országban, minden káptalanhoz, apátságához, prépostsághoz s több hazai városhoz is, nem kímélve semmi költséget. De sehol sem voltak képesek oly iratot lelteni, melynek ellenünk hasznát vehessék. Azt vetették ellen (ward wir gebarent), hogy egyik oklevelünk, melyet leghitelesebbnek tartottunk, nem érvényes. Mászt kellett előkeresnünk, s találtunk egyet, mely két pecséttel volt ellátva s Károly királytól kaptuk. Ez megadja nekünk az árukirakás teljes kiváltságát, sazt a levelet is előmutattuk, melyet előbb érvénytelennek állítottak.

„Így az udvarnál nekünk adtak igazat a király s az egyházi és világi főurak. Kimondták, hogy az az árukirakási kiváltság, melynek eddig jogos élvezetében voltunk, ezután is, örök időkre, ellenmondás nélkül épségben maradjon. Kimondták 1503-ban farsang idején (hamvazó szerda előtti napokban.)

„A két pecsétű oklevélnek alján, az első pecsét alatt néhány sor apró Írás van, mely szerint miután király ő felségének előbbi pecsétjei ellopattak, az utóbbi pecséttel ellátott levelek teljes érvényűek legyenek.“

A pestiek megújították a pert; mert úgy látszik, megtudták időközben, hogy hiában keresik ők messze földön az ő bullájokat. Az épen a legrosszabb kezekben — a budai levéltárban van. 1503-ban a Szentgyörgy napi országos törvénykezés alkalmával Pest ily váddal lép ki Buda ellen. „A budaiak bírnak egy arany-bullának nevezett kiváltságlevelet IV. Béla idejéből, holott azt a bullát ama király, nem Buda, hanem Pest számára állította volt ki. Buda hamis utón jutott ama levél birtokába. Ugyanis abban az időben, mikor még Buda adott bírót Pestnek, a bírák valamelyike sikkasztotta el Pestről és vitte Budára.“¹⁾ s. a. t.

Látjuk, mily nagy krízist idézett elő a bulla 1502-ben.

A pestiek 1503-ban határozottan állítják, hogy Buda

¹⁾ Michnay és Lichner. Budaváros törvénykönyvének toldaléka. 264. 1.

minden kiváltsága egykor a Pesté volt. Ez bizonyossá tesz a felől minket, hogy most igen jól ismerték az úgynevezett bullát. Ha Mátyás korában talán nem közölték is velők, — hanem az országos levéltárban is titok maradt rájuk nézve, vagy onnan tudták meg most, sok utánajárással, vagy a budaiak kényszerítették előmutatni.

De csupán a bulla alapján Buda még megvesztheti vala a pert. Kétes volt az egész ügy. Láttuk, hogy a tárnokmester, s vele a kincstartó és a tárnoki szék ülnökei nem tartották magokat eléggé avatottaknak az oklevéltanban, — hanem az országbíró elé vitték a kérdést. Róbert-Károly levele döntötte el a kérdést, mint a följegyzésben olvassuk. — Csak az a tévedés van az előadásban, mintha az 1502-ben előkutatott levél Róbert-Károlyé, s nem fiáé lett volna. — Mert positiv történelmi adatnak vehetjük, a mit maga Nagy-Lajos mond, mely szerint ő és nem más adta Budának az árumegállítás jogát.) Ismervén Lajos királynak szülei iránt való példás kegyeletét, mely minden alkalommal nyilatkozik, lélektani képtelenség föltenni róla, hogy annak érdemét, még pedig köztudomású érdemét, magának tulajdonítsa? — A budai jegyzet írója, jól értesültsége mellett is, könnyen tévedhetett. A tizennyolcz darab közt volt nem egy Róbert-Károlytól más ügyben; de ott volt kétségkívül Nagy-Lajosnak azon kiváltsága is többek közt, mely vagy külön adta meg a kérdéses jogot, vagy a kimerítő privilegialis levél egyik pontjában. Mind Károly mind Lajos kénytelenek voltak első pecsétjeiket érvényteleneknek nyilatkoztatni s kihirdetni, hogy csak utolsó pecsétjük érvényes. Róbert-Károlynak három pecsétje volt: egyik, a melyet koronázásakor készített. Minthogy azonban ezzel sok visszaélés történt, maga törette össze, s csináltatott egy másikat s kihirdette, hogy mindaz érvénytelen, a mi ezen másodikkal is megpecsételve nincs. Ez a második elveszett a havasalföldi hadjáratban. Nem az van mondva, hogy ellopták, hanem hogy véletlenül vészett el.²⁾

Így mindkét előbbi pecsétet érvénytelennek kellett kijelenteni, s egy harmadikat készíteni, mely nélkül a király előbbi

¹⁾ Lásd fentebb a szövegben a 331. 1. jegyzetet.

²⁾ Verbóczy, 1^oars II. Tit. 14. Lajos bír. szavni ezek: *ca SUTI l iter deper(lilo.(l. ő. Fejér IX. 3. 411.*

rendeletének nincs hatálya. Nagy-Lajos 1364 után hasonló rendszabályra volt kényszerítve. A boszniai hadjáratban az abban résztvett esztergomi érsek emberei, kikre a pecsétörzés vala bízva, gonosz szándékkal (praeconcepta malitia) *elsikkasztották* a királyi pecsétet. — Lajos, nehogy visszaélhessenek vele, kihirdette, hogy csak az az oklevele érvényes, mely a most készített második, új pecséttel van ellátva; — de hozzátette, hogy egyszerűsmind a Károly király két első pecsétjével erősített oklevelek is csak az ő, Lajos, 1364. utáni pecsétje által válnak hitelesekké.

Most már vegyük figyelembe az 1502-diki följegyzést. Ott két-pecsétű levélről van szó; s hozzá van téve: hogy a két-pecsétű oklevél alján az egyik pecsét alatt néhány sor apró írás van, mely szerint király ő felsége első pecsétjének példányát ellopták volt, s azért csak az utóbbi pecséttel ellátott levelek bírnak teljes érvénnyel.¹⁾ Ezen szavak pedig nem Károlyra, ha nem Lajosra illenek. Mert nem Károly, hanem Lajos pecsétjei veszték el sikkasztás által. — így maga a följegyző világosít föl arról, hogy tévesen írta oda Károly nevét Lajosé helyett.

Ebből következik az is, hogy a budaiak (szintűgy mint a kassaiak) a pecsét-lopás, tehát 1364 után megerősítették az 1347-ig nyert szabadalmaikat. S hozzá tehetjük fölölslegül, hogy ha Károlytól nyerték volna az illető monopóliumot, akkor a levélnek okvetlenül kettőnél több pecsétje lesz vala. Mert csak Károlynak egy, két vagy három pecsétje lesz vala rajta; aztán lesz vala az 1344—47-iki, (mint láttuk Lajos előtt ekkor végeztetik ez ügy) s végre jönni kellett, mint az 1502-iki följegyzés bizonyítja, az 1364 utáni pecsétnek. Azonban a följegyzés elég világosan mondja, hogy az egyik pecsét az ellopott s a másik az ellopottat helyettesítő s megerősítő pecsét volt, a mi csak Nagy-Lajosra illik.

E szerint bizvást elfogadható, hogy 1502-ben az arany bullának nagyon kétes kérdésében az országos bírák nem ezen bulla, hanem a Nagy-Lajos adta levelek értelmében döntöttek, melyek szavait nem lehetett Pestre nézve kedvező értelemben magyarázni. A pestiek nagyon kiemelték, s abban igazuk volt, hogy a

¹⁾ Da swechten wier mer prieff; und vaudén ain da mit zbain sidell fzwei Siegel) ..... Item der prieff mit den zbain sidell hat untén pey den varigen sidell etlech zaill klaine geschrift, wie (mely szerint) wie var der K. Mt. (Königlichen Majestát) in sidell verstollen seint werden . . . etc. (Az idézett helyen.) Lajos király szavai szerint pecsétjének *mindkét* példányát ellopták.

bulla, úgy a mint írva volt, nekik adta a szabadalmakat, melyek élvezetében volt Buda. S nem nyertek. Ők azt állították, hogy privilegialis levelüket a Buda által Pestnek adott polgármester lopta volt el. De mit felelhetek az országbíró azon ellenvetésére: Ha nektek IV. Béla függetlenséget adott, s azzal együtt önálló bírói választást, mikép történhetett, hogy Buda adjon nektek bírót? — De ezen oklevél alapján Budának sem lehetett igazsággal megnyernie a pert. A bírák, ha bebizonyítani nem tudták is a bulla hamis voltát, úgy látszik gyanúsnak találták, — s ellenében Lajos kiváltságlevele döntött.

Smi lehetett a nagy különbség a bulla és a Lajos-féle levél közt? Az, kétségkívül, hogy utóbbiban világosan Buda volt megnevezve és nem Pest; és hogy a mi most döntött, nem az úgynevezett bulla volt, hanem Lajosnak vagy külön levele, melyben az árumegállítási jogát adta volt meg (hihetőleg 1344-ben) a budaiaknak, vagy azon privilégiuma, mely egészen a kassai mintájára íratott, átvéve bele kevés kihagyással a bulla pontjait szórul-szóra.

Ezzel azonban a budai arany-bulla története befejezve nincs. Még egyszer szerepel az a török foglalás előtti időben. Sőt elmondhatnám, »venio nunc ad fortissimum virum*»; mert János király cancellárja, Werbőczy István, a leghíresebb magyar jogtudós is foglalkozott ezen bullával.¹⁾ — János király 1538-ban, június 17-én ezt beszéli el: Budaváros bírója s esküdt polgárai előadták neki, hogy mind tőle, Jánostól, mind régebbi királyoktól különböző szabadság-levelekben foglalt élvezett szabadságaik és kiváltságaik voltak. De a mohácsi vész utáni háborús időkben s különösen 1526-ban a törökök fölégetvén Budát, írásbeli bizonyítékaik részint veszélyben forogtak (illetőleg elvesztek) részint megcsontultak (fragmentata).

Mindazáltal kimondhatlan munkával, gonddal és szorgalommal, többeket ezen levelek közül előkerítettek s összeállítottak, kérve őt, a királyt, hogy ezekből szabadalmaikat, kiváltságaikat állítsa össze, részint szórul-szóra átvéve, részint csak azon czikkeiket vonva ki (excerpendo), melyek legkedvezőbbek az ő sza-

¹⁾ Az 1538-diki oklevelek utolsóján áll: »Lecta per me Stephanum de Werbewcz, Cancellarium Reginm cum originalibus (Podhr. Nemz. Muz. kéziratái II. 800.1.)

badságaikra nézve. Ezeket egy *corpus*-szá egyesítse s lássa el arany bullával.¹⁾

Van tehát szó csak töredékben maradt levelekről, melyeket nagy gonddal és szorgalommal állítottak össze; van szó levelekről, melyeket a király egész terjedelmökben irat által, s olyanokról, melyekből csak a Budának kedvező cikkeket veszi át.

Ha áttekintjük azt a *corpus*t, melybe János király csakugyan összeállította Buda akkor ismert okleveleit, tizenegy oklevél között csak három darab van mohácsi vész előtti. Nyolcz pedig olyan, melyeket maga János adott volt 1530-ban, 1531 ben, 1533-ban megtoldva az 1538-dikiakkal.

A tizenegy levél között kilencz van közölve egész terjedelmében, úgymint egy Zsigmond királytól és 8 János királytól. — így tehát csak kettő van, melyre a töredék vagy pedig a kivonat kifejezés ráillik. Egyik a IV. Bélának, másik a Kun Lászlónak tulajdonított, de mindkét esetben tévesen tulajdonított oklevél, vagy oklevél-rész.

Mindjárt első a sorozatban a IV. Béla-féle oklevél. Első s teljes szövege, mint láttuk Mátyás király cancellariájának 1476—86 körüli levelei közötti lett ismeretessé. Most 1538-ban János királytól bírunk még egyet, mely nem teljes.

A bulla ezen két régi szövegén kívül több nem ismeretes tudtommal. De János királyé csak kivonat. Először is kihagyja mindazt belőle, a mi a kassai 1347-diki levélben ki volt hagyva, s különösen a Pestre vonatkozókat. Ki van hagyva még több is: Így a csöbör-adóról szóló hely; aztán a szabad közlekedés kiváltáságára nézve nines fentartva a budai káptalan joga; s a párviadáról szóló hely. Tehát ez csakugyan kivonat, nem pedig töre-

¹⁾ » . . literalia tamen eorum Instrumenta atque privilegia super ejusmodi libertatibus et exempcionum immunitatibus per haec superiora tempóra, tumultibus bellicis plena, praesertim (a mohácsi vész évében). . . per conflagrationem exustionemque civitatis istius partim *periclitata* et partim *fragmentata* fuissent, nihilominus tamen ingenti cura, laboreque et diligentia adhibita, plures ex hujusmodi litteris ac privilegiis ipsorum conquisissent et comportare curassent, quae nostrae Majestatis in praesentiam specietenus producentes et exhibentes, supplicarunt humillime Majestati nostrae, ut.....

.....hujusmodi litteralia instrumenta ac privilegia ipsorum partim *verbotenus*, partim in *illis duntaxat articulis*, qui libertati eorum potissime suffragari videntur, de iisdem privilegiis excerptendo, in unum corpus et volumen redigere, roborareque et confirmare, et aureae bullae nostrae caractere communire digneremur.« (Podhraczký. Hist. Diplomatics urbis Budensis. II. 764. és 777. 1. A nemzeti Múzeum kéziratárában).

dék; mert helylyel közel s célzatosan történnek a kihagyások. De hogy ez úgynevezett bullát egészben vagy legnagyobb részben a budaiak előterjesztették, bizonyítja az, hogy a király a rajta levő IV. Béla korabeli évet és napot is úgy tudja, mint az a Mátyás korabeli teljes okmányból ismeretes. Annál feltűnőbb János király azon állítása, hogy azt IV. Béla Budavár számára állította volna ki, pedig látta, hogy Pest neve szerepel benne többszörösen. A királyi cancellaria így vélte megfejthetőnek az ellenmondást: Minthogy régen, sőt még a XVI. század első tizedeiben is hivatalosan Buda várát a pesti hegy várának nevezték, Pest név alatt Budát kell érteni egy 1244-iki oklevélben, — a mi mint láttuk, nagy félreértés, már csak azért is, mivel Budának nem lehetnek 1244-ben régi jogai, míg Pestnek lehetnek. — A király körüi kitűnő jogászok voltak, s maga Werbőczy is; de mint ebből is látni, tévednénk, ha a jeles régi jogászokat egyszersmind a történelemben is tekintélyekül fogadnák el.

Azonban most is, mint Nagy-Lajos idejében nem tekintették az elméleti szoros valóság kiderítését lényegesnek. 1538-ban különben is tudva volt, hogy a budaiak gyakorlatában voltak a megpecsételt jogoknak. Aztán a budaiakkal, e szerencsétlen égettekkel szemben, kiket a király a maga pártjához akart csatolni, kiknek ezenkívül is fényes adománynyal s nemesi rangra való emeléssel kedveskedett, a régi oklevelek fölötti pörlekedés nem lesz vala sem nagylelkűen sem észszerűen királyi. A pestieken sem esett több sérelem ezzel, mint annak előtte, s ezek sem nem használhattak, sem nem árthattak sokat a királynak, még jobban tönkre jutván, mint Buda.

Atalán véve, a dolog természetében volt, hogy az ország főbírái a vizsgálat szigorának különböző mértékét alkalmazták a viszonyokhoz képest. Felek közti perekben erős vita tárgya volt az oklevelek hitelessége; mint az 1502-ben kezdett pör bizonyítja, melyben egyik országos forum nem is tartotta magát illetékesnek dönteni. Ellenben az adományoknál, ha a király különös kegyelmet akart gyakorolni, nem látszott helyén levőnek a pörlekedés-szerű kritika. — Nagy-Lajos és János királyok voltak ily helyzetben a bullára nézve.

Így az 1244-diki bullára ráillik az, hogy János király az egyik levelet, mely egész terjedelmében feketett előtte, csak kivonatban erősíti meg, még pedig csak oly pontjaiban, melyek

Budára nézve kedvezők, — természetesen kihagyva azokat, melyek nem kedvezők, illetőleg a hol Pest említetik.

János király előtt 1538-ban a budaiak a Béla-féle bullán kívül még egy, nagyon régi oklevelet mutattak be, mely a tizenegy közül a csonka levelek másodika, a többi 9 egész terjedelmében lévén közölve. Bevezetése hiányzik, nemcsak, hanem több pont előzte meg, miután egy »Ezenkívül« szóval kezdődik. Hiányzik a vége is, a kelti idő, hely, a tanuk nevei. Miután János király azt mondta, hogy a fölterjesztett levelek közül némelyiket kivont, mások töredékesek, s miután kilencz levél teljesen közöltetik, a bullából pedig kivonatot adott, föltehető, hogy eme második levél az, melynek csak *töredékeit* találták meg a budaiak és ezt állították össze oly sok szorgalommal.

Oly töredék ez, melynek eleje és vége hiányos ugyan, de derék-része hiány nélkül szorul szóra van közölve. Tudjuk ezt onnan, mivel nem egyéb a közlemény, mint egy sorral megtöltött azonos mása a kassai 1347-diki privilégium utolsó felének vagyis toldalékának. Csakhogy a János elé terjesztettben Buda all Kassa neve helyett.

A János király elé terjesztett csonka oklevél itt következik fordításban. Mindenik pont után kitettem, melyik felel meg neki a kassaiban.

1. «Ezenkívül báróinkkal folytatott tanácskozás után tulajdon kegyelmünkből megengedtük, hogy ha valaki közülök a (polgárok közüi), kinek örökösei vagy rokonai vannak, gyilkosság vagy más ily eshető kihágás, gonosztett vagy bárminemű elkövetett nagy vétek miatt, személyes védelmére, szökevényynyé lesz, ilyenek vagyonából vagy birtokából se főuraink, se mi, se a városbírája (judex) el ne vegyen semmit, hanem maradjon meg az egészben és bántatlanul a feleség vagy örökösök vagy rokonok számára, — nehogy a szökevény javainak elfoglalása miatt elveszítse reményét a visszatérhetésre, hanem, hogy ama vagyonból a sérelmes félnek eleget lehessen tenni. Ha pedig a menekülőnek nincsen örököse vagy rokona, a bűnös vagyonából és birtokából a sértett feleket ki kell elégíteni, az elkövetett bűn minőségéhez képest. A fenmaradó rész pedig, ha maradt fenn valami, a *budai vár* erősítésére fordíttassék, (ad opus castris *Budensis* expendatur.) (Kassai 14. pont.)

2. Ha pedig a mi nevezett polgáraink (hospites) közül vég-

rendelet nélkül hal meg valaki, vagyonát és birtokát három részre kell osztani. Az egyik rész a kimúltnak lelke üdvösségére alamizsnául osztandó ki. A más két rész *Budavára* épületeire és erősségeire tartassák meg. (Kassai 15. pont).

3. Ezenkívül megengedtük, hogy ne legyenek kényszerítve elfogadni általunk kinevezendő bírót, hanem szabad választásuk szerint azt tegyék bírónak (villicus) a kit akarnak, *mint a mi ősünk* (avus) *privilegiumában fentebb ki van fejezve* Ez a bíró pedig az év leforgása után tartozik letenni hivatalát (villicatum) a polgárok (civium) kezébe. (Kassai 16. pont.)

4. Egyébíránt, hogy nevezett polgáraink (cives) számban gyarapodjanak s tisztességesebben és könnyebben szolgálhassanak felségünknek, megengedjük, hogy semmi komoly vétségük miatt sem a király, sem az ország bárói, sem a város bírása (judex) birtokaiktól meg ne fossza, hanem a vétkesek bűnhődjenek személyesen vétkökhöz képest, — örökségük és javaik pedig maradjanak feleségökre, örökösöikre és rokonaikra bántódás nélkül.« (Kassai 17. pont.)¹⁾

Ezen iratra János király 1538-diki másolata az egyedüli kútfő. Ezt nyomtatásban először kiadta Podhraczký 1841-ben egy önálló dolgozatban, melynek címe: »*Cuspinianus János* beszéde Budának.... 1541-ben lett romlása emlékezetére, és harmad századára. (Budán. Gyurián és Bagó betűivel 1841.)²⁾

Szerencsére ez a szöveg nem áll egyedül; mert mint látjuk 1347-ből a Kassáé egyezik vele. A 3-ik pont ennyivel több a Kassáénál: amint a mi ősünk fentebbi privilegiumában ki van fejezve.«

Nem világos volna-e első tekintetre is, hogy az 1538-ban előmutatott töredék nem egyéb, mint az a toldalék, melyet Nagy-Lajos tett a budaiak részére kiállított oklevél végére, s melyet a kassaiban kevés híján szórul-szóra utánirtak? — Lajos megerősítvén a bullát vagy annak Budára nézve gyakorlatilag alkalmazható pontjait, utána vetette: ezenkívül ezeket s ezeket is megadjuk a budaiaknak.

Azonban János cancellariája azt okoskodta ki, hogy az illető

¹⁾ Podhraczký. Hist. Dipl. II. k. 778. 1. Közli a budai trk. toldalékában Mftlinai és Lichner is.

²⁾ Ugyanő lemásolta ezt nemzeti muzeumbeli kézirat gyűjteményében. II. K. 782. 1.

toldalék-pontok Kún-Lászlótól származnak, ki megerősítvén Béla arany bulláját, maga is megtetézte Buda kiváltságait. Mert a cancellaria azt mondja: »László király, IV. Béla *unokája* (nepos), kit a magyar nép Kún-Lászlónak nevez, 1276-ban, július kalendái előtti 15-dikén, uralkodása 4-dik évében, midőn megerősítette IV. Bélának, az ő nagyatyjának (avi) kiváltság-levelét, a fennelősorolt czikkeken kívül a következőket iktatta utána.« .) Világos ezen szavakból, hogy János király előtt mint egy korábbi oklevél megerősítésének todaléka állott az az irat, melyet oly határozottan IV. Lászlónak tulajdonít.

A határozott állítás nem lehet egyéb 1538-diki combinatió-nál, mely azelőtt tán soha föl nem merült. Egy csonka szöveg, egy töredék elrongyoltott irhája, elkopott betűi, nagyobb szorgalommal lehetnek vizsgálva, mint a történelmi mozzanatok s a szöveg tartalma.

A szöveg stylje, fogalmazási módja mindenesetre más, mint az úgynevezett bulláé.

Fentebb a kassai levél közlésében nyomdászatilag is feltüntettem az oklevél első és fő részét a másodiktól, a todaléktól. — De a stylbeli különbség még nagyobb a betűkénél. Kiemeltem volt, hogy a bulla kivonatszerű rövid mondatokba van szedve s *te-mekkel* mintegy §-okra osztva. Ezek megszűnnek a todalékban, s illetőleg a IV. Lászlónak tulajdonított töredékben. Sőt megszűnik a tételek és mondatok előbbi rövidege is. A todalék mondhatni bőbeszédűnek tűnik föl a főrészhez képest. Ez egészen a cancellariai styl, s nem viseli magán teljességgel a kivonat jellegét. Itt már nem régebbi királyok, hanem az illető király maga beszél, — nem kímélve a szót, elannyira, hogy ismétel is. Ismétli a bullának a bíró-választásra vonatkozó pontját, de bővebben és határozottabban szabja meg azt, sőt ismétli magamagát is. Ez arra mutat, hogy az illető tárgyak különösen szíven feküdtek vagy az adományozónak vagy a kik az adományt kapták.

Két ügy van ismételve. Egyik a szabad bíróválasztás ügye, másik az a humánus elv, hogy a családfő bűne miatt ne bűnhődjék a család, azaz ne veszítse el birtokát.

A mi a bíróságot illeti, a László-féle todalék 3. pontja

¹⁾ U. a. U. o.

ismétli a bíró szabad választásáról szóló pontját a bullának; — de van egy jellemző variatio ezen szavakban:

»ne legyenek kényszerítve elfogadni általunk kinevezendő bírót.« (*judicem.*)

Melyik korba illik legjobban ennek kikötése? — Azt gondolom, Lajos uralkodásának 1346 körüli szakára. Mert mint munkám szövegében az egykorú hiteles adatok kimutatják, Róbert Károly alatt megvolt a szabad bíró-választás, legalább 1324-en innen; csak hogy a választott bírón kívül még mindig működött a király kinevezte bíró is. 1347-ben látjuk bekövetkezni, hogy Budának *csak* maga választotta bírója van, *judex* név alatt. — így a bulla toldaléka, mely 1346 körül érvényre jutott, azon korban keletkezett leghihetőbben, midőn még Budának kétféle bírója volt, s azt óhajtották a budaiak, hogy csak egy legyen. Ezt Lajostól nyerte meg Buda.

Az, hogy a budai és kassai bírót az oklevél a főrészből *major villae*-nek, a toldalékban *judex*nek nevezi, végre villicusnak, szerintem a szerzőket jellemzi. A hamis bulla fogalmazója avatott jogász. Ez a tán francia iskolában tanult jogász *major villae*-nek írta a bírót, mint láttuk. Talán hízelt is vele valamely hatalmasnak, hogy íme egykor Magyarországon is divatozott a távol nyugat ama kifejezése. Mindenesetre a szokatlanság által ódon szint vélt adni a gyártmánynak.

A toldalékot gyakorlati emberek dictálták, használván a hazánkban közkeletű *judexet*. A *villicus* sem volt szokatlan; de az a synonyma alkalmasint azért áll az illető helyen, hogy az adoptált szövegbeli *major villae-re* emlékeztessen. Elég az, a bíró-választás jogát papíron teljesen biztosították. Ez pedig 1346 körüli lépett életbe.

De még ennél is határozottabban Lajos korára mutat az a kétszer is kiemelt szabadság, mely szerint a polgár bűne miatt örökösei ne fosztassanak meg az örökségtől. Ez nemcsak városi, hanem általán országos törvényű lett, — s tudva van, hogy nem Kún László, hanem I. Lajos alatt, kinek országos törvénye így szól:

»Az apa vétségeiért a fiú nemcsak személyében, hanem ingatlan és ingó javaiban se károsíttassék meg és ítéltesék el.«¹⁾

¹⁾ Nagy Lajos törvénye. Corpus Juris 19-ik cikk. Igaz, hogy törvénykönyvünkben ezen cikk kelte 1351-re van téve; de lehetett Lajos ezen rendelkezése jóval

Itt elég rövidbe van foglalva, a mit a bulla toldalékában, s Kassa szabadalmának végén gyakorlati alkalmazásra szolgáló bő részletezéssel s kétszer is kikötve találunk.

Kún-Lászlóra más okból sem vihetni vissza az illető toldalékot. Mindjárt első szavai arra mutatnak, hogy azokat nem valamely László-féle levélből írták ki. A toldalék kezdete:

»Insuper nos habito tractatu, deconsilio baronumnostrorum ex gratia concessimus speciali.«

A kassainak i[^]dik pontja, mely végig egészen azonos a László-féle ezen első ponttal, ezen bevezető szavakat is azon módon megtartja.

Már mily véletlen volna az, hogy 1276-ban és 1347-ben ugyanazon egy tárgyban külön tanácskozást kellessék tartani a bírókkal, s ezt ugyanazon szavakkal fejezze ki Nagy-Lajos és Kún-László?

Az nem tehető fel Lajos cancellárjáról, hogy azt is utána írja Lászlónak, a mi valótlan volt, mely szerint t. i. az illető pontra nézve külön országos tanács tartatott.

A dolog így érthető hát: Nagy-Lajos csakugyan tanácskozást tartott azon pontok felett, melyek Budára s az egész országra nézve is újak voltak, t. i. az örökösök büntetlensége felett. A szavak tökéletesen helyökön vannak. Lajos azt mondja a budaiaknak (és kassaiaknak), hogy azokon kívül, a mit kívántatok, saját jó szántómból ezen új országos törvény jótéteményében is részesítlek. De ha ő tartotta a tanácskozást, nem hihető, hogy IV. László leveléből vette volna az idézett passust.

Az idézett szavak tesznek kevésbé valószínűvé egy hypothesis, mely ebből állana: Ha 1346-ban a bullát oly ügyesen tudták koholni, lehetséges, hogy koholták annak egy 1276-beli megerősítését is Kún-László által. A hamisítók rendes fogása, hogy koholt transsumptomokkal szerezenek nagyobb hitelt egy koholt eredetinek.

Ez megengedhető volna, ha az idézett szavak csak a Budáról szóló iratban fordulnának elő. Azt mondhatnók, Lajos király a bullát Kún-László álszövegében erősítette meg s a toldalék is Kún-László álszövegéből szórul-szóra van véve. De miután az illető hely Kassa város privilégiumában is előfordúl, hol László

korábbi keltű s 1351-ben csak beczikkelyezték némely más, szintén korábban keltekkel együtt. Kassán 1347-ben már ez a törvény életbelépett.

király privilégiumáról nincs szó, nem Kún-László beszél abban, hanem maga Lajos király »az ő báróival tartott értekezés<-ről. Aztán, hogy mert volna egy hamisító olyással járulni egy király elé, mely ezen király saját új törvényét egy régibb királyra ruházza, az lévén mondva, mintha Kún-László tiltotta volna el egész családok büntetését a családfők bűne miatt? — Későbbi hamisítás egészen czéltalan volt, miután Lajos Budának és Kassának megadta azt, a mit az ismert kassai szövegben találunk.

Csak János korabeli fictio lehetett Kún-Lászlónak tulajdonítani az akkor általa megerősített második töredék-oklevelet. És nem szándékosan. Mert 1538-ban épen annyit ér vala Lajos, mint Kún-László neve.

Mint mondtam, nincs is semmi nyoma Kún-Lászlónak a fentebbihez hasonló valamely okleveléről. A XV. századbéli budai törvénykönyv több helyen hivatkozik oly szabályokra, melyeket Budán Kún-László léptetett életbe. A törvénykönyv 76-dik szakasza ezen király privilégiumát tartja forrásnak arra nézve, mely kereskedők árulhatnak nagyban, végszámra. A 90-dik szakaszból a mi keveset kivehetünk, közel sem jár azon tárgyakhoz, melyeket az 1538-ban Lászlónak tulajdonított sorok tartalmaztak.

Bajos és a rendelkezésünk alatt álló kevés adatból lehetetlen, hogy *állítmányul* akarjunk feltüntetni bármit is azon kérdésre nézve, mi vezethette félre János király cancellariáját a csonka oklevél származása dolgában. Csak hozzávetéssel kell beérnünk.

Találtam rá esetet, a Budát illető oklevelek közt, hogy Lajost nyilván összetévesztették Kún-Lászlóval. Ilyen az utóbbinak 12 87-iki oklevele, melyet a szövegben ismertettem.¹⁾ Kelt az Péter és Pál apostolok octávjában (jul. 6.) Ugyanezt a levelet szórul-szóra megtaláljuk, mint Nagy-Lajos oklevelét, — még azt a különöséget sem véve ki, hogy az elhallgatott igazság *tacita veritas*-nak van írva. Ott is Péter és Pál apostolok napján kél a lével, — csakhogy 1381-ben. Így az évszámban csak az ezres és a tizes talál. Az uralkodás éve egyiken sincs kitéve, de ha ki volna is téve, nem találhatna.²⁾ Mind kettőben a király czíme egyszerűen csak »dei gratia Rex Hungáriáé«.

¹⁾ Ezen kötet 243. lapján. Kiadta Fejér, V. 3. 549. Igazolta Krausz (a budai kápt. regestái) 10. lap. — Wenzel, Mon. Arp. IX. 454. lap.

²⁾ Fejér, C.D. IX., 5. 474.1. Hevenesi, XIV. pag. 14Ó. Az évszám Fejérnél így van írva: M. CCC. LXXX. primo. — Kún-Lászlóé M. CC. LXX. VII.

Ha ezen esetben megtörtént, hogy Kún-László levelét, az évszám oly feltűnő eltérése mellett is Nagy-Lajosnak tulajdonították, megtörténhetett viszont, hogy Lajos egy-egy levelét a későbbi kor Kún-Lászlótól származtatta, kivált ha, — mint 1538-kan megeshetett, hogy nem is eredeti, hanem átirat volt az előmutatott töredék.

Há föltesszük, hogy azon iratban a Lajos névnek csak kezdő betűje volt kitéve, vagy olvashatlan volt, félrevezethette a későbbieket az, hogy az oklevél bevezetésében említették *Erzsébet*, anya királynő. A kassai példányban olvassuk:

»habita deliberatione cum serenissima Principissa, domína Elisabeth, inclyta regina Hungáriáé, genitrice nostra charissima, Praelatis et Baronibus nostris.« etc.

Bizonyosan meg volt szórul-szóra ez is a budaiaknak Lajos adta levelében.

Már ha tudta egy későbbi olvasó, hogy IV. László uralkodása kezdetén Erzsébet, az anyakirálynő is országolt, — mert a király még nagyon fiatal volt, az Erzsébet név nemhogy felvilágosította volna, hanem könnyen félrevezette.

Azonban megviselt, töredékes iratról van szó. Ha abból csak a király nevét és czimeit tartalmazó egykét sör hiányzott is, könnyű értenünk a mondott s még más tévedéseket is. A budaiban IV. Béla *avus* nosier-nek(ősünk) neveztetik. Egy későbbi ember a szót szoros értelemben vehette, *avus* alatt nagyapát értve. Pedig, hogy Lajos avusnak nevezte IV. Bélát, bizonyos abból, hogy így nevezte ő II. Endrét is. (A Corpus Jurisban, ezen király arany bullájának megerősítése alkalmával.) De 1538-ban úgy látszik, eredeti értelmé szerint vették a szót. Az is tudva volt, hogy László adta volt az országos vásárjogot általán Budának, s Kún-László jó emléket hagyhatott a budaiaknál.

Lehetek, s bizonyosan voltak levelek melyek 1538-ban mint Lászlói voltak ismeretesek, s melyek tévedést okozhattak.

Hogy a tévedés milyemű fogyatkozásokból származott 1538-ban, annyival bajosabb megmondani, mivel, mint láttuk, az évszám, uralkodási év, sőt nap is meg van mondva.

Lehetséges hogy a közlött helyek után még meg volt egy két nem közleni való sor ezen formulából »Ut igitur hujusmodi nostrae donationis series robur obtineat...« (mint a kassai-ban, hol a János idejéből ismert szöveg utolsó szava után ezen szavak következnek.) De a többi, az alcancellar neve, a kelti idő s

a főpapok és főurak névlajstroma merőben elveszett. — Tehát a datum hiányzott. Az valószínű, hogy a kézirat, mely János előtt volt, nem az eredeti okmány, hanem pl. Zsigmond király által kiállított transsumptum volt. Az okmány elveszett végét keresve, ráakadhattak ugyanazon király ugyanazon írnokának kezeirására, melyben egy másik, csakugyan Kún-Lászlónak (ma már oly datum alatt ismeretlen) oklevelét írta át; de ott csak a szokott befejezés volt meg a dátummal együtt. Ezt a budaiak a tulajdonkép Lajos-féle megerősítés befejezésének tartották, mi ellen a gyakorlati szempontból kiinduló bírának nem volt ellenvetése.

Nem lehetetlen azonban, hogy a Nagy-Lajos-féle levél töredéke eredetiben volt kezöknél s még is tévedhettek, annyival inkább, mivel a tizenhárom évvel azelőtti polgárság a mohácsi vész után azonnal nagy részben elszéledt, s nem volt már, ki egykoron jártas lett volna a budai levéltárban. Épen mivel sok oklevele volt a városnak, félszeg ismeret s elmosódott reminiscentiák félhomályában tapogatódtak, a kik összeállították a levéltár romjaiból azt a keveset, a mit János király elé vittek.

Megeshetett, hogy 1346 volt a töredéken, melyet 1276-nak olvastak. Azt, hogy Nagy-Lajos mikor állíthatta ki Buda számára az ő nagy privilégiumát, a valódi arany-bullát, azt közelítőleg meghatározhatjuk. Mert világos, hogy Buda szabadságlevele előbb kelt mint Kassáé, — melynek kelte július 28-dika 1347.

Másfelől, mint munkám szövegében (a 333. lapon) kimutatom, 1347-ben, július 19-dikén már Lóránt választott bíró hivataloskodik Budán. Minthogy az 1346. év szeptemberében még Miklós *rectort* látjuk szerepelni, hogy soha többé a rectori hivatal elő ne forduljon, azt mondhatjuk, vagy 1346-ban, vagy a 47-ik első felében, egy szóval Lajos uralkodása negyedik vagy ötödik évében kelt a privilégium, mely bizonyára megelőzte a bírói függetlenség alkalmazását, s így kelhetett még 1346-ban. Mindenesetre föltehető, hogy az 1347-ki szent-györgy-napi bíróválasztás előtt.

Némi hasonlatosság tűnik fel a két nevezett király keltezési számai közt az ő időszámításukban, bár a százas és tizes helyek nem egyeznek, de az évszám *egyesei*, s a hónapok összehasonlítva a trónralépés évszámával, közel azonosok.

Mert IV. László 1272. augusztusban, I. Lajos 1342. júliusban lép trónra. Így az 1276-ban június 17-dike Lászlónak *negyedik*, s 1346. június 17-dike Lajosnak is *negyedik* évére esik.

Föltéve, hogy az évszámból százast és tízest kitevő számjegyek vagy szavak olvashatlanok voltak s csak a »millesimo.... agesimo sexto XV. Kalendas julii, regni .....anno gitarto» maradtak meg, egyaránt talál László és Lajos uralkodására.

És ha az 1538-ban előterjesztett okmány ily hézagokkal állana előttünk, szintúgy ki tudnók egészíteni 1346. június 17-kére, mint az 1538-dikiak kiegészítették 1276 ugyanazon napjára, s ha más argumentum nem volna, lehetetlenség lenne eldönteni, kinek van igaza. Egy szóval, ezen levélben könnyebb volt összetéveszteni Kún-László korát Nagy-Lajoséval, mint amaz 1278-dikilevél esetében, melyet fentebb kiemeltem.

Annyit bizonyosnak tarthatunk, hogy miután Kún-László idejében nem lehetett azt írni, a mit vele iratnak, az ő nevéhez s az évszámhoz az 1538-ki budaiak csak *combinatio* útján jutottak hozzá, — legalább az évszámot illetőleg, míg a nap számát *combinatio* útján kitettnek nem vehetjük.

Az én hypothesisem nem sokat nyomna a latban, ha nem volna más utón körülbelül egy évi időköznel többre nem terjedő határok közé szorítható az a datum, midőn Buda a maga szabadságait nyeri. — Azért az a június 17-dike, s a negyedik uralkodási év, melyet 1538-ban szerepelni látunk, némi kis valószínűséggel az 1346-dik év júniusára vezet.

A király ekkor nem volt Budán, hanem Dalmatiában vezérelt hadat Velence ellen. De tudva van, hogy az ország pecsétjét magával szokta vinni, s hadjárat közben is azzal nemcsak közeli, hanem igen távoli helyek számára is állított ki okleveleket, — különben az ügyek fennakadtak volna. Buda különben sem volt még residentiája, — csak ezen dalmát háború végén lett azzá. — 1346 vége óta vagy kilencz évig lett Buda ismét állandó királyi székhely. Nem volt-e szükséges, hogy új residentiájának berendezéséről előre gondoskodják, s így Buda ügyei figyelme tárgyai legyenek? Föltehető, hogy ezen levél határozatai nem rögtön léptek életbe, s csak az év végén, vagy az 1347-ik év elején történt meg a sok változás Budán, s nevezetesen az új bíró-választás váratott magára Sz.-György napig.

Így ha diplomatikailag Buda szabadságát 1346-tól számíthatjuk, történelmileg igazabban tehetjük azt 1347-re, mint szövegben a bíróságban történt átalakulás adataiból tevém.

A budai levéltárban azon éven kezdve Buda szabadalmainak két főokmánya őriztetett, mint az 1538-diki tudósítás megerősíti.

Egyik volt az áloklevél 1244-ről keltezve, melyet János király arany-bullának nevez. — Külön önálló irat. — Másik volt ennek Nagy-Lajos által egy nevezetes hozzátétellel való megerősítése, vagyis Budának azon levele, melyből a kassai privilégiumot 1347-ben szószerint kiírták volt.

Az előbbi, vagyis az úgynevezett bulla három példányban maradt ránk.

Egyik az 1476-diki, mely a 1244-diki dátumon kívül csak néhány pontját veszi át a bullának, de híven szórul-szóra. Másik az ahhoz közel egykorú teljes szöveg, mely a cancellária iratai közt maradt ránk. Harmadik az 1538-diki szöveg, mely, mint látuk szintén kivonat, de bővebb mint az 1476-diki.

Ellenben a Nagy-Lajos-féle megerősítő levél az ő todalékával csak az 1538-beli versióban maradt fenn, mint Buda kiváltság-levele; de rongált és félremagyarázott töredékben.

Ezenkívül mindkét rendbeli főokmány tükre a kassai 1347-diki okmány, mely leginkább elfogadható Buda valódi magna chartája gyanánt.

Az olvasó menthetőnek fogja találni, hogy oly hosszasan értekeztem e tárgyról, melyet eddig nem vizsgálgattak figyelemmel. Azok példáját nem követhetem, kik eleget véltek tenni történelmi feladatuknak, ha az adatokat regisztrálják. Ez lesz vala legkönnyebb nekem is. De nekem feladatomban az oklevelek fontosabb adatait beilleszteni a való életet lehetőleg híven tükröző történelmi kép keretébe. Ily feladat mellett nem lehet történetünk kényelmes traditióit követnem, — az olvasóra bízván, okuljon a hogy tud az igaz és hamis keverékén. Fentebbi vizsgálatom, akár fogadja el valaki eredményét, akár nem, annyit mindenesetre bizonyít, hogy mindaddig diplomatikánk sem lesz, míg az azt próbára tevő kritika és feldolgozás nem tesz nagyobb haladást.

A fentebbiekhez képest az oklevél történetének minden stádiumában eligazodhatunk azon hypothesis mellett, mely szerint a IV. Bélának kétségtelenül hamisan tulajdonított iratot Nagy-Lajos idejében gyártották és hitelesítették és hogy azt Pest nevére állították ki. Én megkísérlettem más fölvételt is. Ki is dolgoztam az egészet ezen fölvételek alapján. Lássunk röviden még egy két hypothesisist ezek közül.

Tegyük föl, hogy a bulla ismeretes szövegét a pestiek gyártották a magok érdekében s a budaiak mintájára. Ebben az eset-

ben föl kell tennünk azt is, hogy a budaiaknak *Buda* név, vagyis pesti *Újhegy* név alatt volt az ismert pontokat tartalmazó oklevelek. Ez pedig nem lehetett előbb, mint Nagy-Lajos idejében. E szerint föl kell tennünk, hogy a Kassának adott 1347-diki levél csak épen azon változattal volt meg Buda levéltárában, hogy Kassa neve helyett Buda állott, s talán az évszám egy-két évvel előbbi volt.

A pestiek IV. Bélától származtatva az oklevél nagyobbik első részét, készítették magoknak az ismeretes szöveget, talán bele toldva néhány pesti localis érdekű pontot. Ily hamisítás Pest érdekében leginkább Mátyás alatt történhetett, mikor Pest a királyi városok sorában és a tárnokmesteri törvényszéken helyet foglalt. Ezt erősítené az a valószínűség, hogy Mátyás alatt az országos levelek közé nem a budai, hanem a pesti levéltárból vétetett. Valószínű ez, mert az illető Mátyás kori (Formulae solennes) gyűjteményben igen kevés budai, de számos pestvárosi levél találunk. Így az 1502-ben kezdett pör alkalmával az úgynevezett bulla Pest birtokában volt s tán ennek alapján mert Pest szembezállani Budával.

De ezt a föltevést nem illeszthetjük be a bulla történetének némely más stádiumába. Így a XV. századbeli budai törvénykönyv szavaiba ütközik az, mely sok helyen idézi *Béla király* arany-bulláját és idéz is belőle sok olyat, mit az ismeretes szövegben megtalálunk. Így azt kellene feltennünk, mintha Budának is lett volna a maga nevére egy hamis bullája és aztán Pest is hamisított később egyet ugyanazon mintára.

Ez pedig nem hihető, mert látjuk, hogy 1538-ban a Buda előmutatta Béla-féle oklevél Pest nevére szólott. Tehát bizvást föltehető, hogy a Buda levéltárában őrzött okmányban Pestnek adta állítólag Béla király az illető privilégiumot.

Végre kísérsük meg egészen IV. Béla korába tenni az illető oklevelet, mint eddig szokásban volt. Tehát tegyük föl egyelőre, hogy az oklevél hiteles. Nincs abban képtelenség, hogy IV. Béla ne adhatott volna, még mielőtt Buda vára keletkezett, a pestieknek kiváltság-levelet, melyben legnagyobb részint a tatár-járás előtti kiváltságok vannak megújítva, mint az oklevél is állítja. Ebben az esetben az oklevél, ama korábbi korszak viszonyainak volna tükre. Mondhatnók, hogy ezt az oklevelet Buda Nagy-Lajos idejében vette elő s akkor tudta egész terjedelmében érvénye-

sítani a maga számára. Beleillenék ezen fölvétel a fentt előadott történet minden stádiumába. Egyszerűsége miatt ezt fogadtam volt el legelőször is, — azt mondván:

Nincs benne lehetetlenség, hogy az oklevél, hibái daczára is hiteles; — csakhogy egy történetíróra nézve, ki nem a papírról és betűről, hanem a gyakorlati életről van hivatva képet adni, a leghitelesebb oklevél is csak annyiban értékes, a mennyiben ezen élet rajzához nyújt hű vonásokat. Annálfogva oly hiteles irat, mely holt betű maradt, csak annyit ér, mint akármely koholmány. És 1244-en kezdve száz évig a bulla nem lépven életbe, ily holt betű volt.

Daczára az oklevél gyanús voltának, igyekeztem egyetérteni eddigi történészeinkkel, s értekezésem egy pár évig ily felfogás mellett kidolgozva hevert fiókomban; de megnyugodni benne nem tudtam.

S valóban nem erőltetett fölvétel-e csak az is, hogy ez az oklevél száz egész évig úgy el legyen rejtve, hogy semmi életjelt ne adjon magáról, — sem Buda sem Pest történetében? — Elképzelhető-e, hogy ha egyszer a pestiek ily bulla birtokába jutottak, azt ne csak elveszítsék, hanem emlékezete se maradt volna fenn? — Ezenkívül, a fentebbi gyakorlatias dilemma, mely szerint mellékes kérdés volna a hitelesség kérdése, úgy tűnt föl nekem s úgy tűnhetett volna föl mások előtt is, mintha az oly sok más kűtfő ellen gyakorolt szigort megelégelve, meg akarnám mutatni, hogy tudok kegyelmezni is. — Azonban épen a látszólagos elfogulatlanságban elfogultság lett volna: lealkuvása az igazságnak az egyetértés kedvéért, mely egyetértésre nincs szüksége a tudománynak.

Sőt a munkakerülés vádjának teszem vala ki magamat, azt mondván: az oklevél hiteles vagy nem hiteles voltát bizonyítsák be oklevelészeink, kik egyebet sem csinálnak, mint az okleveleket forgatják s kiknek ez speciális szakja.

Mínthogy pedig azok mentül kevesebb kritikát gyakoroltak s nem egyhamar várhattam, hogy erre kerüljön a sor, magamnak kellett részletesen bonczolgatnom. Igyekeztem bebizonyítani, hogy a bulla csakugyan hiteles, s kelhetett IV. Béla idejében. Azonban a részrehajlatlan vizsgálat azon *negatív* eredményekre vezetett, melyeket ezen szakasz elején fölsoroltam.

Így a vizsgálat eredménye mindenkép az oklevél hamis vol-

tura vezetett s azon föltevésre, hogy az I. Lajos idejében készült és akkor nyert szentesítést, s annak következtében gyakorlati érvényességet.

Végül a kassai 1347-diki oklevél todalékául idecsatolok egy ugyanazon évben kelt másik szabadság levelet.

Az a Hotnius comes, ki Kassa szabadalom-levelében kassai s egyszersmind budai polgárnak nevezi magát, s ki közbenjárt a királynál, hogy az előbbi város ugyanazon szabadságokban részesüljön, melyeket Buda birt, nincs benne kétség, hogy nem külön Kassa számára nyert még ugyanazon 1347-dik évben octoberben, egy másik szabadalom-levelet is, melyben szintén Buda (időközben nyert) szabadságai vannak átírva.

Több oly pontja van, mely a főprivilegiumban foglaltakat megtoldja vagy szabatosabban körülírja. Stylje elüt a kassai privilegium első felének rövid pontozatú styljétől. Itt már a félremagyarázásokon való aggodalmasság a fölöslegig menő körülírásokba megy át, mint az előbbi, júliusban kelt todaléknál látjuk, s még ismétlést is találunk az előbbi oklevélből.

Kassa, 1347-diki második privilegialis levelének szövege itt következik (általam fordítva s pontokra osztva):

Mi, Lajos, isten kegyelméből Magyarország királya, tudtára adjuk mindeneknek a kiket illet, ezen levelünk rendében, hogy élénk és Erzsébet asszony, Magyarország felséges királynéja édes anyánk elé járulván, kassai hű polgáraink nevében Homius gróf (comes) hívünk *budai* és kassai polgár kívánságára nevezett kassai hű polgáraink (civibus et hospitibus) számára a mi Buda városunkéi mintájára alólírt szabadságokat tartottuk számukra megengedendőknek, a mondott királyasszony édesanyánk beleegyezéséből és jóakaratóból s főpapjaink és báróink érett tanácsára:

1. Hogy sem idegennek, sem senkinek a kassai polgárok közötti idegen bort ne legyen szabad fogyasztania pünkösöd ünnepéig Kassa városában, míg kassai polgáraink saját borai áruítatnak; miután nekik se szántóföldjeik nincsenek, se más jövedelmeik szölleiken és boraikon kívül, minek következtében a mi felségünknek könnyebben szolgálhatnak.

2. Ha bármely Kassa városán kívüli helyen elkövetett tolvajssággal, rablással vagy gyilkossággal terhelt ember Kassa városában találatnak, ítéljenek fölötte az azon időbeli városbíró (judex) és esküdtek, a régi idők óta náluk szokásos eljárással (juxta formám.)

3. Ha a nevezett polgárok valamely külső nemesnek vagy embereknek (populis) kárt tesznek, vagy ezeknek panaszra okot adnak, s a város bírāja megtagadja az igazságszolgáltatást, ne a polgárok, hanem a bíró (judex) idéztessék a mi színünk elé.

Azt is megengedtük a mi nevezett polgárainknak, hogy a mi emberünket,

kit évenként az *assatura* elhozására hozzájuk küldünk, a mi felségünk iránt tartozó illendőséggel és tisztelettel megajándékozni tartozzanak.

4. Főpapjaink és báróinkkal való tanácskozás után rendeljük jelen levelünkkel, hogy idegen vagy udvari ember Kassa városában, vagy külvárosában fekvő telket, házat, épületet vagy határában szállót nem vásárolhat, zálogul nem foglalhat, vagy bármi más örökös birtok czímen magáévá nem tehet, sem adósság fizetésre nem kényszeríthet Kassa város bírása, esküdtjei és polgárai tudta és engedelmével, akár a mi felségünk, akár a királyasszony, akár a tárnokmester, akár a káptalanok és conventek levelei nyomán. Rendeljük jelen levelünkkel, hogy idegen, vendég, udvari ember, sőt kassai lakos is csak a bírák és esküdtkek engedély-levele nyomán legyen a mondottakra feljogosítva, s hogy az ily levelek mind a mi felségünk színe, mind a mi mágnásaink, bíráink, s országos törvényszolgáltatóink előtt érvényeseknek legyenek elismerve. És ha ezelőtt történt is valami ezen rendelet ellen, mindazt semmisnek nyilatkoztatjuk, visszavonjuk, ha a város bírái, esküdtjei és polgárai nem erősítik meg.

5. A király fölemlíti Kassának atyja Róbert-Károly idejében, a Csák Máté-félc fölkelés alkalmával szerzett érdemeit s az iránta, Lajos iránt is, tanúsított hűséget, s azért megengedi a kassaiaknak, hogy élvezzék más királyi városok polgárainak kiváltságát, mely szerint senki sem tartóztathatja le sem személyüket, sem vagyonukat, sem idegen bíró elé nem idézheti meg, s ez nem ítélet felettük, — hanem a város bírása és esküdtjei mondjanak ítéletet. Ha pedig ezek a bepanaszolt polgárok iránt részrehajlók lévén, nem szolgáltatnak megfelelő igazságot, ne a bepanaszolt polgárok idéztesenek meg a király vagy tárnokmester elé, számot adandó az igazságszolgáltatásban való hanyagságért, — mi pedig vagy a tárnokmester a panaszlóknak igazságot szolgáltatunk.

6. Továbbá a hű kassaiak kértére a király ezt a szabadalmat adja meg nekik, hogy tolvajok, orvok s más gonosztevők felett, kiket a városban vagy szomszédságában fognak el, a városbíró és esküdtjei mondjanak ki ítéletet és büntetést.

7. Egy nemes se merje a kassaiaktól megszökött tolvajt, orvot s más gonosztevőt rejtegetni és védelmezni, hanem adja ki a városnak. Ha a nemes vonakodik ezt teljesíteni, a főispán (comes parochialis) szorítsa rá, a király nevében.

8. Annálfogva keményen meghagyja a király főpapoknak, báróknak, ispányoknak, várnagyoknak (castellanis), nemeseknek, királyi tisztviselőknak, városoknak (civitatis, liberisque villis), ezek kormányzóinak (rectoribus), bíráinak (judicibus et villicis), s az ország bármi néven nevezendő bíráinak, hogy a kassai polgárok elősorolt szabadalmi ellen ne vétsenek.

Végül megígéri a király, hogy mihelyt ezt az iratot neki vissza fogják hozni (reportatae), azt privilegialis levél alakjában fogja számukra kiállítani.

Kelt Budán, Szent-Lukács evangélista napján (october 18.) 1347-ben. ¹⁾

Nem szükséges bővebben magyaráznom a fentebbi oklevelet. Munkám szövegében némely részét felhasználván, csak egyikét megjegyzést csatolok hozzá:

¹⁾ Podhraczy idézett kézírata, II. 375. A 4-dik pontig szórul-szóra fordítottam. Onnan végig bő kivonatban.

Ezt is kétségkívül Homius comes szórul-szóra íratta ki Buda okleveléből. Mindjárt az első pontban az van mondva, hogy a városnak más külső birtokai nincsenek, mint szöllei. Ez Budára teljesen illett, s alig hiszem, hogy Kassára illett volna. — Azért inkább előleges másolat volt, — a mint hogy forma szerinti szentesítése későbbre van fentartva. — A király, ki pár hét múlva (november közepén) nápolyi útjára indult, s hadi készülétek foglalták el, kétségkívül a hadi készülétekhez számította a két város új kiváltságait. Ha a városok nem járulnak vala új pénzáldozattal a hadi készülétekhez, kétségkívül azt a feleletet nyerik, hogy most fontosabb dolga lévén a királynak, ellehetnek még egy két évig, úgy, amint el tudtak lenni száz év óta.

Λ fentebbiek meggyőznek arról, hogy Buda régi oklevelek dolgában a legszegényebb városok közé tartozik. Teljesnek mondható a mohácsi vész előtti városi levéltár pusztulása. A mi kevés az utókorra maradt, nemcsak hogy nem eredeti, hanem részint hamis, részint félre volt értve. Kassa levéltárának egyikét maradványa az, mi az ellenmondásokkal teljes ügyben kalauzul szolgál.

Csodával határos véletlennek kellene tulajdonitnunk, hogy a vaskos budai törvénykönyv megmenekült az általános pusztulástól. — Azonban csalódás azt hinni, mintha ez az ismeretes régebbi szöveg, mely a pozsonyi lycaeum könyvtárában őriztetik, a budai törvénykönyv eredeti szerkesztésének szövege volna. — Maga a *codex* elárulja, hogy az csak másolat az eredetiből, még pedig — kétségkívül — más németajkú város használatára másoltatott. Mindjárt az első szakasz első szavai csak így nyernek világos értelmet: »Itt kezdődik a törvénykönyv a budavárosi jogkönyv szerint, mely némely tárgyban és pontban egyezik a magdeburgi törvénykönyvvel.«¹⁾ S ismét a régi tartalommutató címe: »Itt kezdődik a tárgy mutatója valamennyi fejezetnek a budai jogkönyv szerint készült alábbi törvénykönyvről, mely az arany bulla s más hiteles kiváltság-levelekből és régi szokások nyomán kelt.«²⁾

1) Ilye hebet sich an das rechtpuech nach Ofner Statrechten etc. Budai Türv. k. 27. l.

2) Hie hebt sich an das register aller capitel des nachgeschriben rechtpuech nach Ofner Statrechten etc. h. a. 7. l.

Ha Buda eredeti jogkönyve volna ez, kétségkívül mindkét idézett hely így hangzott volna: »Itt kezdődik Buda törvénykönyve: (»Hie hebet sich an das Ofner Rechtsbuch vagy Stadrecht.«)

Ezenkívül feltűnő a pozsonyi codexben, hogy némely fejezeteknek csak a címe van meg, s a tárgymutatóba is föl van véve, de szövege kiírása mellőztetett.

Nem tehető fel, hogy Buda jegyzője a szöveg közepette ily hézagokat hagyott volna; de föltehető, hogy egy-egy másoló elégnek tartotta, a hűség kedvéért megjelölni a tárgyat s nem tartotta fontosnak az arra vonatkozó szabályt városa szempontjából. Bizonyosságot nyer ezen föltevésünk az által, ha megtekintjük, hogy akihagyások nagyobb része miről szól.

Munkám főrészében (411. és a következő lapokon) felhoztam, hogy épen a polgároknak várőrségi szolgálatát, a kulcs és ágyuk őrzését illető szakaszoknak maradt meg csak a címe. Nem lehet fölteni, hogy egy budai jegyző ezen nagy fontosságú törvényt bátran kimaradhatóknak vélje. — De igen is föltehető, hogy egy kassai vagy pozsonyi másoló saját városára nézve merőben fölöslegesnek tartotta a budai kapuk, tornyok, házak szerinti fölosztását a budai polgárságnak ismertetni.

A pozsonyi codex nem az eredeti fogalmazat annál fogva sem, mivel a törvénykönyv szavai azt Zsigmond király korában (meghalt 1437-ben) szerkesztettnek bizonyítják. Ellenben a codex külső jelei azt mutatják, hogy 1440. és 1490 közt másolták.

V. PÉNZ, SÚLY, ÉRTÉK.

1. A magyar forintról.

Róbert-Károly előtt a magyar pénz majdnem kizárólag ezüst volt. Az arany pénz ritka, s csak a gazdagok luxusa lehetett. A mi kevés arany forgott az országban, az byzanti és a XIII. század második felében s a XIV. első harmadában florenczi és velencei volt. Az ezüst pénzt pedig nem igen számlálták, hanem márkákban, girákban, azaz fél font számra mérték, minek negyedét fertónak nevezték. — Azokat a kicsiny és vékony, csaknem lengeteg ezüst pénzecskéket, melyek a kisebb halak pénzéhez hasonlítottak, csakhogy azoknál nagyságra és tartalomra nézve különbözőbbek voltak egymástól, serpenyőben mérték, mint a borsot.

1335 táján verhették az első magyar forintot aranyból. Ezt már nem súly, hanem egyes darab számra számlálták. Más szókkal ez volt az első valódi pénz nálunk. Mert az ezüstmél divatozott szokás, hogy minden adó és vevő övébe akasztott mérleget vigyen a piacra s azzal mérje ki hány márka ezüst, a mit kiad vagy beveszen, inkább a primitív áru-cseréhez mint vásárhoz és fizetéshez hasonlított. De arra, hogy az arany pénz vagyis forint darab számra szolgálhasson fizető eszközül, szükséges volt, hogy meghatározott arany tartalma és meghatározott súlya legyen.

És a magyar forint aranya a legtisztábbak s súlya a legváltakozatlanabbak közé tartozott. Róbert-Károly aranyai, a ma is híres körmöczi arany ezen ősei, nem változtak lényegesen. Századokon keresztül hívek maradtak magokhoz. Különböző időkben czítner és irás változott rajtuk, de méltó lesz vala, hogy egyik lapjokon az értelem, másikon a becsületesség emblémáit és köriratát viseljék. Mert mulhatlan szükséges az eredeti előállítás ily jelességére és az ily mértékű változatlanságra: a szakértelem, ezenkívül a még tán ritkább valami, a becsületesség s a jellem.

Nem hiában, hogy a pénzverés hazánkban két oly fő méltóság ellenőrzése alatt állott, minő a tárnok-mester és az eszter-

gomi érsek: egyik a szakértelemnek, másik az erkölcsöknek akkori legfelső hazai fóruma. De emlékpénze a magyar forint a magyar államegységnek is. A király tartotta kezében a pénzverést s Róbert-Károly óta kivált, centralisálva volt ez az ügy. Az európai nagyobb nemzeteknél a középkorban minden nagyobb városnak s hatalmasabb vazallnak külön pénze volt. Épen azért nem lehetett oly állandó, mint nálunk. Csakhamar, még a XIV. században ismeretessé lett a magyar forint. Magában Olaszországban, hol többféle kitűnő tisztaságú arany járt, a XV. század elején otthonossá lett a mi aranyunk. Zsigmond király idejében külön nevekkel jelölték az akkor már kissé különböző aranyokat.¹⁾ Még a mai olasz szótárakban is, *unghero* (magyar) alatt magyar arany értelmezést olvasunk. Sőt magában Toscanában, miután ott más régi intézményekkel együtt a minta-pénzverés is elhanyagolt, a XVII. század végén a florenczi és livornói aranyat »*unghero di Firenze*« és »*Unghero coll. impronta di Livorno*«-nak találjuk nevezve. (Livornói bélyegű arany.)²⁾ A szó még régibb származású. A XVI. század elején azokat a kereskedőket, kik Afrika nyugati partjain vagy belsejében arany kutatásra vállalkoztak, szintén magyaroknak (ongari) nevezték.³⁾

Ha Olaszországban, hol a florenczi, velencei, a genuai arany oly kitűnő és világhírű volt, nevet vívott ki magának a magyar forint, Németországon versenytárs nélkül állott. Hegel Károly ama nevezetes kereskedő városnak, Nürnbergnek krónikáit ismertetve a XIV. és XV. századból, ezt írja többek közt:

«Kiindulásul (a német pénzértékek számításában) egyedül a magyar arany szolgálhat, mely — mint ki volt mutatva — száz év leforgása alatt (Nagy-Lajostól Postumus Lászlóig) sem az

¹⁾ Ongari detti »*Bragoni*« ongari di prima, e seconda sorté, ongari di Cremnitz. Luschin »Geschichte d. Preise.e n. 1. Bragoni vagy braconi = bő nadrág, bugyogó. Honnan ez a furcsa elnevezés? Régi aranyainkon Sz.-László öltözetének csipőn alóli része egy rövid szoknyához, vagy inkább egy Tiszán túli alföldi bőgatyához hasonlít, mely szárközépig ér le. Innen a »bugyogós aranye név. Nevezték az olaszok, mint látni fogjuk, szefcerczés aranyak is (fiorini di *manna ja*), a Sz. László kezébe adott szekerczéről, vagy inkább fokosról.

²⁾ Argelati IV. k. 79. 1. »Compendio della valuta del fiorino®. Claudius Boissinus 1682-iki értekezése. Másutt »*Unghero gliato*® liliomos florenczi arany.

³⁾ Valentin Ferdinand (Ferdinand Bálint) német, ki a XVI. század elején a portugálok afrikai fölfedezéséről saját tapasztalatait írja. Idézi Soetbeer. Petermanns Geographische Mitth. 1879. évf. Ergänzungsheft. No. 57., a 44. lapon.

anyag finomsága sem súly tekintetében nem változott, s azért valamint átalán az arany pénz az ezüst pénzre nézve, úgy a magyar arany a többi aranyokra (a rajnai s más német államok aranyaira) nézve értékmérő volt. Azért is a magyar aranyat tartották legnagyobb becsben. A nürnbergi városi számadásokban, midőn arannyal fizettek, gyakran külön megnevezik azt s ha ezüsttel váltják fel, értékénél magasabb áron számítják, vagy a máshonnan származott arany forintok értékét ehhez mérik.«

Kétszeres sajnálattal kell idéznem ugyanazon tudós következő s igaz megjegyzését (mert ha igaz nem volna, nem kell vala annyi időt és munkát beleölnöm ebbe az aránylag rövid értekezésbe): »A magyar arany forintok pénzlábjára nézve, mely anynyira kiválóan fontos a mi XIV. és XV. századbeli német pénzügyeink ismeretére, hiában keresünk fölvilágosítást az újabb magyar numismaták műveiben.«¹⁾

A német tudósok nem is csak legújabb időben fedezték föl a régi magyar arany becsét. Egy Encyclopaediának 1805-ben megjelent kötetében olvassuk: »A magyar dukát, mely az ő finom anyagáért és verésénél fogva az arany pénzek királyának nevezhető, igen gondos és szorgalmas gyűjtőre talált Antal Günther schwarzburgi hercegben. Különösen a *Hansa-városokat* kutatta fel érte, s ez által alkalmat adott rá, hogy *Mellen* Jakab *lübecki* lelkipásztor ily című könyvet írjon róla: »Series regum Hungáriáé in numis aureis, quos vulgo ducatos vocant,« melyet Burckhardt németre fordítván, Boroszlóban 1750-ben adott ki.) így még a múlt század első felében is a continens oly nyugati részén, minő Lübeck s más Hansa városok, lehetett régi magyar aranyokat gyűjteni. Ausztriában a XIV. század második felén kezdve a magyar forint nem csak otthon volt, hanem uralkodott a pénzpiaczon. Ott nem is vertek állandóan arany pénzt, s mikor a XV. században Bécs-Ujhelyen egy darabig tették, annak egyenlő színvonalon meg nem tarthatott értékét is a minta-forinthez, azaz magyar aranyhoz mérték, mint számos egykorú hiteles adat bizonyítja. Mindazon nagyobb értekezések, melyek az osztrák régi pénzürtékről szólnak, minden lapon tényekben hirdetik a magyar aranynek a bécsi pénzpiaczon való kizárólagos uralmát.

¹⁾ Chroniken der deutschen Städte. I. k. 229. és 253. 11. — 1862. —

²⁾ Georg Krünitz Encyclop. 97-ik kötet. »Münze und Münzwissenschaft« 244. 1.

A pénzügygyei foglalkozó régészeknek is vizsgálatukban semmi biztos támaszpontjuk nem volna a magyar forint nélkül. Annal-fogva az osztrák történészeire nézve csaknem oly fontos a magyar arannyal való megismerkedés, mint ránk nézve.¹⁾

Egy szóval a magyart külföldön többször emlegették tán aranya, mint más érdemei miatt. Tárgyunk mindamellet, hogy Buda történetével szoros kapcsolatban áll, miután Róbert-Károly pénzügyi reformjának a budai pénzverő törte az utat, — de egészen internationalis tárgy, mondhatni fél Európa történetében. És a mellett sokoldalú fontossággal dicsekedhetik. Az oly mindennapi localis kérdések, minők egy-egy városban a piaczi árak, s a legfontosabb nemzetgazdasági kérdések eldöntése, lehetetlen a pénzérték ismerete nélkül. S lehet-e szó addig alapos hazai történetről, míg nemzeti gazdaságunk története nem képezi annak igen kiváló fejezeteit?

A magyar forintban látom a XIV. század óta a magyar pénzügy kérdéseinek súlypontját. Saját vizsgálatom különösen Robert Károly aranyaira terjed ki, melyeket a mi körmőczi aranyunk *incunabulumainak* nevezhetünk. Egyik ok a miért ezt a korszakot választám, az, hogy a nevezett uralkodó ideje forduló-pont az azelőtti és azutáni magyar pénzügy közt. A másik az, hogy ezen király uralkodásából ismerünk a pénzverésre vonatkozó intézkedéseket, melyek egyike a Corpus Jurisban olvasható.

Jelen értekezésem kiindulásában nem is akart egyéb lenni, mint Károly ezen eddigelé talányos s ezen század első éve óta, mikor Schönviesner irt róla, tüzetesen magyarázni meg nem kísérlett, s általa és mások által sok részben félreértett okmány analysise.

Azonban a vizsgálat kikerülhetlenül belevitt a pénzügy idevágó részeinek tanulmányozásába, s így öltött értekezésem nagyobb keretet, mint a minő egy kútfő-tanulmány, sőt úgy szólván ez a kútfő némileg csak segéd-kútfő gyanánt szerepel itt.

Az alábbiakban a számok játszák a főszerepet. Ámbár az egyszerű proportiókkal és tizedesekkel való bánni tudáson túl mélységesebb mathematica nem kell hozzá, s a mi a kiszámítást illeti, abban legfeljebb egy algymnasialista tulajdoníthatna magának érdemet, de a kérdések más tekintetben bajosak. Bajos volt

¹⁾ Austriában a XV. században a *ducaten*, Ducatengulden, ungarischer Goldgulden egészen egy jelentésű szavak voltak. Luschin, Gesch. der Preise. 12. 1.

nevezetesen az, a mi minden vizsgálatban első, de a mit sokan legkönnyebben vesznek, s azért nagyokat tévednek: az alapvető tények constataciója. E részben nem lehet az ember eléggé »scrupulosus« s itt csakugyan a *scrupulosokig* menő súlymérték-számításokról van szó.

Nem dicsekedhetem azzal, hogy minden részben sikerült szilárd alapot találnom. Értekezésemet koránt sem is hiszem magam sem igen tartós vagy éppen monumentális kőmives munkának. Ideiglenes jellemű ácsmunka az, mely az alapok többfélesége mellett inkább a constructio által, melyben egyik rész a másiknak támogatására szorult, akar megállani. E részben még igen sokat nem hoztak tisztába külföldön sem, s kivált éppen a legfontosabb kérdésben: a régi flórenczi pénzek tekintetében. Sőt a mit már tettek e részben, hiányosan állott rendelkezésem alatt, — itteni könyvtáraink nagyon szegények lévén az olasz irodalom termékeiben. Szolgáljon mentségemül az is, hogy sok időt, éveket nem fordíthattam ezen tanulmányra, — bár nem kíméltem sem ezt, sem a fáradságot.

Az alapvető tények vizsgálatára már csak azért is több figyelmet fordítottam, hogy a netalán utánam jövők kevesebb tapogatódzással, idő és munka beleölésével vizsgálódhassanak, mint a mibe nekem kerültek tanulmányaim és többnemű próbálgatásaim.

A flórenczi köztársaság a maga aranyain, melyeket 1252 novemberében, tizenhárom évvel Dante születése előtt, kezdett gyártani, egyik felől a város védszentje, Keresztelő Sz.-János ily fölirattal: *S(anctus) Joha-annes B.(eatus)*; másik felén a város, címere, a lilium látható, *Flor-entia* körirattal. Ezen virágról nyerte nevét az arany: — olaszul *fiorin-d-oro*, (magyarul *forin-t*) mit magyarul virágos aranynak lehet vala nevezni.

Róbert-Károly azon módon átvette a virágot, s a védszent ellen sem lehetett kifogása. Csakhogy a liliumos lapon a körirat nem *Flor-entia*, hanem *Karo-lu Rex*, s ezen szó végén egy kis korona. (Egyik példányon egy madár).

Különben ezen szolgálai utánzásban nem állott egyedül. Csaknem valamennyi állam a XIII. és XIV. században az arany pénzt a lilium és Szent-János képével kezdte veretni, csak később jött rá az uralkodók képe, még a XV. században is igen közepszerű művészettel.

Nagy-Lajos is megtartotta a fentebbi jelképeket, csakhogy »Ludovicus rex « volt olvasható a lilium körüli. Uralkodása későbbi szakában már a szekerczés Sz.-László képe foglalta el Sz.-János helyét, s a címéres paizs a liliumot, mi még János király alatt is megmaradt.

Egy tekintetben ama régi pénz nem felelt meg egy fontos követelésnek. Ez a követelés abból áll, hogy kivált az értékesebb pénz-darab alakjai oly virtuositással legyenek kidomborítva, hogy közönséges művészettel utánozni ne lehessen. Már pedig liliumos aranyainkon az idomok és betűk rajza elég gyarló. A Róbert-Károly-félék egyikén a Szent-János nyílt palástjának alsó szegélye ketté metszi mindkét lába szárát, a helyett, hogy mint a perspectiva legegyszerűbb szabálya kívánná, a lábszárak takarnák el a mögöttük elhúzódó szegély megfelelő darabjait. De megjegyzendő, hogy mindjárt az I. Lajos-félék külalakra nézve szabályosabbak. A forma tökéletlensége baj volt. Alig hihető, hogy az ötvösségben a rajz és plastica oly fokon ne állott volna, mint azon korbéli pénzeinken s így a tökéletlenség ne buzdította volna a hamisítási gonosz ösztönöket. Csakhogy a belső tartalom kipótolta aztán a külső forma hiányait.

Az arany finomságának mértékét a tudomány és technica mai állásában tizezredrészekig pontosan meg tudják határozni. De régi pénzeinknél ez mégis igen bajos, egy egyszerű okból. Mert sok arany-darabot kellene beolvasztani, hogy constatálva legyen egy általános középszám a finomság fokára nézve. Márpedig régi pénzeink múzeumi tárgyak, s egy részben, mint a magyar liliumosok is, melyekről szólok, ritka tárgyak, melyek közül többeket elpusztítani vagy megcsonkítani a gyűjtemény-örök nem tartják megengedhetőnek. Míg nem akad egy szenvedélyes s egyszersmind vagyonos numismata, ki nem sajnál sokat gyűjteni, s gyűjteményében nagy vegyvási tisztítást tenni — mely két ellentétes tulajdon alig fér meg egy kalap alatt — a gramm egy ezredrészéig is megbízható meghatározásokkal nem rendelkezhetünk.

A mérések alább közlendő általános eredménye az, hogy a Róbert-Károly korabeli forintok egyike sem tiszta arany. Ezt szükséges megjegyezni, habár mai nap sehol a világon nem áll tiszta aranyból az arany pénz. 1000 darab francia arany csak 900 darab hasonló nagyságú tiszta aranyat tenne. Hasonló súlyú 100 darab telnék ki a hozzá vegyített más ércből. Ily. vegyüle-

tűek az újkori német aranyok, s a mi 20 frankosaink. Az angol sovereignek (egy font sterling) 1000 darabja 84 darabnyi súlyú nemtelenebb érezet foglal magában. Finomabb a körmöczi arany, mely ezrében csak mintegy 10 és fél darab súlyú nem aranyat tartalmaz. Ezenkívül minden pénzverő-háznál a törvény *elnézi* *) a finomságnak vagy súlynak bizonyos mértékű fogyatkozását. Ezt nevezik latinosan *remediumnak*, olaszosan tolerantiának. Két ezredrész a remedium valamint Angliában, úgy Franciaországban is. Mint mondtam, 900 rész arany és 100 rész ezüst volna a francia arany pénzben. De senki vissza nem utasíthatja, ha a helyett csak 898 rész arany és 102 rész az ezüst benne. A francia pénzverő-intézetek ezen engedményt, mely arra is szól, hogy 2 ezredrészszel több is lehetne a pénzben a törvényes súlyon fölül, arra használták, hogy az alsó határ körül járjanak rendesen. Egy szóval ma tiszta aranyból vert pénz nincs.

A XIV. századnak törvényszerű aranyai közt a legrosszabb is meghaladja finomságban a francia aranyokat. El kezdte Florencz, s utánozták, a mennyire tudták, mások, hogy telhetőleg minden vegyülés nélküli tiszta aranyból verjék a forintokat. Mint látni fogjuk, a törekvés kisebb-nagyobb szerencsével, de teljesen seholy célzott nem ért.

A tiszta aranynak pénzül használása mellett nyomatókosok volna a mérlegelés, darabonkénti fölszámítás egyszerűsége s a hamisítás elleni nagyobb biztosság is. Erre törekedett a XIII. században Florencz. Talán ezt a példát követné a mai világ, ha nem vennék tekintetbe azt, hogy az ezüsttel vegyített arany keményebb, s nem kopik oly hamar, és másfelől azt, hogy az aranynak tökéletes megtisztítása annál költségesebbé válik, mennél inkább közelednek a művelet fokozatai a végcélhoz. A teljes megtisztításról ma azt tartják, hogy nem fizeti ki magát. És különben sincs baj abban, hogy kisebb-nagyobb mértékben vegyítve vannak az arany pénzek, ha híven és nyilvánosan tudtára van adva a közönségnek, mennyi tiszta arany van egy pénzdarabban, — a hozzá vegyített nemtelenebb érez nem számítatván semmire sem. Csakhogy bonyolultabbá lett a számítás az által, hogy az aranyat

1) Nem nemet értelemben vett versehen-t, hanem magyarán mondott elnézést értek. Azonban bár volna rá magyar szó; lelkiismeretlen hibának tartom magam részéről az európaiilag általánosan használt specificus műszavak által nehezíteni a tudományban való haladásunkat.

vegyítik valami kis rész ezüsttel. Régebben egész Európában *karátokban* fejezték ki ezt a vegyületet, mely szó állítólag az arabok utján Abyssiniából került a középkor keresztény népeihez. Karát alatt értették eredetileg az aranyhoz használt bizonyos súlymérték 24-ed részét, s a középkoron át előfordul e szó ezen értelemben is. De később ez rendszeren csak arány-szám. Bármennyi unciát vagy márkát nyomó arany-mennyiségről szólva 23 karát azt jelentette, hogy abban a darabban vagy halmazban 23 rész arany és 1 rész nem arany van. A florenczi aranyról azt mondták, hogy az 24 karátos, — a mi ezt tette, hogy mind a huszonnégy huszonnégyede tiszta arany.

Legújabb korban a vegytani analysis általános modorát fogadták el a pénzanyag keverékeire nézve is. Valamint az ásványvizetek, úgy ezen keverékek elemzésében is a tizedes rendszer osztályozása uralkodik, s rendszeren *ezred* részekben fejezik ki egy vegyület vagy keverék ingredientiainak súlyarányát.

Alább mi is gyakran utóbbi kifejezés-módot követjük, bár szólanunk karátokról is, az arany-pénz finomságának meghatározására. ¹⁾

Nemzeti múzeumunk lilimos aranyai közül 11 darabot őriznek jelenleg Károly király nevével. Súlyaikat s arany tartalmukat a kivihetőség határain belül, s úgy vélem kitelhető szaba-

¹⁾ Itt az ezredrészeknek is ki vannak téve törtjeik. De az eredményeknél azokat az olvasó mellőzheti. Alább gyakran az egészekon kívül három-négy tizedes is ki van téve. Ez a számítás kedvéért van. De a valódi eredményekből ne vegyen többet az olvasó két tizedesnél, az egészek pontja után. Az átszámítás karátokból ezredrészekbe igen könnyű. Ha például az van mondva, hogy *egy* arany 22 karátos (s így $\frac{22}{24}$ — ezüst van benne), ezen arany all 24: 22=1000: x vagy $x = \frac{22 \times 1000}{24} = 916.666 \dots$ ezredrész. Ez az angol *sovereign-nek* finomsági foka. Többnyire nekünk a 23-tól 24-ig való finomsági fokokkal lévén dolgunk; álljanak itt ezredrészekben kifejezve a negyedrészekben növekedő fokozatok:

22 ³ / ₄ karát	947 9166 ezredrész arany (vagyis 948)
23 egész »	958-3333 » » (vagyis 958)
23 ¹ / ₄ »	968-7500 » » (vagyis 969)
23 ¹ / ₂ »	979-1666 » » (vagyis 979)
23 ³ / ₄ »	989-5833 » » (vagyis 990)

A ki ezt 4-edekben visszafelé folytatni akarja, vonjon le minden szomszédos nagyobb negyedből 10-4160 .... ezredrészt, mi az itt közlött számsor állandó differenciája

($\frac{10}{24}$). Egy fél karainál a különbség 20.833 ... Egy egésznél 41.666 ... ezredrész.

tossággal, épen most határozta meg a régiségtár öre, Hampl József.

Az alábbi lajstromban a 11 darab forintos a finomság és súly szerinti rangfokozatokban van közölve, s római számokkal számozva. Utolsó hasábon a Rupp-féle Numismatica folyó számaim tettem ki, melyekkel az illető aranyok a múzeumban is őriztetnek. A második hasáb a darabok súlyát grammokban, a harmadik azok finomságát ezredrészekben, a negyedik ugyanazt karátokban fejezi ki.

Folyó szám.	Súly grammokban.	. Finomság ezredrés.	Finomság karát.	Rupp-fe.le folyó szám.
I..	3-5756	986	23 ² / ₃	10
II.	3-5674	»	» »	4
III.	3-5596	»	» »	11
IV.	3-5500		» »	8
V.	3-5491	»	» »	6
VI.	3-5208		» »	3
VII.	3-4487		» »	2
VIII.	3-5451	969	23 ¹ / ₄	5
IX.	35336	»	» »	9
X.	3-5925	953	22 ³ / ₁₀	7
XI.	3-5671	»	» »	1

A harmadik és negyedik hasábon látjuk, hogy vannak eltérések az aranydarabok finomsági fokára nézve. Leggyengébb a X. és XI. szám alatti, melyben 953 ezredrész arany találtatott.

A XI. szám általános súlyára nézve a nehezebbek közé tartozik, s előnyben látszik lenni a legtöbb példány fölött az által is, hogy kevésbé viseletes, még reczéi is a szokottnál épebbek.

A X. szám is nagy, sőt a többiénél határozottan nagyobb súlya által tűnik ki. Ez is jól conservált darab s rajza a rendesnél szabatosabbnak látszik. De feltűnő, hogy nem a rendes formában verték. A *B* betű a *S. Johannes B* (catus)-ban feltűnően nagyobb a szokottnál, — nemcsak, hanem a szent alakja palástostól együtt feltűnően keskenyebb, mint a többi darabon. Súlyosabb volta nem átmérője nagyobb voltából, hanem megtapintva is a pénzlemeznek

¹) Köszönetét kell mondanom ezen derek barátomnak, valamint Horkay tanácsos urnának, a budapesti ifémjelzo hivatal« tisztelt igazgatójának, ki az arany tartalmat, *Loczka* urnának, a Múzeum ásványtani osztálya vegyészének, ki a pénzdarabok súlyát mérte meg, s végre Réthy urnának, a régiségi osztály fiatal hivatalnokának, ki mindezekben s más e tárgyra tartozókban oly szives és készséges fáradozással járt közben.

feltűnő nagyobb vastagságából származik. Különben csekélyebb finomságú aranya miatt ennek a legkisebb súlyúnak kellene lennie.

Nem lehetett ez törvényes pénz, ha magyar forint akart lenni; mert darabonként mintegy 20 mai krajczárral csalódott volna az, ki csak a mérleggel mérte s finomságát meg nem határozta. Körülbelül minden huszonöt darabon egy egész arany lesz vala a veszteség. — Föl lehetne tenni a hamisítást is, mely mint mondám meg volt könnyítve a hivatalos veret tökéletlensége által. Bár minden városban volt külön felügyelő a pénz hitelességének megvizsgálására, a rendőri felügyelet sokkal kisebb volt mint napjainkban.

Föl lehet tennünk azt is, hogy külföldi fejedelmek akarták utánozni a jó hírre emelkedett liliosos magyar aranyat s ily utánzás fekszik előttünk. — Lehetséges végre az is, hogy a két pénzdarab törvényes eredetű pénz; — de idegen államé volt.

Lehetnek ezek Károly német császár és cseh király — Nagy Lajos kortársa — aranyai is.

Már ezen Károly atyja, János veretett mint cseh király, liliosos aranyokat 1325-ben. — Luxemburgi Károly, ki mint cseh király 1346 tói, mint német császár 1347-től fogva 1378-ig uralkodott, híres *arany bullájában* megengedte a külön pénzverést minden német fejedelemnek 1356-ban. A németországi fejedelmek is a florenczi aranyat utánozták s a XIV. század nagyobb részében liliosossal s Sz. János képével verték. Csak 1417-ben szakítottak végleg ezen hagyományyal — akkor váltván fel a császári pénzen Sz. János képét kulcsos Sz.-Péteré. A német fejedelmek 1386-ban azt határozták, hogy Sz.-János képével ellátandó arany finomsága 23 karát legyen. A mint láttuk a két nevezett darab aranytartalma csak 953 ezredrész. Nincs egészen 23 karát, de ahhoz közel jár, lévén, $22\frac{9}{10}$. Abban az időben elfogadta mindenki 23 karátosnak. A magyar arany, a mennyire eddigi ismeretünk terjed, a XIV. században s a XV. legnagyobb részében finomabb volt ennél. Hihető, a már akkor meghalt Károly cseh király aranya, melynek két példánya múzeumunkba került, szolgált az egyezmény mintájául. Talányos, s különféle hozzávetéseket enged meg a VIII. és IX. számú darab, melyek verése is hiányos. Az egyikben a körirat némely betűjének jelleme is elűt csaknem vala-

¹⁾ Chroniken cl. deutschen Stííclte. I. k. 231. 1.

mennyiétől. — Numismatáink döntsék el mit tartsunk felölök. En csak annyit állítok rólok, hogy nem szolgálhatnak a Károly-féle aranyok zsinórmértékének meghatározására. Az illető aranyok épen 23 egy negyed karátosok mai becslés szerint. Mint látni fogjuk, a régi becslés szerint valószínűen 23 és egyharmadosok söt felesek voltak.

Miután mi a normális törvényes finomsági fokot keressük, az esetek többségének egyezését veszszük. Utóbbi két darab is, mint a silányabb kettő csak párjával egyezik; de van ezek ellenében 7 egyező darabunk. Annálfogva, míg számosabb darab meg nem lesz határozva, ezekhez kell tartanunk magunkat.

De nem elég tudnunk a mai meghatározást. Tájékozunk kell magunkat a régiek meghatározására nézve is.

Florenzben is, mint másutt az arany finomságát karátok szerint becsülték. De e részben két dolgot kell figyelembe venni. Egyik az, hogy soha semmiben nagyobb lelkiismeretesség nem uralkodott, mint az aranyra nézve Florenzben. Nemcsak, hanem leleményesség s genialitás dolgában is fölülmulhatlanok voltak ama *respublica* polgárai. Még a mai kor is, a melyben oly tökéletesek a segédeszközök, alantabb áll a pénzverésbeli pontosság és lelkiismeretesség dolgában; a legtöbb kormány holmi remédiomokat enged s él vele: Florenzben az absolut[^]nonisíit[^]»» törekvésnek csak eszméjével sem fért meg semmi ilyes.

Minden művelt európai nép nyelvébe átment a *fino* és *finito* szó. Magyarban kétségtelenül az arany és ezüst teljes vegyületlenségct fejezték ki vele. A szó végzete bizonyítja ezt. Argens (01 vagy *aurum* (intim. Erdélyben máig is Antimnak mondják, a mit az ország más részeiben finomnak. Ha a posztóval (*pannus*) jön be hozzánk ez a szó, hihetőleg azt mondanók *xfinus* embere Zsigmond király idejében meg van még az arany és ezüst próbával kapcsolatos értelme. *Financia* a nemes érczek finomítására vonatkozik, mi mutatja ezen elterjedt szó eredetét.) Különben menyire félrevitték a szó eredeti értelmét! Olaszul *finezza* = valódiság, francziában *finesse* — ravaszság. Az angol a szép időre mondja, hogy *fine* (fájn), sat.

A florencziek a maga eredetiségében és teljességében fogták fel a szót.

¹⁾ Corpus Juris. Zsigmond második decretuma, (1405), 21. cikk, 5. szakasz, hol tiltva van a magánosoknak, hogy arany-ezüst próbáló eszközöket tartsanak.

Mint minden erkölcsi hatás, az is kiszámíthatlan, a mit a florenczi arany képvisel. Ez az arany kézzelfoghatólag hirdette a világnak azt az elvet, mi ma érvényre jutott, bár nem teljesen, hogy az üzlet nem csalás, hanem ellenkezőleg a legnagyobb becsületesség kell hozzá. Tudva van, hogy épen pénz dolgában mily huza-vonákat követtek el magok a kormányok saját népeiken. .) Az ellentét nem nagyobb a florenczi Dante és korának más nemzetbeli sok krónikásai közt, mint volt a virágos arany és a többi Európának söpredék ezüst pénze közt.

A florencziek egy merőben új pénzlábat teremtettek, egy zsinórmértéket állítottak fel a valutában. Ezenkívül a pénzverésnek és az ötvösségnek új, tökéletesített scálát a karátok meghatározásában, — jobban megközelítvén a teljes finomságot, mint azelőtt volt.

Florencz aranya egész Európa pénzügyében nevezetes átalakulás. — Részint elterjedvén ez maga, részint más államok utánzatai jutván érvényre, az ezüst pénzt máskép kezdték becsülni, mint azelőtt. Rendszeren szokássá vált a régi határozatlanabb kifejezés-módok helyett azt mondani: ennyi s ennyi ezüst dénár ér egy forintot illetőleg aranyat.

így leghelyesebben vélek eljárni, ha magam is a XIV. és XV. század minden érték-kérdésében az aranyat veszem zsinórmértéknek, angolosan » *fitandard*«-nak, s az aranyok között azok legtökéletesebbikét, a florenczit. Florencz a késő utókor nemzetgazdájának is megadott egy szilárd kiinduló-pontot, a múlt pénzügyeinek vizsgálatában.

A világtörténelem egy másik fényes csillaga Velence, polgárainak jelleme, értelmi tehetsége és azokat tükröző művei által.

Florencz után a gyakorlatiségben is a középkor afiglusának nevezhető állam volt az első mind a florenczi arany utánzásában, mind aranya finomságában. Harminczkét évvel későbbben 1284-ben verték az első velencei aranyat. Valamint a forint szó a firenzei *virágos* arany-tói úgy a *dukál* szó a velencei rífoctatóból származott és terjedt el.

Utóbbit csak a XVI. századon kezdve nevezték zecchinonak (francziául sequin), a *zeccá-ról*, mely pénzverő házat jelent. Azelőtt ducatonak, latinul ducatusnak nevezték, mert a velencei köztár-

¹⁾ Némely íróink érdekében használom a huza-vona szót hivatalos osztogatás kifejezésére. Soha sem tett az, a mit ők értenek alatta, hűzás-halasztást,

saság, mint a genuai is, herczegség czímet viselt. A velencei aranyon ez a rímes hexameter volt olvasható köriratrúl: »Sit tibi Khriste datus, — quem tu regis, — iste Ducatus.» Legyen krisztus neked szentelve ez a herczegség, melynek te vagy a királya. (Ez a körirat a király nevét helyettesítvén, mely a monarchikus államok pénzein állott, azt hiszem így értették.)

Azonban, ha a törekvés méltánylandó, s intő jelül szolgál, nehogy, mint gyakran szokás, érdemüknél kevesebbre becsüljük a múlt századok műveit, — nem kell az ellenkező hibába esni, hogy az eredményt egyenlőnek tartjuk az intenióval. Senki sem követelheti a XIII. és XIV. századtól azt, hogy hiányosabb tudományi és eszközei mellett mindazt elérhette volna, a mit napjainkban elérnek.

Ha Florenz és Velence eszközeikhez képest tán túl is tettek az újkoriakon is; de aranyuk nem volt az, a minek ők tartották.

Mindenki századokig 24 karátosnak vette a florenczi aranyat. Újabbkori vizsgálatok kimutatták, hogy átlag véve 998.264 ézredrész aranytartalmuak. Így volt bennök 1736 ezredrész ezüsttartalom. ¹⁾ Minthogy ez csak átlag, mondhatjuk: két ennyi eltérés is teljes finomság gyanánt ment el. Így a florenczi arany próba 3.472 ezredrészszel többet mutathatott a valószínűságnál.

E szerint a florenczi finomsági scálán a mai 996. 528 volt az 1000, a mi a mai 23 és 11 tizenketted barátnak felel meg. — És következetesen minden alsóbb fok meghatározásánál ennyi eltérés lehetséges volt a valósigától. Így a 12 karátnál (fele rész arany, fele más érez) megfelelőleg alól ment a valódi határon, mintegy 3.472 ezredrészszel a mérték. Nem számítjuk be azt, hogy az alsóbb fokok meghatározásában sem volt valószínűen épen ezen arányú az eltérés, lehetek a fél gránok törtjeiben a különbségek a mai pontosság és az akkori közt. De a 12 karáttól a 24-ig az egyenlő részekre osztás tévedései nem mentek túl azon a határon. Mert kétségkívíül sokra vitték a régi eszközökhöz képest a szabátosságot. Ma is, az eszközök nagy tökélye mellett, a szakértők azt mondják, az arany teljes megtisztítására való törekvés különösen a 996 ezredrészen felül sokszorosán nehezebb, mint azon alól.

¹⁾ Nobak tabellái » Toscana* rovat alatt.

Nem dicséretére válik-e Florencznek, hogy tökéletlen eszközökkel ezt a határt el tudta érni és azon túl is menni?

A velencei arany finomság dolgában valamivel alább áll a florenczinél, s a magyar arany valamivel alább a velencezinél.

A velencei ducatusok némelyike 997.4 aranytartalmu. De voltak 995 a.-tartalmuak. Sőt általánosan el voltak ismerve finom aranyokul, melyek aranytartalma 993056 ezredrész, az újkori pontos meghatározás szerint. A nem arany rész tehát 6.944 ezredrész.

Épen két annyi, mint a fennevezett, eltérés volt a valódi teljes tisztaságtól. S mégis a *ducatot* is, mint *a. florin d. orót* >finom< aranyak tartották.

Láttuk fentebb, hogy egy negyed karátnak 10.4166 . . . ezredrész felel meg. A mivel Florencz elmaradt a teljes tisztaságtól, az a 3.4/2 ezredrész, ama számnak épen egy harmada, s a mivel Velencez elmaradt, az épen kétharmada. Tehát amaz egy egész karát egy tizenkettede, emez egy hatoda.

Ebből bizvást következtethetjük, hogy finomsági próbamértékük nem volt képes nagyobb pontosságra, mint 3.47 2 ezred részre, vagy is egy karát negyedének harmadára, a mi *egy* tizenketted. A karátokat pedig épen tizenkét kisebb fokra osztották, melyeket fanoknak neveztek s melyeket mi megkülönböztetésül a hasonnevű súly-mértéktől karátgránoknak nevezünk. Tehát a florenczi finomság 1, a velencei két gránnal tért el a teljes tisztaságtól. A számok találkozása azt mutatja, hogy ennyi pontosságig eljutottak volt. A velencei eltérést szándékosnak kell mondanunk, az aranytisztítás nehézségei miatt. A magyar forintot 986.1 in ezredrész arany tartalmúnak találják ma. Adjuk hozzá a velencei különbséget:

986 111,
6 944,
993 056.

Ez, a mint épen most láttuk, sem több sem kevesebb, mint a velencei arany tisztaságának rendes száma.

E szerint a velencei arany épen egy grán híján érte el a florenczi finomságot, a magyar pedig három grán híján. De a számok összevágása mutatja, hogy az eltérés kiszámított, szándékos eltérés.

Ezek szerint egy általános eredményre jutottunk, mely elég

fontos a régi pénzérték kiszámításánál. S ez — a mit pedig megelőzni szoktak a régi értékek számításánál — az, hogy a XIII. és XIV. században az arany finomság kiinduló pontja alantabb állott, mint ma. S ez bizonyos; mert a florenczi arany adta meg a finomság netovábbját, az pedig alantabb áll a mainál. Továbbá kimutattuk a számok találkozásából annak valószínűségét, hogy a mivel alantabb állott, az 3.472 ezredrész.

Ennyivel tartottak finomabbnak minden aranyat a valószínűságnál ama századokban.

Az eddigiéknél még erősebb bizonyosság erre a magyar forint.

Mai próba szerint a magyar arany

9861 in ezredrész.

Hozzáadva 3.472ezredrészt,

kijön 989.5833

Minden hiány nélkül mai 23 és háromnegyed karát.

És a körmöczi aranyat a legújabb időkig is épen ezen finomságának ismeri a világ. Csakhogy újabb időben a tökéletesített próbák szerint.

E, szerint az újkor körmöczi aranyában egy hatodfélszáz éves hagyomány tartotta fenn magát.

De a számok fentebbi meglepő találkozásán kívül van egykorú hiteles tanú is állításunkra. Igaz, ez a tanú száz évvel Róbert-Károly halála után ir. De jól ismerte ennek és I. Lajosnak első korszakbeli, azaz liliomos aranyait.

Ezek az aranyok, a mint forgalomba jöttek, századokig ki nem vonták abból, s a XV. században még mindig ismeretesek és kedveltek voltak az előbbi század forintosai.

Egy velencei szakértő Uzzano 1442-ben írja, hogy a liliomos magyar arany 23 $\frac{3}{4}$ karátos. Ez egyszersmind bizonyosság arra, hogy a régi karátok kiinduló pontja az volt, a mit ma 9965277 ezredrész arany tartalomnak neveznénk.

A magyar arany, mint annak kezdetbeli külformája mutatja, s mint Róbert-Károlynak alább idézendő szavai bizonyítják, nem a velencei, hanem a florenczi mintára készült, s azért alább csak a florenczivel fogjuk összehasonlítani.

¹⁾ a Fiorini ungheri del giglio sono di carati 23 e *tre quarti*.« Giovanni di Antonio da Uzzano. Pratica della Mercatura p. 145. lap. 43. Idézi Schalk, 195. 1. (Num. Zt. XII.)

A florenczi aranyat 24 karátosnak véve, az a nagy kérdés, miért lett mindjárt kezdetben a magyar arany csak 23 és háromnegyedes? Az eltérés nem elvétve történt, mint csak a fentebbiek is mutatják. Ennek is, mint minden kicsiny vagy nagy kérdésnek, nem csupán hazai, hanem világtörténete is van, még pedig túlnyomóan az utóbbi.

A kérdést egy pénztörténelmi világesemény fejtí meg, mely csak legújabb időben kezd figyelem tárgya lenni.

Angol nemzetgazdák derítették ki, — legalább én azoknál áttam először, — hogy a XIV. század elején az aranyérték és ezüst érték közti arány oly krízis alá jutott, mint napjainkban, bár a mait nagyobbak tarthatjuk.

Tudva van, hogy e század eleje óta egy lat arany tizenhatod-fél lat ezüstöt ért. Vagyis az arány 1: 15 $\frac{1}{2}$ volt. 1803-ban a francziák állapították meg s a világ elfogadta törvényes aránynak. De a közelebbi években, 1873 óta az ezüst oly olcsóvá lett, hogy ára hanyatlását devalvációnak mondhatni. Más szókkal az arany ára fölemelkedett a másik nemes érez rovására.

A XIV. század első felé ben is az előbbi és későbbi arányhoz képest nagyon fölment az arany értéke az ezüsthöz képest.

Rogers szerint Angolországban, mint oklevelekből mutatja ki, 1262-ben az arany-érték úgy állott az ezüsthöz, mintegy a kilenczhez és három-ötödhöz, de a század végén tizenkettő és félre, s a XIV. században még magasabbra rúgott az utóbbi szám.

1262-ben	1:	96
1292-ben	1:	12.5
1345-ben	1:	13.75

Utóbbi év az, melyben III. Edvard az első angol aranyat verette. ¹⁾ Ha az utóbbi számot túlzottnak s mulékony tüneménynek tartjuk is, a mi kútfőnk kétségkívül egyebekből is meggyőződhetett az aranyérték nagy emelkedéséről.

Angolország nem volt akkor sem elszigetelve a világtól, bár nemzeti iparáról teljességgel nem volt még nevezetes. Fő kincse a gyapjú volt, s akkor betűszerinti mély értelme volt, hogy a parlament elnöke gyapjas zsákon ül. Az adót gyapjúzsák számra szavazták meg. De ezt a gyapjút, (nem említve a kereskedés más cik-

¹⁾ Rogers adatait Walker után idézem. » Money by Francis A. Walkers London, 1878. (egy kötet) 130. és 151. lap.

keit) Flandria, az Olaszországgal vetekedő műveltségű és iparú gazdag Flandria vette meg. Ez pedig közlekedésben állott a félvilággal; s a nemzetközi forgalom fő s csaknem egyedüli eszköze az aranypénz volt. Föltehető, hogy volt különbség mégis egy arany-termelő és egy nem termelő, egy fejlett iparú és egy földműves ország közt az arányban; de nagyjából emelkedés és csökkenés lépést tartott.

A kormányok rendeletek által mesterségesen is szabályozhatták s szabályozták is a nemes érczek értékének arányát. De nemzetközi jelleménél fogva épen az arany sem egészen döntő, sem pedig állandó erőszakolást nem tűrt. Helyi és ideiglenes hullámzások a dagály és apály törvényén nem sokat változtattak

Olaszországban, a mennyire eddig fel van derítve, s utána-járhattam, a XIV. század első felében szintén emelkedett az arany értéke, szemben az ezüsttel. — Florenczben. a XIII. század második felében 10 és 11 közt áll az arany értéke az ezüsthöz, — s így áll ismét a XIV. század második felében is. De ezen század első felében n-en, sőt ideiglen 13-on is fölülemelkedik; — mert 1324-ben az arány 1: 13.617. — 1345-ben is a florenczi rendes értékhez képest elég magas az arany érték: 1: ii.4. .) Az előbbi, 1324-diki arány-számhoz kútfőnk méltán tesz kérdőjelet. Ez egészen kivételes s Florenczre nézve hallatlan tünemény abban a században. — Ha nem tévedésen épül az, mindenesetre igen mulékony krízis idézte elő. Azonban az 1345-diki is, a rendes $10 \frac{1}{2}$ — $10 \frac{3}{4}$ -hez képest elég magas szám. Ugyanazon évben látjuk Angolországban is az aranyértéknek az ezüst fölébe való csaknem hihetetlen emelkedését.

Magyarország elszigetelten állott volna-e az aranyérték emelkedésében? — Nemcsak valószínűtlen, de lehetetlen is. Egy ország sem volt akkor, melyet az arany-forgalom közelebbről érdekelt volna.

Mielőtt még Róbert-Károly forintosai napvilágot láttak volna, a legnemesebbik érez rudakul és porul nevezetes kiviteli czikk volt hazánkból.

A XIII., XIV. és korábbi századokban statisticát hiában keresnénk. Még a XV. század végéről s a következő elejéről is

¹⁾ Soetbeer. Petermanns Geogr. Mitth. 1879. Ergänzungsheft, Nr. 57. A 119. lapon közlött tabella.

inkább egyes elszigetelt adatok maradtak fenn, mint statistical kép. — De ha rendre vesszük azon újkori államokat, melyek arany-forrásul szolgálnak, negatiók útján jutunk azon positiv eredményre, hogy az arany fő forrása — az Európán kívüli arany beözönlése előtt — a mi hazánk volt.

Ismeretes, hogy az Ural hegység aranya csak a XVIII-ban s azóta szaporítja a világ-piacz arany-készletét.

Amerika nemes érczbeli gazdagsága még Columbus fölfedezései után is jó ideig fölfedezetlen volt, s csak a XVI. század közepén innen lett megérezhetővé.

Európa több tájéka, még Csehország is, ezüstben vetekeedett Magyarországgal s azt felül is múlta. Sőt földrészünk több tájékán találtak aranyat; de az elenyésző csekély mennyiség, — a magyarországi bányászat és aranymosás termékeihez képest. Se Olasz-, se Német-, se Francia-, se Angolországnak számba vehető arany-termése nem volt.

Csak Afrikát említik kincsforrásul e részben: de különösen a XV. század végén, mikor már a portugallok megnyitották a közlekedést a nyugati partokkal s azok révén Afrika belsejével. Addig Velence hozhatta Egyiptom felől a felső Nílus táján szedett aranyat. — Cserében Velence dukátjai és zecchinói inkább keleten mint nyugaton terjedtek el.

Jellemző azonban, hogy — mint e czikk elején említettem — a XVI. század első éveiben azon kereskedőket, kik Afrika belsejében az aranynyal cserekereskedést űztek, *Ungaróknak* nevezték, világos jeléül annak, hogy a magyar aranykereskedő az olaszok közt megelőzte volt az afrikait. Föltehető az is, hogy mielőtt Afrika több oldalról föl lett tárva, ez a földrész nem szolgáltatott oly mennyiségű aranyat, mint a XV. század utolsó felében. Ama földrész akkor mindenesetre számot tevő mennyiséget szolgáltatott. Ennek lehet tulajdonítani a pénzverésben a feltűnő lendületet, nálunk Mátyás alatt, s azonkívül magában Florenczben is. Még Ausztria is kedvet kapott akkor egy kísérletre, hogy saját arany-pénzt teremtsen, — bár az sikertelen maradt. Még egy külön arany-forrását kell említenem Florencznek és általán az olasz városoknak. Mint tudva van, ekkor az egész keresztyén világ adót fizetett a pápának. A távol küldésre pedig minden időben hasonlíthatlanul alkalmasabb volt az arany az ezüsthöz. A világ legtöbb aranya Rómában volt látható, mikor a pápa ott

lakott, s onnan természetesen az olasz városokban terjedt el leginkább. De tudva van az is, hogy Róbert-Károly és Nagy-hajós uralkodása idején a pápák nem Rómában, nem is Olaszországban, hanem déli Franciaországban, Avignonban laktak. — így ezen előny nagy részét elvesztvén, az olasz városok az eredeti termelő forrásokra voltak utalva inkább, mint azelőtt.

Egy kimutatás, mely az 1493-tól 1520-ig való 27 évi korszak nemes-ércz-termeléséről szól, minden más európai állam aranyát számokban való kifejezésre nem is érdemes csekélységnek tünteti föl. Magyarország termelését ezen időszak alatt 2000 kilogrammra teszi. Mellette a Columbus fölfedezte Nyugat-india még csak 800 kilogrammally szerepel. De a valamivel régebb ismert Afrika 3000-rel. ¹⁾ Föltehető hát, hogy a portugallok fölfedezései előtt Magyarország az összes aranytermelésnek felénél is nagyobb részét szolgáltatta.

Ennélfogva a XIV. századra elmondhatjuk, hogy az aranyértékre nézve a legnagyobb solidaritás állott Magyarország és a világkereskedés összes piacai közt: de leginkább az olaszokkal, melyek legnagyobb mérvben üzték az aranypénz-verést.

Nem csuda hát, hogy mielőtt magyar forint létezett, hazánkban annyira elterjedtek az idegen forintok, s a név is bizonyára, hogy különösen a híres flórenczi virágos pénz anyaga, már megfinomítva is, de ott újabb finomítás alá vetve, Magyarország kincses bányáiból került oda.

Valószínű, ennek köszönhetette Buda, hogy flórenczi előkelő bankárok lettek lakosaivá. Maga az a Hippolitus kétségkívül olasz (egy olasz szent nevének viselője volt, s a Károly rendeletében mindig a *H* elejtésével van írva), — lehetett épen flórenczi a híres *Bárdi*, ezen flórenczi Rothschild-család egyik Budára telepedett tagjának társa. Mert a flórenczi *respublica*, mely oly sok szépet talált fel, azt nem találta ki, hogy oppositívval tudjon kormányozni. Merev logikával tökéletesen purificálta, megfinomította a népet, így széledtek el Európa minden főhelyén a flórenczi emigránsok. Ennek köszönte a köztársaság nagy világismeretét és összeköttetéseit. A világ első rendű bankáraivá lettek a florencziek. Talán egyik száműzött családból való Hippolit is, kinek Károly új hazát és fényes

¹⁾ Soetbeer. 107.1. Kár az a zagyváló eljárás a szerzőtől, hogy Ausztria-Magyarországnak tulajdonítja a nevezett mennyiséget. Ily monarchia akkor nem létezett, s Ausztriának arany-termése nincs és nem is volt számbavehető mennyiségben.

állást adott nemcsak cserében de kárpótlásul is. Mert kétségtelen az, hogy Florencznek nagyobb boszuságot okozni nem lehetett, mint aranyai utánzása volt. Bármint legyen ez, Magyarország épen az arany-péNZ akkori fő gyártási helyével, Florenczcel, abban a szoros viszonyban állott, mint a nyers termék eladója azon termék gyárosával. S mentül nagyobb lett az aranszükség, annál inkább.

A XIV. század első felében pedig tömegesen tűntek föl az utánzások. Említettem Velenczét; következett Genua, Bologna s .a pápai udvar. Aztán Nápoly, Aragónia, Magyar- és Csehország, Anglia csak 1345-ben következett. Majd mind flórenczi bélyeggel verték a forintot. Florencz ezt jogsérelemnek, pénzhamisításnak vette. XXII. János 1322-ben ünnepélyes egyházi tilalmat hirdetett ki a pénzhamisítás főbenjáró bűnébe esettek ellen. A kitűnő város kitűnő egykorú történésze Villani kétségkívül a flórenczi fölfogást tükrözteti, midőn ezen tilalmat úgy vette, mintha átalán a flórenczi arany *utánzó*i ellen volna intézve. Nemcsak, de helyeselné is a pápa így fölfogott eljárását, ha egy kivétőt nem talál benne, azt, hogy maga a pápa is ugyanazon bűnről volt vádolható, maga is utánozván a flórenczi forintot, csakhogy más körirat és más bélyeg álarcza alatt.

Bizonyoság ez, mennyire nehezelt Florencz még a becsületes utánzásért is.

Róbert-Károly, úgy látszik, aránylag későn lépett fel az arany drágítói közé a pénzverés által. Evét meghatározni nem tudjuk. A pápai számadásokban már 1318-ban és 1319-ben darab aranyokkal számítnak. De ugyanazon számadásokban csak 1338-ban olvassuk először a magyar forint kifejezést. Kétségkívül ezen király uralkodása nagyobb részében, s 1320 körül is idegen veretű, még pedig flórenczi forint volt nálunk elterjedve. Különösen nyers aranyunk fejében szívesen hozták ide messzeföldről a kivert kész forintokat S mentül több volt ebből, annál kevesebb szükségét érezhették külön aranypéNZ verésének, a mint később is több állam sokáig el lehetett saját aranypéNZverés nélkül. Szokott dolog volt ez kivált a XIII. század előtt, mikor byzantiak voltak az európai nemzetek aranyai.

Azon szoros érintkezésből, melyet épen a magyar bányák arany terméke tartott fenn, azt kell következtetnünk, hogy mióta flórenczi és velencei aranyat kezdtek volt verni, azóta az arany

és ezüst közti arányszám nagyából mindig az volt Budán, a mi Florenczben, Velenczében vagy Rómában, nem is szólva Becsről és Prágáról.

Annálfogva alkalmazhatjuk a florenczi aranynak az ezüsthöz való arányáról szóló kimutatást Budára is. — 1252-től 1495-ig. az arany és ezüst közti arány 10 és 11 közt ingadozik, anélkül, hogy a 11-et elérné. Kivételes emelkedést csak 1324, 1345-re és 1402-re találunk bejegyezve; kivételes alászállást pedig csak I. Mátyás királyunk uralkodása kezdetén, midőn 9 és egyharmad, 9 és három-nyolczad van bejegyezve (1460—1462). Nem értendő ez, természetesen a törtekig menő egyezésnek; már csak az illető kormányok időnkénti mesterkélése miatt sem. De nagyából talált s hosszabb időre nem térhetett el lényegesen.

Arra a kérdésre, minő arányban állott az arany az ezüsthöz a XIV. század elején s illetőleg Róbert-Károly alatt, bajos határozottan felelnünk, bár eléggé positiv adataim vannak rá.

Mint alább kimutatom, volt ezen aránynak kétfélesége is. Egyik volt a valódi, a külfölddel üzőtt cserekereskedésben s a bankároknál kétségkívül pontosan számított arány, s egy a kormány által hivatalosan megszabott. A király határozta meg, hogy mily vegyületű ezüst pénzt kell elfogadni tiszta ezüst gyanánt. Maga a veretlen arany és ezüst beváltásánál azt követelte, hogy nem tiszta ezüst pénzért ugyanannyi súlyú ezüst s megfelelő súlyú aranyat adjanak be a bányászok.

Mint látni fogjuk, 1335-ben és 1338-ban egyaránt a kormány meghatározta arány volt 1:12.

Ámde 1342-ig már ezen nagy változás történt. Valódi ugrás az, a mit az arany ára tesz, vagyis nagy csökkenés az az ezüst értékében.

1342-ben, mint a Corpus Jurisban olvassuk, fél márka veretlen aranyat hét márka ezüstön, vagyis egy márka aranyat 14 márka ezüstön vált be a királyi kamara.

Ez az emelkedés ugyan nem a kereskedésbeli állapotnak teljesen megfelelő. A kormánynak hatalmában állott szabályozni az arányt s nálunk inkább, mint másutt. — De mutatja ez a kormány kénytelenségét. Rá volt szorulva a veretlen aranyra, — s úgylátszik praemiumot ígért annak mentül nagyobb mérvű beszolgáltatására. Ha ez a praemium rendkívülinek látszik is, de bizonyítja, hogy Magyarország, bár ura volt az arany-termelés

egy tetemes részének, az általános áramlatnak huzamosan ellen nem állhatott.

Ezen általános emelkedés a XIV. század elején kifejezést nyert az arany pénzverésben is.

Valamint Florenz volt az első a római császárok óta soha sem létezett szilárd pénzérték megteremtésében, ő volt az első az új viszonyokkal való megalkuvásban is. A logika merev alkalmazása vezette a finom aranyra, s ugyanazon logika vezette oly lépésre, mely nemzetgazdasági kislelkűségnek látszik ma. A nyers arany-termékhez drágábban jutván, bölcs dolognak látszott azon arányban drágítania gyártmányát is.

A mono- vagy bimetallismus kérdését, melyet Európa nemzetgazdái ma sem döntöttek el, a XIV. századbeli florenczi democrata népgyűlések nem oldhatták meg szerencsésen. — Talán eszközbe jutott, de nem jöttek vele tisztába, vajjon nem folyt-e be az aranydrágulásra az ezüstnek addig nem tapasztalt fölszaporodása is? Pedig az ezüst garasok (az azelőtti dénároknál sokkal tisztább ezüst s nagyobb darabok) gyors elterjedése ugyanazon XIV. század elején ennek egyik jele volt, s épen az ezüst bányákban gazdag Csehország lett híressé általa, mint jóval később a *tallérok* által (Joachims-Mafer). Több ok is, minő a nemzetközi forgalomnak, melyben akkor az arany volt csaknem egyedüli czélszerű közvetítő, — a korábbinál nagyobb megélénkülése, — befolyhatott az arany drágulására. De az emberek minden időben egy tüneményt csak egy oknak tulajdonítanak, holott az életben majd soha sem történik semmi csak egy okból. A florencziek alkalmasint csak egy okot tartottak szem előtt: azt, hogy minden kisebb-nagyobb állam aranyat vervén, természetes a nyers anyag árának felszökése. Logikus létökre s aranyuk fényes sikere daczára sem tudtak megválni a traditiótól, mely szerint a két érez közül mégis az ezüst a pénzláb szabályozója. A helyett, hogy csupán ezüst pénzök veretését alkalmazták volna a dolgok új rendéhez, aranyuk apasztásával segítettek magukon.

Elvökhöz hívek maradtak, a mennyiben forintjuk azután is finom, azaz 24 karátos volt. De az egyes darabok súlyát szállították le.

¹⁾ A kérdés újabb állásáról tüzetesen értekezett Kautz, a «Budapesti Szemle» 1877. első füzetében: »A nemes érczek az emberiség történetében.# Azóta is kivált az angolok folytatják a vitát »the battle of standards«.

A florenczi forint eredetileg, a XIII. században, 72 grán súlyú volt. Megjegyzendő, hogy itt nem a karát gránjait kell érteni, hanem a közönséges súlymértéket. S ilyen grán már nem 288 volt egy florenczi librában, hanem 6912. De a súly ezen teljessége a XIV. században, sőt a XV-diknek második feléig megszünt. Csak 1464-én kezdve nyom a florenczi forint ismét 72 gránt. 1324-ben és 1345-ben egyaránt $70\frac{1}{2}$ gránnak találjuk jegyezve..)

Más szavakkal s a pénzverők egyszerűbb kifejezés-módjával ez annyit jelentett, hogy eredetileg egy florenczi lírából 96 darab forintost vertek, mindenik 72 grán súlyú. $72 \times 96 = 6912$ grán. A XIV. században már így módosult a szorzat $705 \times 96 = 6768$ grán. Hiányzik a líra gránjaiból éppen 144, vagyis két darab régi arany-súly. E szerint az új pénzből 96 darab csak annyit nyomott, mint a régiekből 94 darab.

A közönség nem károsodott a redukált súlylyal, az ismeretes lévén. Legfeljebb az volt a kára, a mi szokott lenni a változtatásokkal. Dante, az emberi lelkiismeret ez utólérhetetlenül érzékeny mérlegének feltalálója, — ezen változtatásra is érti a honfitársai ellen intézett egyik megrovását.²⁾

A változás indítóinak lelkiismerete tiszta lehetett. Mert az a másfél grán példás becsületességgel hozzá volt mérve az aranyérték emelkedéséhez is. Mihelyt az arányszám nagyon megközelítette az 1: 11-et, a súly amaz apasztása megfelelt az árfolyam állásának.

Az 1335-dik év körül történt, hogy Róbert-Károly elkezdte a magyar forintok veretését.

Mint fentebb mondtam, a pápai adók számadásaiban a magyar forint említése először 1338-ban jön elő.³⁾

¹⁾ Idézi Soetbeer. Petermann.s Geogr. Mittheilungen. 1879. Ergänzungsheft. N. 57. — 119. lapon. Carli Rubbi múlt századi jeles munkájából. Della decima . . . della moneta e della Mercatura de. Fiorentini fmo al secolo XVI. I. köt.

²⁾ Quante volte, che rimembre, Legge, moneta, e officio e costume Hai tu mutató, e rinnovato membre! (Emlékezzél vissza, hányszor változtattad törvényed, pénzedet, kormányod, szokásaidat. Ki vagy cserélve minden izeidben.) Purgat, Cant. VI.

³⁾ 1338. Ego Petrus Gervasii recepi a Jacobo Berengarii religioso Benedictino olim in regno Hungáriáé apostolicae sedis nuncio de receptis per eum 100 flórenos auri de Ungaria. — 1339 .....recepti Budae 27 marcas cum I fertone et dimidio argenti, in vasis argenti quae Budae venditae fuerunt pro 136 florenis auri de Hungária.» (Coll. dec. pontif. III. p. 263. 269.)

Eddigi irodalmunk nyomán aligha mehetett valaki messzebb vissza egész biztossággal.

Ma már nem sokkal ugyan, de pár évvel messzebb juthatunk, t. i. 1335. martius 26-dikáig, midőn Róbert-Károly rendeletet ad ki a körmöczi kamara ispánjának magyar arany veretésére. Ideiglen is megnyughatunk a határvonalban, — azt mondván, hogy mindaz a tudósítás, mely 1335. előtti időből határozatlanul forintról szól, nem magyar veretű, hanem florenczi forintra értendő, valamint hogy ma meglevő Károly-féle aranyaink, melyeken szokás szerint évszám nincs, az 1335. és 1342. évben kerültek ki valamelyik magyar kamara pénzverőházából.

Az 1335-re vonatkozó adat egészen megbízható; miután maga Károly király hagyta ránk.

Épen nem az én fölfedezésem az új adat. Knauz Nándor ur volt szives közölni velem.) Károly király azt hagyja meg többek közt Hippolitnak, a körmöczi kamara ispánjának 1335-ben, hogy csináltasson *arany dénárokat*, vagyis forintosokat, a florenczi forintok mintájára tiszta aranyból, — *tdefino auro.*«

Még hozzáteszi azt is, hogy annál valamivel súlyosabbnak kell lennie a magyar forintnak. ²⁾

Feltűnő első tekintetre, hogy az utasítás idézett részében nincs minden számokban fejezve ki. Annál feltűnőbb, ha tudjuk, hogy a király ugyanazon rendeletében a másféle két pénznemről, t. i. az ezüst garasról és ezüst dénárról számokban elég határozott utasítást ad. Mily kevésbé szabatos kifejezés egy rendeletben, épen aranyról lévén szó, hogy a magyar forint *egy kevéssel* súlyosabb legyen a florenczinél! Azonban ha előttünk különös a fogalmazás, kétségkívül megértette az, a kit illetett.

A súlyra nézve külön nincs világos utasítás, de azt magától érthetőnek találta mind a király mind a pénzverő. Meg van

¹⁾ Thallóczy a »Kamara haszna« 38. lapján. Maga az oklevél a »Monumenta Ecclesiae Strigoniensis« nagybecsű gyűjtemény III. kötetében fog napvilágot látni. Knauz ur sok értékes adat mellett, mely nála még kéziratban van, több becses ujj mutatásra is vett magának időt és fáradságot, — még egyszerű szívesség dolgában sem csinálva semmit félig. A miért kétszeresen fogadja köszönetemet.

²⁾ Az illető hely így szól: »Idem Comes (Ippolitus) Camerae nostrae (Cremniciensis) faciat fabricari trifformes denarios, videlicet florenos ad módum florenorum Florentiae, de lino auro, sed ali q u a n tulum ponderatiores, quorum quatuor current pro marca fmi argenti, trés verő cum dimidio pro marca pagamenli.« (Aztán kétféle ezüst dénáiról rendelkezik a király.)

mondva, mily finomságú legyen az arany; meg van mondva, hogy a florenczi mintára készüljön, sőt az is, hogy minden forint egyenlő értékű legyen a florenczi forinthez. Ezen föltételek mellett akarva nem akarva súlyosabbnak kellett lennie a magyar forintnak, annyival a mennyivel kevésbé finom volt.

A mi az arany finomságát illeti, melyről itt szó van, annak kérdése nem akkor lett először nagy fontosságúvá hazánkban, mikor először vertek nálunk pénzt belőle. A mint a fentebbiekből kitűnik, nyers aranyúl többet foglalkoztak hazánkban ezen érczel, mint Európa bármely országában. Kifejlődött némely kereskedelmi szokás, mint bármely más rendes czikknél.

Így a bányászok rendszeren csak oly aranyat vittek a vásárra, mely tizenkét karátos volt, azaz fele arany, fele nem arany.¹⁾ A jobb arany, kétségkívül ötvösök vagy tán külföldi pénzverők számára 17—18 karátos arany is volt. A . 18 karát annyi mint két harmadrész aranytartalom. — A pápai gyűjtések számadásai 1340-ben szólnak ilyen nyers aranyról.²⁾ De kétségkívül szokásban volt már nálunk s messzebb földön is, *hogy finom arany* alatt azt értették, a mely a florenczi próbakövön 23 és három negyed, vagy a main két-harmad karátos.

Miből lehet ezt állítani? — Ott van egyfelől egy király szava, ott vannak másfelől aranyai, tartalmukra nézve egészen változatlanul.

A király és pénzverője nem élhettek abban a csalódásban, hogy itthon, s az okvetlenül külföldre is vándorlandó pénz az idegenek előtt jobbnak fog feltűnni, mint a milyen. Szintúgy megmondhatta volna hány karátos legyen, mint azt, hogy finom arany. — Még újabb korban is hozzáértők úgy beszélnek a körmőczi aranyról s régi aranyainkról, mint legfinomabbról — de pénzverést értelemben.³⁾ Maga Uzzano 1442-ben írván, hogy mennyi a hijja a liliosos magyar arany teljes finomságának, azt teszi utána, hogy majd semmivel sem rosszabb a forintnál — két-

¹⁾ Róbert-Károlynak egy 1338-diki rendelete, (Knauz közlése) s aztán 1342-diki rendeletének (a Corpus Jurisban) II-dik szakasza úgy szól a 12 karátos nyers aranyak bevásárlásáról, mint ha ez egészen rendes szokás volna.

²⁾ Anno 1340, die I. februarii 6 marcas et 6 pondera auri 17 caractorum ponderis Budensis. Item 6 marcas et 6 pondera auri 18 caractorum ponderis Budensis. (Schönviesner Not. R. Numariae. 282.)

³⁾ Von feinsten Dukaten-gold, feinstem Hiitten-gold. s. a. t.

ségkívül a florenczit érte. ¹⁾ A híres Copernicus, ki nagyon kitűnő emlékiratot terjesztett 1526-ban Zsigmond lengyel király elé a pénzverés ügyeiről, a magyar aranyat a legfinomabbnak, *csaknem* minden vegyület nélkülinek írja.²⁾ Utóbbi jellemző. Tudja, hogy nincs minden vegyület nélkül, mindamellett finom arany.

Tehát Róbert-Károly korában a finom arany egy conventionalis, s úgy kell lenni hagyományos kifejezésmód, melynek azonban a valódi értelmét senki sem titkolhatta.³⁾

De legjobban értelmezik a királynak *finomságra vonatkozó* szavait az ő meglevő aranyai, melyeknek súlya változhatott a kopás által, de vegyületek azon módon van, a mint a pénzverő műhelyből kikerültek. S ez a hét tanú egészen egyértelműleg mondja, hogy egyik sem teljesen finom arany, de egyik sem rosszabb a másikinál. Ki vannak mérve, s nem elvéve találunk.

Szerintem hát a király szavai azt mondták, hogy a magyar forint oly finomságú legyen, a minőt Magyarországon, mint a külföld is tudja, szokásban van finom arany alatt érteni.

Hogy az értéknek egyenlőnek kellett lennie, arról tájékoz a következő körülmény: Már 1319-ben, a pápai számadás-könyvekben, s azóta is a budai márka-ezüst négy *forintnak* van számítva. Ez florenczi forint volt. Most, 1335-ben azt rendelvén Károly, hogy az ő florenczi mintára készült forintjából négy darab érjen egy budai ezüst márkát, más szóval azt rendeli, hogy a magyar forint se többet se kevesebbet ne érjen, mint a florenczi.

S éppen ezeknél fogva kellett a magyar forintnak valamivel súlyosabbnak lennie, mint az *egykorú* florenczinek

A viszonyra nézve, melyben a magyar forint nyers súlyának a florencziéval állania kellett, eligazodunk a számok által. Két hiteles positiv adatunk van. Egyik, hogy a florenczi forint 1335 körül 70 5 florenczi grán, s a másik, hogy az első magyar forintok 23 és három-negyed karátosak.

¹⁾ . . . anonné peggio, né me nulla o pochissimo peggio«. Született és művelt olasz is azt mondta nekem ezen szavakra, hogy nagyon homályosak, s hibának kell lenni a leírásban. L)je azt gondolom, azt akarták mondani, a mit én olvasok ki belőlök.

²⁾ Soetbeer, i. m. 121. 1.

³⁾ Fentebb, a hol 12 karátos aranyról volt szó, az akkori florenczi próba szerint vettem és számítottam. Mert a meghatározásoknál nem a conventionalis, hanem az akkor valódinak tartott finomság jött tekintetbe.

Szokásban volt egy közös kifejezés-mód, mely mind a pénzsúlyt mind a nem-nemes érez vegyületet az aranyról, ezüstről egyszerre fejezte ki. Megmondták, hogy mennyit nyom a tiszta arany- vagy tiszta ezüst-tartalom. Florenczben az aranyra nézve tudni lehetett, hogy a mi súly meg van adva, annyi maga a tiszta arany-tartalom. Itthon a magyar forint is kétségkívül így kelt. De külföldön a pénzverőházban oda számították azt a részt, mi nem tiszta arany s így külön volt szó a nyers súlyról, vagyis a pénzdarab összes súlyáról, s külön a finom súlyról.

Az arány állandó lévén, legalább generációkon keresztül, megkönnyítette a számítást s megkönnyíti sok részben ma is, sőt kulcsul szolgál a súlyviszonyokra nézve is.

A nagy márkára Florenczben, mint fentebb mondtam, 96 darab forintot, teljes 72 gránost számítottak. A kisebb márkára 64 darab szintén 72 gránost. Utóbbit ezúttal mellőzve, ama fő és régi márkát veszem. Annyira megszokták volt ezen szabályszerű számokat, hogy később is, mikor nem 72 grános volt a forint, s így nem 96 nyomott egy márkát, megmaradt az a szó-lásmód, hogy e helyett: ennyi s ennyi darab megy egy márka súlyra, azt mondták meg, hogy a szabályosnál könnyebbeknek 96 darabja hány teljes súlyút teszen? így Florenczben a 70.5 gránosokból 96 darab épen 94 oly darabot tett, mely 72 gránt nyomott volna. Így kerülték ki, hogy törtekben beszéljenek.

A karátokra is alkalmas volt ez s az ahhoz hasonló más kifejezés-mód.

A mi forintjaink karátjai mindig ezen arányszámon fordulnak meg: 23 -1—24-

A mi esetünkben nem kell számíthatni a pótlék-törtet. Az három-negyed, s az arány $23\frac{3}{4}$: 24.

Most, ha a 96 darab forintos márkához akarom idomítani az arányt, az könnyű. Mindkét felét 4-szer vehetjük, a mi nem változtat semmit az arányon. Lesz 95: 96. Osztvá pedig 95-öt 96-tal kijön 989.583 .... az a szám, mely ezredrészekben fejezi ki, a mit a 23 háromnegyed mond karátokban, — a mi természetes.

Ez az arány pedig világosan mondja, hogy 96 darab magyar liliomos épen 95 darab oly forintot nyomott, mely szintén azon súlyú, de finom arany lett volna.

Ez az arány alig érezhetőleg, s a régiek mérlegén és próba-

eszközein ki sem mutathatólag módosul, ha a fentebbi helyett 94: 95-öt veszünk.

Láttuk, hogy Florenczben a XIV. század nagyobb első részében 96 darab 70.5 grános forint nyomott annyit, mint 94 teljes súlyú, vagyis 72 grános. Mint láttuk, s alább jobban is bebizonyul, Károly forintjai úgy készültek, hogy aranytartalmuk annyit nyomjon, mint a florenczi. Tehát a magyar forintból 96 darab arany tartalmára nézve szintén csak 94 darabot, nyers súlyára nézve pedig 96 darab 95 teljes súlyút nyomott.

Más szókkal: kimérték a magyar szólásforma szerinti finom aranyból, tehát a 23 háromnegyed karátosból 95 darabra való arany-mennyiséget, s abból vettek 96 darabot. Ha florenczi módon finomított tiszta aranyból dolgoznak, abból vesznek 94 teljes súlyú darabra való, ahhoz adnak egy-kilenczvennegyedrész ezüstöt, hogy 95 darabra való legyen, s abból készítnek 96 darabot.

így lett a magyar forint »egy kevésse«, mint a király rendelte, azaz egy-kilenczvennegyeddal, mint a számítás mutatja, súlyosabb a florenczinél.

A súly kérdése könnyen eldönthető. Lévén a florenczi forint 70 5 súly grán, a magyar forint 71 $\frac{5}{25}$ grán súlyú. Három-negyeddal nehezebb a florenczinél, s három-negyeddal könnyebb a normális 72 gránfiál, épen mint 95 közép szám a 94 és 96 között.²⁾

Míg Florencz a súlyt leszállította, Róbert-Károly elfogadván a pénzlábat, fölhasználta az alkalmat arra, hogy kevesebb költséggel, mint a florencziek, az övékhez egyenlő béltartalom pénzt adjon. Mert a kisebb finomságnak így hátránya nem, csak előnye volt, — az, hogy megkímélte a magasb fokú finomítás költségeit.

Magyarország, az aranybányák birtokában egyelőre nem volt a megkívántató anyagmennyiség szükében. De már néhány év alatt, mint láttuk, rendkívüli buzdításokkal kellett a forintokhoz a nyers anyagot beszereznie.

¹⁾ Az ezredrészek egy tizedével, tehát a szám egy tizezredrészével tér el, — nem említve a milliód részeket, mit a mai közönséges próbák egyáltalán nem, s még a tudós apparátussal készültek sem könnyen határoznak meg. 0.9894736 jön ki 0.9895833 helyett. A különbség 0.00010965.

²⁾ Kiszámítása : $94 : 95 = 70.5 : x$. Tehát: $\frac{95 \times 70.5}{940} = 71.25$.

A király czélja az leven, hogy hazai veretű pénzzel szorítsa ki az idegen pénznemeket, nagyban hozzáláthatott a munkához. Kétségkívül nem csak az okmányokban említett körmőczi és szomolnoki, s a szerémi kamara, hanem az akkor egyesült budasztergomi kamara is, mely addig Budán ezüst dénárokat gyártott, nagy részt vett az arany veretésben is, — még pedig egészen egyenlő módon a többivel.

A külföld szokott kiviteléhez hozzájárulván ezen szokatlan fogyasztás, az arany saját termő földjén szintúgy megrágult, mint külföldön. — Még, mint a fenn közölt arányszám mutatja, 1338-ban nem állott be a szükség; de már 1342-ig nagyon érezhetővé vált.

Nemcsak a fentebbi arányszám bizonyítja ezt, hanem a király intézkedése is, melyet rendkívülinek lehet mondanunk.

Egyszerűen eltiltja az arany és ezüst kivitelét az országból más, mint magyar veretű pénz alakjában.¹⁾

Hogy még sikeresebb legyen a rendelet, belföldieknek is megtiltja, hogy nyers aranyat vagy ezüstöt másnál adhassanak el, mint a kamaránál.²⁾

Következetlenségnek látszik ezen király részéről, hogy míg a bányászatban az állami egyedárusággal felhagy, a nemes érczekkel való kereskedésben szigorú monopóliumot hoz be. Pedig mindkét ellenkező irányú tünemény egy kútfőre vihető vissza: Körmőcz és más bányáink szorgalmas mivelés mellett sem győzték a királyi pénzverőházakat elegendő arannyal és ezüsttel ellátni.

Nevezetes azon gyökeres rendelkezése is, mely minden idegen pénzt kitilt az országból. Ez arra mutat, hogy már a megelőzőtt néhány év szorgalmas munkássága által czélt ért abban, hogy az olasz arannyal, cseh garasokkal s bécsi alapos denár«-okkal elárasztott országban hazai pénzt honosítson meg. Az ezüstre nézve a czélt teljesen elérhette; mert nyers ezüst másutt is volt található. De az aranyra nézve a tilalom megengedi az ellenkező magyarázatot is.

Az idegen forint kitiltása azt is bizonyítja, hogy a magyar

¹⁾ A Corpus Juris 1342: 15. és 16. Kivétel van téve az ólommal s más a bányászathoz szükséges szerekkel való kicserélésre nézve. De itt is különös felsőbb engedelem kell hozzá. — A tilalom ellen vétő árúja elvesztésével s személye megbecsteletésével lakok

²⁾ U. 12. szakasz.

arany külföldre vitele sokkal nagyobb mérvű volt, mintsem erőszakolt intézkedés nélkül elérhető lett volna a cél, hogy a hazai pénz kiszorítsa az idegent. De lehetett-e várni épen Magyarországon, hogy ez így ne történjék? Nem szükségképi következmény volt-e ez? — Mikor az akkori világ fő aranyforrásánál megnehezítik a nyers érez kivitelét, nem multhatlan volt-e, hogy most már pénzüil igyekezzenek kivinni az aranyat? — Sőt a rendelkezés valódi buzdítás volt a pénz kivitelére.

Erre nézve a király alkalmasint a Danaidák hordóját töltögette. Hiában verette nagyban az aranyat. Sokkal több volt található abból külföldön. Ezen pedig szigorú rendelet nem segíthetett. Egy nagy közvetett haszon volt benne. A külföldi az ő posztóját s más gyártmányait örömeztőbb hozta Budára, s olcsóbban adta, hogy pénzüil a ritkulni kezdő aranyhoz juthasson.

Róbert-Károly, ki élete utolsó évében nyúl a végleg megszorító rendszabályokhoz, nem érte meg kísérlete kimenetelét. De kétségtelen, hogy rendelkezése nemcsak hazánkra, hanem Európára is kihatott, s a nélküle is elkezdődött krízist tetemesen fokozta, melyet még Angolországban is megéreztek. Halála után három évvel, 1345-ben, mint fentebb Angol- és Olaszországból közölt adataink mutatják, nagyobb volt az aranyérték emelkedése, mint azelőtt vagy azután.

A Róbert-Károly alatt reformált ezüst- és általa kezdett aranypénzverés jó hirre tett szert, melyet a XV. század közép tizedeiben beállott zavar daczára, mely azonban egyáltalán nincs földerítve, csak némely, meg nem magyarázott tudósításból sejtethető, — megtartotta azt tovább is.

A XV. század pénzeiről többet írtak az újkori bécsi numismaták, mint a XIV-ikiokról. Elkerülhetetlen volt a magyar forintot vizsgálat tárgyává tenniök.

Többek közt dr. Schalk, ki túlnyomóan csak a súlylyal és értékkel foglalkozott, figyelemre méltatta a finomsági fokot is.¹⁾ Három darab aranyat olvasztatott be a finomság pontos meghatározására.

¹⁾ Több rendbeli értekezése jelent meg a »Numismatische Zeitschrift« folyóiratban. A XV. század magyar aranyairól részletesen szól a XII. kötetben, vagyis 1880-iki évfolyamban. Az alábbi adat a 194. lapon.

Ilyeneknek találta arany-tartalomra nézve:

	Ezredrészekben	Nem arany ezredrész	Ezüst
Zsigmond-féle 23 karát 6.5 grán	981	19	II
I. Ulászló .... 23 » 7.4 »	984	16	12
I. Mátyás .... 23 » 6.8 »	982	18	13

Schalk ezen teljesen megbízható adatai mutatják, hogy a magyar forint mindig felül állott a 23½ karáton, vagyis a 979 ezredrésznél nagyobb finomságú volt.

Így a mai próba szerinti normális 986 ezredrész finomságtól eltérnek, 2, 4, 5 ezredrészszel, vagyis 23 karát 8 gránnak hívja van: 0.6, Γ2 és r\$ grán.

E szerint, még a tulajdon régi mértékhez képest is, úgy tűnnek föl, nincs itt semmi szabály, — s a közlő nem is törődött vele. — Pedig, mint láttuk, a XIV. század aranypénzverésében, ha nem is a mai mérték szerinti, de a szabály és pontosság nem kicsinylendő mértékét kell föltennünk. Mint fentebb kitűnt, egy karátgránig menő pontossággal tudták meghatározni a finomságot.

A karátok és gránok középszámául kijön éppen 23 karát 6 9 grán. Kilencztized grán ma is elfogadhatnák a pénzverésben egy egésznek. Így a középszám 23 karát 7 grán. Ez a mai karátok szerinti meghatározás. De láttuk fentebb, hogy a mai finomság egy karátgránal kisebb a réginél. Ha már az utóbbi számot megtoldjuk egy gránal, lesz 23 karát és 8 grán. Vagyis éppen 23 és két harmad karát.¹⁾

Mi bírta rá XV. századbéli királyainkat, hogy a forint finomságát alábbszállítsák? — Talán magok a magyar országai aranybányák egy ideig szükén eresztettek, s megdrágult volt az arany?

Egy két történelmi tény ilyesre látszik mutatni.

Az arany főpiacznán Florenczben a XV. század elején oly drágulása állott be az aranyak, minő példátlan volt az első florenczi arany elkészülte óta, de azután sem állott be.

¹⁾ Ezredrészekben kifejezve a három darab középszátna 982.33 ezredrész (mai scála szerint.) Ha ehhez hozzáadjuk az egy gránnak megfelelő ezredrészeket, vagyis 3.47 ezredrész, kijön 985.80 ezredrész. Lévén pedig a 23 és kétharmad karát 986.11, a különbség csak 0.30 ezredrész. Tehát három tizezredrészszel marad el a teljes két harmadtól, a mi akkor imponderabilis csekélység volt, s ma sem jön tekintetbe. Tulaj, donkép kívül esik az alapadatok határán; mert ott sem mentek idáig a pontosságban.

Idecsatolunk egy kimutatást a florenczi forint súlyának időnkénti változásairól.

Feltűnő — s külön rovat alá vettem — az 1402-re bejegyzett kivételes szám, a 68 grán. Cibrario szerint ezen súlybeli csökkenés csak néhány évig tartott, s hamar visszaállott a régi súly.¹⁾ A fentebbi kimutatás is kivételesnek s mintegy pillanatinak bizonyítja a változást. De azért figyelemre méltó.

S kereshetjük-e a természetes magyarázatok egyikét másban, mint ismét a nyers arany ritkává lettében? — és az arany megdrágulásának kiinduló pontját másutt, mint épen Buda városában?

És valóban épen 1402-ről találunk egy érdekes documentumot a magyar aranypénzre nézve. Ezzel adja zálogba Zsigmond király Wolfurt Ulriknak és örököseinek a budai aranypénzverő házat 8000 forint (arany) fejében, rábízván annak igazgatását is.²⁾

A szerződés szövege nem szabályozza ugyan az arany és ezüst bevásárlása módjait. De hazánkban Róbert-Károly, s a külföldi fejedelmek hasonló szerződesei bizonyítják, hogy a pénzverők főjöveldmi forrása volt a nyers arany és ezüst bevásárlásában való nyereség. Zsigmond az adós bizonyára minden kívánt és szokásos kedvezményt megadott hitelezőjének. Nem kellett egyéb, mint elővenni az 1342-ki rendeletet, mely egyfelől eltiltja az arany-ezüst külföldre vitelét, másfelől a hazai bányászokat attól hogy általában magán feleknek adhassák el a veretlen aranyat és ezüstöt.

Hogy ezt a fegyvert bizonyosan, még élesítve is kezébe

¹⁾ Cibrario, *Economia politica del Medio Evo*. IT. 202.

²⁾ Unser *Güldein-Münze zu Offen*. Budapest Tört. II. k. 353. 1. *Güldein-Münze* világosan arany pénz-verő ház.

kapta Wolfurt, bizonyoság rá az 1405-ben. april 15-ikén kelt forma szerinti országos rendelet.

Tovább megy ez a Károlyénál. Nemcsak az arany es ezüst, hanem a réz kivitelét is eltiltja, és ezenkívül a csempészet ellen szigorú rendszabályokat hoz be. A városokat kötelezi s felhatalmazza az idegen szállítmányok megmotozására, nem dugtak-e el nyers aranyat vagy ezüstöt. Minden városnak meghagyja, hogy polgárokat rendeljen ki, a kiknek jelenléte és pecsétlése nélkül a külföldi kereskedő el nem csomagolhatja áruít.¹⁾ A bányászott és lelt arany, valamint a nyers ezüst bevásárlása csak a pénzverő házak királyi kamarásainak van megengedve. Más hazaiak csupán saját használatra vagy egyházi czélokra szolgáló edények és ékszerek anyagául adhatnak és vehetnek nemes érczetek.²⁾ Végre eltiltja a magánosokat még a finomsági próba gyakorlásától is, mint Róbert-Károly tette volt. — Az ötvösöket kivéve, senki ehhez való eszközt: próbakövet, próbaedényt s más eszközöket (financziákat) nem tarthat.

Habár ez az inkább tárnokszéki, mint országgyűlési végzés 1405. évszámot visel, — régi alkotmányos szokás szerint, sok része már régibb keltű rendeleteket ölelt fel. Mintegy összeszerkesztette a korábban kéjt s különben is törvény erejű végzéseket, így kelhettek, sőt életbe is léphettek a fentebbi tilalmak már 1402-ben, a minthogy csak megújítják s kibővítik Róbert-Károly hasonló rendeleteit.

Mindez csak egy utat engedett a magyar arany külföldre vándorlásának, a pénzül való kivitel. Nem is maradhatott az el. De egy időre szünetelt ez is. Azokban a zavarokban, melyek Lajos halálától 1402-ig lefolytak, s melyekből sok kijutott Budának s a bányavárosoknak is, minden bizonynyal szünetelt vagy lanyhán folyt az arany-pénzverés.

A régi forintosok közül, a mi egyeseknél el nem volt *thesaurálva*, rég lába kerekedett volt. Így következhetett be egynéhány évig tartott aranyinség a külföldi nevezetesebb pénzverőkben, mely alatt régibb pénzek és arany-edények szolgáltak anyagul a közszükség némi kielégítésére.

¹⁾ Corpus Juris az 1405-iki I. decretum 15. cikke. Ez nem is tulajdonképi decretum, azaz országgyűlési végzés, hanem privilegium.

²⁾ U. a. 21. ez.

Német földön is az 1402-dik év csökkenést mutat az arany-pénz finomságában. — A rénusi forint hamar elhagyta volt még a XIV. században a florenczi mintát, s 1386-ban 23 karátos. De 1402-től kezdve ezen fokról is mind alább száll. Míg Florenczben a *deroute*, a finomság megtartása mellett a súly leszállításában, Német földön a *finomságnak* még nagyobb mérvű hanyatlásában nyilatkozik. 1402-ben egyszerre hat karátgránnal csökken súlya és értéke 22 és fél karátra, miből 1409-ig 22-re, 1417-ig 20-ra és 1425-ig 19 karátra száll le, melyen megmarad.

Nem csuda, hogy a magyar arany lett ott a zsinórmértékül szolgáló pénznem. Nemcsak a hasonlíthatlanul legfinomabb arany, hanem a legállandóbb és egyenlőbb érték is. És a magyar forintok kivitele és átolvasztása rénusi forinttá kifizette magát, miután 1425-ön kezdve 4 egész karáttal és 8k. gránnal, összesen 56 karátgránnal volt finomabb a rénusinál.

Azonban, mint a fentebbi florenczi táblázat mutatja, ott mulékony volt az arany-drágulás, — sőt a XV. században, s már 1375-től kezdve az aransúly sokat javult, s $7D/2—7i^{3/4}$ körül járt 1464-ig. mikor aztán elérte ismét a teljes normális súlyt, — akkor állandóan 72 grános maradt. — Kétségkívül, a mint a magyar pénzverőházak jövedelmes tevékenységöket nagyban megkezdették újra, a magyar forint bővebben szolgáltatta az olasz pénzverés számára az anyagot, s a XV. század további folyásában, mint láttuk, kezdtek megnyílni messzibb aranyforrások is.

— De föltehető, hogy az 1402—1405 körüli megdrágulást a kivitelre mért szigorú rendszabályok okozták volt, vagy mindenestre nagy befolyással voltak arra.

Hogy itthon az arany drágább lett volna 1402 körül, mint máskor, azt állítani nem jogosít fel az a körülmény, hogy már Zsigmond forintja kevésbé finom arany, mint volt az Anjouké. — Mert, mint látni fogjuk, az arany mennyiség súlyra nézve nem változott, hanem a nyers súly maga emelkedvén, a mennyivel súlyosabbá lett a forint, körülbelül annyival lett kevésbé finom — Ez már a súly kérdéséhez tartozik.

¹⁾ Hegel. Chron. d. deutschen Städte. I. k. 232 — 235. 11.

A forint súlya.

Két különböző czélt érhetünk el a forint súlyának megközelítő meghatározásával. Egyik az, hogy kiszámítsuk belőle a régi súlymértéket, másik az, hogy megtudjuk a régi árakat. De egyszerűs mind kétféle szempontból kell történnie vizsgálatunknak is. A régi árak megtudására elég a fenmaradt pénzek átlagos súlyát vennünk. Körülbelül azon súlyban fogadták el régen is az aranyokat. A régi súlymérték kiszámítására ellenben, mint látni fogjuk, nem a közép számok világosítanak fel. Róbert-Károly aranyairól fent közölt lajstromunk nagy eltéréseket mutat az egyes darabok súlyában.

Igen természetesen az a gyanú támad, hogy a régiek kevés figyelemmel voltak az egyes darabok súlyára. Ez a megoldás a legkevesebb fejtörésbe kerül s mégsem megnyugtató. A darabok súlya eltérőbb, hogysesem föl lehetne tenni, mintha a mérleg tévedései volnának. Ugyanazok, kik a régi eszközökhöz képest csudálatos pontossáig vitték a finomságban, a súlyban való hanyagsággal rontották volna le a jó művet?

Azt a kérdést kell föltennünk, vajjon a mérlegelés pontosságában mennyire mehettek kivált az aranypénznél, hol oly fontos volt a lelkiismeretes mérlegelés?

A legkisebb súlymérték, melyet a XIV., XV. században használtak, a grán volt; — az pedig a mi forintjaink maximalis súlyánál 72 volt egy darab forintban. Így egy grán 0 05 grammnak vehető.

Ámde tudtak menni lejjebb is a felezések által. Láttuk fentebb, hogy a karátoknál a pontosság netovábbja egy karátgrán volt, de azt is, hogy egy karátgránnak egy negyed súly grán felelt meg. — E szerint egy negyed gránt pontosan tudtak mérni; de kevesebb súly meghatározására nem volt érzékeny a mérlegök. Egy grán, ha az arany mintegy 3 62 gramm, 005, — egy negyed pedig 0.1025.

Alaptalannak tartom azok felfogását — pedig sokaké, — mintha az arany pénznél nem a legnagyobb lelkiismeretesség uralkodott volna, s ne tették volna meg mind azt, a mire a mai kor lelemény vagy ügyesség dolgában képes, s a mire a régiek segédeszközeivel kevésbé lenne képes.

De épen a teljes jó igyekezet miatt történtek oly hibák, melyeket a mai tökéletesebb eszközök kimutathattak volna, de az akkoriak nem.

Ezen jó igyekezet mellett a pénzdarabok rendszeren súlyosabbakká lettek a kelleténél. Egy példa fogja ezt bizonyítani. A ki egy 72 grános súlyú pénzt akart készíteni, s csak egy negyed gránig mutatott pontosan a mérlege, a darabot nagyobbra mérte s nem kisebbre, mert reszelni könnyű belőle, hozzá tenni bajos. Egyik serpenyőben 72 grán súly állott, mondjuk például 3.60 gramm, a másikban 72.25 grán vagyis 3.612 gramm. Most a reszelő nagy óvatossággal elvitt 2 ezredrészt, s már megvolt az egyensúly és vele a valótlanág, hogy $3.610 = 3.600$. — Tovább menni kevéssel mertek volna, miután akkor a darab a selejtesek közé kerülhet.

Finály érdekesen illusztrálta azt a különösnek látszó tünetment, mely szerint régen a súlymértékek á talán véve nem hogy a kopás miatt apadtak volna, hanem rendszeren nőttek, úgy hogy egyikét generatio alatt észrevehető különbségek mutatkoztak. Nőttek a súlyul szolgáló ércdarabok megújításakor észrevétlenül.

Azt gondolom, ahol az arany pénzverés reform volt a mérlegelésben is, — s a ílorenczi, velencei és magyar pénzverők megtették, kitalálták mindazt, a mihez nem újkori theoriák, hanem józan ész és tapasztalás kell. — így azt is, hogy az eredeti minta-súlyokat biztos helyen, egy-egy templomban nemzedékeken át megtartsák.

De a teljes pontosságra való törekvés mellett az egyes méréseknél legtöbbször minden generatio valamivel nagyobb súlyt mért magának a mintánál. Itt épen az önzetlenség okozta, hogy majdnem kivétel nélkül nehezebb lett az új mérték. Kijavították minden súlymértékújítás alkalmával; de ezt sűrűn eszközözlén, egy század alatt maga a minta is vesztett valamit. Így azt fogjuk látni, hogy a XIV. és XV. században az aransúly eléggé állandó; de — ha nem csalódunk — a számítás mégis egy negyed grán eltérést mutat egyes aranydaraboknál.

Egyik nagy különbség a finomsági fok és a súly közt, hogy a finomításnál a salak vagy az annak tekintett ezüst kiválasztásában nem mertek azon határon túl menni, a hol már próbájok kezdte nem mutatni a különbséget.

Itt az elvétel javítás lett volna, a súly-mérésnél pedig ron-

tás. Ezért úgy vélem, a finomság többnyire alúl maradt, a súly túlhágtá a készítő intentióját, hacsak arról lett volna szó, hogy elméleti érdekekben a pénzsúly tökéletesen legyen kimérve.

De tekintetbe kell vennünk a gyakorlati érdeket is. Több aranyat adni egy darab forintban, mint a mennyi a törvényes érték volt, a pénzverő kára lesz vala, a nélkül, hogy a darabonként adó és vevő közönségnek haszna lett volna belőle. Föl kell tennünk, hogy a pénzverők tudatában voltak annak, hogy ama teljes igazságra törekvés mellett is hibáznak, még pedig magok ellen. — Föltehető ezenkívül némi remedium is, melynek jogánál fogva elnézték a súly fogyatkozását egyes daraboknál, ha márka számra megvolt a törvény kívánta súly. Mert a darabonkénti mérlegelés nehezebb munka is volt, mint a finomítás. Az utóbbinál néhány száz darab forint részére egy művelettel készen volt az anyag. Előbbinél annyi száz mérlegelés kellett, a hány száz darabot vertek az anyagból. S ez egy másik nagy különbség a finomsági fok és a súlymérték, közt. Így a rendesen több súlyt mutató mérleg s a pénzverőnek kisebb súlyra való törekvése olybá vehető, mint a mik nagyból kiegyenlítették egymást. A maximális súlyú darabokat ezen tekintetben is normálisoknak vehetjük.

Van még ezenkívül is különbség a pénz súlya és finomsága közt. A finomság állandóbb volt. Egynéhány darab próbájából következtetést vonhatunk a többiére. — Sőt minthogy ezt egész számbeli aranyokban szerették kifejezni, a törteket bizvást kiegészíthetjük, kivált, ha a törvényszerű finomságot keressük, míg a súlyoknál a mérlegelés pozitív eredményeihez szorosabban kell tartanunk magunkat, s rá szorulunk másnemű adatok felhasználására is.

Végre nagy különbség a két rendbeli adatok közt az is, hogy a finomság századok múlva is az, a mit, nagy titkolódzással bár, a pénzverőmester adott a pénzanyagnak; de a súly sohasem az többé, a mi a pénzverő házban volt. Azon percztől kezdve, a mint a bélyegütő kalapács alól kikerült, mindenik veszített súlyából kisebb-nagyobb mennyiséget. Bármi kevéssé feltűnő és bármi lassú a pénzkopás, az nemcsak számot tett, hanem sok bajt és gondot okozott.

Különösen az ezüst pénznél feltűnő volt ez, mely hajdan dominált. Jobban ismerték ezt a régi emberek, mint mi, mert a ma-

gok kárán s nagy áron tanulták ismerni, nem pedig könyvekből. A királyok segítették a nép közt valódi nyomort előidézett bajon, azt gyakran még rosszabbá tették. Azon a czímen, hogy a kopott pénz helyett újat adnak ki, kiadtak rosszabbat az előbbinél. Ez történt nálunk kivált II. Endre alatt, s Franciaországban több király gyakorolta.

A középkorban, mint tudva van, nagyobb járványok pusztítottak, mint napjainkban. Az akkori államoknak csaknem rendes betegségei közé tartozott a *morbus numericus*, — magyarul a rász pénz. A híres csillagász Copernicus a lengyel királyhoz 1526-ban intézett emlékiratában (*Monetae cudehdae ratio*) így szól: Bár-mily számosak a csapások, melyek rendszeren a királyságok, fejedelemségek és köztársaságok hanyatlását előidézik, azok közt szerintem a legretteendőbbek: a pártviszály, a pestis, országos éhség és a rász pénz. A három első oly tényekben nyilatkozik, hogy mindenki ismeri. De a pénzt illető negyedikkel kevesen törődnek, mivel nem egy csapásra, hanem lassanként s lappangó modorban ássa alá az államot.«

És a pénz rosasága a kormányok akarata nélkül is, előállt maga a kopás által. — A Róbert-Károly trónraléptét megelőzőt, sőt uralkodása első éveit is betöltő zavarokban nem működhetek a pénzverőházak. Hazai és külföldi kopott pénzzel kellett beérni. Aligha halasztható volt az ezen király által behozott pénzügyi reform.

Későbbi időben egy angol király, ki szintén, mint Róbert-Károly, egy új dynastia megalapítója volt, hasonlóképp országa legnagyobb jóltevői közé számítanak, — a kopott és rász pénz beváltásáért, mi 1696-ban ment véghez Newton Izsák közreműködésével. Egyes helyeket idézek itt egy oly kiváló írótól, ki, a mit megirt, nemcsak történelmileg való szokott lenni, hanem mindig azt a benyomást teszi, hogy a mint élénk van állítva a dolog lefolyása, ép olyannak kellett lennie minden időben és népeknél az ezzel rokonos tüneteknek. «Kétséges, írja Macaulay a nevezett évhez, hogy mind az a nyomorúság, melyet az angol nemzetre egy negyed század alatt ráérték a rász királyok, rász ministerek, rász parlamentek és rász bírák, fölért-e azzal a nyomo-

¹⁾ Idézve Wolowskynál: »L.or et l'argent.« Paris, 1870. — (*Enquete sur la question monetaire*. 1865. — 112. 1.)

rusággal, melyet csak egy év alatt okoztak a rász aranyok és rász shillingek.....Semmit sem lehetett venni pörpatvar nélkül. Minden kereskedésben szakadatlan veszekedés volt reggeltől estig. A gazda és napszámos közt oly csalhatatlan volt a vita, mint a szombat este bekövetkezése. .. . Mindennek fölment az ára.... A munkás a kapott ércdarabot shillingnek képzelte, de mikor egy pint sört vagy egy kenyeret akart venni, nagy nehezen fogadták el felényi értékben.*

Mennyiszer ismétlődhetett Európa minden részében a középkoron át ilyen állapot! Sőt jobban mondva: kisebb-nagyobb mértékben állandó volt. — Nem hiába kellett minden városban s Budán is külön pénzbíróvá választani.

Az aranypénz ma sem kopik oly hamar, mint az ezüst, azon egyszerű okból, mert sokkal kevesebbet forog közkézen; de az aranynál a kopás csekélyebb voltát kipótolja az értéknek nagyobb volta. Föltéve oly időt, mikor az arany tiszerte volt drágább az ezüsthöz, az aranypénz, ha csak századrészét veszítette súlyának, ez annyi kár volt, mintha az ezüstpénz tizedrészét veszítette volna el.

Angolországban, hol a legtöbb arany van forgalomban, legtöbbet foglalkoztak a kopással. Az angol kisebb aranyból, a fél font sterlinget érő fél sovereignből 120 millió forintot érő darab van forgalomban. Ebből több mint 50 milliót érő darab nem üti meg a törvényes súlymértéket, a kopás miatt. — Ezen, a mieinknél valamivel súlyosabb (3.994 grammos) pénzdarabok átlag véve egy-egy év alatt elvesztik anyaguknak 1120 milliód részét vagyis valamivel többet egy tized százaléknál. *)

Nem akarjuk távolról sem azt mondani, hogy a Róbert-Károly-féle aranyok egy év alatt annyit koptak, mint most az angol arany. — Még ha az állana is, akkor sem sokat nyernénk; mert ma sem tudná senki megmondani mérleg nélkül az egyes darabokról, hány évig koptak, ha évszám nem volna rajtuk. Kinek jutna eszébe a középkori forgalmi viszonyokat a mai angollal összehasonlítani?

Csak annyit jegyzek meg, hogy a magyar forint jóval finomabb arany és egyszersmind kisebb pénzdarab volt a fél *sovereign*-

1) Stanley Jevons vizsgálatai. Money and the Mechanism of exchange. London, 1875. (International Library). 158. 1.

nél. Már pedig a puhább arany és kisebb pénzdarab hamarabb kopik. Aztán régen mindazt, a mi ma mint váltó, *cheque*, bankjegy s a *papírok* százféle neme, — melyek a nagyban való üzlet eszközei, az arany helyettesítette legnagyobb részben. Az arany volt a nemzetközi, az egyedül utazó pénz, még pedig döcögösebb utakon és kocsikon a maiaknál.

Könnyű kiszámítani, hogy egy 20 milliméter átmérőjű és mintegy 186 milliméter köbtartalmu lapon, ha az egypár százalékát veszti is anyagának, azt a finom arany leplet, mely belőle hiányzik, a szem meg nem bírja különböztetni s senki meg nem mérheti. Csak épen a súlymérés mutatja a veszteséget..)

S csakugyan a Károly-féle aranyokon nagyból ezen mértékben tűnnek fel a viseltesség jelei, a mint könnyebbek. Egyiken épen egy milliméter átmérőjű lyuk is van. — Ez már csakugyan nem tagadhatja, hogy *viseltes*. Pedig szomszédosa sem épebb. Ez a lyukas forint legyen emlékpénz arra, hogy a ki a régi pénzek súlyát vizsgálja, ne feledjen a kopásnak is tulajdonítani valamit.

Csak épen a régi aranyoknak súlybeli eltérését Mustráljuk azzal, ha a mai mértéket alkalmazzuk a régi pénzre. Nem akarjuk tudni s nem is tudhatjuk, hogy egy XIV. századbeli arany mennyi ideig forgott közkézen; csak azt mondjuk, hogy kopása megfelelhet ennyi s ennyi évi mai forgalomnak. Sőt ennyit sem állítunk, — csak kimutatjuk, hogy a súlybeli eltérések mily könnyen származhattak a viselődésből, már akár 5, akár 10 évi hajdani forgalom felel meg egy mái angolországinak.. 1335 tájáról vagy 200 évig kelendők lévén, elég idejük volt kipótolni, a mit a forgalom lanyhább volta megkímélt rajtuk.

Vegyük a Róbert-Károly-féle forintok lajstromát:

Folyó szám	Súly grammokban	Arany tartalom gram-mokban. Újkori karátok szerint	Arany tartalom régi fokok.
I.	3-5756	3-5256	3-538
II.	3-5674	3-5175	3-530
III.	3-5596	3-5098	3-512
IV.	3-5500	3-5003	3-5.2
V.	3-5491	3.4994	3-5"
VI.	3-5208	3-4715	3-484
VII.	3-4487	3-4005	3-4.3

Látjuk, hogy a pénzverőházbeli mérlegelés tévedéséből ma-

¹⁾ Bővebben is tárgyalta ezt az érdekes s ma sok országban igen actualis kérdést Stanley Jevons a «Journal of the Statistical society of London» 1868. évfolyamban.

gyarázni a feltűnő eltéréseket az első és utolsó darabok közt meg nem állható fölvétel. Maga a lajstrom ellene vall ilyennek. A III., IV. és V. csak a gramm ezredrészeiben különbözik, s kivált a IV. és V. közt csak 9 *tizezredrész* a különbség; de már a VI. az V-től századrészekben is eltér, azaz 00283 részszel, ez pedig egy fél gránál is több, holott a mérésbeli eltérés maximuma 0012.

Ellenben a kopás számbavételével az eltérések könnyen érthetők.

Véve a Róbert-Károly féle aranyok I. számát, tegyük föl, hogy mikor 1340 körül kikerültek a pénzverő házból, egészen egyenlő súlyú volt ehhez a többi is t. i. 3 5756 mai gramm; de amaz egészen ép maradt, míg a többiek koptak.

Az I. számnak 0.00112 része annyi mint 0004005 gramm, vagyis 4 ezredrész kerekszámában. A hány ily rész hiányzik, a többiből, annyi mai korbelti évi kopásnak megfelelő régít tehetünk föl,

Két évi kopás után lesz az eredeti súly 3.5676. Számba nem vehető 2 tizezredrész hijján épen a II-dik számú arany súlya.

Négy évi kopás után 3.5596, épen a mi III. számú aranyunk súlya.

Hat évi s mintegy négy havi kopás után 3.5504-re száll le a súly, a mi nagyon csekély eléréssel a a mi IV. és V. számú két darabunk súlya

Kevés hijján 14 évi kopást lehet föltenni, hogy az I. számú, a VI-dik állapotjára jusson.

Harminczegy évig és vagy nyolcz hónapig, mondjuk: 32 évig kellene az I. számú aranynek Angolországban ma forgalomban lennie, s akkor érné el a VII. számú súlyát, veszítvén 127 ezredrész grammot a súlyából. A mi mai agiósz forintjaink szerint 21 krral érne kevesebbet az első számúnál.)

A kopás a Róbert-Károly-féle aranyokon tagadhatlanul a szemnek is feltűnven, a súlybeli eltérések igen érthetők, ha csak ezt az egy módosító tényezőt veszszük is.

— A 445. lapon látjuk, hogy már ezen század elején kiváló tudósok tettek experimentumokat is a kopás törvényének földerítésére. *Cavendish* és *Hatthet* kísérletei kimutatták, hogy a kopás az új pénzen ép oly mérvű, mint a régin, s a pénz ép úgy kopnék, — ha egészen sima volna is, mint mai iratossága mellett.

¹⁾ Egy gramm aranyat a 20 frankos aranypénz mai árfolyama szerint I frt 65 krajczárba számítván.

VII. számú aranyunk, ha a XIV. században kétszerte lassabban kopott is, mint átlag a mai angol fél sovereign, — néme-lyik történetes esetek miatt még hamarabb kophatott, mint ma — 63 év alatt juthatott a mai állapotra, sszámítva az éveket 1335-től, már Zsigmond alatt elérte a fogyatkozás azon mértékét. Ha azóta valahol elásva s rejtekéből egyenesen a múzeumba kerülve, érintetlenül maradt volna is, eléggé érthető, hogy súlya oly kivételesen csekélyre apadt le. Hihető, hogy még akkor is sokan készek voltak elfogadni teljes értékben is, azon nagy előny miatt, melyben az arany volt *a* mindig pontatlanabbul készített s mindig vegye-sebb és kopottabb ezüst fölött.

Annnyival inkább elfogadták az olyanokat, melyeken a kopás szembe sem tűnt.

Íme tehát egy új nehézség a régi pénzek mérlegelésében.

Hátha még hozzá vesszük, hogy a mainál szabálytalanabbul szegélyezett régi pénzek felbátorították a reszelgetést is. De nem véve ezen renden kívüli kárvallásokat, csak a rendes viselődés is eléggé magyarázza a súlyokban való eltérést. A még nem ele-gendő számban történt mérlegelésekből is megkísérthetjük na-gyából **a kopási** időről, nem a valóságosról, hanem a mai időhöz viszonyítottól némi **fogalmat** szerezni. Láttuk, a Károly-félék legsúlyosabb s legkönnyebb darabja közt a különbség 0.127 gramm lévén, mintegy 32 évi mai forgalom jön ki. Nagyobb számú mér-legelések vannak a XV. századból. Azoknál a legsúlyosabb és legkönnyebb darabok közti különbség rendszeren 0140, mintegy 3 5 évi mai forgalomnak felel meg.

Itt közlöm dr. Schalk egy lajstromát azon aranyok súlyáról, melyeket ő a bécsi cs. k. kincstár gyűjteményéből megmérlegelt.¹⁾

Királyok	Hány drb.	Maximum	Minimum	Különbség	Átlag, súly
Zsigmond	24	3.595	3.45	0.145	3.536
Albert		3.59°	3.45	0140	3.53°
I. Ulászló	3	3.570	3.5 ²	0°5	3.54°
Hunyady János	I	3.540	—	—	—
Posth. László	17	3.575	3.435	0-14	3.53°
I. Mátyás.....	30	3.640	3.425	0215	3.53°

Sajnálni lehet, hogy közlő nem hozta nyilvánosságra vala-mennyi egyes darab súlyát. — Rá nézve a súly mellékes kérdés

¹⁾ Numismatische Zeitschrift. XII. 196. 1. (Bécs, 1880.)

volt. Az értéket akarván kiszámítani, a középszámokat tartotta egyedül fontosaknak.

Kiegészítésül idecsatolom a mi Nemzeti Múzeumunkban őrzött számos Mátyásféle forint közül tíz oly darabnak súly-jegyzékét, melyek szemre épeknek látszottak. *)

Súly szerinti rendben itt következnek:

1.	3'5957	6.	3'5233
2.	3'5730	7.	3'5163
3.	3'5632	8.	3'5107
4.	3'5611	9.	3'5025
5.	3'5534	10.	2'4142

Itt a legsúlyosabbik darab egyik oldalán Sz.-László képével, másikon a hollós és oroszlanos pajzsos Mátyás uralkodásának nem első, hanem későbbi szakából való, mert az oroszlan arra mutat, hogy már a cseh királyi címet is viselte. ²⁾ A 3. szám egyik oldalán Sz.-László, a másikon a Mária kép, mely ezen királyunk alatt tűnik fel először forintjainkon. Ezek s a küljelek más variációi számos példányban vannak meg múzeumunkban.

Az eddig tudtommal gondosabban s újkori eszközökkel megmért magyar forintok száma 109, melyek közül Mátyás-féle 40 darab. Mindenik csoportnak középszámai 3-53 gramm körül járnak, a mi magában érdekes tény, arra mutatván, hogy a súly — a kopás esélyei is kiegyenlítvén egymást, — nagyjából állandó volt. De nagyfontosságú ez a pénzérték kiszámításánál; mert föltehető, hogy az egykorúaknál a pénzpiaczon ez az átlag súly, vagy annál kevéssel jobb volt az irányadó.

De ha a normális súlyt akarjuk tudni, az átlagok nem adnak helyes fogalmat. Tudván, hogy a súlybeli eltérésekben főfőrése a kopásnak van, nem lehet a normális súlyt az átlagban, hanem a maximum körül keresni. Az igazság itt, mint sok esetben, nem a középben, hanem szélltől van.

Kezdjük az Anjoukorbeli, liliomos forintokon. Azok eddig ismert legsúlyosabbika 3.583 gramm. A mérlegelés lelkiismeretességéről kezeskedik Hegel Károly, ki ezenkívül megjegyzi az

¹⁾ Loczka ur gondos mérlegelése nyomán.

²⁾ Bélyege egy *n és egy fél* tojásdad körben a nyelvél keresztben tett két kalapács. Az *n* bélyeg Nagy-Bányát mutatja pénzverés! helyéül. (A fc Körmöczöt; a B Budát. A megmérték közt utóbbi bélyegű nincs.)

általá megmért magyar forintról, hogy a legfinomabb pénzverő-
arany, és hogy a kopás jeleit sem mutatja. Minthogy Róbert-
Károly aranyai uralkodása utolsó éveiben, s a Lajos-féle liliomo-
sok ennek uralkodása elején keltek, egészen egykorúknak vehet-
jük. De természetesen a közlő azon megjegyzése, hogy az illető
darab jól van *conserválva*, nem azt teszi, hogy az semmit sem
veszített súlyából, hanem hogy keveset.

Az eddigi maximumok számaít, összefoglalván egy felől a
Károly és Lajos liliomosait, aztán Zsigmond és Albert »bárdos«-ait,
s külön helyezve a legnagyobb, úgymint 40 számban megmért
Mátyás-félét, — itt állítjuk egymás mellé, kitévén a finomsághoz
képest az arany tartalom súlyát is grammokban, számítván az
Anjou-korbelit 23 három-negyed, s a XV. századbelieket 23 két-
harmad régi karátosoknak:

Korszak.	Forint súly.	Arany tartalom sulya.
Anjoui	3'583	3'545
Zsigmond	3'595	3'545
Mátyás	3'5957	3'550
Mátyás	3'640	3'89

Az a kérdés, mi lehetett az oka, hogy a XV. században s
valószínűen Zsigmond súlyosabb forintot veretett, de annak
magva ugyanaz volt, a mi a kevésbé súlyos Anjouiaké? Mi ér-
telme volt nevelni az ezüst tartalmat, melyet arany pénznél akkor
is, ma is tökéletes semmisnek vesznek értékre nézve? A holt súly
nevelése szemfényvesztés, ha az akkori világot rászédhette, vagy
rá akarta volna szedni. Ez föl nem tehető.

Mint minden történelmi kérdésben, itt is helyesebben te-
szünk, ha nem önkénynek, vagy rász szándéknak, hanem vala-
mely kényszerítő körülménynek vagy észszerű számításnak tulaj-
donítjuk a változtatást.

A florenczi forint változásával lehetett kapcsolatban ez a
változás is.

Ez a mintapénz 1375. óta, s aztán csaknem száz évig emel-
kedett súlyban. Robert Károly életében 70.5 grán volt. Zsigmond

1) »Ein gut erhaltener Guldein K. Ludvigs I., mit der florentinischen Lille,
und Johannes dem Taufer . . . Der Feingehalt ist vöm Lestem Ducaten-golde.«
(Geschichte d. deutschen Städte, I. 230. 1.)

alatt 71.5-re emelkedett. ¹⁾ A magyar liliomos 71.25 grán nyers súlyú volt. Most egynegyed gránal emelvén, nyers súlyban lett egyenlővé a florenczivel, azaz lett 71.5 gránossá.

Zsigmond pénzverői azt tették, hogy fölemelték a nyers súlyt oda, a hol a florenczi, de az aransúlyt meghagyták, a hol Róbert-Károly idejében állott.

Zsigmond király úgy vélekedhetett, s ma is helyeselni lehet, hogy a pénznemeknél fontosabb az állandóság, mint a finomság emelése. A szokott fokon felüli aranyfinomítás költségesebb is lett volna. Azonban ez a conservativ eljárás mégis újítással járt.

Az előbbi században 23 karát és 9 k. gr. volt a finomság, most 23 k. és <8 k. gránna változott az arány.

A márka kétségkívül felosztására nézve is módosult. Nem 96 darab (s fele 48) volt az többé, hanem 72 darabos. Mert valamint a $23\frac{3}{4}$ -ből önkényt jött ki a 95: 96 arány, úgy a $23\frac{2}{3}$: 24-ből a 71: 72. És ha 71-et osztjuk 72-vel, természetesen kijön az ezredrészekben kifejezett illető karát: 986111 ezredrész.

A fentebbi kis lajstromban legfontosabb tény, hogy a finomság Róbert-Károlytól Mátyás uralkodása első részéig — bizonytalan mely évig — egyenlő és állandó, — az 3.545—3.55 grammnak mutatkozik.

Valamelyik a normális arany-súly, mint a maximumokból kitűnik, vagy 150 éven keresztül, 1335-től körülbelül 1470—90-ig.

Azonban a régiek, mint mondám, nem tudtak a mai gram-mok ezredrészéig menő pontosságot elérni. Mint láttuk, a finomsági meghatározások 3.472 ezredrészig (vagy csaknem 3 egész és fél ezredrészig) mentek.

A finom súly maximuma forintjainknál 3 55 gramm. Ennek 3 472 ezredrésze 00123 gramm. E szerint egy 3.538 gramm finom súlyú darabot ettől meg tudtak különböztetni, de 3 540, vagy 3.545-öt nem.

Ennélfogva az arany-súlynál egy századrész gramm eltérést veszünk maximumnak.

Ezen számokkal való miveletekben a három első számjegyet megbízhatónak, a negyediket egészen elvetendőnek vesszük az eredményben.

¹⁾ A fentebbi kimutatásban 71 egész, és 3 ötöd van írva. De a grán felosztásában képtelenség ötödökre való osztást tenni fel. A florencz.iek felezéssel, a mi egyedül észszerű nagyon kis mértékeknél, osztották tovább gránjukat.

Számíthatunk s fogunk is 4, sőt kivételesen 5 számjegyei is, ki is tesszük a bizonytalan számhelyet is, a különbség szembetűntetése végett, de az olvasóra bízunk a negyediknek számba nem vételét. A negyedik számjegyen túl jobbra a végeden kicsinyek birodalma kezdődött a XIV. és XV. század mérlegeire nézve.

Ha egy márkáról azt olvassuk, hogy az 80 forint súlyú volt, 3.55 grammnak véve az arany-súlyt, kijön 2840 gramm, ha pedig az arany-súlyt 3 54-nek vesszük, kijön 283.2 gramm. A különbség 000.8 gramm. E szerint valóban az eltérés csak a negyedik számhelyen van. ²⁾ Ez a bécsi márka volt a XV. században.

De a fentebbiekhez képest a maximális arany-súly a 3· 5 5 gramm, lehet valamivel kevesebb a normálisnál, a kopás miatt, vagy pedig, éppen ellenkezőleg, valamivel több, mérésbeli tévedésből.

Nekünk pedig egy pozitív bevégzett számra van szükségünk, mely alapul szolgáljon. — Ha méréseink jóval nagyobb számúak volnának, s több darab is annyinak mutatná a maximumot, a mennyinek itt mutatkozik, azt mondanók: 3 55 lévén a maximum, s abból egy centigramm levonás adván a tévedés maximumát, a törvényszerű minimum 3 54. E szerint az átlag vagyis 3.545 fejezi ki a valóságos normális súlyt.

Azonban adataink korlátolt volta mellett csak azt állítjuk, hogy a normális magyar forint finom súlya a 3 55 és 3.54 közt valamelyik szám. A 3.545 grammot azért veszszük alapul, mert szükségünk van egy határozott megállapodásra, s mert a fentebbi becslések közt ez előfordulván, egyszersmind pozitív adat.

De ezen finom súly mellett, mely eredetére nézve nem egyéb, mint a florenczi 70 5 grános, vagyis XIV. századbeli liliosmos arany, ismernünk kell a florenczi 72 grános forintot is, mely a normális florenczi márka alapja volt.

Szükséges pedig ismerni csak azért is, mivel még mielőtt Magyarországon forintot vertek volna, az arany-vásár útján az a florenczi mérleg volt ismeretes nálunk, melynek 96 darab forintja nyomott egy nagy márkát, tehát 72 grános volt. Még 1320 táján is ezzel mérnek Budán és kétségkívül Körmöczön is.

Ezt a 72 grános aranyat könnyű kiszámítnunk. A Róbert-

¹⁾ Oly esetben, mikor oly számmal szerzünk, melynek első helye nem nagyokbítja a szorzandót egy helylyel, a 3-dikban van az eltérés. Így ha 20-szal szorozzuk a fentebbi számokat, kijön egyfelől 74.0 másfelől 70.8 gramm. Az eltérés 00.2. A márka-számításnál ez az eset nem fordul elő.

Károly korabeli magyar forint finom súlya, mint az egykorú florenczi forint is, úgy állott a 96 forint súlyú márkához, mint 94 a 96-hoz, vagyis 47 a 48-hoz.

E szerint a 72 grános forint súlya 3 620 gramm.

A 72 grános forintról adott fentebbi számunkhoz közel járnak más számítások is.

Cibrario szerint a régi florenczi forint normális súlya 68 piemonti grán volt.) Nem a régiben, hanem a pontosan ismert mai súlyban lévén megadva az eredmény, föl kell tennünk, hogy pontos mérlegelésekből és sok adat összevetéséből állott elő.

Ebből az jön ki, hogy a florenczi forint súlyát Cibrario 3 6286 mai grammnak találta. A különbség az ő száma és miénk közt 00086 gramm. Az eltérés csak ezredrészekre megy.

Eredhet az onnan is, hogy Cibrario a florenczi forint régi finomságából 5 nyolczad karátgránt számított le, hogy a mai próba szerinti értékre vigye vissza, — mi pedig meghagytuk a régi meghatározást.

Látjuk a fentebbiekből azt is, hogyha a magyar forint a teljes súlyú 72 gránossal volt szembevéve, a karát-viszonyok változtak. Így egy florenczi a finom magyar forintot is 23 és fél karátosnak mondta volna; mert $23.5:24=47:48$. Holott pedig közönségesen a XV. századbeli magyar forint 23 66 karát volt, tehát aránya saját nyers súlyához 47 33: 48.

E szerint háromféle arany-súlyról lehet szó a régi magyar forintokat illetőleg. Egyik a nyers súly, melyet közvetlen mérés ad meg, s mely a XIV. században 3.583 grammnak mutatkozik; a XV-dik nagyobb részében 3 595-nek, s Mátyás idejében — nem tudni, mely éven kezdve — 3.64 grammnak.

A másik a finom súly, melyhez a mérlegen kívül finomsági próba szükséges. Ezt 3 545 grammban állapítottuk meg. Harmadik a florenczi XIII. századbeli s a XV. végén újra fölvetett 72 grán súly: 3.620 gramm.

Pénzverésnél a két előbbi jön rendszeren tekintetbe. De mind a súlymértékek, a márkák, mind pedig az érték számításánál szerepel a legutóbbi is.

Lássuk először a súlymértéket az arany súly-alapján.

¹⁾ *Econo mia politica del Medio Evo.* II. 150. 1. (Turini 5. kiadás). II fiorino di Firenze pesava 68 grani piemontesi.

3. A budai márka.

A középkorban Európa-szerte csak *városi* súlymértékek voltak használatban. — Angol, francia, német, lengyel, cseh font csak átvitt értelemben létezett. Léteztek azonban velencei, florenczi, genuai, nápolyi, kölni, nürnbergi, krakói, prágai, bécsi, budai, félérvári, kassai, szebeni s sok más városi font és márka.

De ha majd minden városnak megvolt a maga súlymértéke, egynél sem volt az eredeti. Mint minden egyebet, mi a civilizatióra tartozik, kölcsönözték vagy örökölték ezt is.

Legterjedtebb volt a *troyesi* és *kölni* márka. Az első inkább francia, a másik inkább német súlymérték volna, ha, mint mondtam, általán nemzeti súlymértékről szó lehetne az eredetre nézve. A troyesi súlyt fogadta el később Franciaország, Angolország, Flandria. Bármily kis terület volt utóbbi, ez volt a legfontosabb ebben a tekintetben. Az hozta magával keletre Boroszlóba, hazánkba, s sok más helyre, a hová ez a kivándorló nép megtelepítette a kereskedést és ipart.

A kölni márka a német császároknak látszik köszönni nagy, elterjedését.

De nem csodálatos-e, hogy oly másodrendű városok, mint Troyes a felső Szajna mellett s Köln a Rajna partjain adjanak mérleget mondhatni egész Európának? Honnan vették ők magok azt?

Kétségtől Róma az eredeti kútfő ebben is, mint mindenben, a mi a középkorban a culturához tartozik. Ha ezt axiómaként, mely kivételt nem tűr, nem mérnök is felállítani, de legkevesebb tévedésnek vagyunk kitéve, ha ezt kiindulásul fogadjuk el vizsgálatainkban. És különösen mindaz, a mi a városokat illeti, oly kevésbé lehet góth, longobárd, frank származású, mint a kőmíves munka.

A hajdani római birodalom nem enyészett el a középkorban. Ha nem uralkodott is, de testileg is élt Rómában és Konstantinápolyban.

Ha amaz a szellemekben uralkodott is az akkori keresztyénség felett, — s ne feledjük, hogy maga a keresztyén egyház egészen a római birodalom öröksége, — utóbbi mint élő állam nem csekély és *folytonos* hatással lenni meg nem szűnt. Nagyra

kell számítnunk csak a közvetett hatást is, a mit Byzancz tett a középkor elején Olaszországban való uralma révén.

Míg Florencz nem kezdett önállóan aranypénzt verni, kevés kivétellel Konstantinápoly látta el aranypénzzel Európát. De magában Róma városában sem szűntek a régi tradíciók, s Róma és püspöke közvetlen hatással volt kivált a püspöki székhelyül szolgáló városokra.

Valószínűnek tartom, hogy a híres kölni márka története ez: Még a középkor első szakában elfogadta Köln, az érseki székhely, Róma városának súlymértékét.

Még a keresztes háborúk előtt a római császárok a kölni márkát vették a pénzverés alapjául, nem annyira azért, mert kölni neve volt, hanem mivel lényegében Róma város súlymértéke volt ez. A hohenstaufeni császárok hatalmukat Olaszországra is kiterjesztvén, — a császári súlymérték kölni név alatt említett néha magában Olaszországban is, a honnan Köln vette volt.

S mi volt a troyesi márka? — A számok azt fogják tanúsítani, hogy nem egyéb a byzanti súlymértéknél, vagy legalább a byzanti aransúly szolgált alapjául.

Magyarországon az Árpád-házbeli királyok alatt a troyesi márka volt a királyi pénzverés súlymértéke. Lehetséges, hogy II. Géza idejében a flandriaiak hozták magokkal ide is, mint Boroszlóba, Krakóba és Prágába. De nem lehetetlen, hogy a magyar királyok az eredeti kútfőből, Konstantinápolyból vették volt; és megfélekedzvé az eredetről, már egy-két század múlva a közkeletű *troyesi* néven nevezték. Vagy lehetséges mindkét eset, — az, hogy Székes-Fehérváron már a görög fővárosból vett súlylyal eltek s byzanti solidusokban számítottak, midőn bevándorolván a flandriai és hollandi telepedők, — magokkal hozták körülbelül ugyanazon mértéket a Szepességre, Ó-Budára és Szebenbe.

Az ország súlymértéke a XIII. század végén is a *troyesi* súly volt. Kun-László a *marca Turonensist* nevezi » *marca communis*-nak*. Es Finály nagybecsű értekezésében az Árpád-ház korszakának súlyait vizsgálván, mintegy 248 grammosnak mondja a magyar királyi pénzverésben uralkodott súlyt, újabban csekély módosítással, 247 és fél grammosnak határozta meg. ¹⁾ Ez szerintem konstantinápolyi vagy troyesi súlymértékből nőtte ki magát.

¹⁾ Erdélyi Múz. Egl. Évkönyve. IV. Köt. 70. 1. Utóbbi szám szíves magán tudósítása.

Látni fogjuk azt is, hogy Róbert-Károly alatt más lett az országos súlymérték. Szerintem c változás így fejezhető ki: a byzanti mérték helyett az olasz lett szokásossá.

Az úgynevezett troyesi márka 244—250 gramm közt ingadozik, különböző idöket, különböző városokat véve. A byzanti arany törvényes súlya Finály szerint 4 545 gramm lévén a XI. században, ötvenegy darab tesz 245.4 grammot. A byzanti teljes marka 72 darab arany lévén (327.24 gramm), az 54 aranyos troyesi marka annak 9 tizenkettede, vagyis 3 negyede volt.

Ezen márkák különféle változásokon mentek keresztül. Idö és helyi okok módosították, — s a mi az idöt illeti, többnyire nőttek. De más márkákkal való egyeztetés kedvéért, hatóságilag módosították is olykor, s teljességgel nem általános szabály a súlymértékek növekedése.

A hires troyesi marka a maga származékaiban eltéréseket mutat, pedig eredete tudva van.

A párisi volt	24475	28	gramm.
A turini. . .	245.8963	»	
Különbőség	rí 434	»	

Föl kell tennünk, hogy az aranypénz, ezen nemzetközi érték, mely a mérlegelés történetében is kétségkívül korszakot alkotott, megszüntette az akaratlan nagy eltéréseket.

De korábban, az aranypénz általánossá válta, tehát a XI^l. század *előtt* az eredetileg közös súlymértékek jobban eltérhettek, mint azután, — több egész gránban is.

Az egyes gránokban való eltérés mellett nagy különbségek állottak elő ugyanazon mérték különböző felosztása által.

így az angol troy font, pedig neve is elárulja származását, — a mint ma használják, föl nem ismerhető troyesi származásúnak. De ha veszem kétharmadát, az 248.82 gramm. Vagy három gránnal nagyobb, mint a turini. Közel jár ahhoz, a mit Finály a magyar márkára kiszámított. Hollandiában is a troyesi font volt a súly. A hollandi troy font 494 gramm, ennek fele, a marka 247. Az egy-két gramm eltérés mellett bajos megmondani az eredeti troyesi fontot. De úgy látszik a fentebbi eltérésekből, hogy 245 grammnál nagyobb volt. Ezen egy-két gramm eltérésen kívül, mint ezen példákából is látni, eltakarja az eredetet fölosztása különfésége.

Ez nemcsak idegen súlymértékek átvételekor történt, hanem ugyanazon egy város a maga súlyait más-más képen osztotta föl. Nem elég tudnunk, hogy budai márkáról van szó. Kérdés az is minő felosztású márkát értsünk alatta.

Atalános szabály, hogy kisebb térfogatú, de nagyobb belbecsé tárgyakkal a súlyegységek is kisebbek voltak, s a fölosztás is apróbb részekre történt.

Az ötvösöknél s a gyógyszerészeknél majd mindenütt kisebb volt a font, mint a mészárszékekben, boltokban és zsemlésknél. Valamennyinél kisebb súlyegységekkel látta el magát a *scrupulosns* gyémánt- és gyöngykereskedő

Az arany-ezüst neműeknél sok helyen más nevet is viselt a súlyegység. A kereskedésben fontnak, librának, olaszosan liranak (a miből a magyar *gira* lett), az ötvösöknél és pénzverőknél *márkának* nevezték a súlyegységet

Van rá eset, hogy a márka nem is egy eredetű a fonttal. Angolországban ma is a kereskedők *avoir-dm-poids* mérlegén más súlyokat használnak, mint az angol bank aranymérlegén, melyet *roij-fantnak* neveznek. Milano, a Németországban elterjedve volt kölni márkát fogadta el; de ez a *marco* nem volt kis számokban kifejezhető törtje a milánói librának.

Azonban csaknem mindenütt egyik igen könnyen kiszámítható s emlékezetben tartható törtje volt a másiknak. Rendesen a márka épen fele volt a fontnak. Így volt Krakóban, Boroszlóban, s így volt ez Bécsben az új mérték behozatala előtt.

De szintoly rendes szokásnak látom azt, hogy a pénzverésnél használt egyik márka épen kétharmada legyen egy nagyobb márkának és fele a fontnak.

A kétharmados arány divatozott minden pénzverésben.

Így Piemontban a tizedes mérték bevétele előtt, hol, mint mondtam, troy-font volt a súlymérték alapja. B

Iátjuk ezt Florenczben is, hol régibb történelmi adatok szerint a virágos aranyat 1252-ben azon szabály szerint verték, hogy 96 darab teljék ki egy librából.

Azonban más, szintén teljes hitelű történelmi emlékekben az áll, hogy a floreneziek csak 64 darab aranyat vertek egy librából. Melyiknek van igaza? Mindkettőnek.

¹⁾ A libra vagyis font mintegy 369 gramm, a marco mintegy 246 gramm. Egyik 2.X 123, másik 3X123. (Nobak, Turin rovat alatt 888. l.)

Az egykorú Villani fejezi ki magát helyesebben. Ő csak annyit mond, hogy a florenczi arany verésére nézve az volt a szabály, hogy egy uncia tiszta aranyból 8 darab virágos aranyat verjenek. Rendesen volt egy kereskedelmi libra, vagy font: 16 unciás. Volt egy pénzverés! nagy márka: 12 unciás, s egy kisebb: 8 unciás.

A két legnevezetesebb márkára a közép- és újkorban- a troyesire és kölnire, eltéréseik daczára, nagyból azt vehetjük szabályul, hogy a melyik a 240—250 gramm súlyú, a troyesi, a mi pedig 230—240 gramm között áll, az kölni vagyis azzal közös származású.

Atmenve az egyes márkák vizsgálására, a *budaival* kezdjük, s egyszersmind a florenczivel. A forint-súlyban fentebb mutatkozott 8 ezredrész gramm eltérés daczára szabadságot veszünk magunknak a budai márkát egynek venni a florenczivel alapjára nézve.

Mihelyt tudjuk, hány forint ment egy márkára, tudni fogjuk a márka grammjait a normális arany-súlyból. Werbőczy szerint 72 darab forint tesz egy arany-márkát. Ez pedig első rendű tekintély, — maga a törvény, szól benne.

Másfelől a »*pisetwm*«, mit pénzverés! díjul és földesúri illetéül vettek egy arany-márkától a magyar kamarák: egy negyvennyolczad. — Melyik áll, a 48-as vagy 72-ös számítás? — Mindkettő áll.

Tudva van, hogy Róbert-Károly alatt is rendesen egy márka ezüst négy forintot ért. — Láttuk azt is, — s hátrább az érték-számításnál bővebben kifejtjük, hogy 1338-ban is, az ezüst aránya az aranyhoz törvény szerint 1:12.

E szerint a magyar forint súlyát venni kell 4-szer, s ezt ismét 12-szer, hogy kijöjön a budai márka súlya. .

Ennélfogva a budai márka 48-szorosa a forint-súlynak. Így 48 forintnak, ha teljes súlyú volt, arany tartalma egy budai márkát nyomott.

Az ugyanazon finom súlyú teljes forintból 96 nyomott egy florenczi nagy márkát. Tehát a budai márka épen fele volt a florenczinek.

Az a kérdés most, a három-féle forint-súly közül melyiket vegyük a kiszámítás alapjául?

Az bizonyos, hogy Florenczben a XIII. században egy ot-tani unciából 8 forintot vertek. Így egy 8 unciás márkából 64-et,

s egy 12 unciásból 96-ot. Nekünk most az utóbbival van dolgunk. — A 72 grános forint volt az a XIII. században, a mit mi olasz szakemberek meghatározásával egyezőleg 3.62 grammosnak számítottunk. E szerint a 96 forint súlyú márka 347.52 gramm.

Innen a budai 8 unciás márka 17376, s a budai 12 unciás 260.64 gramm volt. Ez a súly nem lehetett budai márka a tatár járás előtt, azon egyszerű okból, mert Budavára maga is csak 1250 körül keletkezett.

Flórenczből Így kerülhetett Budára: Az *olasz utca* eredeti lakosai hozhatták magokkal kereskedelmi fontul a 347.52 grammos márkát. Aztán, mint rendes szokás, a fontnak fele lett az arany és ezüst kereskedés s végre a pénzverés márkája. Ebből pedig szintén szokás szerint másfélszerre véve lett a 12 unciás, vagyis nagy márka.

Bármint származott ide, 1320-ban 17376 grammos a budai marka. — Van rá azon évből kétségtelen bizonyíték, — bar természetesen — 1 százalék megközelítéssel kell beérnünk.

A nagyszebeni márka átszámítása bizonyítja ezt. Kútfontk szerint 29 szebeni márka annyit nyom, mint 24 budai márka, megtoldván ezt 3 budai unciával, meg egy-harmad meg 2 *ötvenheted* budai unciával. *)

Először is a két-ötvenheted ötlik szemünkbe. Egy uncia egy nyolezada a márkának, s így két-ötvenheted egy 228-ad része a márkának, vagyis 0.0043. — Tehát a közelítés nem egészen 4 ezredrész. — Látni fogjuk, hogy az 57-ed az akkori ezüst pénzverésből van származtatva, akkor 114 bécsi dénár érvén egy forintot, mi kétszerese az 57-nek. Tehát egy ezüst dénár súlyon alul nem terjed a fentebbi meghatározás pontossága; de nem sokat különbözik a 3.47 ezredrésztől, melyet fentebb az *aranypénzre* nézve az eltérés maximumaként vettünk.

A beces adat azt állítja, hogy 24 budai márkához annak 10 huszonnegyedét s még egy 228-adát kell hozzáadni, s azután az összeget 29-czel osztani, hogy kijöjjon a szebeni márka. Tizedesekben 24.42105 budai márka annyit tesz, mint 29 szebeni.

A próbára teendő budai márkát ismertnek vesszük a fen-

¹⁾ Wezerle kéziratai a Nemzeti Múzeumból »Florenus« füzet. 7. 1. Közli Schönviesner is. Mindkettő az 1318—1342 közti pápai adó-lajstromból. Ez a lajstrom számos adatot foglal magában ezen idő pénzneveiről.

tebbi 17376 mennyiségben. Ezt 24.42105-tel szorozva s 29-czel osztva, kijön a szebeni márka súlyául 146.32 gramm.

Ez pedig nagyon közel jár azon minta-súlyok egyikéhez, melyeket Nagy-Szebenben találtak, Finály pontosan meghatározta, és az eredményt közölte. ¹⁾ Finály elmésen kitalálta ezek nagyából való közös szorzóját, 4.57—4.58, melyet a római solidusból származottnak tart. De szerintem nem egyéb az, mint a szebeni márkát megközelítőleg kifejező első számnak fél latja vagyis 32-ed. — Ezen kulcs szerint csak a 7-dik számú nem ad kielégítő megközelítést. A többi mind a mellett bizonyít, hogy az első számú nem véletlenül a többi közé keveredett idegen súly

Az i320-diki följegyzés még inkább bizonyít mellette, — valamint ez maga tanúskodik róla, hogy a budai márka kiszámításában helyes úton járunk.

A különbség a szebeni lelet súlya s a mi számításunk eredménye közt 000.I gramm, — holott pedig a szebeni márka fennírt meghatározásában, mely csak egy 228-adig vagyis 4 ezredrészig megy, 000 58 eltérés is megengedhető volna.

Így a szebeni márkát bizvást vehetjük 146.43 grammnak. Ellenkezni látszik a szebeni márka számára nézve a Finály közölte szám. 0. 219.456 grammnak számítja a szebeni márkát.

De az ellenkezés csak látszó. Mert az 1320-ból általunk számított márka Budán egész bizonyossággal a 8 unciás volt, s így a szebeni 8 unciással volt összehasonlítva. Ha vesszük a szebeninek 12 unciáját, kijön nagyobbik szebeni márkául 21948 gramm. Ez már az ilyenféle számításoknál tökéletes azonosság.

Nem várható, hogy ez a márka, melyet budaiakban oly mesterségesen kellett kifejezni, kerek számú forint darabokat adjon. Osztva 3.620-szal, 60.63 darab forint jön ki a 12 Unciás márkára és 40.22 a 8 unciásra.

De a szebeni márka módot nyújt arra, hogy egy másik nevezetes márkát is kiszámítsunk, — s ez az Árpádházbeli királyok, vagy legalább a XIII. század országosnak nevezhető márkája.

.) Azok lajstroma:

1)	146.43	5) 200-40
2)	183.33	6) 229.20
3)	196-86	7) 313.—
4)	20780.	

(Finály. Az erdélyi Múzeum-czylet Évk. IV. k. 70. 1.)

Egyszersmind meggyőződünk a felől, hogy a *budai márka* csak a XIV. században, legfeljebb III. Endre alatt válhatott királyi pénzverési súlylyá, bár 1271-ben, V. István alatt említetik, s ekkor tudtommal első ízben.¹⁾ Az Árpádok alatt többféle márka volt használatban kétséggkívül. De ezek közül egy válik ki az eddigi adatok közül, s az nem a budai.

Az kétséggkívül a troyesi márka volt. Egy Kun-László idejébeli adat meg is nevezi, még pedig mint nemcsak súlybeli, hanem pénzdarabok szerinti felosztású márkát, írván, hogy 1 közönséges (magyar) arany márka 20 troyesi fontot (librát) ér.²⁾

Hogy megtudjuk a régi »generalis« súlymérték mennyiségét, szintén a szebeni márka szolgáltatja a kulcsot. Van egy ide vonatkozó adat 1224-ből, a szászok híres kiváltság-levelében. Ha valaki ezt az oklevelet nem tartja hitelesnek — s magam is kétkedem benne — annál többet ér az a fenforgó kérdésben; mert e szerint későbbi, tán a XIII. század végén vagy a következő elején kelt, — így közelebb áll Róbert-Károly korához. A régi országos márkát a szebeniből Finály már kiszámította. Kevéssé télei az én számításom, — miután egyfelől kevésbé térünk el a szebeni márkára, s szintén kevésbé a hozzáadott kölni »denár«-ra nézve.

Egy dénár, mint súly, a márkának egy 192-ed része lévén, a kölnié 1215 gramm.³⁾ Az lévén mondva, hogy a szebeni márkához hozzá kell adni annak 8-adát, meg egy kölni dénárt, s ez tesz egy közönséges márkát: kijön 248.137 gramm, miben a troy-márkára ismerünk. Föltéve, hogy ez a márka az országos budai mellett fentartotta magát az ország valamely pénzverő helyén a XV. században is, mikor 3.595 grammos volt a pénzverő-házból kikerült magyar forint, ezen régi márkából 69 darab forint-súlytelt ki.

így aligha nem ezen régi Árpádkorbéli márka, csekély mó-

¹⁾ A szepesi szászok 300 budai márka finom ezüstöt tartoznak fizetni. Wezerle Kaprinay nyomán. Kapr. B. Lili. p. 172.

²⁾ Fejér. Cod. Dipl. V. 3. 309. 1. 800 uncias ponderis generalis auri »aequivalentes 2000 libris Turonensibus.« Egy márkában 8 uncia lévén, 100 márka arany ért 2000 librát. Itt a libra szó oly értelmű, mint ma az angol *font* sterling. Nem súly, hanem számolási kifejezés.

³⁾ Megjegyzem, hogy a régi kölni márkát a szokottnak veszem, mi szerintem 0.007 grammal kisebb lehet dénárjaiban a valóságnál.

dosítással, az, melyről az erdélyi pénzverés történetének egy adata szól a XVI. században.

Érdekes ezen két márkával hasonlítanunk össze a magyar forint súlyát. A XVI. században élt Debreczeni László írja, hogy Erdélyben az ő korában a pénzverő mindig három márka vert aranyat mért egyszerre, vagyis 207 darabot. ¹⁾ E szerint 69 darab nyomott egy márkát. Itt már nem a finom, hanem a reális nyers súlyról van szó, a mi magától értetik, miután a kútfő világosan a vert aranyok nyers súlyát mérlegelted 207 darabonként. E szerint az Árpád korszakbeli országos márka Erdélyben tartotta fenn magát. De világos az is, hogy az nem az eredeti szebeni márka, melyet 60—61 forint súlyúnak találtunk.

Módosulhatott ez egy kevésbé az arany-pénzverés behozatalával. — Zsigmond király 1405-diki »kisebbik» decretuma 15. czikke 3. szakaszában van birságú szabva egy márka arany vagy e helyett 60 forint ²⁾ Kétségkívül az erdélyi határszéleken való arany-csempészet birsága ez. — Ugyanott oly ezüst-márkáról is van szó, melynek aranyban való értéke csak 2 forint. Ez pedig a kassai márka volt, fele a budainak.

A budai márka maga, biztos jelei vannak, némi kis módosítást szenvedett.

Fentebb az 1320-diki összehasonlítás a szebenivel azt bizonyítja, hogy akkor az alapja a 72 florenczi grános forint, vagyis a 3.62 grammos arany volt. Ezen alap mellett talál a számítás a szebeni súlylyal s igazolja első eredetét.

Azonban már a XIV. század elején maga a florenczi márka kétfélének bizonyul. Meg volt a XIII. századbeli, melyből 96 forint esett egy nagy márkára és 64 egy 8 unciásra. De miután az arany-súlyt lezállították 70.5 előbbi gránra, a pénzverésben egy reducált márka volt szükséges, hogy az örökös felezésekkel való osztás s a kettővel való szorzás, melyre a 64-es szám mutat, tovább is fennálljon a mérésbeli biztosság nagy előnyére. Csakugyan, mikor 1340-ben összehasonlítják a velencei márkát a florenczi-

¹⁾ Erdélyi Múz. Egylet Évk. IV. k. 120. 1.

²⁾ Corpus Juris Hungarici. A törvénykönyv szerkesztője magyarázatul ide tette azt a közhelylyé vált mondatot: »Marcaauri tune valcbat florenos 60. Nunc marca judicialisauri valet dor. 72. (Deer. Trip. p. 2. t. 73.) Marca verő auri montana flor. 96. Nam pisetuin auri valet flor, 2.«

vei, 10 florenczi dénárral mondják súlyosabbnak a velenceit. ¹⁾ 10 dénár tesz 3 és egy-harmad forint súlyt Florenczben. Tehát Velenczében 67 és egy-harmad aransúly volt a márka. A számítás a velencei márka ismert súlyával csak úgy talál, ha 3.545-nek, illetőleg 3.542 grammnak vesszük a forint-súlyt, mely két súly közt az eltérés nem teszi ezen számok egy-ezredrészét sem.

Ezen alap mellett szól az is, hogy a jelen századig fenmaradt toscanai márka annak felel meg legtöbb közelítéssel. Florenczben hát a XIV. században a régi alapú márka mellett, mely a XV. században sem szűnt meg, volt egy külön pénzverés! márka, az előbbinél kisebb, azaz nem 64X3.62, hanem 64X3.545.

Erős argumentum a 3.545 gramm alapul vétele mellett az is, hogy nemcsak a velencei márka, hanem a kölni is, a mint újabb időben számítják a régít, ezen arany-súlynak felel meg. 1386-ban a rajnai fejedelmek egy kölni márkából 66 forintot veretnek. A régi kölni márkát 233.8123 grammnak számítják. (Elég volna kevesebb tizedes is). A 3.545 súly mellett kijön 233.97 gramm. Csak a 4-dik hely tér el. Az eltérést magyarázza az, hogy az újkori számítók feledték azt, hogy a régi arany finomság egy kevéssel alább állott a mainál. De az eltérés lényegtelen így is.

Mindezen okok mellett alább látni fogjuk, hogy Róbert-Károly 1335 — 1342-diki pénzverés! intézkedései jobban megfelelnek az utóbbi aransúly alapul vételének.

E szerint legalább 1330-on innen a budai márkát valamivel kisebbnek kell vennünk az 1320-ra kiszámítottnál. Az 48-szor 3.545 vagyis: a budai 8 unciás márka 170.16 gramm, a budai 12 unciás 255.24 gramm.

Ezt tekinthetjük 1335 óta budai márkának, — melynek alapja a normális finom aransúly. Sőt föltehető, hogy már 1320-ban meg volt, az eredeti florenczi márka mellett, s számítottak mindkettőben, a nélkül, hogy — rász szokás szerint — megmondták volna, melyikben.

A bécsi és prágai márka a kereskedelmi összeköttetésnél és a szomszédságnál fogva igen ismeretes volt hazánkban s a régi magyar pénzügyek szempontjából szintoly fontos ismernünk, mint fontos a bécsieknek és prágaiaknak a magyar pénzügyekben való tájékozottság.

¹⁾ Balducci I. e. g. o. l. t. t. Idézi Luscliin »Geschichte d. Preise.« 11.1. jegyzetben,

A prágai és bécsi súlymértékről az ezüst pénz rovata alatt szölok bővebben.

Itt csak azt jegyzem meg, hogy a prágai súly azonos volt a budaival. Azonos volt a bécsi is 1300—1330 közt, t. i. 4 forintnak számították a bécsi ezüst márkát.

1330-tól a XIV. század nagyobb részében már 5 forintot adnak egy bécsi márkáért. Következéleg az arany márka 60 forint. E szerint közel járt a szebenihez.

De már 1399-ben s azon túl a XV. században 6.25 forint egy bécsi márka ezüst. Tehát felsőbb pénzverés! rendeletek szerint nagy változásokon ment keresztül. — Miután ott nem vertek aranyat, az ezüst pénz állhatatlansága jellemzi a súlymértéket is. De erről alább.

Még csak egy-két oly márkáról akarok szólni, melyek becslését forintban találom följegyezve.

Ilyen hazánkban a *báni* márka. Ennek finom ezüstje 3 forintra van becsülve. E szerint az arany-márka 36 forint, — fele a 12 unciás, vagyis 72 forintos budai márkának. *)

A hazai márkák közt találunk egy 28 darab forint súlyút Hunyady János idejében, egy, a szebeniekkel kötött alkuban.²⁾ Kétségkívül ezen márkát kell értenünk az ezzel közel egykorú bécsi kamarai följegyzés alatt, mely szerint egy márka 27 forint. Hogy belérték vagy nyers súly, vagy nominális érték-e a 27 forint, az sincs megmondva.³⁾

Lehet, hogy ez azon esetek közé tartozik, midőn az igazság középen van, s azon márka valóban 27 és fél forint volt.

Ebben az esetben egészen találna a krakói vagyis a lengyel márkával, — annak t. i. felét véve. Mert a krakói márka a XVI. század elején 55 magyar forint súlyú volt.

A lengyel font és márka tulajdonkép nemcsak Varsó és Krakó, hanem Boroszló súlymértéke is volt. Ezen városok közvetlen kereskedelmi kapcsolatban állottak Kassával és Budával s általán Magyarországgal.

¹⁾ A pápa számára szedett tized lajstromában többször ismételve 1318. és 1319-ben.

²⁾ 1451-ben Hunyady kormányzó Szász-Sebesen a szebenieknek bérbeadja a kőrösbányai bányarész jövedelmét 4 arany giráért (márkáért) 28 forintot számítván egy girára. (Kerékgyártó, Hazánk évlapjai. 294.1.)

³⁾ «Item ain mark golts wirt aus siben und zwainczig guldein ungrisch.» (Chmel' Öst. Gesch. Forscher I.442. 1.)

A maga korának s általán a világtörténelemnek egyik nevezetessége s a mellett épen mathematicus, a híres Copernicus szól 1526-ban a magyar aranyról a lengyel királyhoz intézett iratában. Szerinte a magyar forint, a 72 grán súlyú, 110 darab nyom egy lengyel fontot, vagyis 55 darabegy lengyel márkát. ¹⁾

Úgy látszik, ez az adat fölhasználatlan maradt, legalább magyarázatához nem találtak kulcsot. ²⁾

Pedig a magyar forint súlyának ismerete mellett semmi sem könnyebb, mint az 1526-iki lengyel márkát a 4-dik számhelyig menő pontossággal kiszámítani.

Az 15-20—1526 körüli magyar forint maximalis súlya ismeretlen ugyan; de föltehető, hogy, mint 72 grános, a Mátyás korabeli maximum volt az, illetőleg 3.64 gramm. Ez pedig 55-örvéve, 200.2 gramm.

Számunk támogatást nyer egy régi történelmi följegyzésben, mely a krakói márkáról szól.

Mint a lengyel ötvösök följegyezték, az 6 hetede a kölninek

A régi kölni márka 233.8 gramm. Ennek 6 hetede = 200.4 gramm. ³⁾

Tehát három számjegy talál s a negyedik kevéssé tér el.

Noback tabellái szerint a krakói és varsói font 405 504 gramm, s így a márka 202 75 2 gramm. De ez már a XVIII. század márkája volt. ⁴⁾

Kerekszámban 200 grammnak vehetjük.

A pápa kamarájának pénzverő súlymértéke a XV. században egyezett, úgy kell lenni, a budai súlymértékével.

Mátyás király idejében, 1465-ben János pécsi püspök és

¹⁾ Floreni ungarici CX. justi et aequalis ponderis, per grana videlicet LXXII, iraplent libram unam (libram semper intelligo quae continet marchas duas ponderis). Ezen » Monetae cudendae ratio « cziin alatti fölterjesztést kiadta Wolowski, Paris, 1864[^] Oresme Miklós hasonló tárgyú értekezésével. Idézi Soetbeer, i. ért. 121 1.

²⁾ Soetbeer szerint az, hogy 55 arany egy márkát nyomott volna, merd tévedés (beruht auf einem thatsachlichen Irrthum); mert, úgymond, a magyar aranyat soha súlyosabbnak nem verték, mint 64-et (?) egy márkára! — Látni fogjuk, hogy a különben kitűnő nemzetgazda van tévedésben. Nem budai, hanem krakkói márkáról van szó itt. S honnan vette (Thatsache), hogy 64 forintot vertek volna egy márkából?

³⁾ A krakói márka különféle kiszámítását közölte Muffat, i. h. 132 1.

⁴⁾ Noback. 1877-diki kiadás. Warschau rovat alatt.

Rozgonyi János követek II. Pál pápától a törökök elleni keresztes háború költségeire 55,200 aranyat hoznak a királynak részint velencei, részint magyar készpénzül. ¹⁾ Ezek értéke annyira van téve, mint 57,500 *kamarai* arany, — így nevezték a pápa aranyait. A velencei ducatus egészen egyenlő értékű a magyar forinttal. Már pedig 55,200 úgy áll az 57,500-hoz, mint épen 96 a 100-hoz. Úgy vélem, ez valószínűvé teszi, hogy alapjában ugyanazon súly szolgál mérlegül Rómában, mint nálunk, csakhogy Rómában azt százfelé, Budán 96 felé, (vagy a mi egyre megy, 48 felé) osztották.

Hozzáteszi a tudósítás, hogy a magyar forint 3 pápai ezüst garassal (bolognino romano) jobb a kamarai aragnál. Ebből látjuk, hogy egy római aranyban 72 ily garasnak, s egy magyar forintban 75-nek kellett lennie. Nevezetes adat az, hogy a magyar forint egy értékű s így finom súlyú is, a velenceivel.

A súlymérték kérdése, mint csak ebből is látni, szoros kapcsolatban áll a pénzverés s a pénzérték kérdésével.

De csak egy magában, függetlenül js nem érdektelen történelmi tárgy.

A magyar súlymérték történetének korszakai közel azonosak a politikai történet korszakaival. Az Árpádházbeli királyok alatt a troyesi márka, a vegyesházbeliek alatt Róbert-Károlyon kezdve, a florenczibőf alakult *budai*, s a habsburgi dynastia korszakában, 1550—1560-tól kezdve a Bécsben átvett kölni márka volt az országos pénzverés! súly, — Erdély az ő önálló fejedelmei alatt, úgy látszik, a régi troyesi márkát tartotta meg.

Buda török kézre kerülté után nemsokára megszűnt országos lenni az ő súlymértéke, — legalább a pénzverésben.

I. Ferdinánd király a magyar pénzt egy lábra igyekezett állítani az osztrákkal, s 1550-től kezdve 1563-ig a sűrű országgyűléseken meg-megujul a tárgy. ²⁾ A rendek helyeselték a tervet, csak a régi magyar czímerek alkalmazását kötötték ki.

Több más hasonló tárgyú rendeletén kívül τ 5 59-ben egy igen nevezetes okmányt adott ki a császár Lajthán túli birodalmára, melyben szól a pénzegyesítésről. Itt mondja többek közt, hogy a magyar aranyokból 67 darab nyom egy kölni márkát.

¹⁾ Koller, Episc. Quing. eccl. IV. 142. 1.

²⁾ Lásd különösen az 1550-diki 48. cs az 1553-diki 23. tv.-czikket.

Lévén akkor a kölni márka 233.81 gramm, az jön ki, hogy akkor már a magyar arany súlyban alább szállott, leven 3.4898 gramm. Az újkori arany 3.4909 törvény szerint; de közelebbi evekben tett tudományos elemzés szerint 3.4875. Így az 1559-diki súlyt egészen a legújabb korig lejtötnek tarthatjuk. A magyar forint elvesztette a hagyományos súlymértéket, csak eredeti finomsági fokát tartotta meg állandóan, mégpedig újabb kori fokokban s így megjavítva.

E szerint történelmi ténynek vehetjük, hogy az 1550—1560 közti törvényhozás beleegyezésével történt a régi magyar pénz átalakulása, s illetőleg egyesítése az osztrák pénzlábbal. Nem is volt baj benne. Mert nagy előny volna ma is, ha egyféle volna a pénzláb Európa-szerte.

Egy nevezetes okot hoznak fel a rendek 1550-ben a pénzláb egyesítése mellett. Azt az elvet mondják ki, a mit ma Grasham-féle tannak neveznek. Sok kárt szenved az ország — úgy mondanak — amiatt, hogy a magyar pénz jobb, mint a német és más szomszéd országoké.

Ezért kellett hát a magyar forint súlyát is alább szállítani, — illetőleg egyeztetni más aranyokkal. De a finomság meg van lagyva: 23 karát 8 gránnak, mint Ferdinánd rendeletében is olvassuk.

4. Az ezüstpénz.

Róbert-Károly uralkodásának két első tizedében a bécsi cispénzek és prágai garasok nálunk a leggyakoribb fizetési eszközök; — mindez ezüstpénz.

Az ezüst-becslésben a pontosság nem ment alul a dénáron, mai 5—6 kr érték). Ennek törtjei nem számítottak.

Finom ezüst gyanánt fogadták el, a mi 15 tizedhatod részben /olt ezüst. A márkát 16 egyenlő részre, vagyis latra osztották. Telát finom ezüstnek nevezték, a melyben egy márka súly egy lat nemtelen érczet tartalmazott. Ausztriai kútfők minduntalan szóanak a *latos* ezüstről (lötig Silbers), szemben a dénárok vegyült füstjével. Tehát amaz tiszta ezüstnek vétetett, pedig maga a lasználó műszó kifejezte, hogy az is csak egy lat híjján finom.

A 15 tizenhatod ezüst finomságban való számítást az első írágai garasok hozták be, vagy legalább állandósították.

A prágai pénzverés hírnevének megalapítója II. Venczel cseh király volt, ugyanaz, a ki kiskorú fiát küldte volt Budára magyar királynak. Ez az esemény, mint tudjuk, igen nagy jelentőségűvé lett Buda történetében is Aligha nem fontos momentum az a magyar pénzverésben is, — még pedig Buda közvetítése által.

II. Venczel cseh király Florenczből 1300-ban hívott meg pénzverőket a garasok ¹⁾, s János cseh király szintén Olaszországból hozott pénzverőket a forintok gyártására 1325-ben. Az arany pénzverésre nézve a kútfő lombardokat említ ugyan; de ez alkalmasint szokott összetévesztés volt a florencziekkel, s hihetőleg átalán más olaszokkal is.²⁾

Egy prágai márkából II. Venczel alatt 64 garast vertek.

A márkának 64 felé osztását mintegy florenczi stylnek nevezhetjük. A Ö4-es a kettőnek egyik hatványa. A mérésnél pedig, s különösen a mérlegetésnél az örökös kétszerezés vagy felezés igen előnyös. Nemcsak könnyebb minden másnemű osztásnál, hanem legbiztosabb is.

De az a történelmi adat, hogy már Venczel alatt 60 garasnak is számítják a márkát, úgy látszik, mintha ellenmondana a 64-es főosztásnak. Annnyival inkább, mivel későbbi időben is a garasokat gyakran *schock* szerint számítják. Ez a kifejezés pedig 60 darabot jelent. Ez arra mutat, hogy már Venczel forintjairól tudták, a mit újabb időbeli vizsgálatok mutatnak, hogy azokat bár finom ezüstnek nevezik, de valóban 64 garasban csak 60 garasnyi tiszta ezüst volt. Tehát 16 latban 15 lat.

János cseh király alatt (Róbert-K. kortársa) a garasok 8 kilenceded finomságúakká lettek. Illetőleg 8 uncia tiszta ezüsthöz hozzátettek egy unczia nemtelen erzet, úgyhogy 72 garasból állott a finom márka.

¹⁾ Voigt. Beschreibung . . der . . böhmischen Münzen. Prag, 1772. 11. K. 93. Idézi Franciscust Chronic. Prag. »Rex inisit Florentiam pro viris idoneis et diseretis, qui venientes ad mandatum regis novum numisma fabricaverunt. Anno igitur dōmini 1300 mense Julio moneta fūit facta grossorum Pragensium et denariorum parvorum.* Ime a hiteles datum, s ime a döntő, megsemmisítő argumentum azon állítólag II. Endre korabeli oklevelekre, melyekben cseh garasokat emlegetnek.

²⁾ Instituit quoque tunc (a. 1325.) rex Pragae per quosdam Lombardos monetam auream, de qua denarii quatuor valere debeant plus quam marcam. Idézi Voigt. 119. 1. a Chron. aulae Regiae nyomán.

De 64 garas volt ebből a nyers márka. A kamara-nyereség és a pénzverés! költség tehát 8 kilenczed lett volna; de rá kell számítnunk, hogy a 64 garas finom ezüstje is csak 15 tizenhatodában volt az. E szerint tovább is 60 garas volt a valódi nyers márka, szemben a 72 garasos finom márkával. S csakugyan a *schock* tovább is divatozott. E szerint János cseh király garasainak finomsága: $\frac{8}{9} \times \frac{15}{16} = \frac{120}{144} = \frac{10}{12}$. Más szókkal 16 lat pénzben volt 13 és egyharmad lat finom ezüst.

A cseh garasokat oly helyeken, hol nyomást akartak gyakorolni a külföldi pénzre, ezüst tartalmuk szerint számították, s még a pénzverés! költséget sem tudták be. Így Ausztriában a XIV. század elején többször találjuk 72 cseh garasnak számítva az ezüst márkát. Ez, mondhatni, a háború jele a cseh pénznem ellen.

Ellenben a béke és egyetértés jele, hogy Magyarországon, ha 60 garasig nem mentek le egy ezüst márka becslésénél, de 64 cseh garast mindig elfogadnak egy ezüst márka értékben. A pápa számára Magyarországon 1318—1340 közt gyűjtött tizedek fenmaradt lajstroma szolgáltat erre bőséges adatokat.

Az azon időkből való följegyzésekben 1 forint mindig lőcseh garas lévén, 4 forintos becslés egyenlő a 64 garasos becsléssel. 1318-ban, a pesti egyház üresedése alatt a jövedelmet 24 márkára becsülik, melynek fele a pápáé. Ez 12 márka finom ezüst, márkája 4 forint. Többnyire nincsenek kitéve a garasok, ha finom márkáról van szó. De van példa erre is.²⁾

Ezekből kitűnik, hogy a valóságos pénzverés!, a finom márka 64 garas súlyú volt.

De kitűnik az is, hogy egy forint értéke mindig 16 garas, 1318 — 1340 között.

Ebből egy nevezetes és csalhatlan következtetést vonhatunk a garasok maximalis súlyára nézve. És ez abban áll, hogy a János

¹⁾ 1318. Vacavit semel plebes de Peste, Vaciensis dioecesis, cujus fructus ascendebant in universo ad summam 24 marcharum fini argenti; — ad *pondus* Bude, de quibus elegi medietatem pro Domino nostro, videlicet 12 marcas fini argenti, quarum quaelibet valet 4 florenos auri. (Wezerle. »De floreno«).

²⁾ így 1319-ben: Summa summarum in Strigoniensi et Colocensi provincia marcarum argenti boeminarum 62 boemini pro marca qualibet computatis, quarum 64 boemini faciunt unam marcam fini argenti, quae valet 4 florenos auri. (U. o.) (Ugyanez ismételve is). — így 1333-ban Erdélyben Fehérvárit »4 marcas grossorum, quamlibet cum 64 grossis.« (U. a. de Grossis).

cseh király korabeli prágai garasok legsúlyosbika is finom súlyban kisebb volt a forint maximalis súlyánál, 3.62 grammnál. Mert ha a garasokból 12 ért volna egy forintot, a garas finom súlya akkor is csak 3 62 lehet vala. — Minthogy azonban 16 garas ért egy forintot, 3 62 finom súly mellett az arany úgy áll vala az ezüsthöz, mint 1 a 16-hoz, a mi azon időkben képtelenség.

Muffat a János cseh király idejebeli finom garas-súlyt 3.889 grammnak veszi. A 3.62 aransúlylyal összehasonlítva, a két érez közti arány 1: 1718. Ha pedig a finom arany-súlyt 3.545 grammot veszem osztóul, a képtelenség még nagyobb lesz.

Ha a Grote-féle becslést veszem, ki 344 finom-súlyra becsli János garasait, 1:15.2 arány jön ki.¹⁾ Ez is nagymértékű valószínűtlenség.

Látni való, hogy ezen nagy tudományú szorgalmas bűvárok kifelejtették számításaikból a forintok szerinti becslést, — azt, a mi legbiztosabb alap.

A garas finom súlyát 1318 —1338 közt nem is a 3 62, hanem a 3.545 gramm 3 negyedének kell számítanunk, tehát 2.659 grammnak.-l

A prágai pénzverőház Csehországba nemcsak új ezüstpénzt: a garast, s új aranypénzt: a forintot hozott be, hanem a súlymérték is új volt, — még pedig a florenczi.

A súly a florenczi márkának épen azon neme, melyet Budára nézve kimutattunk, vagyis a *Imdai és prágai márka, azonos*. Mert valamint nálunk 1320—1340 közt 64 prágai garas a budai márka, — elég adat van arra is, hogy Cseh- és Morvaországban 64 prágai garas az ottani márka.

Nevezik a 64 garasos márkát néha morva számítású márkának; de 1333-ban és 1337-ben egyaránt cseh márkának írják, s gyakran latos (lötig) ezüst márkának, a mi egyértelmű volt az ő finom ezüstjükkel, szembetéve egy más márkával, melyről mindjárt szólani fogok.³⁾

¹⁾ Grote, Münzstudien. XVI. füzet. (VI. K. első füzet). Lipcse 1865 — 131-ik lap.

²⁾ Hogy Voigt, Grote és Muffat többnek találták sok esetben, az onnan van, hogy, mint Voigt megjegyzi, voltak » vastag « garasok, a rendesnél súlyosabb veretnek, melyekből 12 tett egy forintot. De a nevezett bűvárok közölte súlyok nagy részben nem is közvetlen mérések, hanem suppositiókon épült számítások, melyekben az előttük ismeretlen mennyiségből, a bécsi márkából indultak ki.

³⁾ Muffat 122. ésköv. 11. Állítja, hogy a XIV. században a Lajthán túl leggyakrabban a 64 garasos márka említetik.

Mind nálunk, mind Csehországban gyakran említik a marka egy sajtóságos nemét. Közönséges (communis) márkának nevezik s gyakrabban *fizetésinek* (*marca pagamenti*).

E szó csalhatatlan jele az olasz befolyásnak a magyar és cseh pénzverésre. *Pagare* olaszul azt teszi: fizetni, — érdekesen származva le a latin *pacare-ből* (megbékéltetni).

De az olasz szó az érczebevéltásban sajtóságos műszó is volt. *Pagamentum* azt tette: ezüst-tömeg, mely különböző ezüst darabokból, sőt ezüstpénzekből volt egygyé olvasztva s a kincstári bevéltó-hivatalhoz vitték pénzen való felváltás végett.¹⁾

Ezen szempontból a *marca pagamenti bevéltási* márkának volna nevezhető.

Azonban a pénznemeknek nemcsak a kamaránál, hanem a közforgalomban való fölváltásánál is használva lévén a *pagamentum*, fentebbi értelme itt szó szerint nem alkalmazható. Úgy látszik, hogy átvitt értelemben az akkori apró pénz, a dénár és féldenár nevezetett *pagamentum*nak, még pedig nem súly, hanem darabszám szerint. Tehát = *apró-pénz-* vagy *számlálási* marka volna, ha ilyen nem lett volna ezen kívül más is.

Ezen apró-pénz-márkának mivoltát legjobban a számok mondják meg.

Volt az 7 unciája a 8 unciás márkának, vagyis 14 lat a 16-ból, — úgyhogy ha a marka 64 garas volt, az apró-pénz-marka 56 garas.

1318 és 1338 közt a hazai és cseh pénzügyi följegyzések szintoly gyakran említik az *apró-pénz-*, mint a finom ezüst márkát.

Midőn Róbert-Károly az ő fia, László számára eljegyzi Annát, János cseh király leányát, 1327-ben, tízezer marka ezüst volt kikötte hozományul, — 56 prágai garast számítván egy márkára. ²⁾ És mikor ugyancsak Róbert-Károly fia, Lajos számára Margit hercegnőt, János unokáját akarják eljegyezni, a 10 ezer marka hozomány 64 garásával számítatik. ³⁾

Az első tízezer marka *apró-pénz-*, az utóbbi *finom ezüst marka*.

¹⁾ Voigt. Beschreibung der Böhmischen Münzen. III. 107.

²⁾ »Decem milia marcarum grossorum Pragensium, LVI.grossos pro marca qualibet computando.« Tudvalevő, hogy László herceg 1329-ben meghalt.

³⁾ Decem milia marcarum grossorum Pragensium bonorum, LXIV. grossos pro marca qualibet computando. (Mindkét adat Voignál II. 121. 1.) Utóbbi adat 1338-ból való.

Muffat elegendő idézettel kimutatta, hogy Csehországban 56 prágai garast számítottak egy márkára. Ezt a márkát ott *királyi* márkának is nevezték.

»*Marca regii pagamenti*« — 56 garas, — János királynak 1320-iki szabadságlevelében, melyet a pilsenieknek adott. Még 1360-ban IV. Károly cseh király is 56 garasos prágai márkáról beszél.²⁾

Magyarországon is, Róbert-Károly 1342-diki törvényében s más rendeletében is a márka külön neve a *marca pagamenti*. Gyakran fordul ez elő s bőven van értelmezve a pápai tizedlajstromban.

Az adatok 1319—1342-ből valók, s különösen számosak 1332-ből.

Ezen adathalmaz bizonyosság arra is, hogy Róbert-Károly uralkodásában mennyiféle súlymérték volt az országban.

Fehérvárit, Győrött, Zágrábban 40 cseh garas a márka. Pécssett és Gömörben 48 garas; ugyanannyi a *lengyel* *smarca pagamenti*.« Egerben és megyéjében 50 garas,⁸⁾ Nagy-Váradon 66 garas.

De a budai márka garasokban 56 darabnak van számítva, mikor nem 64 garásával számítják. Sőt a tételek legnagyobb részéhez, melyek fehérvári, egri stb. márkákban szólnak, az összegek át vannak számítva budai 56 garasos márkára, ezen különös kifejezéssel »ad *numerum Budensem*.« Neveztetik ez *közönséges ezüst* márkának is (*marca communis argenti*). A 64 garasos márka »ad *pondus Budense*,« és *finom ezüst* márka.

Ez az 56 garasos márka mindig s állandóan 3 és fél forintra van becstülve, épen úgy, mint a 64 garasos 4 forintra. Mindkét esetben 16 garas egy forint.

Ezt sok idézettel lehetne bizonyítani.⁴⁾

¹⁾ »Unam marcam regalém videlicet 50 grosses nobis . . . persolvere tenetur.* János cseh király szavai 1320-ból. (Muffat 134. lap). S ismét »50,000 mark ktiniges gewichtes, je 56 grosser Behaimischer pfennige für ein Mark.« 1318-ból. (U. o.)

²⁾ U. a. U. o.

³⁾ »Ad numerum Agriensem.s

⁴⁾ Legyen elég egy-két példa: 1319-ben... Computatis 56 boeminis grossis pro marcha communis argenti quarum quaelibet valet 3 florenos et dimidium auri. — ¹332-ben Győrött: Raymundo collector! decimae pontificiae Eppus Jauriensis solvit ratione Eppatus sui pro decima sexennali 90 marchas, — marcham computando ad 40

A budai és prágai apró-péNZ-márka azonosságában tehát kételkedni nem lehet.¹⁾

A nálunk gyakran emlegetett bécsi dénárokat apró-péNZ-márka szerint becsük. 400 bécsi dénár mindig 3 és fél forintra van téve, annyira, mint 56 prágai garas.

A lajstrom ellentétbe teszi a bécsi dénár-márkát a finom ezüst márkával.²⁾

Ezek szerint egy prágai garas 7 és egyheted bécsi dénárt ért volna. Egy forint pedig 114 és két-heted-rész dénárt.

Utóbbi szám jellemző. MidőN 1320-ban a szebeni márkát összehasonlítja a pápai tizedgyűjtő a budaival, utóbbi 8-adának, (az unciának) 2 ötvenhetede a legkisebb tört. Már pedig 114 és kötheted lévén negyede a márkának, a nyolczad vagyis az uncia 57 és egyheted bécsi dénár. Ennyi bécsi dénár volt tehát egy budai unciában. Két-ötvenheted uncia két bécsi dénár.

De feltűnő az is, hogy az 57 dénár mellől ki van hagyva az egy-heted. Eszerint 114 és kétheted dénárnál is az utóbbi tört-szám mellőzendő még a fénforgó esetben is, midőN a súlyok pontos meghatározása forog fenn.

Valamivel nagyobb reductio is megengedhető, midőN péNZ-értékről van szó. Az aranypéNZ 114.2857 dénár lévén, számítsuk

grossos. Faciunt ad *numerum Budensem* 64 marchas et 16 grosses. (90X40—(64X56)4-16 gross. — 1340-ben. Ego Petrus Gervasii recepi a dno Nicolao Eppo Agriensi de decima sexcnnali, olim in concilio Viennntsi imposita, 46 marchas grossorum, computando 50 grossis pro marcha. Valent 41 marchas et 4 grossos ad *numerum Budensem*, computando marcham Budensem pro 56 grossis. stb. Wezerle kéziratai a nemz. Múzeumban. »De Grossis* füzet.

¹⁾ íme még egy példa: A pápai tizedlajstromban 1319-ből olvassuk: In dioecesi Jaurinensi vacavit semel plebes de Sopronio, cujus fructus ascendebant in universo ad summám 30 marcharum *communis argenti Boeminarum*, 56 boeminis grossis computatis pro marcha, de quibus elegi pro domino nostro medietatem, videlicet 15 marchas, quarum quaelibet valót 3 florenos et dimidium. Wezerle kéziratai »De Flo? reno auri« füzet.

²⁾ Így 1319-ben: In dioecesi Agriensi... 10 marcharum argenti Viennensium 400 denariis Viennensibus pro marcha qualibet computatis, de quibus elegi ... 5 marchas, quarum quaelibet valet 3 florenos et dimidium (Wezerle kéziratai). »De floreno* füzet. Számos esetben ismételve.

³⁾ így 1320-ban: Summa marcharum dioec. Strigon., quae restant solvendae, 8 marchae, quarum 6 sunt fim argenti, quarum quaelibet valet 4 florenos et reliquae 2 sunt Viennensium (denariorum), quarum quaelibet valót 3 fl. et dimidium. Valent in universo 31 florenos auri. Wezerle »De florenis* füzet.

ki ennek kerek két százalékát, s az arany-váltás fejében vonjuk le. Kijön minden hiány nélkül 112 dénár.

És egy forint 16 garas lévén, kitűnik, hogy 7 dénár tett egy garast, miután $7 \times 16 = 112$. —Ez kétségkívül a garasban való átszámításnál járt s nem a pénzverés! pontosabb számítás.

A legfontosabb kérdés mind a súlymértékre, mind az értékszámításra nézve a dénárok finom ezüst tartalma. Szerencsére alig van e tárgyban több adat egy kérdésre, mint épen erre. A bécsi dénárok finom ezüst tartalma, mint Róbert-Károly dénárjai is, 2 harmad részben ezüst. ¹⁾

De szintén számos példa bizonyítja, hogy Ausztriában a XIV. század első felében 480 dénárt számítottak egy márkára.

Régi szokáson épült ezen nem súly-, hanem számbeli márka. Mint ma az angoloknál, volt egy ideális pénz-font, s annak ideális schillingjei.

Akármennyit változott is a dénárok súlya, de a dénár-font mindig 240 dénár-szám s a schilling állandóan 30 dénár. Szintén állandó szabály volt, hogy 2 dénár-font tegyen egy pénzmárkát. Németül »pfund pfennig«, latinul »talenta denariorume rendszeren 240 dénár s a dénárok márkája 480 darab ily pénz.²⁾

Az a kérdés, minő súlyú volt a bécsi márka 1320.—1330-ban?

A 480 dénárban osztrák becslés szerint 3 20 dénár súlyú ezüst volt. Illetőleg a nyers márka 320 dénár, a finom márka 480 dénár.

A bécsi márka a mondott időben azonos súlyú volt a budaival és *prágaival*; mert egy *teljes márkában* épen 4 forint árú finom ezüst volt, mint a budaiban és prágaiban.

Érdekes, hogy a forintokban való osztrák becslések közt egyaránt találunk példát mind a tizenhatodos, mind a teljesen finom ezüst márkában való számításra.

Utóbbi nembe tartozik két adat, hol finom ezüst márka van számítva, mert 4 forint egy márka.

1330-ban Ottó ausztriai herceg kölcsön-levele, melyet Diessenhofeni János asztalnoknak állít ki, 400 márka ezüstről

¹⁾ Muffat 1317-ig mutatja ki sok adattal ezt a tényt. De azutánra a magyar tized-lajstrom általunk is használt adataiból következtet más viszonyra. Azokból pedig az nem következik. Felejtette az arany-értékkel való egyeztetést.

²⁾ Épen a XIV. század elejére nézve számos példát hoz föl erre többek közt Muffat i. m.

szól, 4 forintot számítva egy márkára.¹⁾ 1337-ben egészen hasonló becslés fordul elő.²⁾

Előbbi nemű számításra is van példa. Szintén 1330-ban 136 jó és törvényes súlyú arany forint 32 ezüst márkát ér.³⁾ Más szókkal egy márka ezüst 4 és egynegyed forint. Tehát egy 16-oddal több 4-nél. Garasokban 64 helyett 68 garas. Így ez a 68 garasos márka, melyről gyakran van szó az osztrák kútfőkben.⁴⁾

Egy másik példában már a 12 unciás márka van forintokban becsülve.

Az ausseei számadások 150 forintot 23 dénár-márkára és 7 latra becsülnek.⁵⁾ E szerint egy márka ezüst 6 4 forint. Ha ennek egy 16-odát levonjuk, marad kerekszámában 6 forint.

A bécsi dénárak finom súlyát könnyű kiszámítani. Miután 48 forint telt ki egy márkából és 480 dénár ugyanabból, a dénár súlya tizedrész akkora volt, mint a forinté. E szerint, a finom súlyt véve, 0.3545 gramm. Miután a tiszta ezüstöt véve, nem 12.5, hanem 120 dénár (480-nak negyede) ért egy forintot, világos, hogy az arany a finom ezüsthöz úgy állott, mint 1: 12.⁶⁾

A nyers súly a fentebbi számnak 16 tizede volt, vagyis 0 567 gramm. Szépen egyezett a súly szerinti számítás a darabszám szerintivel is. 30 dénár tett egy darabszám szerinti egységet, vagyis schillinget, s ugyancsak 30 dénárban volt egy lat ezüst. Egy font dénár (talentum) 8 latnak felelt meg.

Világos, hogy a bécsi pénzverésben is a forint s vele a florenczi súly lett az alap.

A bécsi dénárokból, a közönséges ezüst-súlyt véve, egy-

¹⁾ »Je 4 gulden-florin fur ain march.« Lichnovsky gyűjteményéből idézi Huber, Archiv fiir öst. Gesch. 44-dik kötet, 531. 1.

²⁾ U. a. U. o.

³⁾ U. a. U. o.

⁴⁾ Muflat külön szakaszban szól a 66 és 68 garasos márkákról.

⁵⁾ Duci Ottoni 5 solidos florenorum (150 fl.) faciunt 46 talenta 7 solidos denariorum. Solidus = schilling = 30 dénár. Különös, hogy az arany-dénár is (a forint) shillingekben jegyeztetik be rövidség okáért. 46 talentum vagyis font 23 márka. Mint-hogy 8 schilling egy font, 7 schilling 7 nyolczad. Ennek fele 7 tizenhatod. A számítás

$$\frac{150}{23 \cdot 4375} = 64$$

$$*) \frac{0.3545 \times 120}{12} = 3.545$$

harmad nyeresége lett volna az ottani kincstárnak, ha a dénárokat egy márkára 320 darabban rendelte volna becsültetni, vagyis akkor épen 80 dénár ért volna egy forintot. Azonban magában Ausztriában törvényes árfolyamnak bizonyítják az adatok a 90 dénárt egy forintra, vagy mikor az ezüst finomságát szigorúan veszik, 96 dénárt.

Egy 1336-diki ausseei kamarai számításban egy forint világosan 90 dénárba van becsülve.

E szerint 640 forint (hibásan áll 650) 120 bécsi márkát ér, forintját 90 dénárba számítva.¹⁾

Nem hiányoznak a példák a 96 denáros becslésre sem.

Ha a bécsi dénár értékét a cseh garaséval vetjük össze, érdekes különbségek tűnnek ki a becslésben.

Véve a valódi ezüst-tartalmat, miután 480 dénár ezüstje ért 4 forintnyi aranyat, 120 dénár volt 1 forint vagyis 16 garas. Tehát 7 és fél dénár ért voltaképpen egy garast. Magyarországon, mint láttuk, 7 és egyheted dénár ért egy garast, sőt a közönséges forgalomban kétségkívül csak 7 dénárt számítottak. Csaknem úgy becsítették a bécsi dénárt, mintha nyers ezüst lett volna.

Ugyanazon garas Ausztriában 6 dénár volt. Mert ha 15 garasával számították a forintot, $6 \times 15 = 90$ és $6 \times 16 = 96$.

Végre, ha a bécsi kormány azt rendeli vala, hogy 80 dénár érjen egy forintot, akkor a garas 5 dénár lett volna.

A mint láttuk, a forint-súly a dénároknak is feltűnt. Azonban a forintnak 90 dénárban való becslése nem talált a bécsi márkának addig szokásos fölosztásával. Ott hozzá voltak szokva, hogy 240 dénár tegyen egy font és 480 egy márka dénárt. Négy forintot számítva egy márkára, csak 360 dénár, tehát másfél font dénár került ki. Ha ez ennyiben marad, a bécsi darabszám szerinti márkának kell vala változnia. Találunk is csakugyan példát rá, hogy a márkát Ausztriában másfél fontnak számítják.

Az 1330-dik évben igen hiteles számadásokban 360 dénár egy márka.²⁾ Megerősíti ezt egy 1331-iki számítás is.³⁾

¹⁾ Ambobus ducibus in florenis 650, faciunt 240 talenta, floreno pro 3 sol. den. Huber 534. 1. Utóbbi 3 schilling = 90 dénár.

²⁾ Huber, Archiv für Öst. Gesch. XLIV. k. 526. 1. »Sex marcas argenti pro 9 talentis novorum denariorum.« 9 talentum = 9×240 den. = 2160. Ez osztva 6-tal = 360 den.

³⁾ 638 mca és egy fertő ezüsthöz van hozzáadva 577 és fél font (talentum) dénár. Az összeg — mint gyakran ezen régi számításokban — egy kis hibát mutat;

De a harminczas évek folytában föl kezdenek hagyni ezzel, s azután állandó lesz sok tízéven keresztül egy más mód, melyben a forint értéke ki van egyeztetve a bécsi számszerinti márkával. Azt tették Bécsben, hogy ezüst márkájokat 4 forintosról fölemelték 5 forintosra.

Mert $5 \times 96 = 480$ dénár, és az ezüstöt tizenöt próbásnak véve $5 \times 90 = 450$ dénár.

1341-ben Klosterneuburgban 20 dénár font = 50 forint, vagyis 10 márka 50 forint, tehát egy márka 5 forint. Minthogy 240 dénár egy talentum, $20 \times 240 = 4800$; melyet 50-nel osztva, kijön, hogy 96 dénár egy forint.¹⁾ 1360. sőt 1375-ben is ez a bécsi márka. Tehát nagyon különböző a XV. századbelitől, mikor 6 és egynegyed forintra számítják a bécsi márka ezüstöt, s így a bécsi numismatikák egészen téves alapra építették minden pénzszámításaikat a XIV. század első felére nézve.

Az imént idézett ausseei, 1336-diki följegyzésben is, hol 640 forintról van szó, 5 forintjával van véve a bécsi márka. Igaz, hogy $5 \frac{1}{3}$ forint jön ki a számításból. De láttuk, hogy ott nem az igazságszerinti 96, hanem a nominális 90 dénár áll a forint értéke gyanánt. Ha az $5 \frac{1}{3}$ -ból leszámítjuk ennek egy-tizenhatodát, lesz kerekszámában éppen 5 forint.

Így a bécsi márka egyik átalakulását 1330-tól datálhatjuk, — bár még mindig fordulnak elő egy ideig a régibb modorban való számítások is, — illetőleg a budai és prágai márkák szerinti becslések.

Megtaláljuk az aprópénz- (pagamentum) márkát is, mely 7 nyolczada a fő-márkának. Találunk oly számítást, melyben 420 dénár egy bécsi márka.²⁾

A hazai dénárokat 1319—1330 közt mindig *báni dénároknak* látjuk nevezve. Nemcsak a pécsi egyházmegyében fordulnak elő, hanem van szó 1341-ben esztergomi »banalisok«-ról is. Erdélyben is többször a szerint számítanak. Különös tünemény,

hogy az erdélyi oláhok máig is *bány*-nak nevezik általán a pénzt.³⁾ 1554 talentumnak van írva, 1534 helyett. — (U. a. U. o.) Az összeg fentebbi száma mellett 367 den. volna egy márca, — nem kerek szám.

¹⁾ Huber, i. ni. 534 l. és Muffat, 103. l.

²⁾ 1332-ben. Hubemél (526. lap), ki ezt is, mint sok idevonatkozó adatot, megfjethetetlennek tartotta.

»Bányi szint numerátye bunye.« A pénz számlálva jó.

A *báni* dénároknál (melyek alatt 1330 előtt egyszerűen hazai pénzt kell érteni), a többféleség ugyanazon időben bizonyítja, hogy különféle kamarákból kerültek ki.

Mint fentebb mondtam, egy *báni* ezüst márkát 3 forinttal fizettek Róbert-Károly idejében, s így ez a márka épen fele volt a 12 unciás budainak; három-negyede a 8 unciásnak.

1318. és 1319-ben a pécsi egyházmegyében 240 *báni* dénár egy *báni* márka, melyet 3 forintjával számítanak. Tehát 80 *báni* dénár ér egy forintot. Egy budai márkát 320 ily dénár tett.

Mivel 3 forintot ér ez a márka, s egy forint 16 cseh garas volt, ez a márka a 48 garasos. Egy garasért 5 pécsi dénár járt.

Ez arra mutat, hogy a *báni* pénz nem különbözött alapjában a bécsi dénártól, csakhogy amazt itthon az eredeti kibocsátási értékben vették, míg a bécsit a valódi érték szerint valválták.

Az esztergomi egyházmegyében ugyanazon évek alatt 176 és 177 *banálist* számítanak egy márkára, mely ugyancsak 3 frtot ér. ^{x)} E szerint egy forint 59 dénár. Mindebből látni való, hogy itt nem az aranypénz szolgált az ezüst pénzverés alapjául. Kerek-számban 60 dénárra tehetjük Ez a márka is 48 garas. Egy forint 16 garas lévén, egy garasra nem ment egészen 4 dénár, hanem 3 és háromnegyed, mit kétségkívül 4-re egészítettek ki a közforgalomban. Legalább 1332-ben fordul elő a tizedlajstromban 4*báni* denáros garas.

A *báni* dénárók (a pécsiek) már 1320 körül gyakran említetvén 80 dénárjával egy forintra, azt következtetjük ebből, hogy valamint a súlymérték közös volt Bécsben és Budán, úgy a denár-pénzverés is hasonló lábon történt. Róbert-Károly nagyban hozzálátott a harminczas években minden akkori pénznemnek itthon veretéséhez.

A király 1335-diki pénzügyi rendeletének a forintról szóló néhány szavát idéztük fentebb. Kiegészítjük itt először is a forintra vonatkozókat:

Azt rendeli a király, hogy négy forint járjon egy finom ezüst márka értékben; negyedfél forint pedig egy *aprópénz-márkát* érjen.²⁾

¹⁾ Az idevonatkozó adatok mind a pápai tizedlajstromból. Wezerle. »De denariis Banalibus.«

²⁾ » Quorum (denariorum aureorum) quatuor current pro marca tini argenti, tres verò cum dimidio pro marca pagamenti.« Knauz úr közlése.

E szerint 1335-ben ugyanazon forint és ugyanazon márkák vannak, melyek 1318-ban.

A mint már mondtam, ez az első positiv adat a magyar forintról. A pápai tizedlajstromokból eddig az 1338-diki följegyzést ismertük elsőnek.

Szorosan véve tehát ahhoz kellene tartani magunkat, hogy míg korábbi positiv adat nem kerül napfényre, az 1335-dik évet tartsuk az első magyar forint évének.

Elejénte magam is ebben állapodtam meg. De vannak fontos érvek, melyek miatt ez a megállapodás nem egészen megnyugtató. Es pedig épen a pápai tizedlajstrom szolgáltatja az érveket. Feltűnő ezekben, hogy 1320 körül, ha garasról van szó, mindig oda van téve, hogy az cseh garas. Még az 1329-diki följegyzés is abban számít. De 1332. és 1333-ban vagy hatvan becslés történik csaknem kizárólag garasokban; de már nincs mondva, hogy az cseh garas. Bizonyára magyar garasok.

Nyilvánvaló, hogy a magyar garas már 1332-ben kiszorította volt a prágait. Magyar garasnak léteznie kellett hát 1335 előtt. Világos positiv adatunk pedig, mint alább idézzük, szintén csak 1334-re nézve van a *magyar* garasok veretéséről. E szerint a *betű* érthetlenné tenne egy sereg hiteles adatot, melyek megnevezetlenül bár, de minden valószínűséggel magyar garasról szólanak.

A pápai tizedlajstromokban különösen számosak a följegyzések és becslések az 1318 — 1320. évről. Az érték majd mindig forintra van átszámítva. De midőn forintról szól a lajstrom, soha sem teszi oda, hogy florenzi vagy más idegen forint volna, holott nemcsak a garas mindig cseh garasnak van akkor mondva, hanem a dénárok is vagy *bécsiek* vagy *bániak*.

Lehetséges, hogy a tizedszedő magától érthetőnek tartotta, miszerint a forint florenzi. Hazánkból szerezvén be ez a köztársaság a nyers aranyat, nálunk bővében foroghattak az olasz liliomosok.

Azonban ez csak lehetséges.

A tizedlajstrom jegyzőinek szellemében inkább azt lehet mondani, hogy 1318—1320-ban azért nem tartották szükségesnek kitenni a forintok provenienciáját, mivel magától értetett, épen a hallgatásnál fogva, hogy az magyar forint. Hogy néha később s

így 1338. és 1339-ben, elég kevés esetben, ki van az téve, az csak az akkori följegyző tetszése volt.

Azért, ha a garasokra nézve azt kell következtetnünk, hogy már 1330-on vagy 1331-en innen a hazai garas kiszorította a prágait a forgalomból, s tehát az 1335-diki rendelet teljességgel nem volt első e nemben; nem látszanék következetességnek, hogy a forintra nézve azt ne mondjuk: mikor ezen pénznem hová-valósága nincs világosan kitéve, magyar pénzt kell alatta értenünk, — és az 1335-diki rendelet az aranyra nézve szintén nem első ebben a nemben. — De hozzá kellene tennünk: a magyar arany készítése szünetelni látszik a 30-as évek elején, s helyette a garasokat verték szorgalmasabban. Aztán 1335-ben az aranypénzt is nagyobb mennyiségben kezdték verni. Ily szünetelések előfordultak minden középkori államban.

Nevezetes Róbert-Károlynak 1335-diki rendelete a garasok szempontjából is. Említi a budai polgároknak 1334-ben vert garasait, miből az következik, hogy a budai garasok voltak a minták; de nem következik az, hogy 1334 előtt ne vertek volna hasonlókat.

A rendelet a garasokról így szól:

»Veressen (a körmöczi kamaraispány) oly garasokat, a minőket tavaly a *budai polgárok* vertek .. Legyenek azok 16-os vegyületűek, s egy márkából 72 darab teljék ki, melyek közül 64 darab érjen egy *finom ezüst márkát*, 56 darab egy közönséges vagyis fizetési márkát.«¹⁾

Világos első tekintetre is, hogy a 72 és 64 szám a finom és nyers márkát jelzi. Tehát a vegyület úgy készült, hogy annak csak 8 kilenczede volt finom ezüst. Ezen keverékből 64 nyomott egy márkát, — ez volt a nyers márka. 72 garasból telt volna ki egy finom márka ezüst. Ha azt akarjuk tudni, mennyi egy darab garasnak finom tartalma, a márka grammjait osztjuk 72-vel. Ha a darabok nyers súlya kell, a márkát 64-gyel osztjuk.

Így a finom súly 2.363 gramm, és a nyers súly 2 659 gramm. A kamara haszna 1 kilenczed volt; mert az egy-kilenczed-részen rézből álló 64 garas úgy jött forgalomba, mintha csupa finom ezüst lett volna.

¹⁾ Grossos faciet sedecimae combustionis, incidendo de una marca 72 grossos. Ex quibus 64 dabuntur pro marca fini argenti, et 56 pro marca communi, seu pagamenti. S ismét: grossos ad modum grossorum nostrorum anno jam elapso per chies *Tudenses* fabricalorum. (Knausz úr közlése.)

Ez egészen világos lévén, érdekes magyarázatot nyer a szokatlan kifejezés: »tizenhat próbás,« mely rendszeren azt tette volna, hogy teljesen finom ezüst. A király szavai azt jelenthetik, hogy a garasok *finomsága*, legyen valódi, 16 próbás finomság, s ne hiányozzék ebből is egy lat, mint a bécsi pénznemeknél szokás. De teheti ez egyszerűen azt is, hogy tizenhat legyen a finom ezüst, melyhez két lat nemtelen érez járul, a mint a számarány is mutatja.

Ebben benne foglaltatik, bár positive mondva nincs, hogy az arany az ezüsthöz úgy áll, mint x a 12-höz.

Mert egy márka ezüst 4 arany forint. Ez a 4 forint pedig 12-ed része a márkának, lévén 48 forint egy márkában. De ez a veretlen ezüstnek a veretlen aranyhoz való viszonya. Mert ha 72 garast fizettek volna egy ezüst márkára, akkor a pénznek nem lett volna több értéke, mint a veretlen ezüstnek. S viszont, ha a forintot 3.454 gramm arany gyanánt fizetik, a pénzverés költsége és kamarai nyeresége semmi.

A forintra rászámítva a kamaranyereséget és pénzverést, vagyis a *pisetumot*, 3.62 grammnak veendő az. Ezért adtak nem több, mint 16 garast, holott 18-ban volt egy negyed márka ezüst.

A vert arany és vert garas közti arány 1: 10.44.

Hogy az ezüsből a pénzverésre többet számítottak, természetes.

Egy forint érték aranyban csak egy pénzdarab, de ugyanazon érték garasokban már 16 darab munkája volt, habár ép oly nagy gondot nem fordítottak is az ezüst pénzdarabokra, mint az aranyra.

Nyilvánvaló, hogy ha a régi pénzértéket össze akarjuk hasonlítani a maival, nem elég csak a súly szerinti aranyat és ezüstöt venni. Valóságos érték volt a pénzverés! költség és a kamara-nyereség is.

Ennélfogva az arany és garas nyers súlyát kell vennünk, nem pedig a finom súlyt.

A nyers súlyt pedig a mi forintunknál nem a közvetlen mérés adja, hanem a 72 florenczi grános forint, melyhez a magyar forint, mint láttuk, ezen állandó viszonyban volt a XVI. század közepéig 47:48, a mi a régi számításban egyre ment a 48:49 aránnyal, — mely utóbbi jelentése az, hogy 48 darabhoz való aranyból, vagyis egy márka finom aranyból 49 darab telt ki. Ez

az ezüstpénznél divatozott, de nem elég hű kifejezésmód. Mert a magyar forinthez nem tettek még egy 49-dik rész nem aranyat, — csak nem tisztították meg eléggé.

Azért megmaradunk a 47: 48 arány mellett, s azt mondjuk, . hogy az arany nyers súlyát a márkának 47-tel való osztása adja, a mi 3 62 gramm.

Ennélfogva, ha a régi magyar forintot a mai aranyértékre akarjuk átszámítani, 3 62 grammosnak kell azt vennünk.

A pénzverés költségei s a kamara haszna 2127 százalékot tesznek, mit 2 egész és egy-nyolczad százaléknak vehetünk. *)

A mai pénzláb szerint, midőn egy gramm aranyat τ frt 39 és fél krajczárban számítanak (arany-pénz értékben), tesz a 3 62 gramm 50499 forintot vagyis 5 forint 5 krajczárt osztrák pénzüli arany értékben.

Ez frankokban tesz 12 frank 46.87 centime-ot.

Cibrario a XV. században számos becslései közt legrendesebben 12 frank és 36.48 vagy 36.55 centime-nak becsli a florenczi s némely régi forintokat. A XVI. század elején is a florenczi és velencei aranyértéket körülbelül ennyire számítja.³⁾ A mi becslésünk mintegy 10 centimmal, 2 és fél krajczárral több. — De kétségkívül nem számították be, a mit mi, azt, hogy a régi aranyfinomságot egy karát-gránnal többre becsülték a valóságnál, s nekünk a régi finom aranyat kell vennünk.

A fentebbi értéket a mai közönségesen használt papírpénzben így számítjuk. Ma (1884. mart. 14.) a 20 frankos arany árfolyama 9 frt 62 krajczár. 20 frankban 57973 gramm finom arany lévén, egy gramm értéke 1.6594 forint. Ezt szorozva 3 62-vel, kijön 6 00703 forint, vagyis 6 frt és 7 tized krajczár.

E szerint kerekszámban 6 mai papír-forint a mi régi aranyforintunk. És mivel 4 forint tett egy budai márkát, annak mai pénzüli az értéke 24 forint. A fizetési márka pedig 21 forint. Mai aranypénzüli a márkát kerekszámban 20 forintnak, a fizetési márkát 17 és fél forintnak vehetjük.

Az ezüstöt grammok szerint nem lehet a mai értékre vinni vissza. Mert 1873 óta az ezüst pénz értéke egészen alászállott. De

1) Soetbeer és Hegel K. ugyanazon időkre kereken 2 százalékot vesznek. Velenczében a XV. században a bécsi kamarai jegyzetek szerint 78: 80 volt az arány, mi mintegy 2 és fél százalék.

2) *Economia politica del medio evó.* II. 193. és köv. 11.

lehet viszonyítunk a régi aranyértékhez, ezt pedig a maihoz, így 16 ezüst garas egy forint értékű lévén, az akkori garas mai pénzül aranyban 3Γ56, papir-pénzben 37.5 krajczár. Legközelebb járt az 1848 előtti ezüst húszasokhoz.

Lássuk a dénárokat.

A mit az 1335-diki rendelet a dénárok veréséről tartalmaz, az a fenmaradt okmány egy kétes helye, úgy látszik, írásbeli hibája miatt, mely épen egy főszámban esett, nem világos. De számítás által értelmezhető.

A rendelet így szól: A dénárokat veresse a kamaraispány harmad próbásoknak (*tertia combustionis*), veretvén egy márkából 14 pensaát. Ezekből 10 pensa adatik egy finom ezüst márkáért.

Ezt a rendeletet ismétli csaknem egész szövegében a király 1336-ban. Szól most az erdélyi kamaraispányhoz. Becses új adat benne, mely az 1335-dikiben hiányzik, hogy 7 dénár ér egy garast.²⁾

A rendeletekben hibás vagy a 14-es, vagy a 13-as szám, vagy mind a kettő. Valószínűnek tartom, hogy a 14 pensa és 13 helyett 12 olvasandó, a mi 480 dénár volna. Ez a finom márka, s akkor a dénár finom súlya, az a mi a bécsié, 0.3 545 gramm. Minthogy meg van mondva a vegyület-arány, mely kétharmad (*tertia combustionis*), 320 dénár a nyers márka. A dénár nyers súlya is az, a mi a bécsié.

E szerint valóban 120 dénárért volna egy forintot, vagy ha a kormány azt követeli, hogy minden darabot úgy fogadjanak, mintha finom ezüst volna, 80 dénár lesz vala a forint.

De mivel a rendelet azt tartalmazza, hogy a beváltásnál 10 pensa, vagyis 400 dénár járjon egy márkáért, egy forint 100 dénárért volna.

Láttuk pedig, hogy nálunk a bécsi dénárokat mikép szokták állandóan becsülni a beváltásnál (*in cambio*), — hogy t. i. nem

¹⁾ *Parvos quidem denarios faciet tertiae combustionis, incidendo de una marca 14 pensas. In cambio verō ex eisdem pro una marca dabuntur 10 pensae. Hátrább ugyanaz a rendelet: Qui quidem denarii nostri parvi quemadmodum ad compotum marcarum Budensium augmentantur, ita per totum regnum nostrum possint augmentari, sēd numerum 13 pensarum marca ipsorum parvorum denariorum, transcendere non possint. (Knauz ur közlése.)*

²⁾ *Et pro quolibet grosso septem parvi denarii. (U. a.)*

négy, hanem csak negyedfél forintot adtak 100 dénárért. E szerint a 10 pensa itt is aprópénz-márka. — Megjegyzendő, hogy a dénárookra nézve nincs megmondva, hogy egy *finom* márkáért hány dénár járjon, mint megmondta ugyanazon rendelet a forintra és garasra nézve. Megtaláljuk a bécsi dénárok magyarországi becslésének modorát a rendelet azon meghagyásában is, hogy nem 6, hanem 7 dénár érjen egy garast.

Szóval Róbert-Károly, ha a bécsi dénárokat **újította** is meg, melyek nagy mennyiségben voltak forgalomban nálunk, — de alkalmazkodott a hazai becsléshez.

Valamint a magyar forint és garas csak az idegen veretű pénzt akarta kiszorítani, úgy a dénárral sem volt más cél kitűzve. A kamara nyeresége és a pénzverés! költség igen mérsékelten volt számítva, csak egy-hatoda az értéknek, míg Bécsben egy-negyede.

Ha felfogásunk áll, egy forint 1335-ben 114 dénár, tehát 4 forint 456 dénár. Ha pedig úgy számítunk, hogy a magyar *finom* ezüst 15.5 lat volt 16-ban, egy forint 120 dénár s a 4 forint 480 dénár, s végre az arany az ezüsthöz úgy áll, mint 1:12.

Egy másik pénzügyi rendelete Róbert-Károlynak 1338-ból való.

A király gondoskodik a dénároknál még apróbb pénzről, — melyeket *olulusoknak* nevez. Ezek féldenárok. — Németül ezeket nevezték *Hall* városról, hol először verték, *hellereknek*, magyarul filléreknek. Ezekre nézve világosan mondja a király, hogy a bécsiek mintájára kell készíteni.

A dénárok verésére nézve az 1338-diki rendelet szintén azt mondja, a mit a fillérekére, hogy éppen annyi ezüst legyen minden darabban, mint a jól megmért bécsi *széles* dénárban.¹⁾

Még egy nevezetes meghagyás foglaltatik ebben a rendeletben. Az, hogy egy márka *finom* ezüsből a rendelet szerint 8 pensának, vagyis 320 dénárnak kellett kitelnie.²⁾

A rendeletből világos, hogy ez a nyers márka, melylyel ha osztjuk a márka grammjainak számát, a darabok nyers súlya jön ki.

Ha fentebbi magyarázatunk az 1335-diki dénárookra áll, azok

¹⁾ In quibus tantum érit de argento, quantum in lato viennensi bene ponderato. Knauz ur magán közlése.

²⁾ Octo pensae ex eisdem (denariis) marcam ponderabunt et current pro *marca fini* argenti in montanis. U. a.

folytatását czélozza ezen rendelet. Meg van itt mondva félreért-
hetetlenül, hogy a bécsi dénárok finom súlya veendő alapul. Az
pedig a közös márkának 480-nal való osztásából jön ki. Így meg
lévén adva mind a finom, mind a nyers súly, ezen rendelet kevés
szava világosabb, mint az 1335-diki soknak az értelme.

De ennél is fontosabb az 1338-diki rövid rendeletnek egy
másik helye.

A veretlen ezüst és arany beváltására nézve így szól a ki-
rály: Egy *ludai márka* (feldolgozatlan) ezüstért egy márka dénár
adatik ugyanazon budai mérleggel mérve. Továbbá egy 12 kará-
tos budai márka (feldolgozatlan) aranyat 6 márka dénárral kell
beváltani, ugyanazon budai mérlegen mérve..)

Elég világos. Mert bárminő vegyületben verték is az 1338-
diki ezüst dénárokat, bizonyos, hogy először egy márka dénárért
egy márka finom ezüst járt, másodsor, hogy fél márka aranyért
6 márka, s így az egész márka aranyért 12 márka ezüst járt
ugyanazon dénárokból, ugyanazon súlylyal mérve. Tehát az ezüst
érték-aránya az aranyhoz 1:12. Itt positiv szavakban van meg-
mondva, a mit az 1335-diki pénzekre nézve kerülő utón a szá-
mítás mutatott ki.

Az idézett szavak még többet is mondanak. Azt t. i., hogy
a kétharmadában finom dénárt úgy bocsátja forgalomba a kincs-
tár, mintha egészen finom ezüst volna így a pénzverés és kamara-
nyereség — egyharmada az értéknek vagyis 33 és egyharmad
százalék. Ebből következik az is, hogy tehát 80 dénár egy forintot
ér, holott ugyanolyan értéküekből ezelőtt 114-et számítottak egy
forintra.

Az ezüst és arany közti arányt, mint már mondtam, ez nem
változtatta. A kamarai számításokban az 1:12 arány rendes-
nek látszik.

De épen Róbert-Károly uralkodása végén áll be egy már
említett krízis az arany és ezüst közti arányban. Ezen király
1342-diki rendelete, mely törvénykönyvünkben nyomtatásban
ismeretes, az arányváltozást szintén világos szavakban fejezi ki.

A rendeletből ki van felejtve a positiv felelet azon fontos

1) Pro una marca argenti ponderis Budensis unam marcam denariorum nostro-
rum dabit (Comes Camerae) cum eodem pondere. Item unam marcam auri ponderis
Budensis duodecim caratorum cambient cum 6 marcis nostrorum denariorum cum
eodem pondere Budensi levando in statera. (Knauz ur közlése nyomán.)

kérdésre, hogy vajjon a veretlen finom ezüst márkáért most is egy márka kivert ezüst pénzt adtak-e, mint 1338-ban?

Azonban közvetve megtaláljuk a feleletet is rá, hogy: igen, s egyúttal azt is, hogy az akkori ezüst dénárok is csak kétharmad részben állottak finom ezüsből.

Már a rendelet elején (a 2. szakaszban) szó van a harmadrész vegyületről (tertia combustio).

Hogy e részben kétségünk ne legyen, Róbert-Károly rendeletének 30. és 31-dik szakaszára hivatkozom.

A körmöczi kamaraispány hatósága alá tartozott városokra, melyek Trencsin, Bács, Korpona, Bars, Nagy-Szombat, Tapolcsán, kivet bizonyos számú márka ezüst pénzt, melyeket azok tartoznak finom ezüstrrel váltani be, oly módon, hogy ugyanannyi súlyú finom ezüströt adjanak, mint a mennyit a pénzzé vert ezüst nyom. E helyett tehetik azt is, hogy minden márkára, melyet felváltás végett rájuk kivetettek, *fél márkát* nyomó dénárt szolgáltatassanak be a kamarának. .)

Kétségkívül valamennyi kamara az országban hasonlóan volt utasítva s így az ország összes városai (kivéve a kiváltságosokat, mint Buda, Körmöcz stb., melyek más módon vettek részt a pénzügyi műveletben) a kényszerített forgalom egy nemének voltak alávetve, — bár az egyharmad fogyasztás azon időkben nem volt sem új, sem túlságos.

A király szavai megfejtik a vegyidet kérdését is.

Világos, hogy az ezüstpénznek csak kétharmada volt ezüst.²⁾

De megbizonyosodtunk a felől is, hogy egy márkát nyomó meglehetősen rossz ezüst pénz a kamara árfolyama szerint ugyanazon súlyú finom ezüstrnek felelt meg. Tehát áll most is az 1338-diki szabály: egy márka veretlen ezüst egy márka vert ezüströt ér.

Lássuk már, mit adott a kamara egy márka finom aranyért

1) »Vel solum nihil recipiendo (azaz nem fogadván el a kamara dénárjait beváltásra) *combustionem* sen finationem singularutn marcarum istius monetae, videlicet de singulis marcis super ipsos impositis, singulas quator pensas praedictarum monetarum, quarum octo pensae marcam ponderant, dare debeant.«

2) Ismeretlennek véve az arányt, melyben a dénárok ezüstje állott az egész súlyhoz, így okoskodunk: egy márkát nyomó pénzsúlynak hijja volt annak bizonyos ismeretlen törtrje. Tehát $1-x$. Ha pedig semmit sem kaptak, fizettek fél márka súly ezüstr pénzt, melynek azonban x -ed része volt tiszta ezüst, tehát x . Így $1-x = \frac{1}{2} x$. Ebből $x=g$.

dénárookban. A rendelet szerint adott 14 márka denármennyiséget.¹⁾

E szerint bármi lett volna is az a nominális érték, a mit az aranyért és ezüstért adtak, bizonyos, hogy a veretlen aranyért 14-szerre többet adtak, mint ugyanazon súlyú veretlen ezüstért. A két nemes érez közti arány 1338 óta megváltozott az ezüst hátrányára 16 és kétharmad százalékkal; 1: 12-ből alászállott 1: 14-re.

Az ezüst rovására megváltozott arány tette, úgy látszik, szükségessé az 1342-diki rendeletet, mert különben az intézkedések alapjokban azok volnának, a mik 1335. és 1338-ban voltak. — 1342-ben is a nyers márkában 320 dénár, 8 pensa van. A király két-harmadában finom ezüsből rendeli veretni a dénárokat.²⁾ Itt világosan 320 dénár a nyers, és 480 a finom márka. Előbbi a 8 unciás budai márka, utóbbi a 12 unciás.

A dénár finom súlya 0.3545 (tizede a forint súlynak), a nyers súly 0.532 gramm.

Ha most is 4 forint egy budai márkát ért volna, 80 dénár a forint.

De változott az aranyhoz való arány. Mert 1342-ben már azt olvassuk a királyi rendeletben, hogy 90 dénár ér egy forintot. ³⁾ Ha csak ezüst értéke szerint számítják vala, 135 dénár ér egy forintot.

Az arany és ezüst közti arányra, utóbbi számot véve, kijön 1: 13.5. Ez nem talál az 1:14 aránynyal, s nem valószínű. Mert ebben az esetben a kamara a nyers aranyat 14-szeresze fizeti vala s vert aranyul 13.5-szörösével adja el.

Ez azt gyaníttatja, hogy a finom ezüst Budán sem volt egészen finom. — S csakugyan látni fogjuk, hogy maga a törvény is, mikor a kamara dénárookban vesz be fizetést, 90 helyett 96 dénárt számít. Ekkor a két érez közti arány 1: 14.4.

¹⁾ *altom una marca ponderis Budensis duodecim caratorum cambitur cum septem marcis denariorum Camerae, cum eodem pondere Budensi levando in statera.* Fél márka arany 7 márka dénár: e szerint egy márka arany 14 márka dénár.

²⁾ »*Quod idem magister Ippolitus faciat fabricari integros denarios Camerae nostrae argenteos verae combustionis tertiae .... ex quibus de una marca fini argenti 12 pensae (480 den.) incidantur, et 8 pensae ex iisdem (320 den.), et non piures, unam marcam ponderis Budensis in statera ponderabunt, et current pro marca fini argenti in montanis.*« *Corpus Juris.* 1342. Deer. 2. szakasz.

³⁾ A rendelet 10. szakasza.

Az arany-érték emelkedése megzavarta a rendes pénzvézés! viszonyokat.

Azelőtt, mint láttuk, négy forint egy budai márka ezüstöt ért. Ha ezt tartják vala most szabálynak, négy forint 320 dénárt s egy forint 80 dénárt ért volna. Azonban négy forint most többet ért egy ezüst márkánál: 360 dénárt törvény szerint. Most egy márka ezüstpénz csak 3 egész és 5 kilenczed forint volt, vagyis 3 forint és 50 akkori dénár.

Érdekes az úgynevezett *pagamentumos* márka alkalmazkodása az új számítási módhoz, hogy azt 336.dénárban számítják, holott pedig a 8 unciás márka csak 320 dénár volt. .)

A márka ezen nemé, mint láttuk, azt jelentette, hogy egy bizonyos márka 8 unciás leven, abból 7 uncia veendő egy márkának.

Még pontosabban határozzuk meg más szavakkal ezen időkre nézve, ha azt mondjuk: a «fizetési márka» negyedfél forint értékű ezüst.

Minő mennyiségnek 7 nyolczada a 336 dénár? Felelet: egy 384 darab denáros pénzsomónak. Ennek negyede 96 darab. Ha 3.5 darab forintért 336 darab dénárt adtak, 4 forintért nem 360, hanem 384 darab, és egyért 96 dénár járt.

Egy szóval, az aranyérték tetemes emelkedésének kellett közbejőnie, hogy Magyarországon szokásba jöjön, a mi Ausztriában rendes volt, hogy a forint 90 és 96 dénárban számíttassék.

Ha az 1335-diki és 1338-diki rendeletekre adott magyarázatom nem csal, — ezen három rendelet azt mutatja, hogy 1335-ben az ezüst és arany rendes arányban voltak; de a kamara kevés hasznot vett a pénzverésből. 1338-ban a kamara oly nagy hasznot számít, mintha az volna a célja, hogy mesterségesen emelje az ezüstnek, hihetőleg már akkor hanyatló — értékét. 1342-ben azon fokig drágái az arany saját termő földén, a melyen már korábban áll Ausztriában, — daczára annak, hogy a kormány az ezüst pénz értékét a kamarai haszon nagy percentjével emelni törekszik.

A király intézkedik a bécsi dénárok forgalmának megszüntetéséről, melyeket *kürtandóknak* mond. Ezenkívül saját régi de-

¹⁾ »Octo pensae ac sedecim denarii pro marca pagamenti .....currant« (3. szakasz).

nárjaít is kitiltja a forgalomból. Illetőleg kimondja, hogy 4 régi dénár 3 ujjal kell beváltani.¹⁾

A kincstár a 3 és 4 közti arányt téve szabálylyá, 120 dénárért 90 dénár vagyis egy forint járt, illetőleg a márkából vert 480 dénár helyett 360-at adott. Tehát nyers ezüstnek tekintette a régi pénzt s nominális értékben vette az újat, beleszámítva az ezüst érték hanyatlását.

Ugyanaz történik a régibb garasokkal. A rendelet ugyan nem szól külön ezek beváltásáról, de a pápai tizedlajstrom 1341-ben és 1342-ben többször ismétli, hogy a régi garasból 18 számtatit egy forintra. Ezen régibb garasok, a hová az 1335-díkiek is tartoznak, pajzsos garasok voltak (cum clypaeo regis). Láttuk, hogy 1335-ben 72 tette a finom márkát. Tehát a régi garast is csak finom ezüst tartalma szerint váltották be.

Az *w/ garasokról* szól a rendelet 3-dik szakasza röviden, mely szerint azok 6 dénárban járnak. Eszerint 90 dénárjával egy forint volt 15 garas, 96 dénárjával 16 garas. Tehát egészen azok, a mik a régiek voltak. Csakhogy a régiket kivonták a forgalomból. — A régi garasok birtokosa, ép példányokat véve, egy kilencedét veszttette az értéknek. Megjegyzendő azonban, hogy kivált a dénároknál a nagy kopás miatt nem volt oly nagy a veszteség, mint a mennyinek a rendelet szavai nyomán való számítás mutatja.

Különös, hogy a garasokat nem érinti az arany és ezüst közti értékváltozás. Az újak nem lehettek súlyosabbak a régínél; mert nem is 7, hanem csak 6 denárosok. S mindamelltt, mint azelőtt, 15 vagy 16 van számítva egy forintra. Ez is egyik jele annak, hogy ez az ezüstpénz oly becsben állott, mint az arany ebben az időben s még sokáig azután.

Az aranyérték egyeztetése a márkában volt dénárok és a garasok számával mesterségessé lett.

Bécsben az egyeztetést, hogy a 480-as denárszám megmaradjon, úgy eszközölték, hogy 5 forintban számították az ezüst márkát. Így az ő aranymárcájok 60 forint súlyú lett. Körülbelül 1340-en kezdve sokáig állandó számítási mód volt Bécsben.

De a magyar pénzverés állandóan megmaradt a mellett,

¹⁾ »Et très ex eisdem denariis pro quator *latis Viennensibus* vei aliis camerae nostrae monetis quinti anni, jam abolitis, aut etiam in aliis praecedentis annis fabricatis, *eombustionem Viennensem* habentibus, cambientur.« 3. szakasz, 1342. rendelet, Corpus Juris Hung.

hogy a finom ezüst márka 4 forint, a *pagamentum* negyedfél forint legyen, bármí volt is a márkát tevő dénárok száma. A budai és bécsi dénárok, s a pénzverés is elváltak egymástól.

Ha az arany és ezüst közti érték 1:14 marad vala, valószínűen a márka 360 s illetőleg (16 garasával) 384 dénár marad nálunk még sokáig. Azonban amaz arány három évig sem állott meg, de a pénzverésre meg volt a hatása a dénár-számot illetőleg

Nagy-Lajos királynak 1345-diki pénzügyi rendelete bizonyítja az arany és ezüst közti rendes arány helyreállítását, s egyzersmind újból igazolja, hogy Buda vitte az országos vezérszerpet a pénzverésben. Sőt itt van kimondva világosan, hogy a budai márka legyen az országos súlymérték.

Az 1345-diki rendelet kétségkívül mindenik magyar kamarának egyaránt szól.¹⁾ Főrészt ideiktatom fordításban.

»Az egész dénárokat az igazi kétharmad finomságban kell kiállítani, ugyanazon alakban, vegyületben és súlyban, melyekben tavaly a *budaiakat* verték. Nyolcz pensa és fél (340 den.) nyomjon egy márkát; nyolcz pensa meg 16 dénár (336 den.) szolgáljon a pénzverő kamaráknál (in montanis) finom ezüst márkául. Az ország más részében (is) legyen ez a kereskedelmi (pénz)márka marca mercimonialis).

Továbbá hat ily dénár tesz egy új garast.

»Hat dénár fizetendő hét bécsi dénárért minden nyilvános piacon és mindenütt, — kivéve a királyi adófizetés (lucrum camerae) esetét, melyben a mi kamaránk 6 új dénárjában 8 bécsi dénár számíttatik.

»A forint 84 dénáron váltandó.«

Végre fél denárosok veretését rendeli el a király, melyek böi *országszerte* kettő érjen egy dénárt.³⁾

Mindenek előtt a forint érdemel figyelmet. Világosan 4 forint egy/nőm ezüst márka értéke, mert $4 \times 84 = 336$.

Láttuk pedig, hogy 336 darab 1342-diki dénár csak 3.5 forintot ér.

Új pénzláb állott elő a dénárookban és garasokban. A régi pénzverés nyers márkája 320 dénár, az újé 340 s illetőleg 336. Minthogy most is kétharmad finomság van kikötve, a finom márka

¹⁾ Knauz ur közlése a primási levéltárból.

²⁾ Knauz ur közlése.

510, illetőleg 504 dénár. Vesszük a szabályszerű utóbbit, (a nagyobbik szám, kevéssel több 1 százaléknál, remedium volt).

Így az 1345-diki dénár finom súlya 03376, a nyers súlya 0.5064 gramm. Az előbbiből törvény szerint 84 tett egy forintot, de a pénzverésben 126 darabban volt egy aransúly értékű ezüst. A finom súlyt 126-szor véve, kijön 42 54 gramm ezüst. Ez épen 12-szerese a 3.545 finom arany-súlynak. E szerint ismét helyreállott az 1338-diki s azelőtti arány, az 1:12 az arany és ezüst közt.

Mai aranyértékre könnyű visszavinni. 505 krajczár lévén a régi forint értéke, s $6 \times 84 = 504$ leven, kerekszámban 6 mai krajczár aranyban ért egy akkori dénárt. Bankó-pénzben 7 és egy-heted krajczár.

A mi a rendeletben röviden említett garasokat illeti, azok 6 új dénárt érvén, most egy forint 14 garas volt. Tehát most a garas is megváltozott. A régi csak 7 nyolczáda lett az újnak. Mai arany-pénzül 36, bankó-pénzül 42 és 6 heted krajczár.

A régi dénár és a bécsi dénár is úgy állott ezen új dénár-hoz, mint 7 a 8-hoz. Illetőleg 14 új dénár annyit ért, mint 16 régi. (Ez az arány 84 és 96 közt).

Midőn mégis a király 6 új dénárjában 8 bécsi dénárt számít, ezt az arányt veszi 84:112. E szerint úgy számítja a bécsi dénárt, a mint körülbelül mindig szokás volt nálunk 1318 óta. Ebből is következtethetjük, hogy a bécsi dénár nem változott ezen idő alatt. Azonban a rendelet megengedi, hogy a közforgalomban 7 bécsi dénárért adjanak 6 új dénárt. Vagyis 84 magyar dénárért 98 bécsit. A közforgalom nálunk nem vette ily szigorúan mindig az összehasonlítást. Van példa rá a század közepéig s azon még túl is, hogy 90 bécsi dénárt számítanak egy forintra.

Azonban már Nagy-Lajos uralkodása alatt megváltozott ez a pénzláb is.

Már 1370 táján látjuk feltűnni azon dénárokat, melyekből 100 darab ér egy forintot. Ezt a pénzlábat mondhatjuk legállandóbbnak, mely végighúzódik a XV. századon és átjön a XVI-dikba.¹⁾ Ismételve előfordul ez ezentúl 1378-ban, 1384-ben, midőn

¹⁾ 1371-ben a székesfehérvári káptalan levelében: Octo florenos, quilibet llorum per 100 denarios computando. Weszerle »de Floreno« Hevenesy kéziratából. A. I. p. 242.

az új dénárak *koronás* melléknevet viselnek.¹⁾ Zsigmond trónra-léptével s azután is ez a normális dénár.

Később is, midőn változás történik, mindig a száz az alap-szám. Így a Hunyady kormányzósága alatt kelt törvény 200 dé-nárt számított egy forintra, mert az csak fele értékű volt az előb-binek. Azután 300 dénár lesz a forint s Mátyás uralkodása elején is az marad. De 1462 után ismét 100 dénár a forint. Ezen válto-zások szemmel tartását megkönnyíti az, hogy az egyidejű kútfők-ben megtaláljuk, hány dénár tesz egy forintot.

De legnagyobb könnyebbségül szolgál az, hogy nálunk a XV. században oly ritkává lesz az ezüst-márkákban való becslés, hogy már közszokásból kimentnek tarthatjuk. Csak kivételes már az oly följegyzés, hol márka-kban beszélnek. Sőt ritka a gara-sokban való számítás is. A mennyiben ilyen előfordul, egykorú más adatokból forint-értékre lehet visszavinni.

Valamivel nehezebb a bécsi adatokon eligazodni a XV. szá-zadban is. Ott aranypénzt nem vertek, s így a forint ott majd mindig idegen pénz. Ezért ott drágább az arany; de más felől a kormány mesterségesen igyekszik lenyomni az árát.

Mesterséges árszabályok által akar segíteni, a mit bajnak tart, az arany ritkább voltán. De a piacz nem tartotta magát az önkényszabta limitatiohoz. Innen az örökös hullámváz, sőt azt lehet mondani: fogalom-zavar, mi az egykorú bécsi följegyzések-ben is tapasztalható az aranypénzre nézve.

Bécsben a pénzverés nem vitte messzebb, mint a dénárak gyártásáig. Innen a bécsi súlymértéknek példátlan változásai, — példátlan azon városokéhoz képest, hol aranypénzt vertek.

Mint láttuk, 1340 tájáig 4 forint volt Bécsben is az ezüst márka; 1340-en innen tizedeken keresztül 5 forint. Már 1399-ben 6 és kétharmad forintos, s úgy maradt 1550 tájáig.

Nálunk a budai márka a XV. században is az, a mi volt a XIV-dikben. Csak a denárszám változik. Az ezüst-pénzt kevésbbé finomnak vevén, több darab ment egy forintra De mindig négy forint értékű ezüst a budai márka.

Így 1405-ben Zsigmond rendeletében az áll a dénárokról, hogy 100 azokból a márka 4-edét teszi, vagyis egy forintot.

¹⁾ . . . florenus aureus, vei pro floreno aureo 100 denarii de nova moneta, vulgo koronás dicta. U. a. Kaprinayból, M. S. B. Tom. XXVII. p. 1.

Továbbá 1444-ben Újlaky Miklós erdélyi vajda a somogy-megyei gyűlésen kelt levelében írja »egy márka, vagyis 4 forint, vagyis 400 új dénár, melyből 100 dénár ér egy forintot« stb.¹⁾

Ebből következik az is, hogy mindazon *igán számos* adat, melyben 100, később 200 s majd 300 s aztán ismét 100 dénárnak találjuk írva a forintot, egyszersmind 400, aztán 800, 1200 és ismét 400 denáros márkáról szól. A dénár változik; de a forint s a márka egyenlő marad. Sőt a dénár változása is a 100 többese.

A bécsi pénzverés a budaival nem a képpen jött kapcsolatba, a mint Zsigmond egy szerződése. tervezte. Mint láttuk, a budai 8 unciás márka úgy állott a bécsi teljes márkához, mint 6 a 10-hez. És a XV. század derekán azt találjuk, hogy a bécsi dénárok finomsága 6 lat ezüst és 10 lat nemtelen érez. ²⁾ Vajon nem egyeztetése-e ez a bécsi és budai pénzlábnak?

.5. Pénzérték.

A XIV. század közepén innen mindinkább az aranyértékben való becslés lesz uralkodóvá, a régi modor helyett, melyben ezüst pénzdarabokat a márka-súlylyal, vagy később ezüst garasokkal hasonlítottak össze.

Nem hiányzik a XV. században sem egy-egy példa a tisztán ezüstben való értékbecslésre.

Zsigmond királynak egy 1412-dik évbéli tette emlékezetes. A szepesi városokat elzálogosítja a lengyel királynak 37,000 hatvanos csomó (schock), vagyis két millió kétszáz húszezer darab cseh garasért

De megjegyzendő, hogy ez nem arra mutat, hogy Magyarországon az ily számítás-mód divatozott volna. Ez csak azt bizonyítja, hogy a lengyelek még nem jutottak volt oda, — s még azután sokáig nem — hogy aranyértékben tanuljanak számolni. A lengyel király volt a pénzadó, Zsigmond, a szorult ember, nem bánta, akár mikép számítják, csak készpénz legyen, a mit kap.

Az eset példa arra is, hogy az ezüst-érték kiszámítása, midőn nincs positiv adat az aranyhoz való viszonyra, sokszor bizonytalan.

¹⁾ Hevenesy kézirataiból Weszerle. »De Marca Budensi.«

²⁾ Dr. Schalk. Numism. Ztschfr. XII. 226. 1. A táblás számítás az 1436—1448. évszámot viseli.

Azokban az időkben Bécsben és Csehországban nem egyszer találjuk 24 garasra becsülve a forintot.

Ha azt fogadjuk el alapul, 92,500 régi forint, vagy mai aranyban 464,600 forint, bankóban pedig. 552,000 forint volna a zálogösszeg.

Egy-két hazai adat nyomán különböző eredményre jutunk.

Egy 1410-diki oklevél szerint 7 magyar dénár ér egy cseh garast. .)

Továbbá 1413-ban, tehát a szepesi városok elzálogosítása után kevéssel, 100 dénár egy magyar forint.²⁾ Sőt 1436-ban is annyi.

E szerint 14 garast kellene vennünk egy forint értéknek (a 2 dénár ráadást a dénár és garas közt elnézték).

E szerint 60 garas ért volna 4 és 2 heted forintot.

Lett volna régi forintban az összeg 158,571 fjt 14 dénár.

Mai aranypénzben, mai forintokban 800,785 forint 66 krajczár. Bankó-pénzül 951,428 fjt 51 kr.

Úgy vélem, a kérdést legbiztosabban az azon időbeli lengyel és cseh pénzekre vonatkozó részletes adatok deríthetik fel.

Azonban az ily becslés kivételes Zsigmond korában. Az arany lett nálunk a becslés alapja, hogy úgy szóljak, hazánk a *monometallismus* felé közeledett. Elannyira, hogy már mikor az effectiv aranypénz hiányzott is, forintokban történt a vásárlás, alku és szerződés. Egy forint egy jelentésű volt 100 dénárral.

Nem kerülte el ez a mi nagyérdemű numismatánk, Weszerle figyelmét, ki egy külön kézirati füzetben, melynek czíme »az eszményi forint« (de floreno ideali) állítja össze az arra vonatkozó adatokat. Némely szerződés kiköti, hogy ennyi s ennyi forint fizetendő, ebből egy rész valódi arany forintban, a másik része dénárokból álló forintban, melyeket *quadrिंगnek* neveznek, nem mintha ez az aprópénz lett volna egy-negyed dénár, hanem mivel a 100 dénár negyede a márkának.

¹⁾ Weszerle kéziratai »De Grossis.« Pray kézirataiból Töm. 53. p. 4. — »in 2000 sexagenorum grossorum, pro quolibet grosso 7 denarios novae nostrae praesentis monetae computando.« Ttt is azért történik garasokban és dénárokbán a becslés mivel egy *poseni* four van a dologban.

²⁾ Weszerle. De *floreno*. A florenczi kereskedők becslése. .

Hazai és bécsi kútfőkben — így a budai törvénykönyvben s a bécsi kamarai följegyzésekben is — említve találjuk a *vörös* forintot. Szerintem ez nem jelent egyebet, mint egyszerűen *arany* forintot, — megkülönböztetvén azon forinttól, melyet ezüst dénárokban fizettek, a mit már e szerint fehér forintnak mondhattak, bár ily elnevezést nem találunk. A felvidéki városok számadásai-ban (így Bártfán) az ezüstben fizetett arany-forintot *kamara-forintnak* is látjuk nevezve (kamer-guldeinj. Ez ellenében ott is előfordul néha a *rotli-yuldein* kifejezés.

Mihelyt az aranypénz kellően meg van határozva, meg van könnyítve az értékszámítás már a XIV. század nagyobb részének s annál inkább az azon inneni századoknak idevágó adataiból.

Bajosabb volna a kérdések megoldása, ha egy változó mennyiség helyett kettővel kell számolnunk. S úgy látszik, a két változó érték felvétele volt az elriasztó gondolat, hogy aránylag oly kevés történt régi pénzértkeink meghatározására.

És vannak külföldi adatok a XV. századból, melyek azt látszanak bizonyítani, hogy annak közbelső tizedeiben maga a magyar forint arany súlya alább szállott.

Bécsben ekkor csak 23 karátosnak számítják a forintot. — Nemcsak, hanem részleteket is találunk, igaz, homályosan előadva, — arra nézve, hogy Körmöczön mily nagy nyereszkezéssel gyártják a 23 karátos forintokat.¹⁾

A följegyzés szerzője Zsigmond és Albert királyra, mint néhaiakra hivatkozván, kétségkívül Fridrik osztrák herceg s későbbi császár alatt ír, talán akkor, midőn Körmöczön Giskra parancsolt, tehát ott kivételes volt az állapot.

Az illető kútfőnek, mely számos különböző adatok, némely fogatba nem ment pénzverést tervezetek, sőt elméleti számítások gyűjteménye, szerzője valószínűen nem volt abban a helyzetben, hogy alapos ismerete legyen a körmöczi forint készítése módjáról s általán bárminemű aranypénz gyártásáról, melyhez Ausztriában nem értettek.

Magában hazánkban is nagy titkot csináltak az aranypénz gyártásából s különösen a finomság elkészítéséből, melybe a

¹⁾ Chmel, Österr. Geschichtsforscher I. 441. Közülte. Karaján.— A szavak idézését mellőzöm, miután azokat még senki sem tudta értelmezni. Az kitűnik, hogy 23 karátosnak veszi az író a magyar forintot.

pénzverőház hivatalnokai közül is csak egy-kettő volt beavatva, mint Debreczeny László *aranyfinomító* könyve bizonyítja.

Nem valószínű az, hogy a magyar kincstárnak egy márka aranyon, vagyis 48, sőt 72 darabon is 3 és fél forint, s esetleg 7 forint haszna lett **volna**, mint a kútfő kiokoskodja.

Föl lehet tennünk, hogy a mit **ir, az** saját combinációja kétes források nyomán. Vagy ha tényeken épül az állítás, ideiglenes s kivételes eljárásra vonatkozik.

A bécsi kamara más egykorú jegyzetei is 23 karátosnak mondják a forintot. De itt már nem nevezvén meg, minő forintról van szó, föltehető, hogy a rajnai forintról, mely tényleg rosszabb volt akkor a 23 karátosnál, de a rajnai fejedelmek 1386-diki szerződése értelmében, törvény szerint annyinak kellett lenni.

Lehetséges az is, hogy a bécsi kamara az ott a XV. század közepén forgalomban volt forintoknak átlagát határozta meg 23 karátban, — annyival inkább, mivel Bécsben nem volt szokásban az aranynek a karát törtjeiig menő meghatározása. A bécsi kamarai följegyzések részletesen szólnak az arany-márka karátjairól, de az egész terjedelmes könyvben egyszer sincs nemhogy negyed, de fél karát sem említve.

Azonban lássuk, hogy az állítólagos 23 karátos forintot mi-kép becstük épen az osztrák kamaránál.

Számos adat maradt fenn ott ezen időből az arany és ezüst közötti értékarányra.

A bécsi kamara az ezüstpénz kibocsátási értékét az aranyhoz képest úgy szabta meg mindig, hogy egy arany-forint 2.25 lat finom ezüstnek feleljen meg. Tehát 10 bécsi lat finom ezüst ért 4 forintot.

Ha ezt az arányt vesszük, a vert aranypénz finom aranya úgy állott a vert ezüstpénz finom ezüstjéhez, mint 1 a ű.25-höz. Mert sokszor van ismételve, hogy egy forint finom súlya egy ötöd bécsi lat, vagyis 0.2 lat. Tehát az arány 02: 2.25.

Azonban leszállítván a bécsi ezüst finomságot a valódira, egy forintért csak 2.1093 5 lat, vagyis 2 egész és 7 hatvannegyed lat finom ezüstöt adott a bécsi kamara. Így az arany az ezüsthöz úgy áll, mint 1 a 10 egész és 35 hatvannegyedhez (10 547). Elég jó ár azon időkben is az ezüstért, midőn Németországban 1: 11 körül járt az arány.

A fentebbi árszabás nem ideiglenes, hanem 1399-től kezdve a XV. század közepéig normális volt Bécsben. ¹⁾

Azonban mikor a bécsi kamara fizeti forinttal az ezüstöt, akkor ezt 2.56 lat ezüstnek számítja. Ez is állandó, s mikor ritka esetben eltérés történik tőle, fölmege a szám 2.625-ig is. ²⁾

Ha már a forint 0.2 bécsi lat, az arany az ezüsthöz, 2 56-ot véve normális számnak, úgy áll, mint 1:12.8.

Ez pedig 6 és kétharmad százalékkal nagyobb az 1: 12-nél.

Most már — a bécsi értelemben vett finomságnál maradva — egyik kamarai becslés 1: 11.25, s a másik 1:12.8. Ha a kétféle becslésnek, a 2.25 és 2.56 latosnak átlagát vesszük, kijön 2 405 lat. Kerekszámban vehetjük 2.4-nek.

És ez jön ki, ha a 2.56 lat bécsi értelemben vett finomságot 15 tizenhatodára szállítjuk le. Kijön teljes pontossággal 2 4 lat.

Már pedig az arany-súly 0.2 lat, úgy áll a 2.4 lat finom ezüst súlyhoz, mint 1:12.

E szerint Bécsben, mikor a kamara forinttal fizetett, tökéletesen úgy becsülte a forintot, mint a magyar kamara szokta, s a forint semmivel sem volt rosszabb értékű Bécsben, mint Budán volt a XIV. század s aztán a XV. század első felében. Egyszermind világos az is, hogy sem a forint, sem az ezüsthöz való aránya lényegesen nem változott. Mert Budán mindig ugyanazon 4 forintot adják ugyanazon márka ezüstért.

Ha Bécsben a XV. század közepén a magyar forintot becsítették a fentebbi módon, kétségkívül úgy találták, hogy a kisebb-nagyobb mértékben kopott példányok nyers súlyának átlaga 3.54 gramm, — vagy pontosabban 3 5413 gramm. — Ezt a bécsi kamara modorában 23 karátos finomságának véve, a finom súly 3.3937 gramm. Most már ha ennek bécsi módon 16 tizenötödét vesszük, kijön 3.62 gramm. A becslés az, a mi a XIV. században volt. Így Bécsben a mit nyertek a réven, elvesztették a vámon. Oly kedvelt volt ott az aranypénz, hogy agiója nemcsak a kará-

¹⁾ Chmel, i. h. 434. lap. Érdekes ott a XV. századbeli, nem tudjuk, mely évi följegyzés, melyből látjuk, hogy már a dénárok finomságában a legfelső fok az, ha csak 8 lat finom ezüst van a 16 lat dénárban. Rendessé az vált a század közepe felé, hogy csak 6 lat ezüst volt s 10 lat nemtelen érez. De minden vegyületarányhoz hozzá van téve, hogy 225 lat finom ezüst egy forint.

²⁾ Dr. Schalk. Numism, Ztschr. XII. 210. I.

tokban való alacsony becslést, hanem a kopás miatti veszteséget is kipótolta.

A 16 tizenötöd rászámítás pedig szabály volt Bécsben s nem kivétel.

A XV. században mindig 6 és egy negyed forintot fizet a kamara egy finom márka ezüstért. — Ha ezt 12-szerezzük, kijön 75 forint súly egy bécsi arany-márkára. De minthogy az ottani kamarai följegyzések gyakran ismétlik, hogy 5 forint súly egy bécsi lat, s az is meg van mondva, hogy 16 lat a márka, $5 \times 16 = 80$ forint súlynak kellene kijönie egy márkára. Már pedig 80 úgy áll a 75-höz, mint 16 a 15-höz.

A vert aranyból 75 forint súly annyit ér, mint 80 forint súly értékű ezüst.

Azonban a döntő érv az, hogy Bécsben ugyanaz volt az arany és ezüst közti arány, a mi Budán régen volt.

Világos a bécsi XV. századbéli és a budai márka közti viszony. Az 3: 5 vagy 6:10. A budai 8 unciás arany-márkából 48, a bécsiből 80 darab telt ki. A budai 8 unciás márka 170.16 gramm lévén, a bécsi 283.60 gramm, a XV. században.

Egy bécsi kamarai följegyzés ennek is ellene látszik mondani. Szól az oly documentumról, mely nevezetessé válik, ha foganata lesz vala: Zsigmond király és veje Albert osztrák herceg pénzügyi egyezményre lépnek a dénárok egyeztetése kedvéért a két államban. (Az évszám hiányzik ezen kivonatos közlésben is). Abban többek közt az mondatik, hogy a budai márka úgy álljon a bécsihez, mint 7 a 8-hoz. Ez más szókkal úgy van kifejezve, hogy míg 400 dénár súly tesz egy bécsi márkát, 350 tegyen egy budait.) Tehát a budai a bécsinek *pagamentumos* márkája lett volna. E szerint 70 arany-súly lett volna a budai márka, súlyban kifejezve 248.15 gramm.

Ez pedig nem egyéb, mint az a troyi márka, mely az Árpád-ház idejében volt szokásos; de a melyről tudjuk azt is, hogy nem a budai márka volt.

Kútfőnk nem az eredeti szöveget közölvén, a magyar király által a bécsivel egyeztetett régi márkát budainak vélte, a mint-

1) Item fur ain niarkch *offner* gewicht 350 pfenning, docli also das derselben phennig auch alvæg geen 25 auf ain lot wiennn. gebicht. Chmel. Österr. Gesch. forsch. I. 445. 1.

hogy ennél nagyobb tévedései is lehettek a bécsi kamara idézett följegyzéseinek a magyar pénzverés dolgában.

Hogy Bécsben a pénzzé vert aranyat egy tizenötödével többre becsülték nominális értékénél, arra a fentebbin kívül van más kétségtelen bizonyosság is az ottani kamarai följegyzésekben.

A veretlen *aranyat*, ha az 24 karátos, tehát egészen finom arany, csak 75 forinttal fizeti a bécsi kamara: 16 lat finom arany helyett csak 15 lat vert aranyat adott. .)

Az arany-iimitatióban, mely itt részletekbe megy, feltűnő először is az, hogy csupán *egész* karátokban történik a bécsi kamara becslése. Tehát nagyból. Feltűnik továbbá egy hely, mely azt mondja, hogy míg Bécsben 75 arany-forintot fizetnek egy márka veretlen aranyért, Velenczében 78 forintot adnak ugyanazért. E szerint Velenczében mintegy harmadfél százalékra volt becsülve az arany pénzverés! költség és kamara haszna. Bécsben a 6 és kétharmad-százalékban alkalmasint 4 százalék pénzváltási agio van beszámítva.

A finomsági próba egészen nagyból történt. Mindaz a forint, mely 23 karainál rosszabb nem volt, egyenlően 23 karátos számban ment, — valamint a bécsi ezüst is a közforgalomban finom volt, ha 15 próbáson alul nem szállott.

Magyarországon a veretlen arany beváltásánál a becslés tovább ment: számította a fél karátokat, mint Debreczeny László aranyfinomító könyve a XVI. századból bizonyítja. Valószínű, hogy a pénzváltó bankárok, kiknek fő székhelye Buda volt, lementek a karát negyedéig.

Legalább Olaszországban, a hová való a budai pénzváltók egy része volt, az érték becslése a negyed karátig volt szokásban.

Érdekes, hogy ugyanazon időből, melyben a bécsi kamara kerek 23 karátnak hirdeti a forintot, 1440 körül egy velencei - - negyed karátig határozza meg az ő idejebeli magyar forint értékét. Ha az osztrák becslés ugyanaz volna, a mi a vele egykorú velencei, el kellene fogadnunk, hogy csakugyan 1440 körül silányabb magyar forintokat vertek, mint azelőtt vagy azután. De a két adat ellenkezése vagy egyikét, vagy mindkettejét kerülő magyarázatra szorultnak, s nem szószerinti értelemben veendő-

¹⁾ Es ist zu wissn: wen das golt 24 karat an dem Strich (próbakörön) inhalt, só ist ain marck des selbn golds zu wienn in der earner werd 75 guld. — Chmel, Üst. Geschichtsforsch. I. 436. I.

nek bizonyítja. Avelencei író egy-negyed karáttal, tehát 3 karát gránnal jobbnak tünteti fel a magyar forintot, mint a bécsi följegyzések. Ez az író Uzzano. Szerinte a magyar aranyok 23 és *egynegyed* karátosok, három dénárral rosszabbak a (teljes súlyú) forintnál.¹⁾

Tehát Uzzano szavai is azt sejtetnék, hogy Zsigmond király halála után vagy tán még alatta rosszabb forintokat kezdtek verni, mint a minők rendesen voltak, s a minőknek a leghitelesebb documentumok, magok a fenmaradt darabok eddigi próbája mutatja.

De Uzzano állítása meglehet nem ellenkezik az eddig ismert tényekkel. O itt nem a valódi súlyról, hanem a pénzértékről szól.

Florenczi szokás szerint a karát nem jelentett finomsági fokot, — mert a forint ott finom arany volt; hanem kifejezte azt: mennyi hiányzik a finom súlyból, a teljes 72 grános súlyhoz képest.

Velenczében is ez volt a szokás, s rendesen nem is mondták, hány karát egy idegen arany, hanem mennyivel rosszabb (peggio) a teljes súlynál. — Uzzano ezen szólás-formával is kifejezi: mi a velencei becslés a magyar forintra nézve.

Tudjuk, hogy olasz becslés szerint a 3.545 finom súlyú magyar forint 23 és fél karát súly. Most már a kopás miatt, ha egy negyed karátnak csak harmadát vesztette is a forint, (pl. 23 karát és 6 grán helyett 23 és 5 grán lett) az olasz becslés szerint 23 és egynegyed karátos (23 és 3 grán) gyanánt váltották és fizették.

Az arany-súly szerinte csak 3 507 volna (3545 helyett) a magyar forintban. De a magyar forint nyers súlya az ő becslési modorában 3.5562 gramm.²⁾ A forint nyers súlya azon időben 3595 gramm lévén, a különbség 00388 gramm, — vagy 9 évi mai kopásnak felel meg. De az átlag mégis nagyobbak van véve,

¹⁾ Schalk, Num. Ztschr. XII. 195. 1. idézi: sFiorini di mannaia e scudi sono di carati 23 e un quarto, sono peggio denari 3 a *fiorino Vuno* per oro.« Mannaia=szerkerce, melylyel Sz.-László van ábrázolva. Nagy-Lajos uralkodása végétől Mátyásig, sőt későbbi időkben is Sz.-László képe állott az aranypénzen egyik felől. A másik lapon a pajzs (scudol az illető király címerével. Tehát Uzzano itt a maga korabeli pénzről szól.

¹⁾ Véve a teljes súlyt $3\frac{1}{2}$ grammnak, s a finomságot olasz becslés szerint 23-5 karátnak, ez a számítás adja a nyers súlyt: $\frac{3\frac{1}{2} \times 23 \cdot 25}{24} = 3.5068$ gramm. Ebből a valódi arányban $\frac{3.5068}{23 \cdot 600}$ kiszámítva a nyers súlyt, kijön $3 \cdot 5562$ gramm.

mint a minőt múzeumaink fenmaradt példányai mutatnak, mely, mint láttuk, 3.54.

Ez s az ehhez hasonló kérdések eldöntése csak az aranyforint súlyának és finomságnak azon időbeli részletes, valamint az illető piaczkok szokásainak világosabb ismerete által lesz eldönthető. — Az eddigi mérések arra mutatnak, hogy a magyar forint nem változott a XV. században sem. A becslések különbsége vagy a piaczi árfolyam különbségéből, vagy csakugyan a magyar pénzverés némely ideiglenes elhanyagolásából származhatik. A színvonal megmaradása mellett tanúskodik, hogy a magyar forintot a XV. században is egyenlő értékűnek becsülték a velencei aranynyal.

Egy másik nevezetes piac, a nürnbergi, a magyar forintot a XV. században ugyanannyira becsülte, mint a XIV-dikben. ¹⁾

Ezen példák meggyőznek arról is, hogy a kétséges és homályos pontokat ezen még nagyon fiatal tudományszakban nem annyira az e szakban csaknem mindig zavaros írott emlékek, mint a fenmaradt forint-darabok pontos mérlegelése és meghatározása képes eloszlatni. Ezek az alapvető documentumok. Ezek fognak értelmet és magyarázatot szolgáltatni nem egy fontos adatnak, mely a régi iratokban megfejthetlen *rebus* volt eddig. Példa rá a bécsi kamarai följegyzések gyűjteménye, melynek legfontosabb részeit senki sem bírta még megfejteni, s ellenmondásait kiegyeztetni.

Zavarólag hatott a pénzbecslésre a kormányok vagy más hatóságok önkénye is. Mint minden piaczi árucikknek, úgy az aranynak vagy ezüstnek is árát akarták szabni. A piac a valódi arányhoz igyekezett tartani magát s ebből gyakran ujjhuzás támadt a hivatalos és nem hivatalos árak közt.

Epen a XV. század középtizedeiből maradt fenn ennek egy érdekes példája Bécsben, Fridrik idejéből, ki erőszakosan igyekezett rász pénzeinek érvényt szerezni, s azok rovására az aranyárfolyamát csökkenteni.

1449-ben oly dénárokat bocsátnak ki Bécsben, melyekből 210 darabnak kellett érnie egy arany forintot. De ugyanazon évben a legtöbb esetben 222—225 dénáron kél a forint, tehát vagy 7 százalékkal a hivatalos árfolyamon felül.

¹⁾ Hegel, Chroniken etc. I. A 254. lap tabellája, mely egykorú becslések nyomán kelt.

Körülbelül ez maradt a viszony 1457-ig. Akkor már 240—250 dénaron kél az arany. 1458-ban fölemelkedik az értéke 280—290-ig. 1459-ben egy devalvatio-szerű ezüstpénz-csökkenés áll be. Abban az évben 300, 360, 420, 480, 540, sőt 600 dénárig rúg fel a forint árfolyama Bécsben.*)

Az 1460-dik évben Bécsben új pénzt vertek. Meg volt parancsolva, hogy egy magyar arany-forint 6 schillingen, azaz 180 új dénaron keljen. A városi tanács erre alapított egy általános piaczi árszabást. De már négy hét múlva a forintot 7 schillingen vették. Ekkor újonnan kidobolták, hogy senki se adjon többet 6 sch.-nél egy forintért, különben személyében és vagyonában lakói.

A rendeletnek engedelmességek is két hétig. De tovább ki nem állotta a forint. Ismét 7 schillingre rúgott fel, s minden czikk ára ahhoz képest emelkedett. Azután a forint árfolyama 9 schillingre (270 dénár) hágott, sőt 9 schillingre és 10 dénára (280 den.), a mi pedig már több értékű volt a forintnál.²⁾ Fridriknek saját osztrák alattvalói, nem igen megtisztelő néven, *Schinderlingeknek* nevezték el pénzeit.

A pénzügyekben, úgy látszik, állandó volt a háború közte és alattvalói közt. Az ezüst pénzértéknek monstrosus ingadozásai számokban jelzik egyszer a kormány, másszor a pénzpiac győzelmeit.

Azt gondolom, ez a dénár-harcz is, melyet egy uzsorás jellemű uralkodó folytat alattvalóival, nagy mértékben megkönnyítette az utat az ellentétes jellemű magyar királynak Ausztriába és Bécsbe. Az arany karátjainak becslése is Fridrik kamarája által egy forrásból eredhetett a dénárok silányságával. Érdekes volna tudnunk, hogy vajjon Mátyás alatt is 23 karátosnak becsülték-e Ausztriában a forintot!

A fentebbi két külföldi példa azt mutatja, hogy az arany pénz árfolyamát *karátokian* fejezték ki. Egy átlag volt ez részint a kopás betudásával, részint, mint Bécsben, a különböző vegyületű, mind idegen arany értékének oly meghatározására, mely rendszeren a csupán ezüst pénzt verető bécsi kamara előnyére volt szolgáló.

Hogy a karát Bécsben az árfolyamot jelölte, arról maga a

¹⁾ Schalknak a hiteles okmányokból nagy gonddal összeállított tabellái. Numism. Zeitschr. XII. 238. és köv. lapok.

²⁾ Idézi Schalk, Num, Zt, XII. 126.

XV. századbeli pénzverési könyv (bár, mint rendszeren, igen eseten fogalmazással) közvetlenül is ujjmutatást tartalmaz. *)

Azonban a 23 karátos meghatározás a bécsi kamaránál állandónak látszik a XIV. század első felében. De szintén állandó az, hogy 6 és kétharmadrész százalékkal jobban fizetik a forintot arany tartalmánál, miből 4 százalékot pénzváltási agióra kell számítanunk.

A pénzváltás díja az értékszámításnál elesett hazánkban, midőn a számítás bár aranyszámra történt, de a valóságos fizetés ezüstpénzben.

Ellenben ha aranyát készpénzben kellett fizetni, az aranyak Budán is megvolt az agiója. A Budán megtelepedett florenczi vagy lombard pénzváltó rendszeren 4 százalékot vett pénzváltásért; de mikor nagy volt az aranypénz-kereslet, 8 százalékgig fölment az arany agiója, mint a XV. század végéről és XVI. elejéről fenmaradt adatok bizonyítják.²⁾

1503-ban Egerben arany-pénzváltás fejében egyszer 4, más-szor 5 százalékot adnak.

Ugyanazon évben 2000 forintot váltanak föl, 8 dénárt fizetve egy aranyért; más ízben ismét 4, s még más ízben 6 százalék a váltás díja. Ellenben az Olaszországba expediálásnak díjául, kétségkívül az akkor már szokásos váltókban, a Fuggerek budai bankháza csak 3 százalékot számít.

Mindemellett világos, hogy némely arany-szállitmány, míg Olaszországba érkezett, 9, 10, 11 százalékkal lett drágább, mint a mire a magyar kamara becsülte. Találunk 7, találunk 5 százalékos váltási díjat mind 1503-ban. De az 5 százalékosra megjegyzi egyszer, hogy kopott arányok.⁴⁾

¹⁾... In dem landt ze Osterich darumb ze mercken, wan man muss den silberkauf an der marék silber nach dem gulden kaufn. Ist der kauff des silbers hocher, so muss aucli das gold hocher sein an den grattn wenn ze drey und zwainczig gratr. (Chmel. Österr. Gesch. forsch. I. 441. 1.)

Magyarul: (A fentebbieket) azért kell Austriában megjegyezni, mivel a márkaszámra való ezüst-vásárlás arany-forint számra történik. Ha az ezüst ára emelkedik, emelkednie kell az aranyénak is karátokban huszonhárom karáton felül.

²⁾ A Hippolit Codex több helye. Hippolit érsek részére sok aranyat kellett Olaszországba küldeni.

³⁾ U. a. Említve van *Vason* vagy *Vasonc* Budán lakó florenczi bankár, kinél aranyat váltanak. Más alkalommal: »Emi a Francisco *Cotta* flor. Hung. 259 cum denariis 7 Ve. Item ab ipso flor, hungaricales et italos 19 (et erant non de justo pondere) pro den. 5.«

Megjegyezve találjuk ezen évhez azt is, hogy akkor az aranyagiojafölment amiatt, hogy a pápa legátusának cselédsége sok aranyat vásárolt össze.^{*)}

Ezen adatok magokban is két kifogást tesznek maguk ellen. Egyik világosan ki van mondva: az, hogy az 1503-dik évben rendkívüli arany-vásárlók jelentek meg a magyar piacon, mi miatt a bankárok kifogytak készleteikből. Ezért a 6, 7, 8 százalékos agiót nem, hanem a minimumot vehetjük rendesnek, a 4 százalékot.

Másik kifogás az, hogy ez az agio nem számítható be az értékbecslésbe, midőn nem arról van szó, hogy az akkori nemes-ércz üzlet árait határozzuk meg, — a rendes, kisebb fizetések dénárookban és garasokban történvén.

Ennél fogva, ha a régi forint aranytartalmához kell számítanunk a pénzverés! díjt és kamarai nyereséget, a váltási díj oly járulék, mely a közönséges áruczikkék s kivált a belföldiek értékének meghatározására nem folyt be.

Ott, a hol rendesen és becsülettel verték az aranypénzt, mint hazánkban, azt hiszem, oly állapot, mint Bécsben Fridrik alatt, be nem következett. Volt egy meg nem ingatható zsinórmértéke akármi silány ezüst pénznek is. Az, hogy Hunyady kormányzósága alatt 200 dénár s azután 300 dénár lett egy forint, csak a számítás modorán változtatott. Sőt ha, mint Zsigmond alatt vannak jelei, ezektől is eltérő ezüst pénz volt forgalomban, azon könnyen eligazodhattak az egykorúak, mint eligazodhatunk ma-gunk, az aranyértékre vive vissza az ezüst pénzét.

A számítás 1370-től 1440-ig, s aztán 1462-től a század hátra-levő felében rendesen 100 dénárjával történt egy forintra. — Mint-hogy az arany forintot mai aranypénzül 5 forint 5 krajczárnak s bankóul 6 forintnak vehetjük, a dénár kerekszámában 5 krajczár, ha mai aranyértékben és 6 krajczár, ha mai papiros-értékben vesszük.

Ezt vehetjük hazánkban szabálynak a nevezett korszak pénz-értékére nézve.

¹⁾ Miután az van mondva, hogy 77 aranyat 6·16 aranyért váltottak he, ezt a rosszul fogalmazott, de érthető »Nbíci«-t olvassuk: »aurum non reperitur, quia familiaris legati pasuerunt (causaverunt) istam karistiam e(t) sic sunt ita cari.« Kénytelen volt a megbízott a rendes bankárok helyett a zsidóknál venni ily magas ágon az aranyat.

6. Régi árak.

Nem elég tudnunk, hogy a régi pénznemek mennyi aranyértékre vihetők vissza. Kérdés az is, hogy régen ugyanazon súlyú aranyon mennyivel több élelmi és más, a régi kényelmi szokásokhoz tartozott árucikket lehetett vásárolni a boltokban, sokadalmon, mézsárszéken és a piacon.

A fő élelmi cikk a búza volt Magyarországon, mint ma, is, s mint volt a hajdani római népnél s mai angol nemzetnél.

Némi ostentatiója volt a magyar búza bőségének III. Béla azon tette, hogy Esztergomban a kereszties vitézeknek tele ház számára ajándékozta a lisztet, melyben egy-két mohó közbajnok megfuladott.

Takarmányul őseinknél alighanem az árpa szerepelt első sorban. A búza és árpa nevét keletről hozta a magyar, a *rozs* szó német és szláv kölcsönzés; a *zab* és *abrak* egészen szláv. ¹⁾ A rozsot még az 1427-diki törvény is takarmánynak mutatja, egy ára van az árpáéval és zabával.

Budán is, úgy látszik, a XIV. és XV. században fehér buza-kenyérrel élt a vagyonos s fekete buza-kenyérrel a szegény néposztály.

Az volt a különbség az ország fővárosa s a vidék közt, hogy az készpénzen vásárolta összes kenyérszükségletét, — míg a vidéken igen kevés ember volt, ki ne a maga természetete gabonából látta volna el családját. Buda külső birtoka igen túlnyomóan szőlőkben állott. Ezekről számos oklevél szól, míg szántóföldről mint polgárok birtokáról nagyon kevés az adat. Így Buda nemcsak mint egyik fő pénzverő hely, hanem mint fogyasztó is kincsbánya volt — kicsiben az országra nézve. A polgárok a piacon vagy a *zsemléséknél* vették a kenyeret már a XIV. században,, a mi az ország kevés más helyén lehetett szokásban.²⁾ De a kevés

¹⁾ A rómaiak főtápláléka is a búza volt, bár ismerték az éjszaki népek *rozsát* is. A latin nyelvekben azonban nem a germán *roggen* (szláv rezs), hanem külön szó jelölte. Latin *segala*, olasz *secale*, francia *seigle*, középkori latin *siligo*, mint hazai emlékeink is írják. De a rómaiak abrakul használták a rozsot, s Plinius (H. N. XVIII. 1 6.) a leghitványabb (deterrimum) gabbanemnek mondja. A rómaiak az árpát (hordeum) és avenát (haber) gyomnak tekintették, — a germánok élelmül használták.

²⁾ 1487. sept. 18. az érsek Budáról vitet zsemlyéseket Esztergomba (Hyppolit cod.) Másutt: unó pistore *zsemellyés*. Tehát a *pék* régi neve *zsemlyéi*. Ez a szó is, mint sok más régi magyar szó és szokás, Erdélyben maradt fenn.

számú s aránylag nem nagy népességű kenyérvásárló helyek mellett a gabonának alig volt ára. Érsekek és püspökök gabona-tizedeiket nem is mérő vagy köből számra, hanem mint a szénát vagy szalmát, kalongya vagyis kereszt számra adták el, néha még asztag számra is. Jó évben nem is akadt rá vevő. .)

Ez a körülmény megnehezíti nálunk a gabona árak történetének összeállítását. — Jó, sőt közepes termésű években magok a hazai városok is bővelkedtek az olcsó gabonában. Így Bártfa, mely pedig nem a földművelésből volt vagyonos, tisztviselőinek és szolgálóinak a XV. században a készpénz fizetés mellett bizonyos számú köből búzát szolgáltatott ki, melynek a legrészletesebb számadások sem teszik ki rendesen az árát, mintha az szót sem érdemelne.

Budán az 1526 előtti városi levéltár majdnem teljes elpusztulásából különös véletlen mentett meg egy részletes árszabást a kenyér és búza árára nézve. A budai tanács 1453-ban a *zsemlesek* árszabására nézve rendelkezik. A rendeletét egész terjedelmében s fordításban is ideiglatom.

»Item 1453 jár seind pey ain ander gebessen richter, rat vnd die pöcken, und da ain trechtig gemacht, wie da her nach geschriben stett.

»Item so ain *ijerlatt* waiczen wiert verkawft p. fi. 6, só kwmp van dem selbing gerlat 4 *wecht* semell mell, daraws wiert 1500 semell, der jede soil wegen 10 vnczen, ist 20 lat, vnd der semell soil albeg aine gében werden p. 1 d. vnd die zeit hat goltén 300 d. 1 fi. vnd 1 *wecht* mell hat gebegen 2 ct. 36 pf.

Ennek magyar fordítása:

»Az 1453-dik évben együtt lévén a bíró, a tanács és *zsemlesek*, ezt határozták:

»Egy garléta búzából, melynek ára 6 forint, kitelik 4 *wecht* *zsemleliszt*, s abból 1500 darab *zsemle*. Darabja nyomjon 10 unciát, azaz 20 latot, ára pedig 1 dénár, melyből ez idő szerint 300 tesz egy forintot. Egy *wecht* liszt nyom 2 mázsát 36 fontot.

¹⁾ *Acervus* fordul elő az 1508-diki számadásokban (Itipp. Cod. 5. 6.) A *capeciát*, mi leggyakrabban fordul elő, s mi szerintem a *kepevel egy*, annyival inkább *kelesztnek* tartom, mert kereszt számra történt a papi tized kiszolgáltatása. 1505-ben az egri püspök zempléni gabona-tizedeinek eladásáról olvasom: sCapecias II pro Horeno, quia anno isto in tali loco fuerant *nullius valorise* (U. a.) De 1503-ban Zemplénben negyedfél *capecia* egy forinton kel. Más járásban 5 egy forint, (u. a.) Borsodban 6 és *több*, másutt 7 egy frt ugyancsak 1503-ban.

«Item, vnel pleibt 3 wecht prat mell, aus dem werden 660 prat, vnd jeez (jeds) soil habén 20 vnezen, ist 40 lat, wol gepachen, vnd t prat p. 1 d. auch wie oben 300 d. p. 1 fl.

»Item 3 wecht kleiben.pleiben in, vnd der gries, vnd was se semell mell zu ainezigen hin gébén, vmb 3 gelt mer dans wert wer, noch pleibt in an pratt vnd semell vberschws d. 360.

altom daz soil also verstanden werden, nach dem vnd es pas ergibt, so es gemallen wiert, das pedewt den gries. (Budai törv. k. 263. lap1)

»Kenyérlisztül marad 3 wecht. Ebből 660 kenyér telik ki, darabja 20 unciát vagyis 40 latot nyomjon, s jól legyen sütvé. Egy kenyér ára 1 dénár, melyből mint mondva volt, 300 ér egy forintot.

»Még marad nekik 3 wecht korpa, és dara. Ezenkívül (haszon) a mi zsemlelisztet a (zsemlesek) kicsiben adnak el, (még pedig) háromszorta drágábban az értékénél, — (holott) csak a zsemleléből és kenyérből 360 dénár (1 frt és egy ötöd) hasznuk van nekik.

»Még kell jegyezni, hogy a dara (mennyeség) fejezi ki azt, a mivel a megőröltt búza többet ad ki a megőrletlen búzánál.»

(Utóbbi pont a szövegben homályos; — de úgy vélem, for di tásom szerint értelmezendő.)

Vegyük először a zsemlyére vonatkozó tételt. — Az van mondva, hogy a zsemlyének 20 latosnak kell lennie. Egy budai lat 10635 gramm. Ez 170·16-nak tizenhatoda, következőleg a márkánál kétszerié nagyobb budai fontnak a 34032 grammnak 32-ed része.

Így egy 20 latos zsemlye 2137 mai gramm.

Egy régi forint mai közkeletű pénzben 600 krajczár, és egy régi dénár 6 krajczár volt, mikor 100 dénár ment egy forintra. De 1453-ban, s azon egész évtizedben is 300 dénár tett egy forintot. E szerint az akkori dénár épen 2 mai krajczár. Ennyi volt az ára 2137 gramm zsemlyének. Így egy kilogramm súlyú zsemlye ért 47 dénárt vagyis 9 egész és kétötöd mai krajczárt (9.4 kr.).

Ma, 1883-ban a budapesti piac hivatalos bejegyzései szerint egy kiló közönséges zsemlye ára 24 krajczár. E szerint a mai ár valamivel több két és fél annyinál, mint az 1453-diki volt.

Mint a Hunyady korabeli fentebbi bejegyzés mutatja, a kenyér félannyi árú volt, mint a zsemlye. Mert egy dénárért 40 lat, vagyis 20 uncia kenyeret adtak. E szerint egy kilogramm kenyér 47 mai krajczár volt. Mai bejegyzések szerint Budapesten a

fekete buzakenyér ára 13 krajczár. Ez két és háromnegyedszerte több, mint ezelőtt négyszáz harmincz évvel volt.

Azonban megjegyzendő, hogy a XV. században a sütők csak kétféle süteményt készítettek lisztjökből: zsemlyét és kenyeret. Ma a búzalisztból kétféle zsemlyét, s kétféle kenyeret: fehéret és feketét találunk a piacon. Így összehasonlításunk akkor lesz megközelítőbb, ha a középárakat vesszük.

A régi zsemlye kilogrammja 9.4 és a kenyéré 47 krajczár lévén, a lisztből készült sütemények kilójának átlagos ára 7 05 krajczár.

A mai zsemlyék kilóját 24, a fehér kenyéré 16, a feketéét 13 krajczáron találjuk jegyezve. Egy kiló átlaga $17\frac{5}{8}$ krajczár. így a régi árt összehasonlítva a mostanival, kevés az eltérés a *harmadfél szerte* nagyobb ártól, úgy hogy épen annyinak vehetjük.

Egy adat magában, különösen oly ingadozó téren, minők a gabona- és kenyér-árak, nem elég arra, hogy belőle messzre menő következtetéseket vonjunk. De az adatok nem mind egyenlő rangúak. Némelyik egyedül fölér egy egész csoport mással. Kútfőnk a búza árára nézve, szerintem, sok adatnak eredményét, sok tételnek középszámát adja. Nem is áll ez az *átlag* sem elszigetelten. Az 1453-ról közlött ár nagyjából rendesnek mutatkozik. Mert 1453-ban az van mondva, hogy 6 forint egy garléta, vagyis székér búza ára. Egy más, ettől távolabb eső évre is azt találjuk följegyezve, még pedig azzal megtoldva, hogy ez a rendes ár. Találjuk pedig oly évekről, midőn még nem volt 300 dénár a forint, de 200 sem, hanem csak 100. Így Zsigmond korában írták az adatot, tehát 1438-on túl.

Kútfőnk azt állítja, hogy 6, legfeljebb 7 akkori forinton vásárolható rendesen a jó és szép búza köble, egy forintra száz dénárt számítva. *)

A búza árának egyenlő volta mellett feltehető a kenyér árának is, legalább nagyjából, egyenlő volta.

S csakugyan, mint látni fogjuk, a kenyér Budán 1438 előtt nem volt sem olcsóbb, sem drágább, rendesen, mint 1453-ban.

Az 1453-diki budai zsemlye 200 grammnál nagyobb súlyú lévén, jókora terjedelmű volt, s ma inkább *czipó* nevet érdemelne.

1) A budai törv. könyv 145. szakasza: »So man . . . guetes schönes waitzen ein gerla . . . *gemeiniglich* kauffen mag pey 6 centen, oder auf das höchst um 7 centen pfennigé, und derselben pfennig allzeit liundert einen gulden im gold gleich gehn.« sat.

Mint láttuk, a mai zsemlye — együtt véve az úgynevezett császár cs vizes zsemlyét, 24 krajczár leven egy kilogramm, 12 darab nyomott ennyit De 1453-ban egy kilogrammot mintegy 47 darab zsemlye tett ki.

Nemcsak a búza olcsóbb volta okozta a legkisebb kenyérnek ily aránylagos nagyságát, hanem az is, hogy az akkori legkisebb apró pénz, a dénár lévén, kisebb kenyérdarabok megvételére nem létezett megfelelő pénzdarab.

Láttuk pedig, hogy 1453-ban a dénár jóval kisebb volt, mint Zsigmond idejében és azelőtt. Háromszorta lett kisebbé. Az egykorúak ezt visszaesésnek nevezték s újkori írók is utána mondogatják a pénzromlás miatti panaszokat a régieknek. De szerintem nem mindig alaposan. A kormányok akkor hibáztak, midőn a közönség megkárosításával régi pénzeiket csak ezüst-érték szerint váltották be, míg új pénzeiket névleges értékben fogadtatták el. — De átalán véve az a tendentia, hogy a dénárok a XIV. századon kezdve folyton kisebb belbecsűek, az emberiség e téren való haladásának tekinthető, — haladás volt a *váltó-pénz* felé, mi nélkül már a mai társadalom el nem tudna lenni.

Midőn Hunyady János kormányzósága alatt törvénybe iktatják nemcsak azt, hogy az ezüst-pénzt úgy kell verni, hogy 200 dénár érjen egy forintot, hanem azt is, hogy ez örök időkre változatlan maradjon, — bizonyára a korábinál apróbb pénz célszerűségét tartotta szem előtt ama nagy emberünk törvényhozása. Mert magától volt érthető, hogy fél-denárok is veretvén, a kisebb pénz az egész kicsiben való kereskedés javára válik, mindenki, de különösen a szegények érdekében. — Hogy még Hunyady János éltében 300 dénár ment egy forintra, mint 1453-ban is látjuk, az szerintem nem az 1447-diki törvény szelleme ellen volt, hanem újabb haladás azon irányban.

Azonban az aprópénz kisebbé tétele nagy baj lesz vala; mert a kezelhetlenségig kis darabok állanak elő, ha az ezüsthöz túlnyomó részben nem vegyítik a rezet. E szerint tehát *nemcsak* a kormányok kapzsisága, hanem a kénytelenség okozta az ezüst-pénznek mind nagyobb mértékben való közeledését a rézpénz felé, mely akkor nálunk egyáltalában nem létezett.

Ha már a pénzen árult kenyerek legkisebbike, a zsemle, 1453-ban is, mikor a dénár háromszorta kisebb volt, mint régen,

aránylag mindig nagynak tűnik fel, mennyivel nagyobbak kellett lennie a budai zsemlyének Zsigmond vagy az Anjouiak alatt!

Körülbelül háromszorta nagyobbak az 1453-diknál és nyolczadfélszerre nagyobbak a mainál.

A nagyrészen Zsigmond korából származott budai törvénykönyvnek már fentebb idézett szakasza, a zsemlyések kenyér- és zsemlyesítését így szabályozta: »Miután egy *gerla* jó és szép búzát, melyben 10 wecht van, *rendszerint* 6 s legfeljebb 7 forinton lehet venni, (mindig 100 dénárt számítva egy forintra), a zsemlyés-mesterek tartoznak egy dénár árú kenyeret úgy sütni, hogy az *negyedfél* fontot, s az egy dénáros zsemlyét úgy, hogy az két fontot és három *nehézéket* (nessig) nyomjon. Ezenkívül tartoznak mindig fél dénárt érő kenyeret és zsemlyét is sütni. A ki a mértéket nem üti vagy jól ki nem sült kenyeret vagy zsemlyét árul, elveszti áruját s bírságot fizet a bírónak.«¹⁾

Itt tehát a dénáros zsemlye 2 font és három uncia súlyú, mi 35 unciát tesz. A kenyér pedig 3 font és fél, vagyis 56 uncia. Vagyis az egy dénáros zsemlye nyom 744.45 grammot, a dénáros kenyér nyom 1 kilót és 191 grammot. Látni való, hogy itt még nem állott az 1453-diki szabály, mely szerint a búza összes lisztje úgy osztandó kétfelé, hogy a zsemlyéből ugyanazon súlyú mennyiség két annyi árú legyen, mint a kenyér. Annálfogva, hogy összehasonlíthassuk az 1453-dikf kenyerárakat a Zsigmond korabeliekkel, a zsemlye és kenyér átlagait kell vennünk.

1453-ban egy dénáron 10 uncia zsemlyét s ugyancsak egy dénáron 20 uncia kenyeret adtak. Az átlag tehát egy dénáron 15 . uncia kenyérnemű.

Zsigmond korában az egy dénárt érő 35 uncia zsemlye s az egy dénárt érő 56 uncia kenyér átlaga 45.5 uncia.

Ennélfogva Zsigmond korában csaknem pontosan háromszorta több kenyérneműt adtak egy dénáron, mint 1453-ban. —

¹⁾ Budai törv. k. 145-dik szakasz. (93. 1.) A különösség itt az, hogy a font *márkának* van nevezve, az uncia pedig nem[^]-nek, mi a törvénykönyv szerkesztői szerint a magyar *nehézék-bői* van rontva. Annyi bizonyos, hogy a régi németiség szótárában s a régi külföldi mértékek közt azon *nessiget* nem találok. Némely hazai kútfőben a *nessig*, mint ezüst-neműek súlymértéke jön elő, s kisebb a latnál. Talán annak harmada, mely esetben egyértelmű a pisetummal vagyis negyvennyolczaddal. (Demkó Kálmán 28. 1.) »Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI. és XVII. században.« (Lőcse 1882.) De nem valószínű, hogy a zsemlyesütők *pisetum* számára mértek volna.

Más szókkal Zsigmond korában ugyanazon ára volt a kenyérnek, mint az utóbb nevezett évben; mert Zsigmond dénárja épen háromszorta többet ért, mint az 1453-diki dénár. Akkor 100 dénár ért egy forintot, most pedig 300.

Így függött nagyjából a zsemlye nagysága a legkisebb pénznem értékétől.

De látjuk azt is, hogy Zsigmond korában is érezték, — sőt Róbert-Károly alatt is, — a dénárnál kisebb aprópénz szükségét, s azért volt fél-denáros pénz, s a fél-denárnak megfelelő zsemlye és kenyér is, mint a Zsigmond korabeli szabályzat rendel. ¹⁾

Az 1453-diki fentebbi szabályzat egészen pontosan számít, midőn csak a kenyéren és Zsemlyén nemcsak megtérítettnek írja a búza árát, hanem a nyereséget csak ezen is 360 dénárnak vagyis 1 forint és egy-ötödnek írja. Mert 1500 zsemlye 1500 dénár, vagyis 5 forint. Továbbá 660 kenyér 660 dénár, vagy 2 forint és 60 dénár. Zsemlye és kenyér összesen 7 forint 60 dénárt jövedelmezett a sütőnek. Miután a búza, melyből ez kikerült, 6 forint árú volt, a nyereség 1 forint 60 dénár, épen 20 százalék. Azonkívül tiszta nyereség a dara, a korpa és még némi liszt, melyet, mint naivul mondja a rendelet, háromszoros áron adnak el lisztül kicsiben. Így a zsemlyések kétségkívül a gazdag polgárok közé tartoztak.

Mutatja ez azt is, hogy finomabb lisztet a zsemlyelisztnél nem készítettek. Abból telt ki a polgárok kalácsa és konyhai finom süteménye is. Ez csak hasznára vált a zsemlyének. Mert nem volt abból kiválasztva, mint mai nap a lángliszt, s így táplálóból és jobb ízű volt, — ha barnább is.

De viszont feltűnő a korpa nagy mennyisége, mely 30 százalékot tesz. A mai gőzmalmok annyira kivesznek az őrleményből minden táplálót, hogy a korpa, — mint sütőktől hallottam, — nem alkalmas semmiféle házi állat táplálására. De a mai közönséges malmokban is a korpa rendszeren csak 22—23 százalékát teszi a tiszta búza lisztjének. ²⁾

¹⁾ I.fenbert—pfennigwrtt vagyis egy denárértékit a t.-könyvben, *helbert* pedig *heller werth* — egy fillér vagyis fél dénár értékű.

Schmidl úr, helybeli nagykereskedő, volt szives a mai közönséges malmok őrlésére nézve a következő adatokat megszerezni: Tiszta búzából 130 bécsi font ad mintegy 50 font finom lisztet, 30 font kenyér-lisztet, 15 font vörös lisztet (fuszmehl), 29 font korpát, — elporlik és elvész 6 font. Ez százalékokban kifejezve 38%is finom

Azonban a budai régi följegyzés nem alkalmas arra, hogy a liszt és korpa valódi százalékát belőle alapos számítás tárgyává tegyük.

Mert az egész közleményből hiányzik a fölvilágosítás egy nevezetes körülményre nézve. — Tíz *wecht* lévén egy budai köből búza, mint a törvénykönyv más helye kétségtelenné teszi, — mikép lehetséges az, hogy az azon köből búzából kikerült liszt és korpa is 10 *wecht* legyen? — Pedig a szabályzat szerint 10 *wecht* örlemény került ki 10 *wecht* búzából. Ez pedig nem állhat, mert a liszt és a korpa több helyet foglal el, mint az a búza, melyből kikerült, — 20—30 százalék a különbség, — úgy, hogy 10 *wecht* búzából vagy 12 *wecht* örleménynek kellett előállania.

Egy fontos tényezőről szólni nem tartotta szükségesnek az 1453-diki budai tanács, t. i. a *molnárról*, a kinek szintúgy a lisztből kellett megélnie, mint a zsemlyésnek.

Régen is az lehetett a szegény ember *sorja*, a mi ma, hogy t. i. egy hitvány zsák búzát vivén a malomba, nem kap több lisztet, mint a mennyi ugyanazt a zsákot megtölti. Vagy 20 százalék liszt a molnár nyeresége.

A budai sütőkön kétségkívül nem gyakorolták a molnárok ezt a liszt-uzsorát. Mindig megvolt s mindig meglesz az, hogy a gazdag olcsóbban jut majd mindenhez, mint a szegény; mert igen természetes, hogy a ki *nagyban* csináltat vagy vásárol, annak elengednek az árból.

Azonban a budai sütők számára sem ingyen forgott nyáron, s nem ingyen vesztegelt télen a malomkerék. — A budai molnárok senki fiának búzáját nem tartoztak ingyen őrteni, csak a polgármesterét, a 12 tanácsbeliét (esküdtét) és a városi jegyzőét. Minden mást, akár szegényt, akár gazdagot, örleménye *tizenkettedéig* vámost meg a molnár. ¹⁾

Ez a tizenketted veszteség az, miről a sütőszabályzat merőben hallgat, mi pedig 8 és egy-harmad százalék. Továbbá az elporlásnak több mint négy százaléka sincs említve. A kettő együtt már 13 százalék körül jár. De még így is több zsákkal kell vala

liszt, $23\frac{1}{13}$ kenyérliszt, $\frac{7}{13}$ vörös liszt, $22\frac{4}{13}$ korpa, $4\frac{8}{13}$ százalék elvész. Az 1453-diki szabályzat szerint 40 százalék a zsemlyeliszt, 30 százalék a kenyérliszt, s 30 százalék a korpa. Tehát a kenyérliszt rovására lett több mind a zsemlyeliszt, mind a korpa.

¹⁾ Budai törvénykönyv. 144. szakasz: »Von der mulner rechten.«

kitelnie az őrleménynek, mint a mennyi a búza volt. De ez már, ha ránk nézve homályosan is, ki van fejezve a szabályzatban, — még pedig az utolsó pontban, melyet úgy értelmezek, hogy a hét *wecht* liszten és három *wecht* korpán kívül marad fenn a *dara*, mely pedig, mint tudva van, drágább a lisztnél is. — De ennek mennyiségét nem határozván meg a szabályzat, számításunk is, a búza és őrlemény közti arányra nézve nem lehet teljes.

Azonban a zsemlyés-árszabás magában nem fejezi ki egészen a kenyér árát. Annak közönséges fajtája valamivel olcsóbb volt. Mert a zsemlyesütőkön kívül voltak a piaci kenyérfarások, még pedig két-félék: kik polczokon árulták a kenyeret, s kiknek azt csak a földre téve volt szabad árulniok. h Az előbbieket, úgy látszik, városi sütők voltak, utóbbiak a vidékről heti és országos vásárookra hoztak eladó kenyeret. A zsemlyéseknek és városi kenyérsütőknek kötelességük volt elegendő mennyiségű kenyeret sütni, kivált a nagy ünnepekre, hogy a városba özönlő sok idegen ne lásson szükségét kenyér dolgában. ²⁾

Az, hogy a zsemlyesütőkön kívül voltak más kenyérsütők is, biztosan engedi következtetnünk azt, hogy a kenyér átlagos árát nem elég híven fejezi ki a zsemlyés-árszabás. Az valamivel alantabb állott rendszerint.

Még inkább áll ez a búza-árakról. Abból, hogy egy bizonyos évben a kenyér harmadfélszerte volt olcsóbb, mint ma, nem következik, hogy a búza is éppen annyiszorta lett volna olcsóbb. Mert egyfelől a molnárok és sütők nyeresége nagyobb lehetett s más felől a búza, a hiányosabb kezelés s őrlési módszerek miatt, nem adott annyi lisztet, mint napjainkban. ³⁾

Kisértsük meg a búza régi árának kiszámítását, mi csak úgy lehetséges, ha megtudjuk, mekkora volt a régi köből és a régi

¹⁾ A törvénykönyv 146. szakasza így szól: »Dy *müttelpeglcen* sülien *gemain* prot, und nicht semel, pachen, . . . und sülien das fayl habén auf schregen, und nicht auf der érdén.« A 147-dik szakasz pedig: »Dy *wechtler*-pegken sülien für alien dingen gerecht wol gepachen prot zu margh pringen, und sullen das fayl habén auf der érdén, und nicht auf schregen.« (92. 1.) Ezek ellenében a zsemlyesütöket *metsier-pe^Zcen*-nek nevezi a törvénykönyv.

²⁾ U. a. u. o.

³⁾ Cibrario. *Economia politica del Medio Evo*. TI. 252. lap. Bourbon Bona, VI. Amadé savoyai gróf neje 1374-ben írja, hogy náluk négy *emin* (véka) búzából egy *emin* korpa kerül ki. Tehát savoyában még jobban őrlöttek, mint Budán. Mert itt 10 véka búza 3 véka korpát adott harmadfél helyett.

véka. Magától értetik, hogy itt oly pontosságról, mint a pénzeknél, szó sem lehet.

Láttuk, hogy az 1453-diki följegyzés egy nagyobb és egy kisebb buzamértékről szól.

A nagyobbik az, a mit a német szöveg *gerlattnak* és *gerlának* ír. Más helyen ugyanazt *kábelnek*, vagy *köbölnek* találjuk írva. ¹⁾

A gerlatt szó, melyet számos ó-budai oklevélben *garlettának* találunk nevezve, nem fordul elő ily alakban a külföldi gabonamértékek közt. Sem magyarban, sem németben, sem szlávban nincs a szónak értelme. Szerintem az latin eredetű, s kétségkívül a Budán és Esztergomban megtelepedett olaszokkal jött be.

Legközelebb jár hozzá a *carro* szó, mely szekeret jelent. S csakugyan Ducangenál találjuk az olasz *carrada* szót, kocszi-é/ien tehát súlymérték értelemben (francziául charée). A carratá-ból lett rontva a garrata, vagy garlata, s ebből a német gerlat vagy gerla.

Még a XIV. és XV. században a *másza* szó is kocsiteher értelemben fordul elő, sőt tulajdonképp a rakott szekér egy nemét találjuk *mászásának* nevezve.

Különös, hogy a *wecht* is hasonló származásúnak mutatkozik. Mert a németségben ez a szó, mint súly nem található. De megvan a latin nyelvekben. Ducange középkori szótára szerint *vehia* vagy *vehes* = onus vehiculi, tehát szintén kocsiteher. Ebből lett a *wecht*, mi már inkább taligá-teher volt a nagyobb garlétához képest. Láttuk, hogy azokat, kik vidékről hozták a budai vásárra a kenyeret, s csak a földön volt szabad azt árulniok, *wecht-Zer-eknek* nevezték — Ez vagy azt tette, hogy a kenyeret *kocsin* szállító sütő, vagy azt, hogy egy-egy *wecht* liszt ment egy kenyérre, — mi a mai kolozsvári kenyér-monstrumokkal vetekedett volna. Ha az úgynevezett *weckni* valamiképp a régi *icecht* utóda, mennyire elcsenevészett, méltatlan utóda!

Hogy a *wecht* a *vehia* és *vehes* utóda, arra erős bizonyíték az, hogy másutt nem található a szónak ily közel rokona, ha csak a *vékát* valaki a magyar nyelvből nem származtatja, mi alig esketik meg a képtelenséggel határos erőltetés nélkül.

Ha az én magyarázatom áll, a szó elég messziről, Francia-

¹⁾ Az esküdt gabona-mérőmesterekről (traidmaister) azt mondja a törvénykönyv, hogy egy *köböl* (kübel) búza vagy rozs után lo dénár a díjok, vagyis egy *wecht* után egy dénár. Azonban a latin emlékek a *wehtet* nevezik r«6wZws-nak.

ország tájairól vándorolt Budára. Nem is az egyetlen példa. Nagy-Szombatban a XV. századbeli gabona-mértéket mwfi-nek nevezték. Becsben is a véka egy neme volt az, s egy kisebb mérték *muthel*.¹⁾

Ez pedig a párisi *müid* és amsterdami *mudd* volt eredetére nézve. Ez viszont a latin *modius*. A *miütt* Budán sem volt ismeretlen. Azon kenyérsütőket, kik a piacon, asztalokon árulták a kenyeret, *miüttel-pegken-nek* nevezi a budai törvénykönyv, tehát kicsinyített *miütt* mennyiségű lisztből álló kenyeret árultak.

Nyelvészeti szempontból igen közel jár a *wecht* a vékához, mely Erdélyben a legújabb időkig a fő gabonamérték, s a legszokottabb lehetett országszerte is. A régi biblia-fordítás sem közből, hanem véka alá rejtett gyertyáról szól. Igaz, Zsigmond király 1427-diki hadügyi törvénye, budai *cuhulus* alatt budai vékát ért; de ez latin kifejezés, s hihetőleg csak azért használják, mivel a vékának nem tudtak alkalmas latin nevet találni.

A budai véka nagyságáról pontosan értesít az idézett följegyzés, az lévén mondva, hogy egy budai véka zsemlyelisztnyom 2 budai mázsát és 36 fontot.

Mindenekelőtt a budai mázsával és fonttal kell tisztában lennünk; mert a piaci szokások ugyanazon alapú súlymértéket különböző árucikkeknél különbözőleg alkalmazták. Így Budán, mint látni fogjuk, a fűszerekre nézve a budai mázsa nem 100, hanem 120 font volt, — és a fűszer-font nem 16, hanem csak 12 unciás, mint a gyógyszerészeknél. — Kérdés, nem volt-e általános szokás ez minden árucikkénél?

A följegyzésből határozott feleletet kapunk. Meg van mondva, mennyit nyom a zsemlye, s mennyit nyom a liszt ugyanazon mértékkel mérve. — Tudván azt is, hogy a kis darabokban sütött kenyéértéztábol jobban elpárolog a víz, úgy, hogy a sütet kevésbé súlyosabb a ráfordított lisztnél, a budai mázsának és fontnak azon nemét kell elfogadnunk, melyben a két féle súly közel jár egymáshoz. — Ismétlem, hogy itt azt a pontosságot nem lehet követelni, mint az arany-mérésnél.

Kísértsük meg, hogy 16 unciásnak vagyis 32 latosnak vegyük a budai fontot és 100 fontosnak a mázsát. Az lévén mondva, hogy

¹⁾ Weiss K. Gesch. d. Stadt Wien. I. 443. 1. 30 *me.tzen* = 1 *muth*, 1 *muth* = ó *muthel*; 6 *metzen* = i *schaf*.

4 véka lisztből 1500 zsemlye telik ki, mindenik 10 unciás, ez ad 15,000 unciát. Így egy véka liszt nyom 3750 unciát. — Most 16 unciának véve a fontot, egy mázsa 1600 uncia. Az a kérdés, hogy 3750 uncia hány mázsa Kijön 2 343 mázsa, vagyis 2 mázsa 34 és egyharmad font. Kútfőnk pedig azt mondja, hogy egy véka liszt 2 mázsa 36 font. E szerint föltehető, hogy a zsemlyék összes súlyára nézve némi *remediwmot* engedtek a sütőknek. — Ha akár a fontot 12 unciásnak, akár a mázsát 120 fontnak vennők, — a két féle számítás közel se járna egymáshoz.

Így constatálván a budai közönséges kereskedelmi súlymértéket, lássuk a régi ürmérték viszonyát a maihoz.

Az van mondva, hogy egy véka zsemlyeliszt nyom 2 budai mázsát és 36 fontot. Ez annyi, mint 80.316 kilogramm (nincs egy métermázsa).

Az a kérdés, mennyi ürt tölt be ennyi súlyú zsemlyeliszt?

— Egy liter zsemlye-, vagy fehér-kenyér-liszt kerek számban 55 dekát nyom, vagyis 550 grammot.¹⁾ Így 80.316 kilogramm liszt 146029 liternyi ürt tölt be. E szerint a budai véka mintegy 146 liter volt.

Mint hogy tíz véka búza ára, mint láttuk, 6 régi forint, mi mai arany-értékben 30 forint 30 krajczárt, közkeletű papírf forintban pedig 36 forintot tesz, egy vékának az ára ennek tizedrésze, úgy-mint 3 frt 60 krajczár.

Lévén a régi véka vagyis 146 liter búza ára 3 60 forint, 100 liternek, vagyis egy hektoliternek az ára 2 mai forint 46.6 krajczár papírpénzben.

Most pedig, 1883-ban, mikor a kiló zsemlye ára 24 krajczár, a budapesti piacon egy hektoliter búza 7 forint 37 krajczárnak van jegyezve.²⁾

Ezt az árt nemcsak azért veszem fel, mert a mostani pillanat ára. Tulajdonképp az egy hátunk mögött levő hosszabb időszak átlaga; az 1850—1870 évek közti huszonegy évé. Mert 1850—1860 közt egy pozsonyi mérő búza 445 krajczár volt átlag és 1860—1870 közt 474 krajczár. Átlag 459.5 krajczár.³⁾

1) Megmérettem több helyen, összetöltve a 0, az 1, 2, 3, 4-es számú liszteteket — azokból két liter mindig 110 deka súlyú volt.

2) Körösi. Statistikai füzetek. 1883. szeptemberifüzet.

s) Körösi i. h. 257.1. Hogy csak 1870-ig vettem s nem azon innen, oka az, hogy azon inneni összeállítás nem áll rendelkezésemre ez idő szerint. Körösi 1873-ban megjelent összeállítását használom.

Átszámítva a pozsonyi mérőt, egy hektoliter 7 forint 3543 krajczár, mi a mai ártól számba nem vehető csekélységgel tér el. Így én az 1883-diki gabonaárt és kenyérárt rövidség okáért az 1850—1870 közti átlag gyanánt vettem fel.

A 7 frt 37 kr majdnem egészen háromszorosa a Zsigmond király és Hunyady korabeli árnak. Mert háromszor 2.466 tesz 7.398 frtot.

A régi véka jóval nagyobb volt az újkori pozsonyi mérőnél, mely 1848-ig országos mértékűi szolgált. Utóbbi csak 62.48 liter, míg a régi budai véka 146.

A régi nagy ürmérték, az úgynevezett garléta már 1460. pontosabban 1460.29 liter volt, igen nagy helyet foglalt el. Egy köbmétert 1000 liter tesz, s Így a régi garléta ennél jóval nagyobb volt. Oly kas kellett hozzá, melynek széle-hossza és magassága 11.345 deciméter (3 láb 7 hüvelyk bécsi).

Egy oly kocsiderék telt meg vele, melynek szélessége 11345, hossza 1418125 és mélysége 90764 deciméter. Más alakban egy vásári csizmadia-láda vagy egy szüretelő kád volt egy garléta.

Egy hectoliter tisztabuzát csak 75 kilogrammnak véve, (mint Párisban szokás), 1095 vagy kevés híjján 11 egész métermázsza búza volt a régi legnagyobb budai buzamérték. Csakugyan egy kocsiteher volt az. Ez 36 mai forint áru volt. E szerint egy métermázsza búza 3 forint 29 kr mai pénzüi.

Buda s általában a hazai városok polgárai értettek ahhoz, hogy a búza rájuk nézve szerfölött meg ne dráguljon. Olcsó években fölhalmozták a gabonaneműeket, s úgy látszik, nemcsak az egyes polgárok, hanem maga a hatóság is. Mikor rász termés nyomán ínség volt, az a fonáknak tetsző viszony állott be, hogy a gabona-termesztő helyek éheztek, míg a gabonát nem termesztő városok aránylag bővelkedtek kenyér dolgában.

Így 1364-ben Lajos király — anyjával s az országnagyokkal egyetértve — Visegrádon egy rendeletet adott ki, melyben a királyi városi hatóságoknak meghagyja, hogy egyik se tartogasson bárminemű gabonából többet, mint a mennyi a város lakosságának egy évi élelmére elegendő. A kinél elrejtve többet találnak, azt el kell adni. ^{x)} Érdekes, hogy ez a rendelet július 15-dikén

¹⁾ Fejér. Cod. D. IX. 3—408.

kel,(mai szerint 25-ike), nyomban aratás után, vagy mikor az még nem is volt mindenütt befejezve.

A fentebbi számok, mint megjegyeztem, nem közönséges egyes adatok, hanem a XV. század közép évtizedeiben átlagul vehetők. — Sajnos, hogy többfelől gyűjtött adatok összeállításával nem szolgálhatok; mert ha találunk is följegyzéseket itt-ott, s a Hippolit-codexek is szolgálának ilyekkel, bár kevés számban: de nem ismerjük a különböző városok ürmértékeit, s Így lehetetlen a gabonaárt meghatározunk.

Azonban a XV. századbeli kenyér- és buza-árnak a maihoz képest háromszoros volta csak okoskodás útján sem valószínű.

Azon ékeesebb kortársakat, kik emlékeznek a gyermek- és fiatakorukbeli gabonaárakra, nem lepheti meg a fentebbi eredmény.

Ha vesszük a pesti piac gabonaárait az 1826—1845 közti húsz év alatt, az öt évenkénti átlagok, pozsonyi mérőt s mai krajczárokat véve a búza árára nézve, a következők:

1826—1830 közt 230 kr.

1831 —1835 » 256 »

1836—1840 » 196 »

1841 — 1845 » 224 »¹⁾

Ezen húsz évi átlag kijön 226 és fél krajczár.

Minthogy a pozsonyi mérő 62 4805 liter volt, kijön, hogy 1826—1845 közt átlag egy hectoliter búza ára 362 és fél mai krajczár volt. Ennek kétszerese 7 frt 25 kr. Tehát a mai 7 forint 37 krajczáros ár az 1826—1845-dikinek kétszeresénél is több;

E szerint Magyarországon az ezen századbeli 1848 előtti gabonaárak közelebb állottak a XV-dik századbeliékhöz,, mint az 1848 utániakhoz.

Ezt a tényt, — a mit pedig Magyarországon mindenki tud, a ki ezelőtt negyven évvel már eszmélő korban volt, — nemcsak hazánkra nézve tartjuk fontosnak, hanem az összes európai nemzetgazdákra nézve is. Hol találhatnának meggyőzőbb czáfolatot azon félszeg felfogásra, mintha csupán, vagy tulnyomólag az amerikai arany és ezüst beözönlése, mely a XVI. század második felében kezdődött nagy mérvben, lett volna okozója az újkori árak oly nagy emelkedésének a középkori árakkal hasonlítva össze?

¹⁾ Pestvárosi Statistikai Évkönyv. Első folyam. Irta Körösi József. Pest 1873. (RáthMór bizománya). 257. 1.

Mi okozta, hogy nálunk 1848 előtt még oly árak voltak, mint másutt Amerika fölfedezése előtt, s 1848 után kétszeres lett az ár?

Nem California és Australia arany-mezőin kell keresnünk a fő okot, hanem abban, hogy hazánkban ekkor ment át a középkorias terménygazdaság pénz-gazdaságba. A mi 1850 előtt robot, az 1850 után napszám lett. — Nyugaton lassanként és régebben történt ez a gazdasági forradalom. Az 1789 előtti Franciaországot sem lehet e részben hazánkhoz hasonlítani. Állami és tisztán gazdasági tekintetben a középkor voltaképen 1848-czal ért véget nálunk.

Mi volt a robot más, mint azon idők maradványa, melyekben pénz helyett az áru-csere járta? — A földbirtokos a jobbágnak nem pénzt adott a munkáért, hanem földet és hajlékot. 1848 óta rögtön pénzzel kellett fizetni. A munka ára természetesen fölment.

Ezen a téren hazánk oly experimentumot vitt véghez, mely az egész világra nézve tanulságos. Itt kézzel fogható bizonyság van arra, a mi másutt az átmenet lassúsága miatt nem tűnt fel.

Egy másik nagy horderejű tényező — mellőzván az *államháztartás* gyökeres átváltozását — a forgalombeli átalakulás, mely hazánkban ismét forradalom-szerű. Másutt kedvező geographiai fekvés, mesterséges kőutak, csatornák rég előkészítették a gőzhajó és vasutak szerepét. Nálunk a forgalom a tespedésből közvetlenül ment által a gőzerő használatára.

Hogy ugyanekkor Californiának és Australiának az ötvenes években feltárt kincseiből mily kevés jutott nekünk, bizonyítja papirospénzünk, mely a rögtönösen megélnékült forgalom kisegítője. Ha rózsz is, de szükséges rózsz volt.

Mindezek eléggé bizonyítják, hogy hazánkban az árak története nagyon különbözik a nyugati országok hasonló szakbeli történetétől.

Azonban nem akarok itt nemzetgazdasági elméleteket feszegetni. Csak föl akartam híni a kutatók figyelmét oly magyar történelmi tárgyra, melynek tüzetes kifejtése nemcsak hazánkra nézve volna tanulságos.

A földolog, mit föladatombhoz képest itt be akartam bizonyítani, hogy egyáltalán nem túlzás, ha a XV. századbéli gabonaárakat

Magyarországon vagy háromszorta vesszük alacsonyabbaknak a maiaknál s illetőleg az 1850—1870 közti átlagnál.

Azonban még ha oly bővében volnánk is az adatoknak, mint Cibrario volt a piemonti s szomszédos gabonaárakra nézve, időelőtti lenne általán szabályul állítani föl, hogy a régi arany forintot a XIV., XV. és XVI. században mai papir-értékénél is háromszorta drágábbnak vegyük.

Átalán véve kérdés, hogy lehetséges-e különböző idők és távol eső helyek pénzeinek vásárló erejét valamely egyes termék árával kifejezni. — Kiváló nemzetgazdák tagadólag válaszolnak e kérdésre.

Különösen hazánkra nézve, bár a főtáplálék kétségkívül a kenyér volt, egyoldalúság lenne csupán annak árából Ítélni meg az arany forint vásárló képességét, s annak alapján hasonlítani össze a régi pénzt a maival.

Nálunk a *hús* is kiváló szerepet játszott az élelmezésben, s annál nagyobbat, mentül kevésbé előhaladt műveltségű korra megyünk vissza. — Angolországról is, melynek középkori viszonyai nem nagyon tértek el Magyarországitól, s jóval fejletlenebbek voltak, mint az akkori Francia- vagy Olaszországiéi, megjegyzik, hogy a nép tápláléka nagyobb mértékben volt hús, mint napjainkban. ¹⁾

A hús ára pedig némely házi állatok árától függ.

Lássuk először az ökör-árakat.

Az esztergomi érsekség s az egi püspökség számára a XV. század végén s a XVI. elején (1487—1507) sok ökröt vásárolnak össze.

Az 1503-dik évben Egerben Sz.-György nap előtt 1—2—3 éves tulkokat és tinókat (*boves parvos*) vásároltak.— 150 darabért adtak 100 régi vagyis 600 mai forintot. Így darabja 66.6 régi dénár, vagyis épen mai 4 forint.

A felnőtt ökrök árára nézve a mondott évekből különböző alkalomra több vásárlást találtam följegyezve. A fentebbi fiatal marhákat bele nem számítva, összesen 235 darab ökör került 313 frt 31 ^x/_a dénárba régi pénzüi. Így darabja átlag 1 frt 33 dénár régi pénz, vagyis 7 frt 98 kr mai papir-pénz, a mi kerekszámban 8 írt-nak vehető.

¹⁾ Hallam «Europe during the middle ages.» 790—791. I.

1501-ben Egerben 16 darab *igás* ökröt vesznek 39 régi forinton. Darabja tehát 2 frt 43 és háromnegyed dénár, mai pénzüi 14 frt 63 kr.

Úgy kell lenni, hogy ezek igen szépek, kivételes minőségűek voltak. Kivételesnek kell tartanunk egy másik, 1503-diki esetet is. Julius hóban Egerben két vágóökréért a püspök konyhája számára 18 frt 78 dénárt fizetnek, darabjáért 9 frt 39 dénárt. ³⁾ Mai pénzüi darabja 20 frt 34 kr.

A fentebbiekben négy féle kategóriáját látjuk az ökröknek: először a fiatal marhákét, aztán felnőtt, de kétségkívül közönséges *igás* ökrökét, továbbá a nagyon szép *igás*, végre a hizlalt ökrökét. Túlnyomó számú a felnőtt *igás* marhákról való feljegyzés.

A legdrágább, s kétségkívül hizott ökör a XVI. század elején 20—21 mai forint volt. Ezen század harminczas negyvenes éveiben átlag ára a hizott ökörnek 77 forint, — ma pedig, 1883-ban, 80—155 forint körüli van az ár minőség szerint, úgyhogy a közép ár mintegy 117 forint. Így maga az egri püspök szakácsa is, ünnepnapokon öt-hatszorta olcsóbb marha-húst tált fel, mint hétköznapon egy-egy ház mesterné Budapesten 1883-ban.

Összehasonlítván a legdrágább régi ökör árát a mai budapesti leggyengébb vágó marháéval, az arány 20: 80 azaz négyszeres. S ez a legkedvezőbb arány a mai árra nézve.

Mert éppen a hizlásnak bajos volta miatt a régi időben kétségkívül nem a hizott, hanem a fiatal marhának adtak elsőséget, mikor jó húst akartak mérni, — mint a hogy Budán is, hol sok nagy ur és tehetős polgár lakott s a felügyelet is szigorú volt. Fiatal ökröt, tehenet, melyekből kettő adhatott annyi húst, mint egy mai gyengébb hizott ökör, lehetett venni 4, 6, legfeljebb 8 mai forinton. Így a hús mai ára ötszöröse vagy hatszorosa is lehet a régi rendes árnak.

A hús árára nézve közvetlen adatunk nincs. De az ökör-árakról közölt fentebbi adatok, kapcsolatban a súlymérték és a pénz ismeretével, azt engedik következtetnünk, hogy a hús, mikor drága volt, nem mehetett feljül egy dénáron budai font számra, mikor olcsó volt, nem szállhatott alább egy fél dénárnál; minthogy

¹⁾ Hippolit-codex, 1501-diki számadás. 29. 1. (Kézirat a m. t. Akadémia kézirat-tárában.)

²⁾ Pro duobus bobus mactabilibus ad coquinam dedi 18 florenos 78 den. (U. a. 37. 1.)

rendesen kisebb fajta pénz nem volt (leszámítva a XV. század ötvenes éveit).

Egy budai font (a 32 latos) 34032 gramm volt, valamivel több egy-harmad kilónál, egy fél dénár pedig 3 mai krajczár.

Mikor egy fél dénár volt egy budai font marhahúsnak az ára, 8.8 mai krajczár volna egy kilogramm. 1883. szeptemberben 56 kr volt egy kilogramm hús. Tehát több mint hatszorta drágább.

Mikor pedig egy egész dénár volt a marhahús budai fontja, egy mai kilogramm 17 6 mai krajczár, mintegy 3 és egy-nyolczadszorta kisebb ár az 1883-dikinál. De a XV. századhoz képest rendkívüli ár; mert ezen század harminczas negyvenes éveiben, mikor az ökrök ára már háromszorta-négyszerte nagyobb volt, mint a XV. században, a hús kilójának átlagos ára 18 és fél mai krajczár volt. ¹⁾

A pénz és súly természeténél fogva ezen végletekben járt szükségkép a hús ára. Az ingadozás tengelye számban fejezve ki, vagyis az átlag 13.2 mai krajczár. Ez pedig a mai árak több mint négyszerese (4.242, mintegy 4 és egy negyed).

A marha-hús fontos élelmi cikk volt minden időben a városi népre nézve, s hogy Budán az rendes, bizonyítja a mészárosokra hozott budai törvény, mely többek közt így szól:

>A mészárosok czéhmasterere nagy gondot viseljen arra, hogy mindennap, mint lenni kell, elegendő hús legyen a mészárszékekben eladásra kitéve, hogy a *szegény ember* hús nem-létében inséget ne szenvedjen.« ³⁾ Szigorú felügyelet volt a hús friss és tiszta voltára nézve is. A vágóhidak a Duna-parton állottak, sőt, úgy látszik, ott a közvágóhíd egy neme állott, ³⁾ a hol csak fényes nappal volt szabad marhát vágni. Magok a mészáros *székek* fenn a várban voltak.

A hús tehát, nem a gazdagok luxusa, hanem a szegények mindennapi tápláléka is volt. Az lehetett, még nagyobb mértékben, mint a kenyér; mert összehasonlítva a mai árakkal, sokkal

¹⁾ Körösi statisztikai adataiból kiszámítva 1830-tól 1850-ig. Egy igás marha közép ára ugyan akkor 52 forint mai pénz átlag, míg a XV. század elején 8—14 ft.

²⁾ »Das dy armen ménig nit kumer mues leiden von fleisch wegen.« Budai törvénykönyv 106. szakasz.

³⁾ Dy maister fleischhagker sülien ir fiech anderswo slahen nicht, den auf der *gemain slachprugken*, pey der Tonaw.c 105. 1.

olcsóbb volt a hús a kenyéرنél. Ma, midőn egy kilogramm kenyér, mint láttuk, — a zsemlyét is beletudva, — átlag $17\frac{2}{3}$ krajczár, egy kilogramm hús 56 krajczár. Tehát 3 krajczárral több a 3 szorosnál. Régen a kenyér kilója 7.05 mai krajczár volt átlag — a zsemlyét is beletudva, — a hús kilója pedig 13.2 mai krajczár! — Nem egészen kétszerese. Ez pedig úgy vélem, jellemzi a régi közgazdasági állapotokat: A legelő túlsúlyban volt a szántóföld felett. A földesúr nem hold-, hanem gulya- és ménes-számra dicsekedett. Parasztjai csak részben jobbágyok, más részben gulyások és csikósok lehettek.

Hazánk még a XV. század végén sem jött helyre a nagy mongol invasio következményeiből, melyek egyike volt egy félig nomád nép, a kunok megtelepedése hazánk legtermékenyebb vidékein, s csaknem a főváros kapujáig.

E szerint ha a gabona-árakra nézve a XIX. század harminczas negyvenes éveiben közelebb voltunk a közép-, mint az újkorhoz; de már hazánk egészen földmives országnak volt mondható, míg a mohácsi vész előtt, bár jókora részben szintén földmives, de nem kis mértékben pásztor, kivált az alföld. Magyarországon bőven volt a szarvas-marhán kívül juh, kecske és sertés is.

Bizonyára jelentékeny szerepe volt Buda város élelmezésében a sertés-húsnak. A budai törvénykönyv ugyan megtiltja a *hentéseknek* (paechler), hogy a piacon máskor áruljanak, mint hevívásárokon ¹⁾ de kétségkívül ez csak azért volt, mivel zsírral, szalonnával, füstölt hússal módjában volt minden háztartásnak ellátnia magát.

Esztergom várának 1507-diki számadásaiban találjuk, hogy 113 disznót vettek a vár élelmezésére 60 arany forinton. ²⁾ Mint ugyanazon kútfő más helye értesít, abban az évben drágaság uralkodott. A fentebbi ár = 1 frt 88 dénár, régi pénz, és Így 11 frt 30 kr mai. — A makkos sertés darabja 1 frt 25 dénár volt. — Ennyin vesznek az egeri püspökség számára száznál több darabot, így darabja 7 frt 50 kr. Egy közepes ökör ára.

Az utóbbi árt látjuk szerepelni, mint egy egész szalonna árat is, melylyel élénk külkereskedést űztek Esztergomból. ³⁾

¹⁾ Budai törvénykönyv. 109. szakasz. Ugyanott rendelik, hogy nem szabad a mészáros mesterekkel egy sorban, hanem külön árulniok.

²⁾ B. Nyáry A. Hippolit-codexek. Századok. 1870. — 670. 1.

³⁾ B. Nyáry Alb. Hipp.-cod. Századok. 1870. — 670. 1.

A fentebbi 11 frt 30 kr ár kétségkívül hizott sertésre értendő.

Egy ilyennek szalonnája — nem kőbányai, hanem a pesti piacon a falusi árút véve — körülbelül 58—60 kilogramm. Így a régi szalonna kilogrammja mintegy 12 és fél mai krajczárba került volna. Ma a piaci ár 75 kr. Mikor olcsóbb 60—66 kr. Az ár mintegy öt-hatszoros.

A soványabb süldőket 66 dénárjával, tehát 3 frt 96 kr s Így mintegy 4 írtjával vették.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a sertés, a szalonna, s Így kétségkívül a disznó-hús is, 4—5-szörte drágább ma, mint a XV. században.

A sertés átlagos ára a pesti piacon 1831 —1850 között 21.25 mai forint. Nem épen egészen kétannyi, mint 1507-ben.

Fontos élelmi cikk volt a hal. A lelkiismeretesen megtartott böjtök alatt merő vesztéglésre lesznek vala kárhozotva a mészárosok, ha a törvény föl nem hatalmazza a *halak* kicsinyben való kimérésére is.

Legkedveltebb hal volt a közönségesek közt a kecsge. De említik többször a vizát is. Hazai folyóink ezen óriása annyira otthon volt ezen tájakon akkor, mint ma az oláhországi Dunán. Még kaviárt is készítettek itt. — De szokásban volt a sózott hal készítése s a vele hordó számra való kereskedés is.¹⁾ — Halakban általán gazdag volt a Duna, Tisza melléke, de egy pont sem lehetett azok nagyobb bővében, mint Buda és Pest tája. — Ha a polgárság pénzen vette is; de kétségkívül az még közelebb járt az ajándékhoz, mint a marha-hús.

De azon házi állatok is, melyek a szarvas-marhán és sertésen kívül, a polgári háztartásra szükségesek, ily árúak voltak a XV. század végén, s a XVI. elején: Egy tyúk 2 dénár, mai 12kr., egy csirke 1 dénár, mai 6 kr. Ez áprilisi ár, tehát magas. ³⁾ Egy *lúd* rendes árául a budai törvénykönyvben 12 dénárt látok írva, mi mai 72 kr. ³⁾ Ma (1883. sept.) egy magló liba 3 frt 10 kr, és

¹⁾ A Hippolit-codex Esztergomra nézve bizonyítja ezt.

²⁾ B. Nyáry Albert. Századok 1870. évi. 671. 1.

³⁾ Midőn arról van szó, hogy valaki az adókiivetésnél eltitkolja bura mennyiségét, az van utána téve, hogy ez vesztse el hitelét. Egy liba áráiglan, vagyis 12 dénárig ne higyen neki senki, (236. 6. szakasz.)

egy hízott 5 frt 71 kr. Az előbbi ár is vagy háromszoros, az utóbbi pedig hétszeresnél is több. Közép szám az ötszörös.

Kedvelt teríték volt a sült kappan. A nagyját 5 dénárral lehetett venni, — ez mai 30 kr. Most pedig 1 frt 96 kr.-nak találok a piaci árát. ¹⁾ Több, mint hatszoros ár! — Egy fáczán 8—13 dénár volt, vagyis 48—78 mai krajczár, míg ma 2—2.5 forint darabja.

Úgy látszik a zöldségek közül akkor is rendes táplálék volt hazánkban a káposzta, — kivált a téli félév alatt. Habár az esztergomi érsekségnek több rendbeli kertje volt; de az udvartartás s a nagyszámú fegyveres és fegyvertelen cselédség számára piacon is kellett vásárolni. Egyszer 4000 fő káposztát vesznek 7 és fél régi forinton. S ugyanakkor ismét 2450 főt 4 frt 32 dénáron. E szerint száza 18³/₄ dénár, a mi mai 1 frt 12 és fél kr.— Más évben 3150 fejet vásárolnak be 3 frt 5 dénáron, s ismét 8000 főt 9 forinton. Mintegy 9³/₄—11¹/₄ dénár száza, vagyis 57—67 mai krajczár.

Ha ama nagyobb árt fogadjuk is el, mily messze áll a mai ártól! — Budapesten a hajón szállított káposzta, mikor leginkább bővében van, november elején 6—8 forint. Csak akkor száll le 4 forintra, midőn a fagy idő előtt bekövetkezik. Így mai közép árak véve a 6 forintot, a mai több mint háromszorosa a réginek. Valóban négyszerese is lehet. Nem tehető fel, hogy Budán érezhetőleg drágább vagy kevésbé használt lett volna ez az élelmi czikk.

Az oly bő használat és olcsóság mellett kétségtelen, hogy vagy mind hazai termék volt az, vagy hogy az ország legtöbb részében szokott termény volt, — mind asszonyi industria, valamint a régi egész konyha-kertészet is.

Mindezek közt azonban a marhahús a legfontosabb táplálék.

A legnagyobb fontossága volt mindenütt, hol tömegesebben éltek együtt az emberek. Így a városokban és a táborban.

Kereskedő, iparos, a városi lakosság ezen főfő alkateleme, otthon kosztozik télen nyáron. A mészárszékek, melyek elegendő számáról a hatóság gondoskodott, kétségkívül még nagyobb szerepet játsztak a magán ember konyháján s vendégfogadóban, mint

¹⁾ B. Nyáry szerint aránylag kedveltebb, mint ma. I. 11.

²⁾ Körösi József Statistikai Havi Füzetében. 1883. sept.

a sütők, — a mennyiben az alimentáció ezen két nélkülözhetlen tényezője közül, ha az élelemre fordított összes költséget vesszük, a húsert fizetett összeg átlag véve kétszer s többszörösen is meghaladja a kenyérre s más élelmi szerekre fordított költséget.

Az élelmi szerekkel minden időben a legszorosabb kapcsolatban állott a *munkabér*. Hogy annak alacsonynak kellett lennie, az magától érthető. A földesur számára a jobbágy, ha nem is egészen ingyen, de csak annyiért dolgozott, a mennyi épen szükén elég volt maga és családja igen kevés igényeinek kielégítésére. Azt sem készpénzül kapta, hanem szántóföld, legelő és házhely képében.

De volt készpénzben adott bér is. Különösen a városok csak ily módon tehetek szert munkás kezekre. Budán a szőlőmivelés lévén a fő, s csaknem egyedüli külső gazdasági ág, tudjuk, hogy a vidékről sereglettek be a szőlőmunkások. Sőt a sok jobbágy felett rendelkező esztergomi érsek is néha napszamosokra szorult. Épen az esztergomi érsek számadásaiból, a Hippolit-codexekből merítjük főleg adatainkat, melyek szerint egy kézi paraszt napszám rendesen 5 dénár, néha csak 4, vagyis mai 30, s illetőleg 24 krajczár. Hogy ez volt a rendes ár, bizonyosság rá az is, hogy Bártfán a XV. század több éveiben szintén 4—5 dénárnak találjuk a napibért.²⁾

E szerint közép számítással 27 mai krajczárnak vehetjük városok közelében is a régi napszámot. Há nem vesszük is azon mostani napszámokat, melyeket a budapesti építéseknel elfoglaltak kapnak (i frttól 1 frt 20 kr.-ig), a mezei napszám is ma 70, 80 és 90 krajczár lévén, látni való, hogy a mai bér háromszorosa a réginék.

Látjuk, hogy a munkabér, bár nagyon alacsony, de a mai-val összehasonlítva, nem a hús, hanem inkább a kenyér árával áll arányban. Természetesnek is találom. Mert a mezei munkás kis mértékben élhet friss hússal, melyet vagy főzni vagy sütni kell, mire rá sem ér, s a messzire kihordás alkalmatlan. A kenyér volt

¹⁾ így 1483-ban Esztergomban 31 embernek az istálló javításáért 1 frt 55 kr járt, tehát egy napszám 5 dénár. — Tamás *Vigilatornak* (hajdú) 6 napra 30 dénár járt. 1487. U. o. Hipp. cod.

²⁾ Fejerpataky sajtó alatt levő városi számadásai;

minden időben legkényelmesebb tápláléka a mezei napszámosnak, s hozzá egy kevés szalonna nálunk.

A cselédség és legények, a polgári háztartás ezen nevezetes költségi rovata, aránylag olcsóbb kellett hogy legyen a napszámosénál, miután a bérbé betudott koszt aránylag olcsóbb volt a kenyéرنél.

A kőművesek, ezen, többnyire benn a városban dolgozó munkások díja aránylag kisebb volt a mezei napszámosokénál.

Egy közönséges kőműves most, 1883 — 1884-ben napjára 1 frt 80 krt kap, a *vakoló* kőműves pedig 2 írt 50 — 3 frtot. Esztergomban a XV. század végén 12 5—13 dénár volt a bérök, mi 75—78 mai krajczár. Így a mai ár a réginek háromszorosa körül jár, illetőleg azt meghaladja.

A fentebbi munkabér két nemének mekkoraságától nagyban függött Budaváros két életérdeke. A szőlőművelés készpénzen fizetett mezei napszámosok, s a házak és a lakások ára a szintén pénzen fizetett kőművesek és napszámosok együttes bérétől függött.

Nem kis fontosságú tétel volt a háztartásban a tűzi-fa, melyet akkor a kőszén nem pótol. Hogy Posthumus László idejében egyszer a királyi konyha is kifogyott a fából, annak oka a járvány volt, mi miatt a vidékiek nem mertek a városokba bejöni. De a vidék mind a tatai, mind a solmári, mind a vörösvári és visegrádi úton nagy erdőkben gazdag volt, s a Duna távolabbi vidékek fáját is szállította ide. Tudjuk, hogy a kincstár nem fukarkodott a fával. Róbert-Károly ingyen favágást engedett N.-Marosnak. — A fa aligha nem a legolcsóbb piaci áruk közé tartozott Budán.

Talán azért nem találunk semmit följegyezve a budai törvénykönyvben a faárusokról és fakereskedőkről, mert a fa mint árucikk szót sem érdemelt. Nem lehetetlen, bár positiv adatot nem láttam erre, hogy Nagy-Maros 1324-iki nevezett szabadalma nem volt egyéb, mint Budavárának hű másolata. Így a budai polgárnak a fa rendszeren csak annyiba került, a mennyibe a fuvar.

A közvetlen környékből a földművelés, de leginkább a *szőlő* kiszorította az erdőket. — Annyi bizonyos, hogy a város saját termésű borát fogyasztotta. Sőt ki is volt tiltva falai közül és külvárosaiból is minden másutt termett bor árulása és bevitel.

A nagyban való szőlőművelésben a Szerémség megelőzte hazánk többi vidékeit. Tokaj még nem vergődött hírre. Az előke-

lők és a külföld előtt a szerémi bor volt a legkedveltebb. De hazánk északibb részeiben kétségkívül a városi polgárság alapította meg a szőlőmivelést. Pozsony és Soprony említettnek gyakran Ausztriában mint bortermelő helyek. Mint láttuk, a kevésbé kedvező égaljú Kassának is szőlőkben áll egyedüli birtoka, — ha csak a már említett oklevél nem téveszti össze Budával Kassát.— Az erdélyi bortermesztést megfejtí az ottani aránylag sok városi telepítés.

Budán a XIII. század utolsó két tizede óta gyakoriak az oklevelek a szőlőbirtokról. De legtöbbször lévén szó a Budavárán felül eső hévízi, szent-jakabi és ó-budai *promontoriumok* szőlőiről, igen valószínű, hogy azon tájakon volt a legtöbb ily birtok, s hogy már a tatár-járás előtt, II. Géza vagy III. Béla óta kezdődött az erdőirtás, a gazdaságnak ama civilisáltabb fokú neme, a szőlőmivelés érdekében.

A tatárjárás után telepített Budavár lakosainak is, a meny nyiben általában külső birtokok volt, birtokok túlnyomóan szőlőkben állott. Csűrőkre és pallósokra kevésbé volt szükségük, mint pinczékre. A várhegynek részint természetes, részint mesterséges földalatti üregei voltak, melyek egy-két helyen vízforrással, de általában véve borral pótolták az ivó-vizet, mely részben a természet mind mennyiség, mind minőség dolgában mostoha volt iránta. A váron kívüli kutakból és a Dunából pénzfizetés mellett, lovak és emberek hordták fel a vizet.

Helytelen fogalmat alkotnánk a régi német eredetű polgárságról s a régi nemességről, ha a ma látottakból indulnánk ki. Ma a városi lakosság túlnyomóan sörfogyasztó, míg a vidéki birtokos bort használ a víz pótlására. Régen ellenkezőleg egy Buda, s csaknem valamennyi hazai város nemcsak hogy borivó volt, hanem — ha teljesen tiltva nem volt is a sörfogyasztás, — legalább a város falain belül sört mérni szabad nem volt. A budai törvénykönyv azt rendeli, hogy senki más sört nem mérhet, csak a ki maga fűzte azt; de mind a sörfőzés, mind a sör-árusítás csak a város falain kívül van megengedve. Ha a városiak közül valaki saját használatára hozat sört, azt teheti egy héten egyszer, — akár sok legyen az, akár kevés.

De tiltva volt idegen borok, s névszerint olasz borok bevi-

¹⁾ Budai törvénykönyv 213. szakasz.

tele és árulása a városba, sőt a város környékére is két mértföldnyi kerületben. Kivételek voltak a királyi udvar és a Budán tartózkodott vagy lakott főurak, ezek hivatalnokai és cselédsége. Ezek saját használatokra, de nem eladásra, vihettek be idegen bort is. — Nem gondoljuk azonban, hogy tömeges országgyűlések idején a városnak ez a monopóliuma gyakorolható lett volt. A Rákos mezejére aligha kiterjedt. De rendes időben merevül végrehajtották; mert ebben az összes birtokos polgárság nagyon érdekelve volt.

Ilyes megszorítás hazánk városainak nagyobb részében meg volt; mert később országos törvény kellett az e részben való szabadságra.

Az 1647-iki és 1649-iki törvénycikkek engedik meg, hogy a városokban házat bíró nemesek saját elköltésökre, minden vám nélkül bort, búzát, *sört* vihessenek be; de kimérniök (educillare) nincs megengedve. ¹⁾

A bor-árulás monopóliumát élvezte Pest, Hévíz és Ó-Buda is Zsigmond király idejében, mikor még a német törvénykönyv Ó-Budát mindig Etselburgnak nevezi, míg Pestet Alt-Ofennek.

A bor árára nézve megközelítő adatokkal nem szolgálhatok. Borárakról gyakran van szó; de nem találtam semmi támaszpontot arra nézve, hogy a hol ily árak fel vannak jegyezve, mekkora foglalatú volt a hordó, az akó, a légely és a pint. A budai törvénykönyv egy helyen szól a folyadékok mértékének foglalatáról, — ott a hol viz-szállítókról beszél. — Meg van határozva, hogy a *kutasok*, vagyis a vízfordók, kiknek úgy sincs más kérésük, mint a vízfordás, mentesek a városi adó alól, — továbbá, hogy egy *légely* vizet, — mely tizenhat pint, — egy dénárnál drágábban ne adjanak. ²⁾

Esztergom vára hasonlóképp *felhordott* vizet fogyasztott. Mint az érseki számadásokból kitűnik, egy hordó vízért 5 dénárt fizettek rendszeren. — Ebből az következnek, hogy egy hordó öt légelyt s így 80 pintet tett. — De egyiknek sem tudjuk térfoga-

¹⁾ Corpus Juris 78. ez. 13. sz.

Budai t. k. 156. szakasz. »Von der prunner und Wassertrager rechten.«
 »Lagel«-nek van nevezve az a 16 pintes edény. Az erdélyi magyarság újabb időben is légelynek nevezi azt az 5—6 literes, abrónchos hordócskát, melyet csupán a me*zei munkások számára való vízfordásra használnak. Két kézt fölemelve, mint a kulcsból isznak belőle.

latját. — A bor nem lehetett drága: mert a külső földek ország-szerte nagyon olcsók, valamint a mezői napszámok alacsonyak voltak. E szerint a bor ára a maihoz képest oly szerű arányban állhatott, mint a gabonáé — közelebb a háromszoroshoz, mint a két és félszereshez.

A bornak olcsóságát ellensúlyozta a víz drága volta, melyet jó kutakból — minők a mai Városmajorban léteznek, — tizenhat pintes légelyekben vagyis puttonokban emberhátan, vagy pedig a tisztaság fentartására a Dunából kocsin és hordókban szállítottak. Egy hordó víz pedig 5 dénár, vagyis egy napszám ára. ^{x)} — Ezeknél fogva az italokat általán nem veszem olcsóbbaknak a maiaknál.

Azon szokásnak, hogy a budaiak rendszeren új bort fogyasztottak, lehet tulajdonítani, hogy 1433-ban a francia utazó csípősen vagy karczosnak találja a budai bort.

Ugyanazon tudósító meglep azon értesítéssel, hogy az akkori budai bor nem vörös, hanem fehér bor volt.²⁾ Nyilvánvaló, hogy a mai szőlőmíveléstől és borkezeléstől nagyon különbözött a mohácsi vész előtti. A török foglalás e részben is *tabula vasává* tette a múltat.

A mi valóban drága volt, s aránylag jóval drágább, mint most, mindazon czikk, mit távolabbi külföldről hoztak. Ilyenek voltak a gyapjúszövetek, a selyem, melyeket részint Flandriából, részint Csehországból, részint Olaszországból hoztak hazánkba; s a fűszerek, melyeket Velence és Genua közvetítése által kaptak őseink a távoli keletről, minő az akkor ismeretlen paprikát helyettesítő bors és sáfrány, gyömbér és szegfű sat.

Az erősebb fűszerek használata Magyarországon feltűnt az olaszoknak. Ez érdekes történelmi adat — jellemzi az életmódot.

¹⁾ Ha a légelyt *puttonndk* vesszük, melyet vízzel töltve egy ember elbír a hátán, azt lehet gondolnunk, hogy a régi budai légely egy újkori akó volt; mert a ma Pesten használt putton egy akó vagyis 65 *la* liter. De akkor egy régi pint 4 mai liternél több volna, mi nem valószínű. Mind a pintnek ennél kisebbnek kellett lenni, mind a tégelynek a mai puttonnál.

²⁾ Bertrandon de la Brocquière. A budai borokat *vins blancs-nak* találjuk írva. Jellemzésük, hogy kissé tüzesek »un *peu d'ardeur*,« mit a hegyekben levő meleg vizeknek és kénkönek tulajdonít. Kár, hogy Brocquière útleírását nem ismerjük eredetiben. Azt újkori francziára fordította Legrand d'Aussy, s kiadta a: *Mémoires des Sciences morales et politiques*. Tome V. Innen fordította németre Engl, II. k. 374. I. a Magyarországra vonatkozókat. Az eredeti a párisi állami levéltárban.

Mentül több fűszert fogyasztottak régen a mi égaljunkban, annál bizonyosabbak lehetünk, hogy a táplálék túlnyomóan hús volt.

Ha hazánkban az év nagy részében kemény tél volna, a legkövérebb zsírhoz sem kellene fűszer, mint ahogy a sarkvidék közelében nincs szüksége az ottani lakosnak paprikára az ő kedvencz italához, a halzsírhoz. De hazánkban maga a tél nem mindig hideg s akkor is az év nagy része, mintegy tíz hónap lanya, vagy meleg is, sőt két-három hónapon át hőség uralkodik. Itt a húsételet vízbefőzés vagy párolás, s a régen igen olcsó són kívül (4 dénár egy kósó), különböző növények, mint torma, hagyma, foghagyma hozzáfőzésével, eczettel teszik kevésbbé kövérré. A valódi nemzeti magyar étel inkább becsinált, míg az angol primitív módon sült hús. De nálunk még mindez nem volt elég a zsírnak ellenmégéül: — a legerősebb fűszerek voltak itt keresettek.

Mellőzöm a bár drága, de már csak az akkori nagyuraknak való sáfrányt, szegfűt és a borssal egyenlő árú czukrot, mely utóbbit a színméz pótolta a polgári házaknál. A középkor czukrászai a mézeskalácsosok voltak.

A bors alkalmasint nemzetivé vált fűszer volt,— a minthogy Erdélyben még az 1848 előtti években jóval szokásosabb volta paprikánál. Így a mohácsi vész előtti időkben a mai gulyás alig lehetett egyéb, mint az Erdélyben ma is oly általános *tokán*, mely áll húsból, sok hagymából bőven megborsolva.

A bors pedig a XV. században sokkal drágább volt, mint napjainkban, — pedig az azzal üzött keleti kereskedés egy főágának hazánk, s nevezetesen Szeben, Brassó, Pest és Buda voltak főállomásai.

Innen látta el magát fűszerekkel nagy részben Morva, Slézia, Cseh- s kétségkívül Németország egy jókora része.

Egy boroszlói följegyzés 1438-ból Így szól:

«Negyven *budai* mázsa (centner) 38 font *piper*, itt (Boroszlóban) 342 *lapist* nyom. Ara Budán első kézből véve 1808 forint volt.» S ismét: «Zebreht Györgynek még egy hordó *piperje* 01-mützben maradt, melyet 7 *budai* mázsára becsülünk.»¹⁾

A fentebbi adatot az árra nézve csak úgy használhatjuk, ha tudjuk, hogy a budaiak a fűszerre nézve hány unciás fontot és hány fontnyi mázsát használtak.

¹⁾ Hüllmann, Stadtesesen. I. 355. 1.

Először is a mázsáról földvilágosít a budai törvénykönyv. Épen a borsra nézve több hely nem *száz*, hanem százhusz fontosnak mutatja a budai mázsát, — s 30 font bors egynegyed mázsának neveztetik. Ez piaczi szokás volt; de láttuk, hogy durvább és olcsóbb áruknál a budai mázsa 100 font.

Szerintem az eltérés a rendes szabálytól annak a jele, hogy Buda nevezetes, élénk piacza volt a fűszereknek; mert ily piaczon szoktak kifejlődni némely különös szokások, illetőleg alkalmazkodások a nemzetközi mértékekhez. A 120 fontos mázsa aligha nem alkalmazkodás volt eredetileg a krakói és boroszlói vagyis lengyel súlyhoz; mert a budai 8 unciás márkának 6 ötödé 204 gramm, s a 16 unciásé 408. — De valami eltérés történt aztán. — Eredetileg egy budai 120 fontos mázsa 12 boroszlói *lapis* lehetett; a fentebbi számok ir8-nak mutatják.

A fűszerek fontja is némileg eltért a rendes fonttól. Az nem a 8 unciás márka kétszerese, tehát 16 uncia, vagyis 32 lat volt a fűszerekre nézve, hanem mint Velenczében s több más olasz várostban, 12 uncia, vagyis 24 lat volt.

Láttuk, hogy a 12 unciás budai márka 255 24 grammot tévalamivel többet egy kilogramm negyedénél,

A boroszlói följegyzés 40 budai mázsája 4800 budai font. Tehát 4838 font bors ára 1808 régi forint. Tehát egy budai font volt 37 37 régi dénár, — mai papir-pénzül 224 22 krajczár.

Ezt a számítás-módot helyesnek mutatja sok följegyzés a XV. század végéről s a XVI-dik elejéről. Hippolit esztergomi érsek kiadási jegyzékében 1489-ben a bors fontja 35—38 dénár.) így a boroszlói följegyzés nyomán tett számításunk megállhatónak bizonyul, bár az árak e részben is ingadoztak; mert pl. 1487-ben csak 28 és fél dénárnak találjuk jegyezve a bors fontját.

Az 1489-diki följegyzés, mely 36 dénárt mutat akkori rendes árnak, egy helyen 12 dénárra becsül 8 lat borsot. ²⁾ Ebbő világos, mi egyébíránt kitűnik a sáfrányt illető följegyzésekből is, hogy 8 lat harmada volt a fűszeres fontnak, — se szerint ez a font 24 latos volt.

A budai 12 unciás súlymértéket 255.24 grammnak számítottuk. Tehát 255.24 gramm bors, ha 36 dénárnak vesszük az árát,

1) »Pepe *fonté* una 38 den.,« *libra* mega, vagy *fonté* meza 18 den.

2) Pepe lotoni otto, den. 12. Hippolit codex.

lenne mai papírpénzül 216 krajczár. E szerint 1000 gramm bors 846 krajczár, vagyis 8 frt 46 kr. Egy métermázsza pedig 846 forint. Mily nagy ár ez a maihoz képest! 1881-ben 84 mai forint volt a bors métermázsája Pesten, — e szerint csak a pénz értéke magában véve is tízszeresnek mutatja a régi árt, — de megjegyzendő, hogy az 1881-es ár nem tekinthető állandónak — 1884-ben már 120 forint a bors métermázsája. Így is azonban 7-szeres a régi ár a mostanihoz képest.

De óvakodnunk kell a XV. század későbbi szakaiból való fűszer-árakat a korábbi időkre is alkalmazni. Mert a török foglalás már a XV. században Velence és Genua keleti kereskedését bártortalanná tette és sok részben akadályozta, — ennél fogva minden keleti cikk ára nem kis mértékben fölemelkedett.

A fentebbiekből azt lehet következtetni, hogy a gazdagok konyháján bizonyos mennyiségű marhahús nem volt drágább, mint a hozzá való fűszer, miután ezzel nem csak éltek, hanem úgy látszik visszaéltek. Szegény ember, jobbágy és napszámos kétségkívül nem élt ama fényűzési cikkekkel, a fűszerekkel. De föltehető, hogy a jómódú polgárság mindennapi szükségeihez tartoztak. Azon esetben is, ha a fűszer megkétszerezte a hús árát, még mindig négyszerte volt az olcsóbb, mint napjainkban.

Az öltözet, a bútorzat, edény, mint általában el van ismervé, ha általában drágább volt, mint ma, de egyszersmind tartósabb. Divat volt régen is a nagyon gazdagoknál, de az nem változott Oly gyakran, hogy az előbbi divat tárgyainak idejük ne legyen elviselődniök, mint ma.

Azonban nagy tévedés azt hinni, mintha őseink általában oly fényesen öltözködtek volna, mint a hogy a színpadi csalódás »*Bánk Itán*« operában vagy *Hunyady Lászlóban* feltűnteti, s bútoraik és asztalaik oly pazar fényűek lettek volna, mint a hogy a regényírók élénk állítják. Igaz, a fejedelmi birtokú főurakra és főpapokra már a XV. századbeli olasz fényűzés átszarmazott. A legfelső körök férfiai közt többen voltak, kik a hős komolyságával megférőnek tartották az asszonyos piperéket, melyek minden egyébre, csak kényelemre és egészségre nem voltak számítva. A fényűzés

¹⁾ A bors-árak métermázsánként Pesten 1880-ban 72 forint, 1881-ben 84 frt, 1882-ben 96 frt, 1883-ban 105 frt, 1884-ben 120 frt. Schmitl ur szives közlése nyomán.

sokba került. Nem számítván az aranyat, drágakövet és gyöngyöket, melyeket akkor minden nemzet vitéz férfiai asszonyos hiúsággal akgattak magokra, magok a kelmék is drágák voltak. Egy rőf florenczi vagy londoni posztó a XV. század végén is egy vágóökröt vagy közepes lovat ért meg. Az Oroszországból hozott finom prém szintén sok magyar aranyat hordogatott volna ki, ha föl nem kellene tennünk, hogy egy részét borral fizette az ország, mivel még akkor a pálinka nem szorította volt ki a magyar bort éjszaki Európából.

Ha mindez a fényezés a főurak némelyikének sokba került, nem vonható ebből következtetés a jómódú nemesség zömére. Olcsóbb posztóval s prémül és béllésül hazai állatok bőrével beérte.

Annál olcsóbban jutott a közönséges nép az öltözethez, mely túlnyomóan hazai s leginkább házi állatok bőréből állott,— míg a nyári vászonkelme- és fehérenmű-gyártás hazánkban is virágzott. Egész Bártfán, úgy látszik, férfi, nő és gyermek, télen-nyáron egyebet sem csinált, mint vásznat.

A polgárság öltözetében is kétségkívül a bölcs középúton maradt. Nyest helyett beérte a legnagyobb rész rókamállal és farkasbőrrel, sőt báránybőrrel is, — florenczi skárlát helyett bécsi *lodennél*, a tyroliak mai szokott posztójával; egy-két aranyozott ezüst kupán és tányéron kívül az asztalon rendesen, generátiókon át tartó czintányérok, kanalak, ólom-pintek és serlegek állottak. — Mint láttuk, fontos érdeken alapult az a régi polgári törvény, mely mindenben tiltotta a fényűzést. Ez a folytonos érdek biztosította e részben is a »jó erkölcsöket.«®

A polgárnak ruházat tekintetében is jobb dolga volt a nemesénél. Mert a nemesnél a posztó és prém sok esetben hamar elkopott. Egy-egy rövid hadjárathoz is egy rendbeli fölszerelés sok esetben nem is volt elég.

De a városi polgár a maga fölszerelését nem vitte táborba: csak ünnepélyes alkalmakra öltötte fel, s nem is illett, hogy veteckedni akarjon a lovagi renddel. Bár a város-bíró s előkelőbb polgárok lóháton vonultak ki a koronázásra vagy a király fogadására; a szüretelés rendére felvnyázó tanácsbeli, a budai törvény-

*) B. Nyáry A. «Századok» 1870. 683. 1. A florenczi skárlátposztó rőtje 2 frt 50 dénár, — mai 15 forint papírpénzül. A közönséges úri posztó rófje sem volt egy forinton alul, mi mai 6 forint.

könyv szerint, lóháton járta be a szőlőhegyeket, — de maga a ló is, a hadi felszerelés ezen legszükségesebb része, — a budai polgárra nézve inkább teherhordó munkaerő, mint fényűzés, inkább a béke, mint a háború napszámosa volt.

Azért a lóárakat itt annak feltűntetésére hozom fel, hogy a munka — itt fuvar — mily viszonyban állott a maihoz.

A XV. század végén és a XVI. elején Magyarországon a jó minőségű úri lovak ára a 10—11 forintot nem haladta meg, mi mai 60—66 forint, — a legkitűnőbb diszlovakat 20—25 forinton, tehát mai 120—150 forinton lehetett venni. Közönséges hadi ló 5—6 forint volt, mai 30—36 forint. Sőt a parasztlovakat 1 frtra becsülik néha. ^{x)}

A bártfai városi számadások a XV. század közepéről hasonló árakat mutatnak.

A burgundi utazó Bertrandon de la Brocquiére rövid jelentésében aránylag legtöbbet foglalkozván a magyar lovakkal, megerősít abban, a mi csak a fentebbi árviszonyokból is kitűnik, hogy valamint az ökör seregesen, gulyaszámra legelt az Alföldön, úgy a lovaknak is nagyszámú ménesei lepték el a rónaságot Szegedtől Pestig, sőt Erdély hegyvölgyeinek egy részét is.

Nevezett útleíró Szegeden át jövet mondja, hogy ott nagyszámú eladó vad ló található — vad alatt ménesbelit értve. Akár mikor lehetne ott három-négy ezer darabot vásárolni össze. Oly olcsó a ló, hogy tiz magyar forinton igen szép háttas ló kapható.²⁾ De utóbbi már kétségkívül nem a ménesből akkor fogott ló.

Az utazó leírja, a mit Szegedtől Pestig látott. Az előbbinek környékét gazdagnak mondja a *gabonák* (denrées) minden nemében, tehát a földmivelés virágzott. De egyszersmind szól a gulyák és ménesek megszámlálhatlan sokaságáról Pestig utaztában, melyek a nyílt síkságon legelnek vadállatok módjára.

Szegeden kívül akkor, 1433-ban, Pest volt a legnagyobb lópiacz. Ezen városban, mond Brocquiére, sok a lókereskedő. A ki nek 2000 darab ló kellene, ki tudná állítani. Istálló számra árul-

¹⁾ B. Nyáry A. i. h. 673. 1., hol a Hippolit-codexből számos példa igazolja állítását.

²⁾ Engel Gesch. d. Ung. Reichs. II. 375. 1. A német fordítás kétséget támaszt más részekben. *Outard-ot*, a mi *túzok*, vadhídnak fordítja Engel. Én összehasonlítottam a francziával. De a franczia szöveg sem az eredeti. Azonban az itt idézett hely megbízhatónak látszik.

ják, egy-egy istállóban tízével, 200 forinton. Többeket láttam, — úgymond — melyek közül kettő-három is megért annyit.

Ezt olvassuk az ismeretes szövegben és fordításában. De a szám, mely az árt közli, minden bizonynyal téves. Akkori 70—100 forintos lovat, midőn az utazó szerint Szegeden 10 forinton kitűnő paripát lehetett venni, — csak királyi, püspöki és főúri istállóban ha lehetett látni. Még úri lónak is beillett sok 10 forintos.

De egyre-másra is nagyon drága lesz vala 10 ló 200 akkori forinton, mikor a válogatottak is csak 10 forinton keltek. Pestre kétségkívül ménes számra hajtották a lovakat s itt osztották fel tizenként istállókra.

Ennélfogva az utazó adata úgy nyer értelmet, ha 200 helyett 20 forintot olvasunk Véve ezt a számot, teljesen talál mind az utazó szegedi becslésével, mind más adatokkal az az állítás, hogy Pesten tíz lovat lehet annyin venni, holott *két-három* darab is megéri azt.

Hozzáteszi az utazó, hogy a Pesten látott lovak java Erdély hegyeiből származik. Vett is magának egyet, de árát felejtí megírni. Különbén híven jellemzi a székely lovát. Kitartó nyargalónak mondja, de kissé makranczosnak, úgy hogy némelyik a vasalást sem engedi meg szép szerével. — Ebből is lehet következtetni, hogy a pesti vásár legkiválóbb lovai nem lehettek 70—100 akkori forint értékűek, hanem a java megért 7—10 forintot, bár nagyban vásárolva darabja 2 forintba jött átlag.

Egy bárány árát 8 dénárban szabják meg, mi mai 48 krajczár, — holott 1848 előtt egy bárány elevenen egy ezüst huszas volt, — 35 mai krajczár.

Régi pénzürtékünk és nemzetgazdaságunk viszonyaiban avatatlan olvasó előtt különösnek tűnhetik fel, hogy a XIV, XV. és XVI. században is egy. lovas ember csak három-négy forint havi zsoldot kap maga és lova eltartására, s abból veszi lovát, lószer-számaikat és Öltözetét is.

De az a három forint mai papírforintul 18-at tett. Egy napra mintegy 60 mai krajczár jutott. — A marhahús vágy négyszerié lévén olcsóbb, mint ma, a kenyér háromszorta, ideiglenes drágulást téve fel, mint hadjárat idején szokott lenni, — legalább is negyedfélszerre nagyobb vásárló erőt tulajdoníthatunk ámá 18 forint-

¹⁾ Az 1427-diki árszabás Kovachichnál. Suppl. ad Vestigia Comitiorum, I. 334.

nak, mint ma, — s ez már már egy főhadnagyi fizetéssel veteke-
dik, tevén 63 forintot.

Három havi zsold kifizette a ló árát, mely különben, ha elve-
szett a harcban, kárpótlást kapott a gazdája.

Ha Magyarországnak a béke müveiben való hátramaradását
tanúsítja a pásztorias baromtenyésztés nagy mértéke, másfelől
rendkívül emelte harczyi képességét. A mezei hadak majdnem ki-
zárólag lovasok lévén, olcsó lóval lehetett ellátnia magát a sereg-
nek. Szintoly nagy fontossága volt a szarvasmarha nagy számá-
nak s rendkívül olcsó voltának. Vidéki birtokos ritkábban evett
béke időn marhahúst. Kevés főből álló család kedvéért ökröt
vágni nem szoktak; de mindenütt, hol nagy csoportban élnek
együtt az emberek, s így a táborban is, a kenyéren kívül a marha-
hús a főtáplálék, melyet szállítani sem kell, mert á maga lábán jár.

A marhahús olcsóságának fontosságát kiemeltem már vá-
rosunkra nézve is. De átalán a fennevezett utazó 1433-ban Budá-
ról azt írja, hogy a város és környéke igen bőven van ellátva az
élelmi szerek minden nemével, melyek közt azonban csák a fehér
bort emeli ki különösen.

Ha némelyik évben drágaság állott is be, — mi nagyobb
végletekbe csaphatott, mint napjainkban, — a közönséges idők-
ben a budai polgár egy gramm aranyon a háromszorost megha-
ladó több élelmi szert vásárolt, mint napjainkban.

A kenyér háromszorta, a húsnemű négyszerte lévén ol-
csóbb, mint napjainkban, az átlag *negyedfél*. 100 régi arany forint
mai 600 papirforint; de vásárló képessége ennek 3 és félszerese,
így száz régi forinttal úgy meg lehetett élni, mint mai 2100-zal.

7. Középkori házak.

Ha nem is kielégítő, de meglehetősen számban találunk a budai Írott emlékek közt adatokat a házak árára nézve.

Fekvésök, minőségük, mekkoraságuk szerint igen különböző értékűek lévén, a régi árakat a maiakhoz hasonlítni bajosnak tetszik. Azonban találunk alapot a való megközelítésére.

Az alapot szolgáltatja az az igazság, hogy csaknem mindaz, a mi egy ház építési költségeit tette, a munkabérre vihető vissza. A kőmíves-munka és közönséges napszám a főtétel. Sőt még a kő vagy téglá és a mész ára is oly arányban kell hogy álljon, mint a napszám; mert itt maga a nyers anyag értéke elenyésző csekély — mind csak a munka, melybe a szállítás is foglaltatik, adja meg az értéket. — Minthogy Budán a középkorban téglát nem használtak az építkezésekre, — s az épületkövet és meszet helyben találtak, csak a kőbányákbeli munka és az elfuvarozás tette az anyag költségeit. A fanéműek és a kevés vas volt készpénzen vett anyag; de azok árának a maiakhoz való aránya lényegesen nem módosíthatta a munkabér alapján számított árakat.

A telkek ára nem függ ugyan közvetlenül a napszámtól; de kapcsolatban áll a házak árával. Átlag véve, a hol nem díszépületről, hanem lakóházról van szó, a drága telkekre szoktak drágább házakat építeni. A hol a drága épület kifizeti magát, a telket sem adják olcsón.

A budai várban a házak sokkal drágábbak voltak, mint a külvárosokban, mint Ó-Budán vagy az akkori Pesten. Alkalmassint a telkek is körülbelül abban az arányban voltak drágábbak, ha ugyan a XIV. és XV. században lehetne már szó várbeli üres telekről, miután a terület egészen be volt építve.

Az alábbiakban a munkabér alapján számítván a házakat, nem annyira az a célunk, hogy az árakra nézve nyerjünk tájékozást, mint inkább az, hogy az árakból vonjunk következtetést arra, mily nagyságú és minőségű házak foglalták el a XIV. és XV. században a budai vár belsejét, a külvárosok s különösen Ó-Buda területét.

Mit számítsunk ebből a telkekre s kertre, bizonytalan.

A háztelkeket 1353-ban Erzsébet királyné Ó-Budán rendszeren 8 akkori forintjával vásárolta össze.

¹⁾ Orsz. 1. t. D. L. 4364. sz. Budapest tört. II. r. 337. 1.

Azonban voltak drágább telkek is. 1359-ben Alkutlan (01-kuthlan) Tamás a zárda szomszédjában a Kovács-utczában (kualch-ulcha) levő telkét 24 forinton adja el Erzsébet királynénak.

Volt ház Ó-Budán, mely olcsóbb volt az utóbbi teleknél, 1345-ben Ó-Budán a kovács-utczában (kulch-ulcha) közel a prépost házához fekvő házat adnak el 4 márkán, vagyis 16 forinton.²⁾ Ez mai 96 forintot tesz. A mai munkabért 3-szorosával számítván, csak 288 forint, — pedig még a házon kívül járandóságról s kertről is van szó. Kétségtől igen kicsiny és rozszant lehetett a ház, és talán faház, — az eladó pedig szorult ember. Ma Ó-Budán az egy szobát és konyhát magában foglaló házikó is 600 forint. — 1350-ben Váczi János ó-budai lakos a ferenczesek zárdájához közel fekvő házat 28 forinton adja el az ottani örkanonoknak.⁸⁾ Ez 168 forint papírpénzül, — háromszorosa pedig 504 forint. Ugyanazon évben egy ó-budai házat kő- és faépületeivel együtt 100 forinton adnak el.^{*)} Ez mai 600 forint pénzül, — egyenlő értékű egy mai 1800 forintos ó-budai házzal.

1453-ban a Félhévizen egy házat Töttös mester kő- és faépületekkel s a hozzá tartozó szőlővel együtt vesz meg ugyanazon áron.⁵⁾

1454-ben Erzsébet királynő 40 girán, tehát 160 forinton vesz Ó-Budán egy házat Seydel (Seydul) ácsmestertől (Heckul zsidó és felesége Saba közvetítésével).⁶⁾ Ez 480 forint mai pénz s a ház megfelelne egy mai 1440 forintosnak.

1394-ben Pukur Klára asszony ó-budai házat, meg az apácza-klastrom és az apotheka (patika) mellett fekvő házának *felét*, pinczéstől, pallásostól (cum pallacio) s más épületestől együtt 40 forinton adta el asszonyfalvi Miklós, (a Domokos bán fia) özvegyének. ⁷⁾ E szerint 240 mai forint a fél ház s 480 az egész. Egy 1440 forintos ház volna ma.

1413-ban Ó-Budán Budai János városi esküdt 200 forinton

1) Országos levéltár. D. L. 4843. sz.

2) Orsz. 1. t. D. L. 3786. sz.

3) Orsz. 1. t. D. L. 4137. sz.

4) U. a. 4149. sz.

5) U. a. 4388. sz.

7) Orsz. 1. t. D. L. 4441. sz.

6) U. a. D. L. 7972. sz.

(1200 frt, s illetőleg 3600) adja el házát.¹⁾ — Jóval drágább volt ugyanazon évben egy malom, melyet a felső hévizek hajtottak (tehát télen is járt). — Ez 800 forint volt (tehát 4800, s illetőleg 14,400 forint.) Eladó a Petermann család volt, vevők a nyul-szigeti apáczák. ²⁾ A másik malmot, mely ugyanazon hévíz-patak mellett a Duna partján feküdt, ugyancsak az apáczák 400 forintért (mai 8400 forint) kapják zálogban. Ez volt az a malom, mely az ó-budai királynői várnak búzát, vagy lisztet tartozott *hiibárül* szolgáltatni, még pedig évenként 3 garlétát.

Ez mai 33 métermázsá. A három garléta rendes ára búzában 18 régi forint volt, mai 108 forint.⁸⁾

1421-ben egy francia születésű nő (Francigena), Pyro özvegye 70 forinton (420 forint, illetőleg 1260 forint) adja el Felhévizen a házát kertestől.⁴⁾ 1423-ban ugyanazon áron adja el házát Budi Jakab a Felhévizen. ⁵⁾

1476-ban egy eladásnál világosan ki van írva, hogy kőházról van szó, s hogy az Ó-Budán kiváló helyen, a piacon (in teatro) fekszik. A vevő Gábor egri püspök, az eladó Hideg Benedek. Szomszédjai Futamat Péter és Fodor Pál, a város volt bírása. A kőház 200 forinton örök áron van eladva, — mai pénzüi 1200 forint, s a ház megfelelné egy mai 3600 forintosnak.⁶⁾

Drágább volt az az ó-budai ház, a *Francia-utcában*, mely egykor Albesi Dávidé volt. Azt Zsigmond király 1410-ben 600 forinton adja el Rozgonyi Simonnak. ⁷⁾ Albesi Dávid pedig ugyanazon évben, ugyanazon francia (gallicalis) utcában 250 forinton vesz egy másik fél házat. ^{b)} Albesi Dávid nyereszkedett a házakkal. Vett egy 4500 forintos fél házat s eladta a magáét, mely ma 10,800 forintot érne.

Úgy látszik, a külvárosokban és Ó-Budán oly lakház, mely

¹⁾ Országos levéltár. 1). L. 10,069. sz.

²⁾ U. a. D. L. 10,124. sz. A malom ott feküdt, a hol ma az u. n. Kremplmalom, a Hospitalisok fürdője közelében.

³⁾ »Feudum verő, videlicet 3 garletas frugum de dicto molendino castro Veteris-Budensi provenire debentes dictae dominae (Sanctiomoniales) dare et solvere te-neantur.« Orsz. lev. t. D. L. 10,956.

⁴⁾ Nemzeti Múzeum. Diplom. N. 76.

⁵⁾ Orsz. It. D. L. 11,338.

⁶⁾ Orsz. It. D. L. 17,822. sz.

⁷⁾ U. o. 10,087. sz.

⁸⁾ U. a. 9625. sz.

ma 10,000 forintot érne, a ritka kivételek közé tartozott, — s a Felhévíznek és Ó-Budának, ha egyes nyilvános épületei különbek voltak a maiaknál, a polgári házak nem tüntették fel előkelőbbnek azon részeket, mint a minők ma.

Drágábbak voltak a házak a tulajdonképeni városokban. Kivált Budavár, mint bevehetetlen erősség, biztos voltánál fogva drágította meg a belső telkeket és házakat. — A középkorban minden kereskedés, minden ipar, mely ezt a nevet megérdemelte, a várfalak közt élt és munkálkodott. A hely szűkké lett s azért drága volt.

Az egri püspökség kormányzója 1503-ban azt írja, hogy Budán a várban igen bajos a lovak és cselédség számára szállást találni, s egyébként is az ottani élet (aránylag) drága. Azért a vár aljában a Zsidó-kapun kívül egy pusztulásnak indult házat vett meg 110 forinton..) Ez 660 mai forint s fölrne oly házzal, s illetőleg pusztá telekkel, mely ma az alagút nyugati nyílása táján 1980, vagy kerek számban 2000 mai forinton volna vásárolható. Elég egy külvárosi, úgyszólván pusztá telekért.

Budán a várban már emeletes házak voltak. Miután a várfalak nem engedték meg a széltében és hosszában való terjeszkedést, részint az utcák és terek szorultak össze, részint a házak maguk voltak kénytelenek fölfelé nőni.

A rendelkezésünkre álló kevés adatból, melyek ház eladásról szólnak, az tűnik ki, hogy habár némely időben, s úgy látszik mostoha időkben némely várbeli ház nem haladta meg árban az ó-budaikat, de általán véve hasonlíthatlanul nagyobbak voltak az árak s következőleg nagyobbak és szilárdabbak a házak.

A Róbert-Károly trónralépésével járt zavarok utáni évekből 1318-ból találok első nyomát egy ház eladásnak, — a XIII. századból ilyet nem találtam. — Egy Péter nevű lenvászón-kereskedő özvegye a várban fekvő, udvaros és pinczés házát, valamint a kapun való szabad ki- s bejárás jogával s más hasznovételével együtt eladja Benth fiának, Dénes budai polgárnak 10 ezüst márkáért.²⁾

¹⁾ B. Nyáry A. Századok. 1874. évf. 9.1. »Quia multociens in. anno vado ex necessitate Budám, et omnia sunt caro foro et cum difficultate maxima possit reperire hospicium pro equis et pro famulis, emi unam desertam domum extra Portam-Judaeorum pro florenos no, ut possim locum proprium habere, quando vado Budám.«

²⁾ A veszprémi káptalan orsz. levéltára P, fiók.

Az összeg nem több 40 forintnál, vagyis mai 240 forint. Megfelel neki egy mai 720 forintos ház. Azonban látni való, hogy az eladott ház nem feküdt elkülönzött telken; mert a kapuja, úgy kell lenni, közös volt egy más házával.

1322-ben Budán a Szombati piacon fekvő háznak és teleknek felét kőépületeivel, pinczével és a fél-kapu jogával együtt adnak el 20 márka ezüstért, vagyis 80 régi forinton.¹⁾ A félház ma egy 1440 forintos, s az egész 2880 forintos háznak felel meg. — Földszintes csekély kunyhó lehetett.

1341- ben *Gyelet* fiai, Miklós és János 60 ezüst márkán vesznek házat János kovácstól (Faber).²⁾ Ez már 240 régi forint, 1440 mai forint, s a ház olyan szerű volt, mint egy mai 4320 forintos. Nem lehetett egyéb: földszintes csekély háznál.

1342- ben Váli Imre a Szombati-téren fekvő telkét 480 régi forinton adja el.³⁾ Mintegy mai 8640 forintos telek.

1370- ben Stor Jakab a várban fekvő házat már 3300 aranyforinton adja el Péter tótországi bánnakJ) Ez 200 forint híján mai 20,000 forint. A ház pedig egy mai 60,000 forintosnak felel meg, vagyis egy budavári tekintélyesebb két-emetetes háznak.

1371- ben Kun Péter polgár várbeli házat, mely a Szent-György kápolnával szemben, Pazzai Othlin asszonyének szomszédjában feküdt, eladja *Henslin* cseh polgárnak 650 forinton. ^{b)}

Ennek egy mai 11,700 forintos ház felel meg; — tehát egy mai várbeli egyemeletes középszerű ház. Mert a várban, hol egyemeletesnél kisebb ház nincs, legújabb időben a ház minimális ára 9 ezer forint. Azonban megjegyzendő, hogy Kun Péter háza drágább lesz vala, ha a vevőnek egy terhet nem kell átvennie. — Minden Szent-Mihálykor tartozott az új. tulajdonos egy ezüst girát (négy forintot) hasznóbér fejében (purgrecht) Tilmanfi Miklós városi esküdtnak fizetni. E szerint a tulajdonjog nem volt teljes, mint igen sok esetben.

A hatalmas Gara-nemzetség több házat vett a budai várban. 1385-ben Miklós nádor Venczelin budai polgártól 1200 fo-

¹⁾ Közli Wenzel. Budai Regesták. 92. 1. a veszprémi káptalan levéltárából.

²⁾ U. a. Gilet Miklós 1343-ban nádor volt.

³⁾ Rupp. B. p. Helyrajzi tört. 144. 1.

⁴⁾ Orsz. levéltár. D. L. 5866. sz.

⁵⁾ Fejér. Cod. D. IX. 4. 384.

rinton vett házat, bizonytalan melyik utcában.*) Olyszerű lehetett a ház, mint egy mai 21,600 forintos.

Még nagyobb házat szereznek meg Gara Miklós nádor és János temesi gróf 1403-ban. Valóságos palota volt két kapuval, melyek egyike a Mindszent-, másika pedig az Olasz-utczára szolgált. A vételár, a városi hatóság előtt kötött szerződés szerint, 10,100 forint volt. Minthogy mellékesen egy másik kis ház is be volt foglalva azon árba, mintegy 10,000 forintnak vehetjük a palotát. ²⁾ Mai pénzül ez 60,000 forint s a palota megfelelne egy mai 180,000 forintot érőnek. Ez a legnagyobb ár, melyet okleveleink ama századokból fentartottak. A ház polgári származású volt; mert Szerecsen, kitől a Garák a palotát vették, ki Nagyhajós alatt kamara-ispánságot viselt, budai polgár volt.

1388-ban magyar Ötvös Mihály (Michael Hungarus Auri-faber) a budai várban fekvő házát, mely a főtemplommal átellenben feküdt (szomszédja a margit-szigeti apácák háza és Wulwing polgáré) eladja Onofriusnak, florénczi Zenobius fiának, hasonlóképp budai polgárnak, örök áron s teljes tulajdonjoggal 400 forinton.³⁾ Olcsó ház volt, — mai 7200 fortosnak felelne meg.

Mennyivel drágább volt az a budavári ház, melyet 1396-ban egy másikkal elcserélvén, a cserén felül az egyik fél 600 arany-forintot fizetett! ⁴⁾

1390-ben Florénczi Ferencz fia, Onofrius, budavári polgár azt a várbeli házát, melyet Páduai Bertalantól örökölt, s melynek szomszédjai egyfelől néhai Kont Miklós nádor, másfelől a margit-szigeti apácák háza, eladja Miklósnak, Kanizsai János tárnokmester fiának 1400 forinton. ⁵⁾ — A ház egy mai 25,200 forintosnak

¹⁾ Rupp. i. m. 162. 1.

²⁾ U. a. 146. 1.

³⁾ Eredetije a bécsi cs. kir. államlevéltárban. Pesty Frigyes barátom másolata nyomán. A fekvés meghatározása érdekes. Kiténik abból, hogy a várbeli főtemplommal (parochialis) átellenben nem volt utca, hanem házak zárt sora állott.

⁴⁾ Esztergomi érseki levéltár. Fasc. 3. No. 53.

⁵⁾ Eredetije hártján, rányomott vörös viasz-pecsét-törödékei. Véghelyi Dezső ur kézirat-gyűjteményében, Veszprémben, ki fogadja köszönetemet szives közléséért. Az érdekes oklevél kezdete: »Nos Ulricas dictus Rabensteiner iudex castri Növi Montis Pestiensis, jurati et universi cives de eodem, memoriae comendamus, quod Onofrius filius Francisci de Florentia *concivis noster* coram nobis personaliter comparando etc.<: ime egy példája, hogy a városi telkek és házak eladása csak a városi hatóság közbenjöttével történhetett. A budai t. k. világosan rendeli, hogy eladás és zálogosítás csak a városi hatóság kiállította oklevél alapján érvényes. (17. 1.)

felelt meg. — Ez az Onofrius, kit mint florenczi származású, de honosult budai polgárt látunk itt szerepelni, a híres bankárházhoz, a *Bardiak-hoz* tartozott. Hihetőnek tartom ugyanis, hogy ugyanaz ő, kit Zsigmond király 1419-ben Bárdi *Nofriusnak* nevez, s ki akkor a budai királyi kamara ispánja volt.¹⁾ Ugy kell lenni, az eladottn kívül volt a családnak más háza is a várban.

Láttuk, hogy 1388-ban ugyancsak Onofrius mint házvevő fordul elő. — Akkor Zenobius fiának van ugyan nevezve; de valószínűen a személy azonos. Az akkor vett háznak egyik szomszédja az apácák háza, más felől a Wulwing-ház volt. Az 1390-ben eladott háznak egyik szomszédja ugyanazon apácák háza, de más felől a Kont Miklós néhai nádoré. Így hihető, hogy a most eladott ház harmadik szomszédja volt annak, melyet Onofrius 1388-ban vett volt.

1401-ben István nádor özvegye, Anna, a várban feküdt házát, melyet szerinte 1395-ben vett volt 3300 forinton, az ó-budai Klárás-apácáknak hagyja végrendeletében.²⁾ Láttunk fentebb is egy épen ezen áron vett házat, mely 1370-ben Péter tótországi bán tulajdonába ment volt által, s mely, mint láttuk, egy mai 60,000 forintos háznak felelne meg.

Olodi Czudar Jakab budai mindszent-utczai házát elzalogosítja Péter temesi prépostnak ezer forinton, 1417-ben, úgyhogy ha a következő évi január 20-dikáig ki nem váltja, a ház a prépost tulajdonává lesz. ³⁾ Hihető, hogy a ház többet ért a zálogösszegnél; — de ha csak annyit ért is, 18,000 forintos mai házzal ért fel s beillenék a mai várbeli házak közé.

1435-ben Tamás varga és Zakariás kereskedő az ő házukat, mely a Szent-György-téren — tehát a királyi palotához közel feküdt s egyik szomszédja az esztergomi érsek, másik a pécsi püspök háza, eladják György esztergomi érseknek 500 forinton. ⁴⁾ Egy mai 9000 forintos egyemeletes kis ház nagyságú és minőségű lehetett.

¹⁾ 1419. febr. 6. A király meghagyja Kanizsai Istvánnak, hogy az esztergomi érsekség jövedelmeiből fizetendő tízezer forintot adja át Bárdi Nofrius budai kir. kamarásnak. Országos levéltár. Neoreg. acta, fasc. 1017. N. 32. vagy I). L. 10,770.

²⁾ Fejér. Cod. d. X. 4 70.

³⁾ Orsz. levéltár. D. L. 10,547.

⁴⁾ Esztergomi érseki levéltár. Fasc. 3. N. 62. A budai bíró Onwein (később Bornemisza.)

A beállott mostoha időknél, s a török invasiótól való, bár mulékony, de nagy félelemnek és pestisnek lehet tán tulajdonítani, hogy 1457-ben a várban 160 régi forinton vesznek egy házat, — mi egy mai 2880 forintosnak felelne meg. A ház Kopachi Bálint özvegyéé volt s megvette Keszi Benedek, a királyi curia jegyzője. Feküdt a *Szombati* piacon; szomszédjai a Mindszent-utca felől a veszprémi püspök háza, s az Olasz-utca felől, valamint a Mária Magdolna templomán kívüli mészárszékek felől Kapi János háza. ^{x)}

Harber Mátyás budai bíró 1504-ben kétemeletes budai házának hátulsó részét (partem posteriorem) eladja az esztergomi káptalannak. Hogy miért épen a hátulsó részét? — Valószínűen azért, mert az utcára nyíló része a kereskedés vagy valamely ipar számára volt elfoglalva, s a káptalanbelieknek is jobban tetszett a kevésbbé lármás udvari lakás. A vételár a ház ezen részéért ezer forint, — tehát körülbelül egy mai 18,000 forintos várbeli ház felelne meg annak.

A fentebbi adatok közt több esetben látjuk, hogy egy-egy háznak két gazdája van. Magában is elég bizonyosság arra, hogy a vár belseje nagyon be volt építve s eladó és lakatlan ház a ritkaságok közé tartozott. — Némely idegen nemes, sőt polgári rendű ember is bérben tartott szállást.

A várbeli házak egy részét s talán nem kis részét, nem bírták teljes tulajdonjoggal. — Hübérszerű kötelezettség terhelt némely telket és házat, mely csak abban különbözött más hűbértől, hogy nem terjedt ki a személyre.

1415-ben Vector (Szekeres?) Jakab budai polgár háza a várban Nadler Mihály és Bursator (Taschner?) Miklós háza szomszédjában feküdt. Ezt eladja Márton nevű örménynek (Armenus) 600 forinton.²⁾ Ez egy mai 10,800 forintos háznak felelne meg, ha a tulajdonjog teljes lesz vala; de ennek híjjá volt. Mert Vector Jakab is csak mintegy hűbérül bírta a telket és a házat a várbeli plébániától, — tartozván az időszerinti lelkésznek minden Szent-Mihály-napkor 24 arany-forintot fizetni. Ezt a tartozást *purgrechtnek* találjuk nevezve. Az összeg mai papírpénzül 144 forintot tenne, de ennek vevő képessége 4—5 száz mai forint

¹⁾ Országos levéltár. D. L. 15,196. sz.

²⁾ Nemzeti Múzeum kéziratai. Diplomata. Tom. VI. N. 65. XVIII. századbeli másolat.

volna. A vevő is elvállalta ezt a kötelezettséget. Így a ház valószínűen két annyit ért, mint a fentebbi vételár.

1384-ben az esztergomi érsek egy Szent-Miklós-utczában fekvő házat a bolognai származású *De-Talenti* Simon budai polgárnak ad bérbe. Tartozik ez minden Szent-György napon egy esztergomi kápolna részére 40 forintot fizetni bérüi (purgrecht).¹⁾ Ez 240 forint mai pénz, s házbérüi 720 forinttal érne fel.

1393-ban Kanizsai Miklós esztergomi érsek a fentebb említett, 1400 régi forinton Onofriustól vett házat Bernhardi Ferencznek adja. 1393-ban az érsek személyesen jelen meg a budai városi tanács előtt egy szerződés megerősítésére, melynél fogva az érsek a várban bírt (egyik) házat örökös bérbe adja nevezett polgárnak. Ez tartozik bérül bizonyos mennyiségű viaszgyertyát, egy mázsa lenmagolajat — lámpába valót — szolgáltatni a budai székesegyháznak; Szent-Györgykor húsz forintot, Mária születése napján harminczat a káplánnak. Ha a ház leégne is, Bernhardi vagy utódai tartoznak mindezt fizetni, névszerint a Budavár és Nyék falu közti földjeikről. (Nyék a mai Városmajor és Lipótmező közti völgyben feküdhett). A kérdéses ház a várban Simon bán fia házának szomszédjában feküdt.²⁾

1411-ben az ó-budai clarissáknak a várban, Szent-Miklós-utczában feküdt házáért Ungar Miklós ötvös 16 forintot tartozik bérüi (purgrecht) fizetni, minden évben Szent-Mihály-nap körül.³⁾

1413-ból egy jellemző bérszerződés maradt fenn. *A pesti plébániának* (melyet szintén Boldogasszonyról neveztek) háza volt a budai várban a Szombati piacon (in foro Sabbathi). A nevezett ház meglehetősen rongált állapotra jutott, — s a háziúr majd minden nap intést kapott (kétségkívül a budavári tanácstól), hogy helyezze jó karba a házat, minek azonban költségeit sokallta János pap, saját vallomása szerint.⁴⁾ Azért más módot nem látott a bajtól való menekedésre, mint azt, hogy örök bérbe adja a házat,

¹⁾ Rupp, i. m. 157. 1

²⁾ Fejér, X. 2. 163.

³⁾ Országos levéltár. D. L. 9766. sz.

⁴⁾»... domus lapidea ejusdem Ecclesiae (pestiensis) nonnullis dispendiosis defectibus ac quam pluribus aedificiorum hujus modi ruinosorum causis et gravaminibus commodius evitandis, quibus idem dominus Joannes, quarum cotidianis ejusdem domus restaurationibus crebrius urgebatur« etc.

mit a pesti bírák és esküdtek is helyeseltek, s rá beleegyezéseiket adták. Onofrius budai polgár, az ő örökösei s örököseinek utódai lettek a birtokosok; de csak feltételesen. Évenkénti 14 arany forintot tartozott fizetni Onofrius örök béről,¹⁾ még pedig készpénzül és Szent-Mihály napján, — mi ellen semmiféle károsodás nem szolgálhat kifogásul. A nevezett 14 forint évi béren kívül, mint a szerződés ismételve kiemeli, semmit sem kívánhat a pesti plébános és utódai Onofriustól vagy örököseitől. — Pedig — elég különös, ez nem igaz. Mert nyomban rá Onofrius azon kötelezettséget is elvállalja, hogy az egy részben omladozó házat tisztességesen kijavítja, — s azután is mindig jó karban tartja. Ha pedig akár vakmerő ellenszegülésből (rebellis animi temeritatis) vagy más gonosz szándékból ezt elmulasztja ő vagy utódai, — és hogy ha az elhanyagolás miatt annyira megromlanék a ház, hogy más nem adná meg érte a nevezett bért, — abban az esetben Onofrius és utódai tartoznak más, akárhol fekvő birtokaikból kipótolni azt. Kelt 1413-ban Szent-Mihály napján.²⁾

Onofrius utódai bírták a házat 1486-ig, mikor már Onofrius polgárból *iajmóczy* Onofrius *mester* lett — tehát nemességet kapott. Utóbbinak nőtestvére, Veronika volt várbeli házának a hűbérese.

Mivel ez már 6 év óta elmulasztotta a 14 forintos bér fizetését, a királyi curia, András pesti plébános panaszára, visszaítéli ennek részére a házat, ki is azt cserében odaadja a híres Báthory Istvánnak, ki viszont a pesti Búza-piaczon fekvő házat adja át a plébánosnak.³⁾

1424-ben szó van a Paulinusoknak a Hátsó-utczában fekvő házaról, melyet Sichart János budai polgárnak adnak bérbe. ⁴⁾ 1425-ben az esztergomi káptalan elveszi a házat Bernhardi Ferencztől, mivelhogy ez a bért (purgrechtet) nem fizette, s Sibenlinder volt budai bírónak adja 32 arany-forinton, — melyre ráadásul még egy forintot tartozik fizetni minden Szent-Mihálykor a felhévizi Szent-Háromsági keresztesek templomá-

¹⁾ Pro 14 florenis auri nudí et annul perpetui redditus, seu census, qui vulgo purgrecht nuncupatur.s

²⁾ Podhraczký kézirat! gyűjteménye. II. 481. 1.

³⁾ Rupp, i m. 148. 1.

⁴⁾ U. a. 142. 1.

nak, földbér czímén.¹⁾ E szerint kétszeres hűbér terhelte a házat és telket.

1427-ben a várbeli főplebánia, egyik házat eladja Tyrnauer polgárnak és nejének Dorottyának, oly feltétel alatt, hogy bérül (purgrecht) minden Szent-Mihály napján 4 forintot fizessen. ²⁾ A ház fekvése nincs meghatározva.

Az imént említett 1424-dikí eset arra mutat, hogy néha maga a birtokos egyház is csak hűbérese volt egy másik egyháznak. Így, mint tudva van, a várbeli plébánia jövedelmei felett patronatus czímén a Margitsziget apáczái gyakoroltak elejétől fogva jogokat.

Nágy-Lajos idejében, 1346-ban Miklós budai plébánost bepanaszolják, hogy a Boldogasszony templomának czintermében állott kisházakat lebontatta, s helyükben egy nagy kőházat (palacium) emelvén, ennek jövedelméből nem fizeti a szigetbeli apácákat megillető harmadot. Erzsébet anya-királynő békélteti ki a feleket. A plébános évenkénti 20 ezüst márka fizetésébe egyezett, egyik felét Szent-György-, másikat Szent-Mihály-napra ígérte. ³⁾ így az összes házbér legalább is 60 ezüst márka, vagyis 240 régi forint, mi mai pénzü 1440 forint, és mai 4320 forint házbérijövedelem volna így nem túlzás a *palacium* kifejezés, Budavára magánépületeihez képest.

Érdekesebb egy 1448-diki szerződés.

Kalmár (Mercator) János budai polgár a Paulinus barátok több várbeli házának egyikét veszi bérbe. Feküdt a ház a Nagy-utczában (Magna Piatea). Egyik szomszédja István patikárius, a másik Mihály patikárius. A szerződés hat évre szól. Minden Szent-Mihály napján 24 magyar aranyforintot (24 florenorum auri puri hungaricalis) fizet a bérlő a barátok conventjének. De a kötelezettség nemcsak ebből áll. János Kalmár tartozik még az első évben a ház első részét és a közepén emelkedő *tornyot* cseréppel (tegulis) fedetni újra. Nem különben a pinczegádor elébe fedelet csináltatni. A következő években a ház hátulsó felében levő tornác (solium) s a ház mindkét részének fedelét megújíttatni; — a ház előtti utca kövezetét kijavíttatni; ⁴⁾ a nevezett pinczét megnagyob-

¹⁾ U. a. 163. lap.

²⁾ U. a. u. o.

³⁾ Országos levéltár, D. L. 3854. sz.

⁴⁾ Piateam ante domum lapidibus renovare.

bítni, úgyhogy negyven hordó bor férhessen el benne. Mindezen utóbbi teendőknek a hatodik évig meg kell történniök. Ha a bérlő ezeket elmulasztaná, elveszti birtokjogát (proprietas domini domus) a tett költségekkel együtt és az évi haszonbér kétszeresre t. i. 48 forintra emeltetik. Kelt 1448. pünkösd harmadnapján. *)

A fentebbi szövevényes bérlet-modorból, ha a szerződésben nem volt minden pontosan meghatározva, könnyen támadt per. Volt pl. egyszer a Pálosoknak a Mindszent-utczában egy elhanyagolt ronda házuk, melyet nagyon olcsón adtak bérbe, úgy látszik azért, hogy valaki rendbe hozza.

A Pálosok ezen házukat 6 arany forint bér (purgrecht) fejében adták volt Szabó (Sartor) Péter budai lakosnak; de ez nem fizetett. A budai tanács elé került a dolog 1445. novemberben. Péter szabó azzal mentegetődzött, hogy az általa átvett háznak a szeméttől és piszoktól való kitisztítása sok pénzébe került. Ezen kívül nagy mennyiségű szálfát, zsindelet és vasszeget kellett vásárolnia a ház helyreállítására,— úgyhogy költségei fölmennek 200 forintra. — A tanács két esküdtet küld a helyszínére a dolog mibenlétét szemügyre venni. Ezek azt jelentik, hogy költött ugyan Péter szabó a házra, a mit költött; de költségei legfölsőbb 36 forintra ha mentek. A vesztére nagyító szerencsétlen szabót a kiköltözésre Ítélik; — de a ház kitakarítása fejében megengedik, hogy Sz.-György napig maradhasson a lakban; a szálfákra, zsindelelyre, szegekre tett költségeit a Pálosok meg fogják téríteni.

Sartor Péter az ügyet Hédervári Lőrincz nádorhoz kívánja felelbeztetni.²⁾

Nem a nádori, hanem a tárnoki szék elé került az ügy 1447-ben april 2-dikán, hol több királyi város esküdtje, mint ülnök vett részt. De már ekkor a perlekedő felek kiegyeztek volt, oly formán, hogy Péter szabó bírja tovább is az előbbi föltétel mellett a Pálosok nevezett /öl-házát; de azonkívül tartozik a ház első felét cseréppel, a hátulsó felét zsindelelyel fedetni újra két év leforgása alatt. Azontúl pedig jókarban tartani, még pedig azon esetben is helyreállítani, ha tűz vagy valamely más veszedelem érné. A fel-tételek nem teljesítése esetében a szerződés elveszti érvényét.³⁾

¹⁾ Orsz. Levéltár. Acta Paulinorum Fasc. 3. No. 14. (D. L. 14,162.)

²⁾ Országos Levéltár. D. L. 13,972. sz. Kelt 1445. nov. 10. stempore judicatus sapientissimi viri I.etri *Onwein* alias Bornemisza dicti.e

³⁾ U. a. 14,074. sz.

De úgy látszik, hogy még ily föltételek mellett is hátrányosnak tekintették a szerződést a Pálosokra nézve. Mert ugyanazon 1447-dik év júniusa 9-dikén Benedek örményesi paulinus szerzetes tiltakozik a zalavári apátság előtt azon szerződés ellen, melyet László barát kötött Sartor Péterrel, a rend beleegyezése nélkül.

Néha meg onnan származott a baj, hogy a bérlő nem volt tisztában, ki vagy kik a tulajdonosok, mert a tulajdonjog maga is per tárgya volt.

Így 1454-ben a Pálosok a tárnoki szék előtt vádolják Paldauf (máskép Pánczél) Miklóst, hogy a várban levő házuk bérlete fejében a kötelezett 12 forint helyett csak 8 forintot fizetett. Vádlott azzal menti magát, hogy minden évben 4 forintot Boldogasszony egyházának fizetett be, a Pálosok adósságának törlesztésére. Elő is mutatja a nyugtákat. A városi tanács azt ítéli, hogy a vádlott azonnal költözzék ki a házból, — *épségben tartatván a Boldogasszony egyházának joga, ha az csakugyan létezik.* A végzés január n-dikén kelt.

Ugyanazon évben május 16-dikán V. László király elé kerülvén az ügy, ez haladékot enged Páldauf Miklósnak, hogy Sz.-Mihály napjáig a Pálosokat kielégítse, mely esetben a házba ismét be fog iktattatni a király nevében. ²⁾

Abból, hogy némely házat adni-venni lehetett, — holott valamely foldesurnak bizonyos bért kellett fizetni, szintén állottak elő zavarok és porok, s néha a rász akarát fölhasználta ezt a jogi bonyodalmat. Így 1480-ban Báthory István országbíróig felebbeznek egy esetet, melyben a fölperes ismét a Paulinusok conventje, az alperes pedig első sorban Tügyártó Máté.⁸⁾ A ház, melyet ez bérben, vagy az országbíró szavaival, — *»in feudume* tartott, a Sz. Pál utcában feküdt. Asztalos (Mensipar) István és Üveges (Vitriparj) János háza szomszédjában. A feudum 8 forint volt. Azonban Tügyártó a szerződés ellenére eladta a házat Lábatlan Györgynek. Lábatlan György viszont eladta az esztergomi káp-

¹⁾ Nescitur quo motus et ductus, absque scitu, consensu et voluntate ipsius ordinis. U. a. 14,087. sz.

²⁾ Országos levéltár D. L. 14,833. sz.

³⁾ Kétségkívül azon nevezetes budai család ivadéka, mely még az előbbi generatióban Nadler nevet viselt, s háza volt a várban. Egyik Nadler volt az, ki Erzsébet királyné megbízásából zálogba adta a magyar koronát Bécsben.

talannak. Így három év alatt három kézen ment keresztül. Egyik sem fizette a hűbéri díjat.⁴⁾

A *purgrecht* vagyis városias hűbérnek fentebbi eseteihez kiegészítésül sorozzuk még a következőket:

1367-ből egy nyugtatvány tanúskodik arról, hogy a székesfehérvári templom mellé épült Magdolna-kápolna is házi úr volt a budai várban. Rozgonyi János 12 forintot fizetett évenként bérül.²⁾

1481-ben mikófalvi Deák Dénes az Olasz-utczában fekvő házáért a (várbeli) Mária-Magdolna egyháznak fizet bért, — ha pedig a They-utczára szolgáló, de addig kövel befalazott kaput is megnyitná, a városnak (is) kellene fizetnie.³⁾

1498-ban történt, hogy Kömlődy Gergely eladja a házát azon 15 forintnyi évi fizetés miatt, melylyel a budai egyháznak tartozott az oltár előtt égő lámpa és a misék alatt égő viaszgyertyák költségeinek fedezésére. A vevő Antal, az ó-budai káptalan al-custosa. A vételár 351 régi forint; de az eladó fentartja a visszavásárlás jogát.⁴⁾

1512-ben Pesti Gergely esztergomi kanonok a budavári Olasz-utczában fekvő házát eladja Péchi Tamásnak; de feltételesen. A feltételek közt van, hogy évenként 10 forintot fizessen az esztergomi Krisztus-collegium (papnövelde) számára, melynek Pesti Gergely kanonok a főnöke volt.⁵⁾

Az elősorolt példák nyomán föltehető, hogy a hűbéres kötelezettséggel birt házak száma tetemes lehetett a budai várban. — A budai törvénykönyv elég részletességgel, — bár kissé nehézkes fogalmazással szól a *purgrecht*ről. Fordításban ide iktatom a törvényt:

»Ha a hűbéri fekvőséget a hűbéres (mami) pénzen vásárolta, ez megválthatja a haszonbért minden egy forintért tizet fizetvén, mint a város szabadság-levele (Stadt prief) rendelí. Ha pedig a birtok csupán csak haszonbérfizetés fejében van átengedve, s a tulajdonos az átadáskor ezenkívül semmi pénzt sem vett, a hű-

¹⁾ Országos levéltár. I. T., 19,445. sz.

²⁾ Rupp. I. m. 163. 1.

³⁾ Rupp. U. o. 149. 1. Az oklevél értelmezését, (s talán szabatos kivonását is) elmulasztotta Rupp, mi gyakran megesis rajta.

⁴⁾ U. a. 150. 1.

⁵⁾ U. a. U. o.

béres az ő ura engedelmé nélkül föl nem hagyhat a bérlettel, ha csak írásban nincs kikötve az ellenkező. Időelőtti felmondás esetében a bérlő elveszti, a mit a telken épített. Hanem három év elmúltával az építkezés okozta költség fejében nem tartozik többé a haszonbért fizetni, ha föl akar hagyni a bérlettel. — Ha a bérlő semmit sem kötött ki írásban, csupán csak a haszonbér fizetését, s a telken oly javítást sem tud kimutatni, mely a fizetni elmulasztott haszonbérrel fölréne, — köteles mindig a haszonbért teljesen lefizetni. Ezenkívül felelősséggel tartozik azért is, a mivel a birtok veszített értékéből, míg keze alatt volt. Úgy kell átadnia a birtokot, a mint által vette volt.« *)

Külön szól a törvénykönyv azon esetről, midőn egyháziak a birtokosok:

»Az egyházi bért (kirchen purg) fizetni kell minden (kikötött) módon, s az (a szerint) fel is mondható (ap lassen); de *meg nem váltható* (ab lossen = ablósen), — úgy mint a hogy fentebb írva volt. (A czélzás kétségkívül az idézett szakaszra történik, s az ellentét van kiemelve). Az egyházak, kolostorok, kórházak s mindennemű egyházak és papjaik nem kötelesek várakozni (paiten) két-három évig, hanem követelhetik minden évben a házbért (czins), szolgálmányt (dinst) vagy hűbért (purgrecht).«²⁾

E szerint az egyházi testületeknek egy fokkal több jog volt adva e részben, mint a világiaknak; de láttuk, hogy azok is többnyire 2—3, sőt 6 évig is vártak a bér fizetésére.

Azonban az ilyes jogok megannyi napfoltok voltak a municipális arany-szabadságon. Nyugati Európában a kisebb-nagyobb városok igyekeztek fölszabadulni a nyűg alól, mely mintegy anachronismusként maradt fenn abból az időből, midőn a városok népe még földesúri kötelezettség és gyámság alatt állott. Sikerűit is ez soknak, — s ott kevélyen emlegették a város »Stadrecht«-jét, Burger- vagy Burgrecht-jét; vagy közönségesebben *Weichbildrecht-jét*, — mi egyaránt a városnak és polgárainak teljes tulajdonjogát jelentette.³⁾

Épen ezért sajtáságos, de nem példátlan, hogy egy helyen egy szónak ellenkező értelme van, mint más helyen. Így a *burgrecht*,

1) Budai t. k. 225. I.

2) U. o. 249. sz.

3) Maurer sGeschichte der Städteverfassung in Deutschland. I. k. 398. lap. Különösen Augsburgban nevezték a jogot Burgrechtnek,

mi másutt, s jelesen Augsburgban minden hűbéri köteléktől való függetlenséget jelentett, Budán azt a fizetést nevezték annak, a mi függést bizonyította.

A föntebbi példák mind egyházak és egyházi testületek földe-súri jogáról szólnak. Az ily holtkez-birtokokat pedig benn a városok kebelében rendesen elhanyagolták.

Németország egyik középkori fővárosában, Majna-Frankfurtban a bérházak nagy része a XIV. századig az egyháziak birtokába került volt, vagy legalább nekik haszonbérrel tartozott.¹⁾ De — olvassuk egy illetékes írónál — az egyházi tulajdonosok semmit sem akartak költeni a házak jó karban tartására. Szintoly keveset tettek ama házak tényleges birtokosai, mivel csak lakóknak tekintették magukat. Ennek következtése sok háznak roskatag állapotra jutása vagy teljes rombadőlése lett, — mi miatt a város forgalma és jóléte nem keveset szenvedette. A város kénytelennek látta magát büntetés terhe alatt szigorú parancsot adni ki a házak újra felépítésére; a tanács intézkedett a telkeket terhelő bérek megváltására; az egyháziakat eltiltotta a városban telkek bírásától, s meghagyta, hogy egy év és hat hét meg három nap alatt világiaknak adják el házaikat.²⁾

A fentebbi budai esetekre, úgy vélem, magyarázatul szolgálhat a frankfurti példa, mely elég feltűnő arra, hogy mások idézését fölöslegessé tegye. — Azok a budai házak, melyeket az egyháziak oly feltétel alatt adnak bérebe, hogy a lakó kitisztítsa a romoktól, szeméttől, — hogy a fedelet kijavítsa, a pinezét kiszélesítse, bizonyoság rá, hogy a jogszerinti tulajdonos nem akart semmit költeni a házra; — de Sartor Péter esete is arra látszik mutatni, hogy viszont a bérlő sem szerette nagyon megerőltetni magát a restaurációkban, melyeket csak rövid ideig élvezhet.

De az ily házak hanyatlását és pusztulását bizonyítja a bérösszegnek aránylagos alacsony volta is, — még az akkori pénzösszegekhez képest is: 16, 12, 10, 6 sőt 4 arany forint lévén az évi bér.

Nem kell ezen eseteket különös kivételeknek vennünk, — sőt azt kell fölteni, hogy mindezen adat kevés azon valóság feltüntetésére, hogy az egyházi testületek mily sokat bírtak a várbán.

¹⁾ Helyesebbnek tartom a város nevét *így* írni, mint Majna-melletti Frankfurt-nak. Nem nevezzük Duna-melletti Földvárnak Duna-Földvárt.

²⁾ Maurer u. 0/400. 1.

— A dolog természetében van, hogy ezen birtokok soha sem fogytak, hanem kegyes hagyatékok által nemzedékről nemzedékre szemlátomást szaporodtak, — úgy hogy mentői későbbi idők veszünk 1526-ig, annál több budai telek volt egyháziak birtokában.

Különös volna, hogy a budai polgári törvényhozás a fentebbi bajnak ne akarta volna útját állani. Van is e tárgyban világos törvény, mely így szól:

»Ha valaki végrendeletben, lelke üdvösségére fekvőséget hágy az egyháznak, — azt egy év lefolyása alatt el kell adni, épen annak érdekében, ki a végrendeletet tette, mert különben sok ház és szőlő tönkre jut s épen a rendelkező lelke üdvére nézve kárba megy.«¹⁾

Aligha nem volt meg Budának is, mint Pozsonynak Zsigmond királytól az ezen törvényt szabatosabban körülíró rendelete, mihez még az is hozzá van téve Pozsonyban, hogy ha az illető egyház, melynek a végrendelet szól, nem fogadná el az eladási összeget, az a királyra száll.

De nem gondolván, hogy Budán az is ki lett volna kötve, a mit Pozsonyra nézve olvasunk, mely szerint ily fekvőségek vevője más, mint pozsonyi polgár nem lehet, Budán a vevők sorából aligha kizárták a főnemeseket.

Bármint volt is ez, annyit elég számos tény bizonyít, hogy a fentebbi budai törvénynek nem érték el azt a czélt, mely világosan ki van fejezve bennök, hogy a városban a házak *holt-kézre* ne jussanak s a holt-kézre kerülés miatt sok ház el ne hanyagoltassék s némelyik el ne pusztuljon. Sőt az utóbb idézett rendelettel merőben ellenkezik a törvénykönyvnek egy fentebb idézett rendelkezése, mely az egyháziak részére fizetendő berről még

¹⁾ A budai törvénykönyv német szövegének, melynek itt értelmét visszadtuk, illusztrációjául ideiglatom Zsigmond királynak a pozsonyiakhoz intézett hasonló tartalmú rendeletét 1419-ből: »Nos Sigismundus..... decrevimus .... observandum, ut universa bona mobilia et immobilia (a budai a *mobiliákat* kiveszi), puta domus, vineae, molendina, alodia, et quaelibet alia cujuscunque generis sen maneriei existant, quos et quae ecclesiis dei per quascunque personas ab hac luce migrantibus in salutare remedium (a budai német szöveg (zu dem paw) testamentaliter tradita fuerint et legata, hujusmodi res et bona hereditaria infra spácium unius anni et mensis immediate sequentis pro condigno pretio seu valore *hospitibus* seu incolis in medio nostrae civitatis Posoniensis residentibus et nemini alteri venditioni exponi debeant, valeant atque possint.« (Michnay és Lichner Budai t. k. 308. szakasz s a hozzávaló jegyzés.)

szigorúbban intézkedik, mint a világiak részére fizetendőről. A két ellenmondó törvény kétségkívül különböző korban kelt. De bármelyik előzte meg a másikat, az oklevelek adatai azt bizonyítják, hogy a holt-kéz birtokot tiltó rendelkezés legfeljebb ideiglen lépett életbe. — Sok jele van, hogy a budai törvénykönyv némely más pontja is mint holt betű hevert a városi levéltárban.

Nem lehet benne kétség, hogy olyan házak, melyeket érsekek, püspökök, káptalanok vettek a városban oly célból, hogy a nagy gyűlések idején kényelmes szállásai szolgáljanak a főpapoknak, nem hogy el lettek volna hanyagolva, hanem a díszesek közé tartoztak. Azonban mind ezek, mind pedig a világi főurak házai akaratlanul egy másik baj forrásai voltak. Mind jobban kiszorították a különben is szűkre szabott keretből, a várhegy falai közötti a valódi polgári elemet.

A véletlenül fenmaradt adatokból a budai várban a következő nem polgári házbirtokosokat jegyeztem össze;

1. A pécsi püspök háza 1348-ban.¹⁾

2. Széchenyi Tamás országbíró özvegye 1354-ben a királyi udvar közelében telket bírt.

3. Ugyanaz a várbeli Sz.-Miklós temploma mellett. Eladja mindkettőt sógorának. ²⁾ Az özvegy az oszvieczími herceg leánya volt.

4. Láttuk, hogy a főtemplom mellett a plébános egy nagy házat épített volt, melyből a jövedelem harmada a nyúlszigeti apáczákat illette meg. (1346-ban.)

5. Czudar Péter tótországi bán mindszent-utezai háza 1370-ben 3300 forintot ért.³⁾

6. 1385-ben egy várbeli fél ház száll hagyománykép az ó-budai apáczákra, mely háznak holfekvése nincs meghatározva.⁴⁾

7. Gara Miklós nádor 1385-ben egy 1200 forintos házat vesz.

S. Ugyanakkor említik, mint szomszédját Hédervár Mihály házat.⁵⁾

g Kont Miklós nádor házat említik 1390-ben.⁶⁾

¹⁾ Így keltezi levele.t: s Budán a mi lakóházunkban! Zichy codex. II. 328. 1.

²⁾ Országos levéltár. D. L., 4454. sz.

³⁾ Rupp. 144. 1.

⁴⁾ U. a. 162. 1.

⁵⁾ U. a. u. o.

⁷⁾ U. a. 157. 1.

Ugyanazon ház lehetett ez, melyet 1400-ban Kont László és Imre mesterek (a néhai nádor fiai) a csátkai káptalannak aján-dékoznak, hol *őseik vannak eltemetve*. Feküdt a ház a Sz.-Miklós klastromától éjszakra.¹⁾

10. Ugyanott a nyúlzigeti apácák háza ugyanakkor.

¹¹ Ugyanott Kanizsai Miklós tárnokmester háza, melyről azonban a Pálosoknak hűbért fizetett.²⁾

12. 1391-ben a Sz.-György téren az újbányái kórháznak volt háza, és ugyanott ugyanakkor

13. az esztergomi káptalannak, s végre

14. az esztergomi Sz.-István collegiumnak.⁸⁾

15. Kanizsai Miklós tárnokmester 1391-ben két házat vett a budai várban Kővágóörsi György esztergomi várnagytól, s kö-vetkező évben mind a kettőt az örményes! Paulinusoknak aján-dékozza.⁴⁾

16. 1394-ben a Zsidó-utczában bírt Ákos bán; ugyanakkor

17. a zágrábi püspök; és

18. az esztergomi káptalan.⁵⁾

19. Czudar Péter több háza közüi az egyiket, melyet Ma-gyar Istvántól pénzen vett, s mely az ő *nagy* házával szemben a Duna felé feküdt, a Pálosok *ládi* klastromának adományozza.¹¹⁾

20. János veszprémi prépost 1395-ben, s ugyanakkor

21. István volt nádor zágoriai gróf.⁷⁾

22. 1396-ban pelispei Mykch.⁸⁾

23. 1401. István nádor özvegye a budai várbeli 3300 forin-ton vett házát az ó-budai apácáknak hagyja. (Gyanús.)

24. Egyik szomszédja János veszprémi prépost.⁹⁾

25. 1402. Mihály ó-budai örkanonok István nádortól vesz

¹⁾ Országos levéltár. D. L. 8850. sz.

²⁾ Rupp. 156. és 158. sz.

³⁾ Rupp. i. m. 139.I.

⁴⁾ Országos levéltár D. L. 9544.

⁵⁾ Fejér. X. 2. 207.

⁶⁾ Eredetije a Fűzy (sárosmegyei) család levéltárában. Dr. Thallóczy szívességéből. A kezdet: »Nos Petrus Zudar, dictus olim *Pravut*.«

⁷⁾ Országos levéltár. D. L. 8111. Ulir.g polgár fiának a felesége adta el utóbbi házat. Az egyik szomszéd István orvos (physicus).

⁸⁾ Fejér X. 2. 409.

⁹⁾ Fejér X. 4. 70.

házat. A Pálosoknak ajándékozza.¹⁾ István nádor a királytól érdemei jutalmául nyerte volt ezt a házat. (A későbbi nagy per arra látszik mutatni, hogy ez a ház azonos a 23. szám alattival, s emez talán költött birtokjog.)

26. 1403. A Garáknagy, 10,100 forintos palotájáról szólunk.

27. A) Gara Miklós nádor 1403. jun. 28. Marczali Miklós temesi ispántól elkobozza budavári házát (a Mindszent-utczában feküdt), s azt *Chesamis* Jakabnak, *Nass* Zoelus ó-budai várnagy rokonának adományozza.²⁾

27. B) A pesti plébánosok bérháza a várban a Szombati-téren 1413-ban. (L. fentebb.)

28. A király tisztartója (dispensator) Berencsi István házat örököl Budán közel a Szombati-kapuhoz, 1414-ben.³⁾ Osztozó társ Erdege Pál Tótország bánja, ki lenn a Dunaparton kap házat.

29. 1417-ben háztulajdonos Czudar Jakab.

30. Czudar Benedek.

31. Perényi László.⁴⁾

32. 1423-ban Cilley Herman gróf a *közép-utczában*;

33 A Sz.-lőrinczi Paulinusok a Szombat-kapu mellett,

34. A Közép-utczában ugyanakkor birtokos (szomszéd a Czilley-házzal) András váradi püspök és

3 5. Ozorai Pipó temesi gróf.⁶⁾

36. Zdencki Simon bán fiának háza a várban, 1425-ben.⁶⁾

37. Hertlin budai bíró örökösök nélkül halván meg, Zsigmond király ennek a Mindszent-utczában feküdt házát Palóczy Máté ispánnak (comes) adja szolgálati jutalmául 1426-ban. A ház szomszédja

38. Mazaráth vajda háza..)

39. 1427. A várbeli plébános háza, melyért 4 forint hűbért fizetnek.⁸⁾

¹⁾ Országos Levéltár D. L. 8857.

²⁾ Országos levéltár D. L. 8887. sz.

³⁾ Országos levéltár D. L. 9512. sz.

⁵⁾ Rupp. i. m. 145. 1.

⁶⁾ Rupp. i. m. 162. Cilley gróf azt a házat *foglalta el*, melyet István nádorné 1401-ben az ó-budai apáczáknak hagyott volt. Azután elcserélte a Pálosokkal (1423. ban). De 1425-ben az apácák pert indítanak e miatt, Országos Levéltár D. L. 11,689. sz. 1489-ben a Paulinusok nyerték meg a pert. Rupp. 159. 1.

⁷⁾ Rupp. 163. 1.

⁸⁾ Országos levéltár D. L. 11,849. sz.

⁹⁾ Rupp. 163. 1.

40. A segesdi barátok és

41. a zsámbéki prépost háza említettnek 1433-ban. Úgy látszik a Mindszent-utcában voltak.¹⁾

42. 1435-ben az esztergomi érsek Budán a Sz.-György téren egy polgári házat vesz meg 500 forinton; melynek szomszédjai egyfelől

43. ugyancsak az esztergomi érsek, s másfelől

44. a pécsi püspök háza.²⁾

45. 1436-ban Gúti Ország Mihály a *tárnokmesteri* házból keltezi levelét.⁸⁾

46. Stibor vajda házat, melyet a budai törvénykönyv is említ, magszakadás következtében Albert király 1438. márczius 30., lévai Cseh Péternek adja hű szolgálataiért. Feküdt fenn a várban, a királyi palota felől a körded alakú Sz.-György tér fele nyúló két utca végén.⁴⁾

47. Rozgonyi János fiai (Lőrincz, János, Renold, Oszvánd) egy sarokházat (acialis) kapnak adományul Albert királytól 1439. jun. 24. Feküdt a ház a Frisपालota (Frycz palotája) nevű házzal átellenben, tehát a Sz. György téren.⁵⁾

48. Brankovics György szerb fejedelemnek (despota) nagy kőháza volt Budán az Olasz-utcában. Azonban a háziúr hűtlenség bűnébe esvén, lengyel Ulászló 1440. okt. 28-dikán ezt a házat Rozgonyi Simon egri püspöknek adományozza hű szolgálataiért s az adományt kiterjeszti testvéreire, István és György pozsonyi ispányokra is.⁶⁾ Tudjuk, mily nagy érdeme volta tettekre temett püspöknek Ulászló trónra jutásában s első sorban Buda birtokának biztosításában.

49. Ugyanezen évből olvassuk, hogy Farkas László budai polgárnak a Német-utcában feküdt háza hűtlenség bűne miatt a koronára szállott.

¹⁾ U. a. 145. 1.

²⁾ Eszterg. érs. levéltár Fasc. 3. N. 62. A ház Tamás vargáé és Zakariás kereskedőé volt. Fejér Cod. D. X. 7. 740.

³⁾ Országos levéltár D. L. 13,150. sz. Cseh Péter fia László 1453-ban ezt a házat zálogba adja Tárcsái Jánosnak és Zondai Demeter tárnoknak 1500 arany forinton. Most már nem nevezik Stibor házának, hanem a Sz.-György kápolna előtti háznak (U. a. 14,727. sz.)

⁴⁾ Fej. X. 8. 660.

⁵⁾ Országos levéltár D. L. 13150. sz.

⁶⁾ U. o. 13,588. SZ.

50. Nánai Kompolthy János főpohárnok fia Pál két házat kapott adományul a királytól ugyanazon utczában s ugyancsak. 1440-ben.¹⁾

51. Az egyik szomszédja ennek *Adám pap* háza volt.

52. Szintén 1440-ben említik Mártonnak a Sz.-János egyház vicariusának és Sixtusnak házát, mely hűbérúi adatott s a Sz.-János utczában feküdt.²⁾

53. 1444. A Pálosoknak a Sz.-György templom közelében feküdt háza, mely miatt Sartor Péterrel a fenn említett per folyt.³⁾

54. Ugyanazon szerzetnek egy másik házát említik 1448-ban a »Nagy-utczában.« Két gyógyszerész két háza volt a szomszéd.⁴⁾

55. A Csanádi püspök háza a Mindszent-utczában, átellenben a Rozgonyi házzal 1449-ben.⁵⁾

56. A Szombati-téren a Mindszent-utca felől volt a veszprémi püspök háza 1450-ben.

57. Ugyanott Keszi Benedek ítélőmester háza. ®)

58. A várbeli plébános és

59. a váradi káptalan házai 1461-ben, mindkettő a Mindszent-utczában. .)

60. 1466-ban a Hátulsó-utczában (piatea posterior) egy kőház birtokába iktatja be Rozgonyi János tárnokmestert az akkori budai bíró, kinek neve Budai Deák István.⁸⁾ Ugyanazon ház ez, melyet Mátyás király ugyanazon évben adott a Rozgonyiaknak, s mely a néhai Harkach Lászlóé, hihetőleg budai polgáré volt. (Rupp, 142. 1.)

61. A fehérvári Magdolna-kápolna háza, melyet 1467-ben ugyanezen Rozgonyi vesz bérbe.¹¹⁾

62. Théli Deák János és Lengyel Balás meggyilkolván szentmártoni Maró Györgyöt, a gyilkosokat Mátyás király összes birtokaik elveztetésére ítéli, Deák János házát, mely Budán a Boldog-

¹⁾ Rupp. i. m. 155. és 156. 1.

²⁾ U. a. 140. 1.

³⁾ Országos levéltár 1). L. 13,821. sz.

⁴⁾ Rupp. 146. és fentebb a bérlett házak lajstromában.

⁵⁾ Orsz. levéltár 1). L. 141284. sz.

⁶⁾ Rupp, 147. 1.

⁷⁾ Rupp, 147. 1.

⁸⁾ Országos levéltár 16,355. sz.

⁹⁾ Rupp, 163. 1.

asszony temploma mellett feküdt, a király szent-mihályi Zobor Imrének adja hű szolgálataiért s megbízza a városi hatóságot a beiktatással, 1475-ben január hóban. Azonban kitudódván még azon évben, hogy a ház nem volt Deák Jánosnak teljes tulajdona, hanem az ó-budai apácák tartottak hozzá jogot, Czobor lemond a ház tulajdonosi jogáról. 1) így ez a ház az egyházi birtokok közé sorozható.

Figyelemre méltó itt nem csak az, hogy az akkori közfegyverviseelés korában a polgárok közt nem lehetett ritka a gyilkossági eset, hanem az is, hogy a királyok a főbenjáró bűnöket a polgároknak is birtokelkobzással büntetvén, ez úton is több birtok ment át a nemesek és egyháziak tulajdonába, — bár nem mindig, mint a következő eset is bizonyítja:

Ugyanazon 1475. év májusban kelt ítélet mondja: Lénárt borbély (barbitonsor) megölte Olasz (Itáliai) Simon gyógyszer-tárost. A király a borbélynak budai házát a meggyilkolt árvái részére foglaltatja le minden szobáival (stubis), pinczéivel, pincze-beli kutjaival, boltjaival (boltis), kamráival sat. — Feküdt a borbély háza a Patikás-utczában, keletről Bornemisza háza lévén szomszédja. 2)

63. 1473-ban említve van az esztergomi érsek háza a Sz.-János kapu szomszédjában. 3)

64. Ugyanazon évben a pécsi várnagy Budán házat cserél el. (Rupp i. m. 140. 11)

65. 1479-ben Rozgonyi Ozsvát és István házat vesznek Rajky Györgytől 200 forinton, a Hátsó-utczában. 4)

66. 1483-ban Erdődy Tamás titeli prépost s egyszersmind királyi titkárnak a Sz.-Pál utczában háza van.

67. A) Ugyanott ugyanakkor Péter váradi apátnak. 5)

67. B) Báthory István háza a Szombati-téren, melyet a pesti plébániától cserében kapott 1486-ban. (Lásd fent a bérházak közt 1413. évben1)

68. 1488-ban a Sz.-Pál utczában az örményes! Pálosok háza

69. Ugyanott a pénzverő ház is. 6)

1) Országos levéltár D. L. 17,644. és 17,683. sz.

2) Országos levéltár D. L. 17,615. sz.

3) U. a. 17,500. sz.

4) Rupp, 142. 1.

5) U. a. 153. 1.

6) U. a. u. o.

70. 1490-ben Beatrix özvegy királyné megfosztja Érsek Mátyást, a kalocsai érsek testvérét a mindszent-utczai házától, a miatt, hogy a korona elvitelében való részvétellel hűtlenség bűnébe esett, s azt a bazini grófoknak Jánosnak és Zsigmondnak adja, még pedig a rendek beleegyezésével.*)

71. Ugyanazon évben Ulászló ugyanazon utczának egyik házát Orbán egri püspöknek és testvéreinek ajándékozza. Ez a ház 1491-ben az esztergomi templom Sz.-Margit oltárának gondnokáé lett.²⁾ Ezen ház szomszédja

72. Laki Thuz János háza.

73. Rozgonyi Borbála Frangepán Duimné egy rész házát bírt Budán, melyet 1497-ben elad Tamás egri püspöknek.³⁾

74. Alaghi Békén Dénes Budán az olasz-utczában bírt házát a Pálosok kékesi zárdájának hagyja 1498-ban.⁴⁾

75. 1504-ben a Mindszent-utczában házbirtokos horogszegi Szilágyi Ozvát leánya; (Maróthy Mátyás özvegye); ettől éjszakra volt

76. a győri káptalan; szemközt

77. Corvin János; délre

78. a boszniai püspök háza.⁵⁾

79. 1506-ban Czobor János leánya (Bochkay János özvegye) várbeli házát ad el a nyúlzigeti apáczáknak.⁶⁾

80. A Sz.-János utczában volt Zápolya János szepesi gróf háza 1507-ben. Ugyanakkor

81. Czeglédy András kanonok ezzel szomszédos házát általa alapított misékre adományozza el.

82. 151 i-ben a pécsváradai prépostnak van háza a Sz.-György utczában.⁷⁾

83. 1512-ben a fehérvári prépostnak, Berizló Péternek volt háza az Olasz-utczában, s ennek szomszédja

84. Pesti Gergely esztergomi kanonok háza, melyet Péchy Temásnak ad el 10 forint évi bér fentertása mellett.⁸⁾

¹⁾ u. a. 148. 1.

²⁾ U. a. u o.

³⁾ Országos levéltár D. I., 20,406. sz.

⁴⁾ U. a. 21,691. sz.

⁵⁾ Rupp, 148. 1.

⁶⁾ U. a. 163.

⁷⁾ Rupp, I 39. 1.

⁸⁾ U. a. I 50. 1.

85. 1514-ben lendvai Bánfi Jánosnak volt háza a Szent-Zsigmond templom körül. ⁷⁾

86. 1515-ben Perényi Imre nádor cserél házat a budai várban. Cserélt pedig Som Józsa, a híres temesi gróf fiával Gáspárral.

87. Som Gáspár egy olasz-utczai házat kapott cserébe.²⁾

88. 1517. Báthory Györgyné,

89. ugyanakkor Podmaniczky János háztulajdonos. Utóbbi háza azelőtt Szerencsés Imrécé volt. Két utóbbi ház az olasz-utczában. ³⁾

90. 1518-ban Bakacs Tamás érsek a Sz.-György kápolnával szemközt fekvő házat Széchenyi Benedek fiának, Jánosnak adja cserébe más birtokokért. ⁴⁾

91. A Sz.-Zsigmond utcában (in piatea S. Sigismundi versus *castrum* tendentem) Perényi Péter házat vesz; szomszédai:

92. Perényi Imre nádor,

93. Raguzai István háza.⁵⁾

94. 1519. Czobor Gáspárnak a Magdolna templom mellett volt háza. ^{®)}

95. 1521-ben Athyai Miklós esztergomi olvasó-kanonok mindszent-utczai (hajdan Ongor-féle) házát a Magdolna egyháznak szánja misékre.⁷⁾

96. 1522-ben említetik Szeged városának budai várbeli háza, s ugyanakkor

97. Báthory András háza.⁸⁾

98. és 99. »Budán volt az eгри *káptalannak* két háza. Az egyiket hagyta András főesperes 1478-ban, a másikat az eгри püspök 1488-ban.« ⁹⁾

Epén ezen utóbbi ajándék miatt 1503-ban az eгри püspöknek nem volt háza, vagy legalább nem elég nagy háza a várban, mert ezen évben a püspökség tisztartója a várfalon kívül a Zsidókapunál vesz egy lakatlan házat no aranyforinton, mivel úgy-

1) U. a. 143. 1.

2) Országos levéltár D. L. 23,1 22.

3) ^{Ru}PP, i 5 i · 1-

4) U. a. 140. 1.

5) Országos levéltár D. L. 23,032. sz.

6) Rupp, 14S. 1.

6) U. a. 149. 1.

7) U. a. 159. 1.

Rómer Flóris följegyzése az eгри érsekség levéltárából »Régi Pest* 225. 1.

mond Budán nemcsak drága a szállás, hanem rendkívül bajos csak kapni is. Különösen a lovak és cselédség, s a bevásárolt árúk elhelyezésére szolgált a kapun kívül eső ház, s arra, hogy midőn a tiszttartó Budára megy, mi gyakran megtörténik, legyen saját szállása.¹⁾ Kijavítására 72 forintot fordított.

Mindezen adatok, ha számosabbak volnának, sem válnának be a kérdés statistikájának. Nem akartam többet bizonyítani velők, mint annak nagy mértékű valószínűségét, hogy Nagy Lajos, de kivált Zsigmond korán kezdve a mohácsi vészig az egyházi és világi nagyok főbjeinek rendes szokása volt egy-egy házat birniok Budán. Föl lehet tenni, hogy a tárnokmesteren kívül, kinek állandó székhelye Buda volt, Nagy Lajoson kezdve valamennyi nádor szerzett magának családi házat a várban. — Kétségkívül birtokos volt itt az országbírák nagyobb része, sőt a hivatalt nem viselt főúrak is. De aligha volt egyetlen kivétel az érsekekre, püspökökre s a tehetősebb szerzet főnökökre nézve, mihez hozzájárulván az egyházi testületekre végrendelet vagy adomány vagy vásár által szállott házi uraság, — mindez szűk térre szorította a várban a tulajdonképeni polgári elemet. — Nem utolsó nevezetességű adatok a fentebbiek közt azok, melyekben eseteket találunk arra, hogy a király a budai polgári családoknak megszakadása vagy akár magán-, akár politikai főbenjáró bűnök esetében a birtokait magának foglalja le s eladományozza többnyire nemes családoknak hű szolgálatok jutalmául. De látjuk azt is, hogy némely budai polgár-család nemességét s hozzá alkalmasint külső birtokot is nyervén, ily módon is apadt a polgári törzslakosság.

A trónviszályok miatti zavarokban á budaiak helyzetöknél fogva akaratlanul is bebonyolittatván,— mint a szövegben láttuk, — minden trónviszály megfosztott néhány polgárt birtokától hűtlenség bűne miatt: Így Zsigmond uralkodása elején, lengyel Ulászló, Mátyás korában és cseh Ulászló alatt is.

A balparti város, *Pest* házairól sokkal kevesebb adat maradt ránk, mint akár á budaiakról, akár á ó budaiakról.

Találunk Pesten a mohácsi vész előtt oly házakat, melyek árra s következőleg nagyságra és szilárdságra vetekednek a várbeli első rendűekkel, s találunk viszont csekélyebb értékűeket,

¹⁾ Hippolit-Codex (kéziratban) 1503-ból december 5-ről. 15. 1.

melyek az ó-budaiakkal «állanak egy sorban. Utóbbiak közt találunk említve/aházat is.

1487- ben Orbán egri püspök, egyszersmind kincstartó, és testvérei 1000 arany forintos, egy mái 18,000 forintossal fölerő házat vesznek Velegi Márkus Pétertől, mely Pesten a Czeglédi-utczában feküdt.

A vételt Pest város bírása és esküdtjei erősítik meg. Pestnek akkor már tizenkét esküdtje van. ¹⁾

Ugyanezt a házat Orbán püspök halálával testvérei az egri káptalannak adják. ²⁾ Ezen házra világosan meg van jegyezve — mit az árból is tudhatnánk, — hogy kőház volt. Ezen kívül, hogy sarokház.

Egy adat szerint Dóczy Orbán egy másik pesti házat is bírt, melyet Frangoni Angelon nevű veronai embertől vett. ³⁾

1488- ban az egri püspöknek Hippolitának 120 forintért adnak zálogba egy pesti fél házat, — ma 2160 forintos zálog volna. A tulajdonos Pesti Nagy János, a király udvari tisztviselője (Magister domus Mathiae Regis. ⁴⁾

1497-ben *nemes* Bodó Mihály örökáron 450 forinton vesz Pesten házat. (Mái 8100 forintosnak felel meg) ⁵⁾

1504-ből olvassuk, hogy II. Ulászló az elhalt erdélyi püspök Bachkai Mihály pesti házat, az adományozás jogánál fogva Beukara Jankának, Deési Imre királyi. étekgógó mester feleségének adományozza, Anna királyné körül tett szolgálatai jutalmául. ⁶⁾

1510-ben bázini és sz. györgyi Péter gróf a dunai révnél (in portu et vado Danubii) fekvő házat átadja Palóczi Mihálynak. ⁷⁾ 1512. a pesti hatóság bizonyosága szerint özvegy Deésiné pesti kőházát, (melyet 1504-ben a királytól kapott) 400 forinton adta el Podmanini Jánosnak. ⁸⁾ (Egy mai 7200 forintos házvételnek felel meg)

1518-ból egy érdekes ház eladás esete maradt fenn. Pest

¹⁾ Az oklevelet a kamarai levéltárból közli Khmer Flóris »Régi Peste c./iinü munkájában. 222. 1.

²⁾ U. a. 224. 1. Az orsz. levéltár 1). L. 1 9,874. és 1 9,875. számai.

³⁾ Rómer i. m. 62. 1.

⁴⁾ U. a. 63. 1.

⁵⁾ U. a. 64. 1.

⁶⁾ Podhraczký kézirat a Nemzeti Múzeumban 653. 1.

⁷⁾ Orsz. levéltár D. L. 22,077. sz.*

⁸⁾ Podhraczký i. m. 663. 1.

város hatósága maga ad el egy házrészt, melynek birtokába elkobzás által jutott, a következő módon: Mendel Péter pesti polgár egy házrészt bírt Szabó (*Pannicida*) Domokos házában; de nem fizette a város kiróttá adót (propter non solutionem census seu collectae), mely azon házrészre esett. Ezért a város a maga pénztára számára foglalta el (*in fsaim ejusdem civitatis redacta*). A város eladja azt Taksonyi Balázs pesti polgárnak és nejének Katalinnak, valamint örököseiknek 132 forinton. (2376 forintos mai házrész volna).

Ez nem volt egész ház, De ugyanezen potom áron lehetett Pesten egy egész házat is venni a régi városnak, ha nem is kellő közepén, de kiváló helyen, a mai Hatvani-utcza táján, a régi Sz. Péter utczában. ²⁾

Süveggyártó János pesti polgár meghalván, özvegye és Albert nevű fia adja el örök áron a nevezett házat oly nevezetes embernek, a minő Szobi János volt. Az egész ház mindenestül 132 régi forint volt. ³⁾

Az ár csekély voltát megfejtí az, hogy a ház faház volt. ⁴⁾

Ez érdekes adat. Hogy nemcsak a kül-, hanem a belvárosban is voltak faházak, holott a XIX. században még a külvárosokban sem építettek fából, még nem mutatja azt, hogy a XV. században Pesten és Ó-Budán a legalsóbb rendű épületek általán véve rosszabbak lettek volna. A jól épített faház nemcsak egészségszebb, hanem szebb is lehet a vályog vagy földháznál. A hegylakó székelyek akármelyik faluja különb az ő faházaival, az alföldi falunál az ő vályogházaival.

De legnagyobb előnye a fának, mint házfálnak a vályog felett az árvíz látogatta területeken van. A faház jobban ellenáll a víznek, ha az nem egy hegyi patak zuhataga, hanem a Tisza vagy Duna lassú működése, mint akármelyik vályogépület. Sőt láttam a közelebbi szegedi árvíz alkalmával téglaházat is megron-

¹⁾ Eredeti oklevél pergamenen, függő pecséttel Kolos vár város levéltárában. Másolatát és közlését Szabó Károly egyetemi tanár szívességének köszönöm. A bíró és tizenkét esküdt nevérol ítélve itt is mind magyar. Alatta áll: »Comissio totius consularatus* azaz tanács.

²⁾ In vico Sancti Petri.

³⁾ »Pro i 32 florenis auri puri hungaricalis honi et justi ponderis.s

»domum ipsorum ligneam in dicta civitate nostra Pestiensi, in vico S. Petri.«
A gróf Károlyi család oklevéltára. III. k. 2. 1.

gálva, míg némely igen gyengének látszó faszin,ól és istálló bántatlanul maradt.

Volt-e vályogház Pesten és Budán a mohácsi vész előtt, pozitív adatok eddigelé nem felelnek a kérdésre. Csak kétféle házról, kőháZRól és faházról tudunk. Az, hogy sok esetben nagy nyomatékai van kiemelve egy-egy eladott ház kő volta, arra enged következtetnünk, hogy a silányabb házak más anyagból készültek. A faház előnyét az árvíz látogatta területen a tapasztalás bebizonyítván, hihető, hogy Ó-Budán és Pesten az olcsó házak legtöbb esetben faházak voltak. Ez mutatná azt, hogy a fa, a Dunán való szállítás könnyűségénél fogva, csaknem oly olcsó volt, mint a hegyi vidéken.

Hogy Budán a várban is voltak faépületek, azt okleveleink bizonyítják. És ha megengedték a mellék épületek fából építését, valószínű, hogy volt egy-egy faház is.

De nem mérnök azt is következtetni, hogy a vályogból vagy vert földből való építés szokatlan volt. Nem tehetjük föl, hogy az egész Alföldön divatozott építési anyag használata egészen újkori volna. A szükség kényszerítette rég a lakosságot a közel található kisebb-nagyobb mértékben jó agyagból való építésre. Minthogy az Alföldön a téglaegetéshez szükséges tüzelő anyag hiányzott, — a téglavetés s a vályogkészítés sem lehetett szokásban; de igen a vert föld.

És a mi egy-egy nagy területen erősen indokolva van, elterjed mint nemzeti szokás oly helyeken is, hol az kevésé vagy egyáltalán nincsen indokolva. Tapasztalta ezt Pestváros a jelen században is a maga kárával. Az 1838-diki árvíznek magas víz-állása magában nem volt oly veszélyes, mint a több ezer háznak könnyen átázható anyagból készülte. Ugyanaz áll Szegedről is. Kevés házat *döntött* le a víz, de ezerével áztatta alá. Nem vitte el, csak leültette fedelét a földre.

Föltehető, hogy a XV. században is voltak Pesten földből készült házfalak, mint a XIX. század első harmadában; de a régi faházak a XV. század előnyére válnak.

Azonban úgy látszik, a mohácsi vész előtt kevésé vagy egyáltalában nem használták fel a budai és pesti határban felhalmozott kítűnő téglanyagot. Legalább igen sokáig nem volt szokás Budán a téglakészítés és téglaegetés.

Közlöm Zsigmond neje, Borbála királynő levelét a bécsiekhez, melyben ezektől téglavetőket kér Ó-Budára küldetni, mivel a téglavetés nincs szokásban Magyarországon. (A szövegben).

Budán kétségkívül a régi Aquincum romjait használták föl mindenekelőtt épületanyagúi. Azok fogytával bőven találtak a felületen is alkalmas követ a várhegy és szomszéd hegyek felületét tömegekben borított mésztuffban. A mészhez való kőben sem volt fogyatkozás.

VI.

A TÖRÖK CSÁSZÁR LEÁNYÁNAK PESTI HÁZA.

Zsigmond király idejében történt — bizonytalan, melyik évben — hogy a hatalmas II. Murád szultán vak öcscseinek egyike a magyar királynál keresett és talált menedéket.

II. Murád szultánnak, ki 1421-től 1451-ig uralkodott, négy testvérét említik az ozmán évkönyvek. Murád két bátyja még 1421 előtt hal meg, megnyitván ennek az utat a trónhoz. Két öcscsére nézve nem követi ősei azon istentelen szokását, hogy mentül előbb megölesse, — de elég embertelen, hogy szemök világától fosztja meg. Öcscsei Juszuf és Mahmud. Ezen ártalmatlanná tett testvérek is az ozmán krónika szerint az 1431-diki pestisben halnak el, — ha igaz.

Néhány kitünően hiteles magyar oklevél szerint Murád szultánnak egy *vak* öcscse Zsigmond király uralkodása alatt Magyarországon talál menedéket s maga és családja pesti lakossá lesz.

Lehet, hogy vagy Juszuf, vagy Mahmud nem halt meg a pestisben, hanem valami okból a magyar királyhoz menekült, mint menekültek volt az oláh és szerb fejedelemhez a XV. század elején a szultáni trónkövetelők nem egy ízben. Lehetséges az is, hogy volt II. Murád szultánnak még egy oly öcscse is, — más anyától, mint a többi, — kiről a krónikák megfeledkeztek. Van eset rá, hogy a szultáni család egy-egy hu tagjáról az ozmán s más kútfőkben szó sincs, hanem a *Vatican* zugaiban elrejtett némely kéziratban találták nyomát. Azonban akármi volt a neve a szóban levő menekültnek, bizonyos, hogy *vak* volt az is. Vak fejedelem nem volt lehetséges az ozmánok trónján; — de a vak fejedelem fiai jogot tarthattak a trónhoz esetleg, s mint látni fog-

juk, a Pestre teleült török hercegnek volt fia, sőt fiai, egy leányon kívül.

A különös a dologban az, hogy ezt a menekültet is, mint bátyját, az uralkodott szultánt *Murádnak* nevezik nálunk, — *Vak* Murádnak; — mert latin okleveleinkben ismételve Murad *Cecus* a neve. — Még különösebbnek látszik, hogy nem csak neki, hanem fiának is megadják nálunk a *török császár* nagy címét. Mily büszkék lehettek rá a pestiek, hogy polgáraik sorában nemcsak főnemesek és főpapok voltak, hanem egy *császár* is. — De mivel a kormány a vendégszeretetet bőkezűen akarta ezen kitűnőség iránt gyakorolni, a polgárok egyszersmind féltékeny és némileg ellenséges indulattal tekintették, hogy a magas politika érdekében nem egy polgári jogukon törökös önkényvel ejtett csorbát. Az ellenséges hangulat kiüti magát a Vak Murád császár meglepedése után vagy hatvan-hetven évvel is, 1498-ban.

Vak Murád nejét is magával hozta, kinek neve *Ágnes*. — Egyik fiuk Daud-Cselebi.^{x)} — A másik fiút *Orchán* bégnek nevezték. Ezek leánytestvére pedig Katalin.²⁾

Ezt a családot, melyet az ozmán háznak más férfi tagjaiban való kihalása esetében igen jó politikai tőkének tekinthetett Zsigmond király, ha nem is a lakásban szükségét szenvedő budai várba, de nem is az inkább faluszerű Ó-Budára, hanem a közelebb eső s városiasabb kinézésű Pestre telepítette meg.

A család első lakása némelyek szerint a «Paradicsom kert»-nek nevezett házban volt, mások szerint Csabai Domokos házában. Némelyek úgy emlékeznek, hogy Szegedi Pál házában laktak; meg mások szerint nem is Pesten, hanem Szentfalván. Nem csoda, hogy eltértek a vélemények, mert egy 1498-diki tanuvallatáskor a vének, s illetőleg a tanúskodó vén-

¹⁾ »matri condam ilhistris David Chalopya imperatoris Turcorum. — (Hazai okmánytár I. k. 354. 11) — László király 1456 diki adománylevele. — A cselebi név nem katonai, hanem polgári szokott rangcím, melyet azonban magas rangnak, nagyvezérek és hercegek is viseltek. A tanultság kitüntetése volt.

²⁾ A bég nemcsak hivatali jelöl, hanem fejedelmi cím is. 1488-ban Katalin végrendeletében magáráé! ezt írhatja: »Generosa domina ilhistris condam Moratbeg imperatoris Turcorum de domo Othomanorum/rairis filia.« Orchanrói pedig: vilhistri principi domino Orchan bég filio *praefati* condam Mórát bég.« (U. a. 3751) Katalin férje 1496-ban ugyanezen Orchan béget egyszerűen »dominus Caesarának írja a név mellőzésével. (U. a. 379. 11)

asszonyok már inkább hallomás, mint világos tudás szerint beszéltek az azelőtt vagy 60 évvel történekről. ¹⁾

Bár mint volt ez, annyi bizonyos, hogy Vak Murád családja szüknek találta az első lakot. Zsigmond király kedvében igyekezett járni. — Rá bízta - - ugyanazon tanuk szerint, — válaszszon tetszése szerint Pest házai között. ²⁾

Volt Pesten a Buza-piacon, mely úgy látszik a Duna parton az alsó Hévvizzel átellenben terült el, egy kőház, melyet még azután is sokáig Bencsik háznak látunk nevezve, mikor már Bencsik nem volt tulajdonos. Ez 1432-ben adja el Deák (Literatus) Imre pesti polgárnak, és vejének Szabó Antalnak nem több, mint száz magyar forintot. — Csekély az ár, pedig nemcsak kő-, hanem nagy ház is volt, mögötte kerttel s köröskörüi kőfallal.

Az eladási szerződés szavaiból azt következtetem, hogy Bencsik János fiatal örökös, s az összeg csekély voltából, hogy tékozló fiú volt. De roszban járt hihetőleg a vevő is, — Deák Imre és veje Szabó Antal tán nem épen tisztességes eszközökkel vették rá » *Bencsik fiát Jánost** a szerződésre. Mindenesetre a vételár nem a legkisebb botrány lehetett ebben az egész ügyben. Mert látjuk, hogy évek múlva a pesti hajósok bírāja e helyett cserében egy házat s ráadásul még 1000 forintot is ígér. ³⁾

Vak Murád családjának választása épen a Bencsik hazra esett. A király valóban neki is adta lakásul és állandó birtokul.

Az adomány nyilván 1432 és 1437 közt történt, — utóbbi év Zsigmond életének utolsója lévén Vagy 61 — 66 év múlva, 1498-ban a rós nyelvűek — mert a tanuk nagy része vén asszony volt, — azt hirdették, hogy Zsigmond király emberei - rámentek Deák Imre és Szabó Antal házára azon parancsolattal, hogy kitakarodjanak belőle, különben az ablakon dobják ki. ⁴⁾ Egyszers-

¹⁾ Hazai okmánytár 384. és köv. 11.

²⁾ Váczi Gálnak Pest városi bírónak özvegye vallja: » Tandem Sigismundus imperator intimasset eidem (a Vak császárnak) ut quancunque domum diligeret illám vellet ei dare.« (U. a. 386.11)

³⁾ 1498-ban Kővágó Benedek pesti polgár vallomása. U. a. 385. 1.

⁴⁾ A volt városbíró Váczi Gál özvegyének latinra fordított vallomása szerint: Eo tempore (Sigismundi) Antonius Zabo in illa (domo) moram habuisset, qui cum exire noluisset, eundem per fenestram ejicere voluissent.« (U. a. 386. 11) Özvegy Csapiár György né pedig: » Primo imperatorcm Turcorum ad domum, in qua nunc

mind kiutasították a bérben ott lakókat, s az egész házat felprédálták. — Említik, hogy a birtokosok családi irományai is elvesztek ezen alkalommal. — Némely tanú úgy emlékszik, mintha Hunyady János kormányzó alatt történt volna azon a városi szabadalmakra nézve sérelmes, de bárhol is a földön igen zsarnoki eljárás.

De minthogy az oklevelek Zsigmondot és Albertét ismételve úgy említik, mint a kik a török császári család tagjainak részére adománylevelet s ennek megerősítését állították ki, Zsigmond idejében jutották azok a buza-piaczi ház birtokába.

Minthogy az 1498-diki vallomások egyebekben is elárulják az emlékezés hibás voltát, kétségkívül igen hézagos volt az a birtokba vétel körülményei és modora dolgában is. Nem estek-e a korábbi tulajdonosok oly bűnbe, mely miatt a király jogosnak vélte a ház elkobzását? — Nem előzte-e meg az átvételt valamely compensationalis egyezmény, melyet azok megbánva, ellenszegültek s kihitták az erőszakot? Mentül több erőszakosságot teszünk fel, annál inkább föltehetjük, hogy Deák Imrécék nem voltak oly ártatlanok a dologban, minőknek az utódok akarták feltüntetni. Sőt egyenesen azon gyanúra jutunk, hogy a rendkívül alacsony vételár kapcsolatban volt a király embereinek kisebb-nagyobb mértékben szabálytalan eljárásával. Nem lehetséges-e hogy Deák Imre üzérkedésből akkor kerítette kézre a házat, mikor megtudta, hogy a király akarja megszerezni?

Zsigmond király adománylevelét, melylyel Vak Murádra és családjára ruházta a Buza-piacz nagy kőházát, megerősítik utódai is, — s Deák Imre örökösei nem háborgatják a császári birtokosokat. Csak egy óvás tartotta fenn amazok követelését, mely Pest város jegyzőkönyvébe volt iktatva 1453-ban.

Ebben pesti Kis György, Deák Imre második veje az ellen tesz óvást, hogy Hunyady János beszterczei örökös gróf (kétségkívül kormányzóságában) adomány levelet állított ki Katalin *kis-asszony*, a néhai török császár leánya számára, kinek úgy látszik, Paulus Zegedy moratur, collocassent, . . . Séd cum domus illa sibi nimis stricta fuisset, ad domum quondam Emerici Literati (Deák) descendere fecissent, et eundem Emericum de illa violenter ejecissent, quem si capere potuissent, sine dubio morti tradidissent. Rés etiam ejusdem in eadem domo habitas in praedam convertissent.« (U. a. 385. 11)

ekkor apja meghalt volt.¹⁾ Az adománylevél azon házra szól, mely hajdan Bencsik János, később Deák Imre és Szabó Antal háza volt. Kis György óvást tesz az ellen, hogy Hunyady János vagy László király örökösen eladományozza és Katalin kisaszony bitorolva lakja azon házat. — Az óvás egy évre és egy napra szól.

Há 1453-ban Katalin még hajadon leány, már 1456-ban asszony. Úgy látszik a család női tagjai kikeresztelkedtek mindjárt eleinte, különben az anyát nem hitták volna Ágnesnek, a leányt Katalinnak. — De Vak Murád és fiai kétségkívül a mohamedán névvel együtt megtartották vallásukat is; mert mint keresztények nem lesznek vala alkalmasak esetleg trónkövetelőkként lépni fel.

Katalint Hunyady János adta férjhez salgói Török Bálhoz, az ő hű és vitéz nemes szolgájához. Kiténik ez azon levelek egyikéből, melyeket 1498-ban az alperesek felmutatnak Katalin jogainak bizonyítékául.

A salgói Török nemzetség fája ismeretlen. De hihető, hogy eredetére nézve török volt, s nem rég keresztelkedett ki a család. Ez is összeillővé tette a házaspárt.

V. László király 1456-ban májusban kiállított adománylevele ezen salgói Török Pálra, nejére Katalinra és maradéaikra szól, azon házra nézve, melyet Zsigmond király adott volt Katalinnak, fiú testvéreinek, Dávid cselebinek és anyjuknak Ágnesnek. (Úgy látszik Zsigmond okleveleinek keltekor Vak Murád meghalt volt; vagy tán a másik fiúval Orchánnal másutt vont meg magát). V. László oklevele szerint Albert király is megerősítette az adományt, s mind Zsigmond, mind Albert idejében s 1456-ban is tetteleg bírják a nevezett házat.

De Török Pál már nem él 1459-ben. Már 1456-ban, az oklevél szerint sokszor ontotta vérét a török ellen Hunyady oldalánál, — így valószínű, hogy még 1456 nyarán Belgrádnál nem élte túl nagy nevű gazdáját a hű szolgálga.

¹⁾ sMagnificus dominus Johannes de Hunyad Comes perpetuus liystriciensis literas suas perpetuales *nobilis puellae* Katherinae, filiae condam imperatoris Turcorum.« (U. a. 052. lap1)

Katalin másodszer ment férjhez liptai Nagy Jánoshoz. Már 1459-ben ezt találjuk Katalin férjének nevezve.³⁾

Az oklevél azt bizonyítja, hogy a Buza-piaczon fekvő háznak *felét* Katalin 50 forinton váltotta meg a régi tulajdonos Deák Imre vejétől, pesti Kis Györgytől, minél fogva ez, valamint neje Ilona és hasonló nevű leánya s minden maradékaik lemondanak minden tulajdonosi jogról.

Tudjuk, hogy ugyanezen pesti Kis György tesz óvást az ellen, hogy Katalin kisasszony bírja és lakja ama házat, mit ő bitorlásnak nevez.

Az ügy csak úgy világos, ha fölteszszük, hogy Deák Imre halála után az egyik veje, Szabó Antal a ház egyik feléhez, a másik vő Kis György, a másik feléhez tartott jogot. Az 1498-diki pörben a másik félházzal nincs szó, csak Deák Imre örökösei az alperesek. Ha tehát ez 1453-ban még óvást tett a bitorlás ellen, 1459-ben az ügy ki volt e részről egyenlítő. Feltűnő itt nemcsak az összeg csekély volta, hanem az is, hogy a félház sem több, sem kevesebb, mint épen ötven forint. Ez világot vet visszafelé az ügy kezdetére. Úgy látszik 1432 körüli s azóta is az országos kormány kész lett volna Deák Imre családjának pénzbeli kárpótlást adni; de egy dénárral sem többet, mint a mennyin az vette volt Bencsik fiától. Azonban Deák családja mindaddig nem akart ebbe egyezni. Mosta kiegyezést, úgy látszik Hunyady János özvegye, Szilágyi Erzsébet hozta létre.

Mert 1498-ban az egyik tanú, Horvát Benedek özvegye emlékszik arra, hogy Hunyady János kormányzó özvegye adta Katalinnak az 50 forintot, mondván: «Édes leányom! Aztán meg ne feledkezzél erről, mikor majd az isten érett kortenged megérned.» Utóbbi szavak igen különösen hangzanak; mert elég érett korú lehetett már Katalin az ő második házasságában l

De hogy Szilágyi Erzsébet közbenjárására történt a kiegyezés, azt igen hihetővé teszi az a körülmény, mely szerint a kiegyezés az ó-budai káptalan előtt történik, — a kormányzó pedig, mint anyakirálynő, az ó-budai királynői várat bírta és lakta.

Az pedig egészen szabálytalan s a város törvényeivel ellenkező dolog volt, hogy egy-egy házvétel, minőnek a fentebbi mon-

1) »Generosae dominae Katherinae fdiae condam Mórát, Ceci Imperatoris Turcorum, consorti scilicet Joannis *Magni* de Lipto\» (U. a. 357.11)

datik, bármely más forum, mint a városi hatóság előtt történjék. Ez a szabálytalanság lehetett egyik oka, hogy Pest város tekintélyesebb polgárai hajlandók voltak a kérdésben a Hunyady-ház pártoltjai, a török császári család tagjai ellen vallani. 1498-ban a tárnoki szék előtt Deák Imre utódai nagy súlyt helyeznek a budai káptalan illetéktelenségére a házvételben. De a tárnokmester Ráskai Balázs ezen ellenvetést ítéletében hallgatással mellőzi.

. Mátyás király is pártfogolta Katalint és férjét.

Nagy János 1486-ban, kétségkívül új birtokadomány folytán, már nem liptai, hanem *gesztelyi* előnevet visel. Mátyás király a nevezett évben elismeri hűségét, ki Hunyady János több hadjáratában érdemteljesen szolgált, s magának, a királynak is a legállhatatosabb hívei közé tartozott. Ismervén a Hunyadyak korának politikai bonyodalmaikat, állandó hűség nem magától értetődő phrasis.

Nagy János számára és neje, Katalin, a »Vak török császár leánya« számára 1) megerősíti Mátyás azt az adományt, — melyet már Zsigmond és Albert királyok, továbbá Hunyady János mint az ország kormányzója és végre László király kiadtak és megerősítettek volt a pesti *Buza-piaczon* birt házra nézve, — minden ezen házat illető kiváltságokkal és szabadalmakkal együtt. 2)

Tulajdonkép nem is a házat magát, hanem azok akkori birtokosait illették meg a kiváltságok. És ezen kiváltságok kiemelése egyik legérdekesebb momentuma ezen ügynek. Világosan és határozottan fölmenti a király a Buza-piaczon fekvő ház tulajdonosait minden adó és kirovás alól, mi a király *ésfiscusa* bármilyen jövedemeit illeti. Eltiltja Pest város hatóságait attól, hogy a királyi adók vagy kirovások semmi nemének fizetésére ne kényszerítsék Nagy Jánost és nejét, sem pedig maradékaikat. 3)

Tudjuk pedig, hogy a városi kiadások legnagyobb részét éppen a királyok részére fizetett rendes és rendkívüli pénzkivételések tették; tudjuk azt is, hogy sarkalatos törvény lett volna az,

1) filia condam Ceci imperatoris Turcorum.«

2) Hazai okmánytár I. 373. 1.

3) Nullás (ludex. et Jurati) praefatos Joannem Nagy vei dominam ejus consortem aut heredes ipsorum ad aliquam solutionem taxarum tam ordinariarum quam extraordinariarum aliorumque quorumlibet censuum Majestati nostrae seu iisco nostro regio provenire debentium astare, compellere .... praesumat.« etc.

mely szerint a város minden háztulajdonosa, sőt lakója is a város minden terheiben arányos részt tartozott venni. Nem tudjuk, vajon általános szokássá lett volt-e a XV. század folytában, hogy a házbirtokos, ha nemes ember volt, a házára eső királyi adókat és kiadásokat nem tartozott fizetni, — vagy csak azok élvezték a kiváltságot, kik erre a királyoktól külön kiváltság levelet tudtak felmutatni. De nyilvánvaló, hogy ha egy Nagy János és Katalin számára lehetséges volt ily kiváltságot kieszközölni, az buzdító praecedens volt más jóval hatalmasabb uraknak, s valószínű, hogy az idézett eset sem volt előzmény nélkül. Ha pedig kinyerték a szabadalmat a világi nemesek, annál inkább részesültek benne az egyháziak. Így a hány nemesi vagy egyházi tulajdonosnak volt háza Budán és Pesten, ugyanannyi, vagy csaknem ugyanannyi levonás történt a város adóképeségéből is.

Látjuk ezekből, hogy oka volt Pest város hatóságának kedvezőtlen szemmel nézni a város azon kitüntetését, hogy benne a török *császár* s aztán leánya talált menedéket, ki keresztvényé és magyarrá lett; de nem polgári, hanem nemesi minőségben.

Katalinnak sem Török Páltól, sem Nagy Jánostól gyermekei nem voltak, legalább nem élték túl őt. Bizonyos ez végrendeletéből, mely 1488-ban kelt a pesti plebánus, kinek becsületes magyar neve Nagyrévi András, valamint káplánja Hevesi Albert továbbá a bíró Váczi Gál s. a. t. jelenlétében, s Katalin saját házában, ki súlyos beteg volt, de teljesen ép elmével. Ebben Pesten a Buza-piaczon fekvő házat s minden más javait fiú testvére, *Orkhan légre* és férjére nemes geszthelyi Nagy Jánosra hagyja oly módon, hogy a melyik közülök előbb hal meg, az a birtokot a másikra hagyja, ki az előbbinek netaláni adósságait kifizeti, lelke üdvéért áldozik és testét tisztességgel eltemeteti. ²⁾

Ha Katalinnak bármelyik férjétől fia vagy leánya marad, az anya lehetetlen, hogy meg ne emlékezett volna róla.

Hihetőleg nem sokára végrendelete után halt meg Katalin. Legalább 1496-ban nem él többé *Vak Murád* leánya, kit a pestiek

1) »In Teatro frugum.« Átálán latinra a Buza-piaczot nem egyképen fordították. Találjuk *forum foenorum-nak*. is, mi széna piac voltna.

2) U. a. 375. 1.

nem férjéről neveztek életében és halála után, — hanem közönséges neve *Császár Katalin*.

Az utóbb nevezett évből geszthelyi Nagy János végrendeletét olvassuk. Nem egészen neje végrendelete szerint jár el. Igaz, hogy Orkhán bégre hagyja a pesti házat, kit egyszerűen »*dominus Cesar*«-nak nevez, de föltételekhez van kötve az öröklés, a nélkül, hogy jogtalansággal lehetett volna vádolni Nagy Jánost, ki Mátyás oklevele értelmében szintoly jogos tulajdonos volt, mint neje Katalin. — A feltétel az, hogy a ház átvétele előtt Orkhán bég fizessen száz forintot, melynek unokaöcscse, szolgálái és más közel állói, valamint öt klastrom s a pesti főtemplom közt való kiosztását részletezi a végrendelet.²⁾

A családtagok között csak Nagy János öcscse, szintén János nevű említettik, kinek ötven forint jut a százból. Ez a Nagy János csak rövidség okáért van öcsnek nevezve.

Geszthelyi Nagy Jánosnak testvér öcscsét cselei Detriknek hitták (kétségtől Cselei Nagy Detrik). Ennek a fiát, Nagy Jánost illeti az 1496-diki végrendelet ötven forintja, kinek tehát valódi neve Cselei János.⁸⁾

Ezen végrendelet után nem sokára meghalt Geszthelyi Nagy János is, — már 1498-ban nem él. — De meghalt volt a másik örökös, *Orkhán bég* is. Illetőleg már akkor, midőn az 1496-diki végrendelet kél, az ottomán császárság ezen eshetőleges követelője nem volt életben, — miről geszthelyi Nagy nem tudott. Ebből bizonyos, hogy Orkhán bég nem lakott Pesten vagy Budán, s tán nem is e hazában, — hanem alkalmasint messze külföldön.

Ezen előzmények után indul meg és foly 1497-ben, s fejeztetik be 1498. és 1499-ben a per, melyet a Zsigmond király idejébeli birtokosnak, Deák Imrének leánya és női unokája, mindkettő Ilona nevű, indít meg, illetőleg ezek nevében utóbbinak férje Huszár Péter pesti lakos.

¹⁾ Váczi Gál pesti bíró özvegye 1499-ben »dici t ulterius, quod semel ad eam Katharina Chazar taliter dicere *habuisset*« etc. (Ez nemetes: hat gesagt). Más tanuk is így nevezik.

²⁾ U. a. 379. 1.

³⁾ Az. 1499-diki perben: *spraefatum Joannem Nagy, filium condam Detrici de Chele, fratris utputa carnalis ipsius condam Joannis de Gestel.*« Tévedés Romernél («Régi Pest», 59. 11) mint ha lipői Nagy Jánosnak ítélték volna a házat. De téves a Hazai Okmánytárban (380. lap) mellékelt nemzeti táblában, mintha Csellei Detrik lett volna Katalin második férje.

A per még 1497-ben folyt le, úgy látszik, Pest város tanácsa előtt; mert már 1498-ban február 5-dike előtt a tárnoki szék kívánja a perfolyam fölterjesztését, miután az oda felebbezve lett.

A városi törvényszék ítélete szerint a háznak fele Cselei Jánosra száll, mint a ki egyedül van életben gesztelyi Nagy János rokonságából. — A ház másik feléről hallgat a városi törvényszék. De az világosan ki van mondva, hogy Deák Imre maradékai nem tarthatnak jogot még a fél házhoz sem. Cselei János azonban egész ház helyett csak fél házat nyer.

A Deák-féle örökösök képviselője s érdekelt embere Huszár Péter, mint a kinek veszteni valója már nem volt, s a ki nem is a fél, hanem az egész házat követelte neje és anyósa nevében, felebbezte az ügyet a tárnoki székhez. Itt ülnökül szerepelt a királyi városok egy-egy küldöttje.

A tárnoki széknek azonnal feltűnik a városi tanács ítéletének félszeg volta, mely csak fél házról szól, holott mind a felperes mind az alperes az egész ház tulajdonjogát követeli. ^{*)}:

Deák Imre örökösei a Buza-piaczon állott kőházhoz a tulajdonjogot pesti Kis Györgynek 1453-ban tett óvásával akarják bizonyítani. A tárnoki szék ezt erőtlennek nyilatkoztatja; mert a városok törvényei szerint a birtokjog egy év és egy nap alatt elévül, ha óvás nem tétetik érdekében. Már pedig Deák Imre örökösei többé óvást nem tettek. Különben is 1459-ben Katalin a ház felét pénzen is megvette volt azoktól, kiknek a most perlő-fél örököse.

A tárnoki szék az egész ház jogos birtokosának Cselei Jánost ismeri el, — miután elhalt mind Katalin, mind gesztelyi Nagy János, s ennek más rokonai, mind pedig Orchan bég. Csak-hogy előbbi tartozik teljesíteni gesztelyi Nagy János végrendeletének azon pontjait, melyekre ő Orchan béget kötelezte, — s nevezetesen kifizetni a mit egyházi czélokra rendelt.

A nyertes nem sokáig bírta a házat. 1503-ból maradt fenn egy oklevél, mely szerint Cselei János (nobilis Joannes Cseley) a Buza-piaczon fekvő házat eladja 432 forinton. Mai 7776 forintos

¹⁾ Készemről nem bírtam az okmányból olyasfélélet kiolvasni, a mit Rómer ír. (59. 1. i. m.j: «Vége a bonyolódott ügynek az volt, hogy e peres háznak felét Huszár Péter kapta; ... a másik felét lipői Nagy Jánosa (ki meghalt volt).

silány háznak felelne meg. Hihető, el volt hanyagolva, vagy most újra elvesztegetve. De még is négy annyinál több, mint az 1432-diki vételár. A vevő most is egy élelmes ember, temesvári Bodó Mihály pesti lakos. 1)

1511-ben ez a vagyonszerző ember végrendeletében több helyt feküdt s több nemű birtoka közt a pesti házat nejére Potentiánára hagyja. A végrendelet kelt volt 1510-ben december 6-dikán (feria sexta in festo S. Nicolai episcopi).

De már 1512-ben, február 24-dikén azt olvassuk egy oklevélben, hogy temesvári Bodó Mihály egykori özvegye sülyi Ethelei Mihály neje.²⁾ Kétségkívül a ház is az ethelei családra szállott.

Mínthogy, úgy látszik, a város szélén, s tán a várfalon kívül feküdt, aligha bevárta ez a ház az 1526-diki pusztulást. Elpusztíthatta már az 1514-diki paraszt lázadás.

¹⁾ U. a. 393. 1.

²⁾ Hazai okmánytár II. 395. 1.

VII.

EGY KÉPZELETI BUDA VÁROS.

Tudjuk hiteles oklevelek alapján, hogy a Buda név csak két külön várost jelölt:

1. Ó-Buda (németül Etzelburg); 2. Budavár vagy Uj-Buda (németül Ofen, hivatalos latin nyelven *Novus mons Pestiensis*).

Azonban többen, kik a város történetével foglalkoztak, még egy harmadik Buda várost is említenek, Uj vagy *Nagy Budát* s feküdt volna az szintén a jobb parton, Ó-Buda és a budai vár közt.

A fictio Schier Xistus »Buda Sacra« című munkájában elég szerényen lép fel.

Csak sejtelemképen mondja Schier, hogy miután a várhegy »Novus Mons Pestiensis«-nek nevezetik Nagy Lajos 1355-diki oklevelében, s ugyanazon oklevélben *Nova Buda* szó is előfordul, szerinte emez Budavár egyik oly külvárosának valamely része lehetett, mely Ó-Budának szomszédja.¹⁾

Ugyancsak Schier szerint az ó-budai királyi vár, mely 1355 óta királynői lett, Ó-Budán felül, vagy Ó-Buda fölött feküdt, a hol Fehéregyházhoz vezet az ut.

Katona István az 1381-diki gyűlésről szólva igazat ad Schiernek abban, hogy az a királyi vár, mely 1355-ben királynői vár lett, nem Ó-Budán alól, hanem a fölött volt.²⁾

De Katona nem mondja, hogy a «Buda Sacra» szerzőjének

¹⁾ *Initio quidem solum pars aliqua suburbiorum proxima veteri Nova Buda dicta videtur, manente tamen nomine Castri Novi Montis Pestiensis* etc. Buda Sacra. 6. 1. A munka 1774-ben jelent meg. Bécs. 4-cdr.

²⁾ Katona História *Pragmatic a* II. 1 1 5. 1.

abban is igaza volna, mintha Uj-Buda alatt mást értettek 1355-ben, mint épen csak a mai budai várat.

Schier Xistusnak »*videtur*« szavát Horvát István történelmi valóság rangjára akarta emelni.

Hivatkozik Horvát István Schieren kivül Katona Istvánra is.

»Hazánknak fáradhatlan s igen nagy érdemű Történetírója főtiszt. Katona István már régen észrevette, (Hist. Pragm. II. pag. 1151) hogy a Nagy Lajos diplomájában előjövő Nova Buda nem egy volt a mai Buda várral.®

Horvát I. épen azt a művét s ugyanazon helyét idézi Katonának, melyről imént láttuk, hogy ott szó sincs Uj-Budáról, — hanem csak az ó-budai várról. Horvát I. úgy látszik túlságosan bizott emlékező tehetségében s nem jegyzete *betűi* nyomán dolgozott.

Minthogy a képzeleti város valódi alkotója Horvát István volt, lássuk többi argumentumait.

Szólván a tatárjárás előtti Budáról, vagyis Ó-Budáról többek közt ezt írja:²⁾

»Már a magyar nemzetnek idejöttékor a *régi* Buda oly jeles hely volt, hogy pompás épületeiért Árpád a fejedelmi lakhelyet bele helyeztette .... Első István király benne a görögországi építőmesterek által nemcsak roppant templomot állíttatott föl, hanem Gizella királynéval gyakran itten áhíatoskodott. Később nagy Gyéza, Sz. László és második Gyéza fejedelmek új meg új templomokkal vetekedtek Buda díszeit szaporítani Innen történt, hogy nevedvén a budai lakosoknak számok, a budai prépost és káptalan egy új nagy várat, *Uj-Budát, ó-Budai-várt, vagy Nagy-Budát* építene, melynek haszonvételeért a királyi várnagy évenként egy márk aranyat fizetni kényszerített a fölépítő félnek.®

Utóbbi állítmány az, a mi most fő dolog. Mivel támogatja ezt Horvát István?

Nagy Lajos királynak 1355-diki, már említett nevezetes oklevelével. Ezen oklevél alapján történik az, hogy az ó-budai prépostság városa kétfelé szakíttatik. Egyik rész megmarad a

¹⁾ Pest szabad királyi városnak régi Ofen nevérol, 33. 1.

²⁾ Pest szab. kir. varos régi Ofen nevérol, 10. 1.

prépostság birtokában, másik rész királyi s illetőleg királynői várossá lesz.

Már csak ennyiben is látni való, hogy H. I. következtetése nem alapos. Mert ha megengednők is, hogy ez a királynői város valaha Uj- vagy Nagy-Buda nevet viselt volna, — az nem történetelt 1355 előtt, még kevésbé az Árpádok korában, sőt a tatárjárás előtt.

Legalább igyekeznie kell vala a korábbi időkre vonatkozó adatokat találni e részben.

De különösebb ennél az, hogy épen az 1355-diki oklevélből az ellenkezőjét olvashatjuk annak, a mit H. I. állít.

Horvát I. a fentebbiek után azt erősítvén, hogy Buda három részből állott, melyek egyike a mai Ó-Buda város, így folytatja: »a másikat tévé az Uj-Buda, más nevén IVa[^]-Buda . . . . , mely Ó-Budánál kezdődvén, és a mai Neustiftnek helyét elfödvén, a harmadik részig terjedett« t. i. Eöhlévizig.

Horvát szerint tehát a mai Újlak városrész területén let volna Mnyy-Buda!

Azonban Nagy Lajos 1355-diki oklevele ezt kereken tatgadja. A határjárásnak mindjárt elején olvassuk:

A határvonal a Duna partjárúl közvetlenül vezet »két határköhöz, melyek Ó-Budát Sz. Jakabfalvától elválasztják.«¹⁾

E szerint Ó-Budának lefelé közvetlen szomszédja Sz. Jakabfalva volt és nem Uj-Buda.

Ugyanazon határjárás következő állomása egy országút, mely »Uj-Budáról Ó-Budára vezet.«²⁾

Ennek legtermészetesebb értelmezése az, hogy miután IV. Béla az előbbi Budán alól, a mai várhegyen, egy másikat épített, amazt Uj-nak, ezt Ó-nak nevezte mindenki. Ó és Új elnevezése nem is fordul elő a tatárjárás előtti documentumokban.

A tatárjárás utáni szokás a mai budai várat a közönséges életben ktségekívül új Budának nevezte, — bár régi írott emlékekben ez ritkaság; de valószínű, előbb nevezték azt új-nak, mint

¹⁾ »ad (Inas metas lapideas, quarum una separat Budáé Veteri et altera villáé Saneti Jacobi Apostoli.« Fejér, IX. 2. k. 370. 1. Wenzel budai regesták 135 l.

²⁾ »per quam de Nova Buda itur ad Veterem Budám.«

a régebbit ó-nak. S csakugyan a Margit-legendában, mely korra nézve közel áll az új város keletkezéséhez, találjuk a következő helyeket:

»Zerze nemelly jámbor vytezt, kinek vala neve Karoly és lakozyk vala Ó Budán, es vala Béla király kepeben való byro az Nagy avagy Új Budaban.«²⁾

íme ez a másik adat, mire Horvát István az ő elméletét építette.

Más argumentumai nincsenek. Már pedig a fentebbiek, míg más adatot ezen tárgyban nem ismer valaki, csak épen azon *lehetőség* föltevésére jogosítanak fel, hogy talán lehetett a mai Ó-Budán és a mai Budaváron kívül valahol egy Uj-Buda; — de az sem a mai Újlak helyén Akkor is erősebb érvek szólnának a mellett, hogy Új-Buda név alatt a mai várhegyi várat értsük.

Azonban még az a sejtlem is ködképpé oszlik azon 800—900 oklevéltári vagy történetirodalmi adat világánál, melyek a törökfoglalás előtti Budát és Pestet említik. Sehoh egy tétel sem, akár házra, akár szőlőre, akár emberekre, akár vámokra vonatkozzék, nem nyújt *positiv* adatot arra nézve, hogy valaha a várhegyi városon és Ó-Budán kívül létezett volna egy Uj- vagy Nagy-Buda is. Elég azt hoznunk fel, hogy a clarissák klastroma azon városrészben volt, melyen Nagy vagy Új-Budát keresik. — De minden oklevél azt *ó-budai* klastromnak mondja.

Podhraczký József az 1355-diki oklevél szavait úgy értelmezi, hogy Uj-Buda alatt a mai Budavárat kell érteni, s általán ezen eddigelé legtöbb kritikával dolgozott történésze fővárosunknak nem tartja külön városnak Uj vagy Nagy-Budát.²⁾ Ezen író külön értekezésben is kimutatta azt a tévedést, mintha a tatárjárás után a királyi palota ama nagy-budai vagy új-budai vár lett volna, és mintha Uj-Buda alatt mást lehetne érteni, mint a IV. Béla építette Novus Mons Pestiensist.³⁾

Számos, s mondhatni kelleténél több hiteles oklevelek idézésével helyes történelmi bizonyítással szolgál. De a magyar irodalomban gyakran a csupa sejtelmeket elfogadják egymástól, a bizonyításokat ritkán.

1) Sz. Margit élete 348.1. (I.ray) és Horvát T. i. ni. 1 7. 1.

2) Buda és Pest volt régi ál lap ölj okról. Pest 1833-ban. 33. és 36. 1.

3) Tudományos gyűjtemény.] 827. X. köt. 67. 1.

Újabb időben Wenzel Gusztáv tudós jogász történészünk visszatért azon nézetre, mintha Sz.-Jakabfalva táján lett volna Uj- vagy Nagy-Buda és annak szomszédjában állt volna a budai királyi palota. Illetőleg a királyi palota adta volna a városnak a Nagy-Buda nevet.

Valóban szükséges a név ily indokolása; mert különben csodálkozni kellene, hogy egy *Nagy-Buda* fért volna el a budaujlaki területen, melyet inkább földszorosnak nevezhetnénk. — A nagy elnevezés a tatárjárás után onnan származhatott a mai budai varra nézve, hogy Ó-Buda mind népességre, mind házaira nézve nagyon kicsinyre apadt volt le. Wenzel feledni látszott, hogy a mai budai várnak nagy nevet szintúgy adhatott az, hogy ott volt a királyi palota.

A mai budai várral összehasonlítva Újlak nem lehetett semmi tekintetben *nagy*. Amazt már IV. Béla igen sok lakossal népesnek mondja.

Wenzel azonban nem topographiai érveket tart szem előtt.

»Itt — úgy mond — *nem annyira* az ó budai Sz. Péter templomának birtokterjedelme, sőt általában nem is topographiai okok döntenek el a kérdést. A községi szervezetet kell *leginkább* szemügyre vennünk, s e szempontból csakugyan azt látjuk, hogy Ó- és Uj-Buda nevű városok, mint különböző községek már első korszakunkban (Árpádház) léteztek.

Jeles jogtudósunk azt fejtegeti, hogy már az Árpádok alatt külön hatóság volt Ó-Buda s az azon alóli városrész. — Nem akarok e felett vitázni, azt is mellesleg jegyzem meg, hogy Buda szempontjából eszmezavarra vezet az első korszakot 1300-ig hozni le: a korszakalkotó esemény itt 1241.

A felett lehet vitázni, egy vagy külön helység volt-e a tatárjárás előtt és után Ó-Buda az azon alóli helységgel. De nem az itt a kérdés, hanem az, hogy mikép *nevezték* azokat I. A ki Imrére, II. Endrére is hivatkozik ebben a részben, s azt állítja, hogy Uj-Buda létezett már a tatárjárás előtt, idézzen rá szószerint hiteles, positiv adatot. Ilyet Wenzel nem mutatott fel, ép oly kevésbé, mint Morvát István.

Ismétlem a fentebbi ellenvetést, mely szerint sok száz oklevélbeli adat közt, melyek Budáról, Ó-Budáról és Pestről meg »Novus mons Pestiensis«-ről szólnak, nincs egy concret adat,

mely új- vagy nagy-budai házról, szőlőről, malomról, bíróról, esküdtől vagy polgárról szólana.

Nagy érdemű veterán tudósunk, kinek regestái oly becses kalauzul szolgálnak a város történetére nézve, ötvennél több oklevélnek adja kivonatát *új-* vagy *Mtr/y-Biida* rovat alatt,^{x)} — holott azok világosan *ó-budai* várról, vagy egyszerűen Budáról, ó-budai várnagyról (officium castellanatus. castrum de Veteri Buda — 325. számú kivonat), Sicambriáról szólanak.

Mindezeknél fogva *Uj-Buda* alatt, mikor nagy ritkán ez a kifejezés előfordul, nem érthetünk egyebet, mint a mai Budavár helyén állott régi várost.

Annál nagyobb meglepetéssel olvastam egy egészen újkori »A régi Pest« című könyvben egy oklevélbeli passzust, mely ezzel ellenkezik.²⁾

Az 13 5 5-diki nevezett oklevél egyik helye szól az Ó-Buda mellett állott királyi várról, mely a hu másolatokban így kezdődik:

»Ceterum quia castrum nostrum in ipsius civitatis seu oppidi latere constitutum« etc.

Ezt »Régi Pest« szerzője így travestálja:

»Castrum *Uj-Buda* in ipsius civitatis seu oppidi latere constitutum.«

Pedig az »*Uj-Buda*« szót közlő nagyobb hitelesség kedvéért feltűnő betűkkel szedette.

Kütfőül Wenzel Regestáit találok idézve. Azonban Wenzel Regestáiban az *Uj-Buda* szót nem látom azon passzusban.⁸⁾ Ez a szó itt: *Uj-Buda* a «Régi Pest» szerzőjének műve.

Pálugyai Imre is fogja a királyi várat és átteszi a buda-ujlaki szőlők közé, írván: »Az 1352-dik év táján Lajos királyunk Visegrádról Budára, a mai *Újlak* felett épített nagyszerű (!) varpalotába tette át lakását.«⁴⁾

Ily tekintélyes írók állítása (kik csodálatosképen nem vették tekintetbe Podhraczký napnál világosabb bizonyításait) alkalmas volna megzavarni a valóságról való fogalmakat

¹⁾ Budai regesták 128. és köv. II.

²⁾ Régi Pest, írta Rómer Flóris 1873. 19. 1. jegyzetben.

³⁾ Wenzel «Budai regesták», külön lenyomat, 135. 1. és Magyar Tort. Tár. IV. 169.

⁴⁾ Budapest leírása. 15. 1. (Pest, 1852).

Nagy-Buda származásához hasonló lehetett *Sicambria* származása is. Valemelyik Írástudó, ki nagy tudósnak akart feltűnni, fölfedezte, hogy a római korbéli Ó-Budát Sicambriának nevezték. Azután a XV. század folytán, a ki irodalmi műveltséget akart mutatni, — s akkor divatban volt — *Vetus Buda* helyett *Sicambiát* irt. Bonfin pedig egy koholt köfelirattal is documentálta. Thuróczy a Sycan hegyről nevezi, mely egy más hiteles kútfőben, — a százával felmutatható ó-budai oklevelek közt — elő nem fordul. — Múlt században Schönwiesner kimutatta, hogy Ó-Budát nem hitták Sicambriának. De azért a XIX. században, megjelent iratokban is olvasunk néha Sicambiáról, mely soha sem létezett.

VIII.

A BUDAI KIRÁLYI VÁR LEÍRÁSAI ÉS RAJZAI.

A mohácsi vész előtti időből kevés leírás s még kevesebb rajz maradt fenn az utókorra.

Különösen a királyi várról írják, hogy kívül-belül pompás, nagyszerű volt.

Lássuk nagyjából idő rendben az egykorú vagy közel egykorú leírásokat és rajzokat.

A Zsigmond királylal egykorú német krónikás, Windeck így fejezi ki magát:

A király Budán nagy épületet emelt. Úgy gondolom, alig látott valaki szebbet, czélszerűbbet és nagyobbat. ¹⁾

1417-ben Camalduliai Ambrus az akkor hajlékonyabban kezelhető latin nyelven ezt írja Zsigmond császárnak:

sFogádja Felsőged határtalan hálám kifejezését, hogy mielőtt Pannóniából távoznám, részeltetél a legszebb és nagyszerűbb látványban. A legnagyobb bámulattal és álmétkodással szemléltük az általad épített palotát. Annyi a csodálni való részlet, hogy nem tudnók, melyiken kezdjük. Az épület oly tömör és nagyszerű, hogy nem véljük, hogy a földön ennél nagyobb lenne található. Mindemellett egyes részei oly jól és oly csinosan összeillenek, hogy a benyomás kellezne nem hagy kívánni valót.....

Alig hiszszük, hogy a persa király palotája, melyről annyit írtak, ehhez volna hasonlítható. Azután megtekintettük a vár körüli igen

¹⁾ »Also zoge der kunig gein Often in Ungern in den vorgeschrieben datum (1 I i 7) und richt da sein bawe zue, wenne er einen kostlichen bawe tét machen, wenne ich meine, das je ein menschenbilde gesehen einen solchen waidlichen, nutzlichen, kostlichen bawe.« Mencken: Scriptorum rerum Germanicarum. I. 1 129. lap. Cap. 70.

széles folyosót (peripatum), mely bámulatos és élvezetteljes látvány. Körüljártuk a kerteket és a halastavakat is...« s. a t.¹⁾

A Mátyás korabeli Bonfinius ezt írja többek közt Zsigmondról:

«Tanúsítják Zsigmond király pompaszeretét az ő nagyszerű épületei, kivált azok, melyeket Budán emelt. A királyi vár előtt templomot épített, melyet Sz. Zsigmondnak szentelt, ki iránt különös tisztelettel viseltetett.... Sok tagból álló társas káptalant csatolt ahhoz. Egyszersmind a királyi várban a római hajdankorra emlékeztető palotát emelt. Körülvette fallal a királyi várat, s poi.hcws-szerű ablakos folyosókkal tette kellemessé és díszessé. A vár közepé tájára igen nagy tornyot alapított, — ezt is faragott kőből, mint többi épületeit. A torony két udvarra tekintett.²⁾ De meghalt ő, mielőtt műveit befejezhette volna.»

1433-ban Bertrandon de la Brocquiere nem bocsátkozik városunk részletes leírásába.

«Buda, úgymond, Magyarország legjobbik városa.³⁾ Van abban egy igen szép és nagy palota, de nincs befejezve. Mondták nekem, hogy Zsigmond császár kezdte. Buda város egy nem nagyon magas hegy hátán fekszik, mely jóval hosszabb, mint a mily széles. Napkeleti oldala egész hosszában a Duna folyik; nyugat felől völgy terül el. Déli részén fekszik az említett palota, mely szép cs erős s uralkodik a város kapuja fölött. A palotához közel, kívül a városon, igen szép meleg fürdők vannak. A másik részen a vár és Duna köztiek nem oly szépek. Maga a város élénk kereskedő város s mindenben bővelkedik« s. a. t.

Ugyanazon utazó Pesten hat-nyolez francia családot talált, kiket Zsigmond király Franciaországból küldött ide. Ezekkel a pesti parton egy szép és erős bástyát építtetett, szemben a budai királyi várral, azzal a szándékkal, hogy a Dunát egy lánczczal zárhassa el, a mihez hasonlót Franciaországban láthatott az Ecluse vár előtt Burgundiában.« Az utazó bement a nevezett bástyába. Az három lándzsányi magas s fala nagyon vastag. Nagy

¹⁾ Pray, Annál. T. 11. p 267. 1. Bajos elhinni, hogy maga az író ne érezte volna egy kis túlzás hibáját.

²⁾ Bonfin, Dec III. Lib. 3. »Quae ad dua subdivalia pertinet.«

³⁾ »Est la meilleur vilié de Honguerie« Magyar Történelmi Okmánytár. Közli Hatvani (Horváth) Mihály. IV. kötet. 313. 1. Ebben ismeretes az eredeti nyelvű szöveg, de másolat után van közölve ez is.

mennyiségű faragott kő hever ott, melylyel bármikor folytatni lehetne az építést; de azt mondták neki, hogy a kik eddig építették, kihaltak volt, s a többi nem ért hozzá.

Úgy látszik tehát, hogy 1433 előtt Zsigmond király építési buzgalma megszűnt volt, és hogy faragott kőből való műveinél külföldiek s köztök francziák voltak foglalatosak. — Azonban nem lehet szó szerint venni az utazó hallomását, mintha ne lettek volna találhatók, értők a kőfaragáshoz s abból való építéshez. Kétségtől a várbeli nagyobb szerű művek körül nem egy hozzáértő építész és sok kőfaragó fáradozott.

Zsigmond a királyi várat tovább építvén, egyszersmind a váron kívül is tovább terjeszkedett a polgári város rovására. Fentebb Bonfin érinti, hogy a váron kívül egy templomot és hozzá egy társas káptalan számára való házat vagy házakat emelt. Bővebben szól erről a már idézett Windeck, azon alkalommal, midőn maga követségben járt Zsigmondnál Budán. Ez 1424-ben történt. A német krónikás ezt írja:

«Ugyanebben az időben, úgymond, Zsigmond isten dicsőségére fél káptalant alapít Buda városában a *Zsidó-utczában* az új kápolnához, melynek fenntartására adományozta *Schallaga* Miklós elkobzott birtokainak legnagyobb részét, Szent Zsigmond tiszteletére.«¹⁾

Ez a Schallaga Miklós pedig, ugyanazon krónika szerint, igen gazdag és hatalmas főúr volt: Gara nádor leánytestvérének Frank Simontól való fia, ki (mint bán vagy vajda is) kétezer lovast tudott kiállítani. Bűnei miatt megidézik, s megszökvén, elítélik. A király elfoglalja számos várait, melyek egyikében tizenhat palota volt (*gewelbe*).²⁾

De ez kevésbé tartozik Buda történetéhez. Érdekesebb s positiv adat az, hogy Zsigmond király a régi Zsidó-utczát elfoglalja egy új káptalan számára. Hihető, hogy a zsidók 1365 körüli visszatértök után nem telepedtek többé előbbi lakhelyökre, melyet, úgy látszik, már Nagy Lajos lefoglalt a kincstár számára.

¹⁾ U. a. 11 71. lap, 121.fej.Rupp »Budapest Helyrajzi Történeté-«ben 122. lap olvassuk: »Ezen építkezés Schallaga Miklós támogatása mellett jött létre.« Igaz, de *akaratlan* támogatása mellett.

Hazai kútfőinkből nem tudtam kideríteni ezen esetet és körülményeit sőt a nevet sem, mely nyilván rontva van, const atálni. Csáky Miklós az erdélyi vajda lett volna az, vagy a horogszegi Szilágyiak valamelyike?

Mindenesetre világos ebből, hogy Zsigmond király a polgári város rovására nagy foglalást tett a várhegy területén.

Fölfogásom szerint az egykori Zsidó-utcza s így az új káptalan, vagyis Sz. Zsigmond temploma a kanonokok házaival együtt kívül s nem belül esett a királyi kastély vonalán. Később Mátyás első nejét: I. odiebrád Katalint temetik ama templomba.

De az, hogy ez a csehek és tótok külön temploma lett volna, az csak a múlt századbeli Schier Xistusnak semmivel sem bizonyított állítása.

Zsigmond király sok részben megújította, sőt meg is nagyobbitotta, mint láttuk, a királyi várat.

Úgy kell lenni, hogy már 1412 után hozzá fogott az építkezéshez, s később Franciaországban járva, építőmestereknek Budára szerzése volt az egyik kárpótlás a költséget ki nem fizetett politikai kalandban.

Már 1417-ben annyira haladt volt, hogy az épület alakjában és arányaiban gyönyörködni lehetett, vagy legalább magasztalása nem tűnt fel a képtelenségig izetlen hízelkedésnek. Azonban már 1433-ban az építés, úgy látszik, megszűnt vagy szünetet tartott.

Zsigmond budavári alkotásait elhomályosították Mátyás épületei, — sőt a Zsigmond-félék némelyikét is ő egészítette vagy újította ki.

Bonfinius, a Mátyással egykorú, tudósít erről, ki nemcsak átutazott Budán, hanem lakott is itt huzamos ideig.

Kár, hogy a leiró nemes buzgalmában túlhajt a czélon. Szívesen elengednénk sokat a styl hangzatosságából, csak a tárgy volna szemléltetőbbé téve. Miután Visegrád pompáját prózája megénekelte, így folytatja:

»Mi volna látható valami pompásabb Buda váránál, nem könnyen mondhatnám meg, a hol több tér, az udvaron a legművészebb kút, s az udvar körül tágas oszlopos folyosó, fölötte a tizenkét égi jel ábrázolásával díszített csarnok. Mátyás király könyvtárt alapította ott, a hol nemcsak minden tudomány köteteit, hanem a csillagok járását is kérdőre lehet vonni. Neveli ennek kellemét a Duna, mely szélében és hosszában a tengerre emlékeztető kilátással bájol el.¹⁾ Mellőzöm a királyi kerteket, kerti házakat és más kerti műveket; hallgatok a bejáratnál álló

¹⁾ »Auget hujus gratiam Danubii aequorisque subject! longuslatusque prospectus.«

herculesi szobrokról, az érczajtókról, melyek műreamek, nehogy felségednek hízelegni s a hajdankort ócsárolni láttassam.¹⁾

Bővebb szavú, a mit szintén Bonfin magyar történelmi munkájában mond a királyi várról.

Bonfiniust — leszámítván is némely helyeit, melyekben úgy látszik, másolásbéli hibák estek, — lehetetlen volna értelmezni a középkori szóhasználat szerint. De látszólag könnyű lefordítani a classicus korbéli latin nyelv szerint értelmezve, bár középkori értelemben is használ némely kifejezést. Azonban a könnyűség csak látszó. Mert bizonyos az, hogy Bonfinius a Pliniusok és Vitruvius kifejezéseit használja az épület-részek, a díszítmények és bútorok jelölésére, melyeket az újkori régiségbuvárlat kevés kivétellel értelmezni tud; de a baj abban van, hogy még Bonfinius korában a régiségtudomány nem haladt oly messzire, hogy az ókori szavaknak megfelelő tárgyakról világos fogalma volna. A rómainak se háza, se udvara, se terme, se szobája, se bútora nem hasonlított a középkoriakhoz.

A XV. században kivált az olaszok igyekeztek a római építésmód szokásait utánozni. Kétségkívül Mátyás építészeti elhittették a királylyal, hogy a hajdankori Róma pompáját varázsolják át a budai és visegrádi hegyre. De ez teljességgel nem sikerülhetett, nemcsak az építés felett is nagyban uralkodó szokások és szükségeltérés, s nemcsak azon kénytelenség miatt, hogy Mátyásnak Budán nagy részint középkori stílusú avult épületeket kellett megújítania, hanem egyszerűen a miatt sem, mert sem az építészek, sem a leíró Bonfin nem volt tisztában azzal, mik voltak régen a hypocaustumok, a *heliocamini-k*, a hydraulicum orgánumok s több ilyesek.

Bonfinius a királyi palotának *belsejét* írja le, s keveset törődik a külsővel. A belső leírása már jóval részletesebb itt, mint a fentebbi rövid ismertetésben.

Kísértsük meg a fordítást, kihagyván némely helyet, melyet nem értünk sehogy.

»A budai királyi várat, úgymond,²⁾ a hol Zsigmond nagy-szerű épületein kívül megtekintésre semmi méltó nem volt, kiépi-

¹⁾ Bonfin bevezetése *Averulinus* építészeti művéhez, melyet Mátyás Boriimnál fordítottatott olaszból latinra. Morelli Jakabnál. (Meg van az egyetemi könyvtárban). Lemásolta Podhraczký is, (kézirat a Nemz. Múzeumban) II. k. 629. 1.

²⁾ Decadis IV. Lib. 7.

teni Mátyás földadataúl tűzte magának. Különösen a vár belső palotáját tette nagyon díszessé, ¹⁾ A Duna felőli oldalon kápolnát építtetett, melyet orgonával s márvány és ezüst, szentelt víztartókkal ékesített.²⁾ Tisztességes papi testületet adott hozzá.⁸⁾ Továbbá könyvtárt alapított, mely mindkét (latin és görög) nyelvbéli irodalom termékeiben bővelkedik, — s a könyvek kiállítása is a lehető legfényesebb. A könyvtár előtt apsisba kikerekített terem, mely látni engedi az egész égboltot, mivel délfelé tekint. Termeket építtetett fényűzésben a rómaiakéitól el nem maradókat.⁴⁾ Ezekben tágas ebédlők, előtermek, ^{R)} s a legpompásabb szobák. Mindenütt aranyozott s különböző ábrázolatokkal díszített mennyezetek. Ablak és ajtó-felek jeles faragványokkal, a kandallók teteje négyes fogatú lovakkal s más római szobrokkal van díszítve. Alatta a kincstár s más raktárak.⁶⁾

»A keleti oldalon sok terem és szoba az emeleteken, melyekhez magas lépcsők, sőt fedett folyosó is vezetnek. 1) Ezen oldalon van a tanács- és ünnepélyes ebédlő (diaeta).

«Tovább haladva oly lakosztályba jutunk, melynek szobái magas boltívek; — sok nyári, sok téli lakúi szolgál.⁸⁾..... Nyu-

¹⁾ *Retradiator* aula=biztos menedéket nyújtó belső udvarház, francziául *retraite*.

²⁾ *Hydraulicis organis* = egyszerűen orgona, mely már Nagy Károly császár idejében ismeretes és használatos volt. Orgánum tett egyszerűen sípot is, — tett szél-dudát s végre fűvös orgonát. — Sz. Ágoston szerint »Organa dicuntur omnia instrumenta musicorum. Non solum illud orgánum dicitur, quod grande est et inflatur folli-bus.« — Van szó *hydraulicus*, az az vízzel hajtott orgonákról is. Illetőleg, mint Malmesbury krónikájából világos, a gőz feszítő ereje pótolta a fűvót. — De Bonfin bizonyára Vitruvius műszavát, *hydraulae* vette át a közönséges orgona czifrább kifejezésére. (Vitr. láb. X. Cap. 1 31)

³⁾ Ez a királyi kápolna már régebben is meg volt. Nemcsak, hanem 1450-ben *iskola* volt hozzá csatolva. A nevezett év alatt olvassuk: *Joannes Literatus de Sirimio pridem Scholasticus de Inarch, nunc verò in schola circa capellam regalem Budáé constructam* — *commorans*. (Orsz. levéltár curiái osztály. 35. sz. 411)

⁴⁾ *Palatium* a középkorban termet is tesz; de tesz oly épületet is, melynek rendeltetése egy terem magában foglalása. Az ily épület külön állott s a terem a második emeleten volt, melyben egy külső lépcsőn lehetett feljutni. — *Ölte*, *Archaeol. Wörterbuch*.

⁵⁾ *Procita* nem létező szó sem a *classicus*, sem a középkori szótárakban. *Procoeton* = előszoba.

⁶⁾ *aHypothecae, thesaurique*. « *Hypothecca* = bolt (boutique) — *Ducange* szerint.

⁷⁾ *Coenatio* tesz ebédlőt, — de tesz felső emeleti, sőt pallás-szobát is.

⁸⁾ »*Hybernacula, aestivaculaque* múlta.« Alkalmasint a napos külső szobák a téliek, s az udvari árnyékosak a nyáriak. »*Item heliocamini, et auratae zetae, praeter*

gatra ócska, még meg nem újtott épület áll. — Az udvart földszint s két emeletén régi oszlopos folyosó és csarnok veszi körül. A legfelsőben, mely az új palota előtt is elhúzódik, a tizenkét égi jegy van ábrázolva csillagaival. ¹⁾ (Loggia-félel)

»A palló koczkásan s néhol ábrázolatokkal van kirakva.²⁾ . . . . A termekben cserép-kályhák nemcsak színök, hanem állatok alakjai által is tetszetősek. ³⁾

Az udvaron fegyveres gyalog szobrok. Közből Mátyás sisakosán, — elgondolkodva támaszkodik kopjájára és pajzsára; jobbjá felől atyja, balja felől László búslakodó arcczal.

Ennek a (belső) várnak kapujánál a külső udvar felől, mely sokkal tágasabb, jobbról-balról egy-egy meztelen ércz-szobor pajzsos, szekerczével, karddal fenyegetőznek. A talapzat diadaljeleket ábrázol. Ezen a *négyszögű* téren Zsigmond palotájának volt az udvara (*átriuma*). Oldalt palotát kezdett építeni, melyet ha befejezhet, sokban emlékeztet a kevély hajdankorra. Két lépcső vezet abba, vörös márványból, kitűnő érczlámpatartókkal diszítve. Ugyanazon kőből két ajtót készített rá (Mátyás király) érez ajtófelekkel, melyek mind művészet, mind herculesi munka által bámulatosak, kívül-belül jelesül voltak diszítve. Ezek fölébe Bonfin Antal verse volt kőbe vésvé, « (mely azt az elég közönséges phrasist, hogy a királyt hadi tettei, az érez, márvány és irodalom

haec alta abditaque secreta argenteae lecti argenteaeque cathedrae.« Zeta a legkisebb fajta szobát tenne; heliocamini itt nem érthető.

¹⁾ Mellőzöm ezen helyet is: »Caldariae passim frigidariacque cellae; hypocausta in tricliniis mammatis tegulis obtecta.« Ezek a régi római fürdők részei, melyekről a régiségbuvárlatnak a XV. században nem volt még tiszta fogalma. S itt nem is fürdők, hanem lakrészek vannak szóban.

²⁾ Az *encaustica* bizonytalan értelmű.

Tesselata et vermiculata ubique pavimenta, nonnulla encaustica sunt. Tesselata koczkás; vermiculata sakktabla szerű, »nonnulla encaustica sunt.« — Encaustica annyi volna, mint zománézos. De a pallón nehezen vehető szó szerinti értelemben. A mi következik: »Caldariae passim frigidariaeque cellae.« Ezek a régi római fürdők részei. De nem lehet fürdőre érteni itt, mert azt mondja az író, hogy több helyen (passim) vannak a várban. — Párizspái szerint cella frigidaria = jégverem. De hát a cella caldaria mi? Ezt a helyet fordítatlanul hagytam.

³⁾ A kályha hypocaustumnak van nevezve, hypocaustis helyett. »Mammatis tegulis obtecta.« Mamma az a csap, melylyel a cserepeket összeillesztették, — itt. hihetőleg azért áll, nehogy téglát képzeljünk.

egyaránt halhatlanná teszi, s mely az utolsó sorba mind belefért, négy sorra bővíti ki). *)

»A mennyezetet itt Mátyás roppant költséggel díszítette, — a planétákat ábrázolva, a mint az égbolton halad szekerük. A homlokzaton az eresz alá vésett gerenda-bütyköket ábrázoló czifrázatokat alkalmazott, ²⁾ hogy telhetőleg művészi külsőt nyerjen az épület. A királyi palota kútjába mintegy nyolcz stadium távolságból részint szurkos fa- részint ólomcsöveken vezette be a vizet. ³⁾

»A lakosztályok egész hosszú sorát állította itt fel, a hol ebédlő, lakszoba, öltöző s kevéssel beljebb tanuló-szoba és iroda.⁴⁾ »Zsigmond folyosóját, mely csaknem az egész régi várat körüljárta, ha nem is annyi költséggel, de tovább kezdte volt folytatni. Amaz örökkön tartó művet akart állítani, — ez pedig a folyosókat ideiglen valóknak tartotta. Sok üveg-ablakkal voltak ellátva, s a fal tetejében fából készült oszlopos csarnok volt.«

Itt hiányzik valami a szövegben, csak az vehető ki, hogy valamelyik épület, s legvalószínűbb, hogy az utóbb említett, annyira roskatag lett volt Mátyás koráig, hogy már a Dunába düléssel fenyegetődött.

Bonfinius leírja most a királyi kerteket. »A királyi váron kívül, az alatt fekvő völgyben, a legszebb kert és márványból

- 1) *Atria cum statuis, ductis ex aere, foresque Corvint referunt Principis ingenium. Mathiam partos tot post ex hoste triumphos Virtus, aes, marmor, scripta perire vetant. Triglyphos.* Ez a dóriai stylhez tartozik.

³⁾ Mennyi volt *Bonfin szerint* egy stadium, azt bajos volna kitalálni. De a természeti viszonyokból ítélve, alkalmasint a svábhgyei Béla-kútjából volt az levezetve.

⁴⁾ A szöveg itt azért érthetetlen, mert kétségt kívül a leírásban vagy nyomtatásnál nemcsak kimaradhatott valami, hanem össze vannak hányva az együvé tartozók. Ideírom a szöveg illető részét, a mint van; de számozom a szerint, a mint én az eredeti szövegezést képzelem:

3. »*Sigismundi ambulacrum, quod totam fere arcem ambibat, ne pari quidem sumptu prosequi coepit. lile aeternitatis destinatione, hic temporaria in ambulacro mora aedificavit.*

1. »*Laxos longosque tractus ibi instituit,*

4. »*Specularia quoque multa, item atrium murorum minis impositum ex lignario opere confectum;*

2. »*ubi triclinium, cubiculum, praeterea apodyterium, et paulo retractius lucubratorium graphiariumque locum perfecit.*

5. »*Sed inventum vesanam ruinam, (quae) in Danubium minari videbatur,«*

épült kerti lak. Ennek előcsarnoka koczkás és csatornásan vésett oszlopokkal van körülvéve, rajtok érez lámpatartók. Az ajtófelek diadal-kapuzhoz méltók. Az ebédlő és szobák mennyezete és ablakai oly díszesek, hogy a hajdankor legfényesebb korszakabelieket megközelítik. Kétfelől fedett folyosó, a kertben összefont fákból labirintus. Azonkívül idegen és hazai madaraknak vasdrót hálólal elzárt madárház. Ebben magában bokrok, gyümölcsfák, egész berek és folyosó módjára elhelyezett különféle fák. Odább titkos folyosó, zöld gyepágyak, kőutak, halastó. Több emeletű, venyigével befutott s emeleteikben üvegablakos tornyok, melyeknél kellemesebbeket képzelni sem lehet. A kerti lakot ezüsttel futtatott cserép fedi. — Sőt a Dunán túl, a pesti mezőn is, a várostól egy római mértföldnyire (ad primum lapidem) volt a királynak az előbbinél nem kevésbé kellemes és szép nyaralója, hová el-el járt pihenőbe. A budai határban is volt ezeken kívül nyaralója, három római mértföld távolságra, tele erdei vadállatok nagy mennyiségével. 1) Házi állatokat is nagy számban tenyésztettek itt. Nem messze Buda várostól, Solymárnál volt a harmadik királyi kert.»²⁾

Ennyi fogalmat ad Bonfin leírása Budáról. Hasonlít azokhoz, kik a templomokat az oltárok aranybeli gazdagságáról ítélik fő. kép, nem pedig építészetökről. Rajz helyett inventarium, de hiányos. Nála a szobák, termek, ajtófelek, mennyezet fontosabb a várfalaknál és épületek alakjánál. Mégis egyben-másban tájékoztat.

Bonfin leírásából látjuk, hogy a királyi várnak két udvara volt. A kettőt egy kapu választotta el s ott a kapuban két érez vagy réz Hercules-féle fejezte ki egyszerre az államhatalmat, a vár erős voltát s a király classical műveltségét.

A külső udvarból a belsőbe netalán ellenségesen hatolni akaró halandót nemcsak ezen mythologiai portások ijesztették

¹⁾ A pesti királykert bizonyára nem a mai Belvárosban volt. Bár mennyit értett egy római mértföld alatt Bonfin, világos, hogy a városon kívül, a mezőn fekvőnek kell tartanunk. Pestről szólva, ki fogom fejteni, hogy az nem lehetett a Ferenczrendiek klasztruma mellett, mint eddig állították. Érdekes a budai vadaskert kérdése is. Föltéve, hogy Bonfin ismerte a római mértföldet, így számíthatunk: Egy római mértföldet 781 ölnek véve (Budapest tört. I. 222. lap), 3 mértföld tesz 2348 ölet, vagyis 4446 métert. A király vadaskertje nem a Hüs-völgybe, hanem a mai Szép Ilona tájára esik, — s így a Zuglígét felé terjedhetett.

²⁾ »Ad Salinarium«-ot Solymárnak tartom. Ha ez a sólymokról nyeri nevét, akkor Sólumos lett volna.

el. Látni fogjuk, hogy a kapuhoz *híd* vezetett. Az ily híd pedig abban a korban nem lett volna híd, ha nem felvonható. Tehát ároknak, jó mélynek és szélesnek kellett lenni alatta.

A hídról felvilágosít egy érdekes eset, mely azt is mutatja, hogy a mohácsi vész előtt sem minden rágalmat döntöttek el párbajjal a nemesek.

Mindszent napján 1524-ben Körtvélyesi András, Csicsery László nemes emberek több barátjaikkal beszélgettek az utóbb nevezettnek ügyeiről és bajairól, a budai királyi várnak a *hídnál* állott réz szobrai mellett üldögélve, midőn odajött Ormos Péter is, s nyilvánosan hamis oklevelek gyártásával vádolta Csicseryéket. Ebből rágalmazás! per támadt.¹⁾

Nem tudjuk, mi igaz volt a vádban; azt sem, vajon a pert nem a két év múlva bekövetkezett mohácsi veszedelem egyenlített-e ki; de bizonyos, hogy a belső vár bejáratát egy árok is védelmezte.

Ezen hídról szól egy jeles egykorú író is, ki egyebekben is tájékozott a budai királyi várra nézve.

Ez az író Velius Gáspár, írói néven Ursinus.

»Ha, úgymond, nagyságra nem, de fekvésre nézve Buda hasonlít Rómában a Janiculummal összefoglalt Vaticanhoz, (melyet Velius, Slesia szülötte, aligha látott)... Egy hosszudak és elég keskeny hegyhátat foglal el, melyhez csak két ut vezet föl. Míg a törökök föl nem égették, mind a kereskedők, mind az országnagyok nagy s többnyire olasz modorú épületekkel tették díszessé. Keletre egész hosszában a Duna foly el mellette. Éjszak felől és nyugatra gondosan miveit szőlőhegyek; délre a várossal összeérő királyi vár.²⁾ Ezzel átellenben a túlsó parton Pest fekszik, a török okozta égés előtt gazdag és igen népes város volt. A városból a várba két tágas ut vezet. A királyi vár előtt roppant

¹⁾ »In arcé domini nostri Regis budensi, juxta cupreas statuas in eadem arcé Budensi *penes pontem* habitas et erectas consedere .... habuissent.c Az oklevél másolatát Géresi Kálmán barátom szívésségéből bírom. Az eredeti a Csicsery-család levéltárában. 716. sz.

²⁾ »Arx urbi contigua.« Kiigazítottam az író, Ursinus Velius hibáját az orientálásban. Tévesen írja, hogy a Duna északra foly a vártól, s ehhez következetesen határozza meg a fekvés többi részét. Az égi tájakra nézve, a ki csak emlékezet után, — térkép nélkül — ír egy idegen városról, melyet különben elég jól megnézett, — könnyen téved. Hány-sz.or jártam Bécsben, s még sem tudnám térkép nélkül megmondani, hogy a *Grabiéntól* merre van kelet, merre éjszak.

szabad tér, melynek közepén Hercules szobra. Ez Mátyás király rendeletére és költségén készült, s bármely ókori mű mellett megállítt volna. Ezt két más szoborral együtt, melyek a királyi vár udvarát díszítették, magával vitte a török, csak márvány talapjaikat hagyván ott. A nagy előtért a királyi vártól harmincz lábnyi széles árok választja el, melyen híd vezet keresztül.

»Első sorban áll Zsigmond király tömeges épülete. Inkább nagyság, mint szépség által tesz benyomást. Egy négyszögű tornyon kívül hat más tornya van. (A főtornyot), mely hihetetlen széles, befejezetlensége miatt *Csonkatoronynak* nevezik. Ezen belül van a vár piacza, melynek a Duna felőli oldalán állanak a Mátyás király kezdette terjedelmes épületek. Ezek ablak-, ajtófelei és lépcsői vörös márványból, — oszlopsorokkal s a Lapithák harczát ábrázoló érez domborművel ékesítve. Ezen épületek közül csak egyik ház is, ha ép volna, beválnék királyi lakásnak. Ezen udvarból egy *másik híd*on a belső várba van a bejárás, melyben a királyi udvar tágas termei és szobái aranyos mennyezetűek. Ezen kívül királyhoz méltó erkélyek és fedett folyosók ékesítik. De fő ékesség itt a könyvtár, melyet magas boltíves teremben helyezett el s gyűjtött nagy költséggel Mátyás király. Minden nyelvű, főkép görög és latin válogatott művekben gazdag.«²⁾

Velius Gáspár nem csak ezen leírásban bizonyítja magát több oldalúan érdeklődő és józanabb férfiúnak a Bonfiniusoknál, hanem történelmi munkájában egyebek is, így Bécsnek 1529-diki nevezetes ostroma, szokatlan világossággal és tanulságosan van előadva.³⁾

Módjában volt jól ismerni Budát. Ő I. Ferdinánd király historiographusa s irodájában egyik titkár volt. Ferdinánd kíséretében volt, midőn ez 1527-ben Magyarországra jött s augusztus 20-dikán, miután Zápolya nem mervén védelmezni a várat, elvonult, Budán jelen volt az ünnepélyes bevonulásnál. Ekkor Ferdinánd apróra, figyelmesen megtekintvén mindent a királyi várban,

¹⁾ »Siquidem *schonlca* Pannonii inabsolutum appellant.

²⁾ Casparis Ursini Velii de bello Pannonico libri decern. Studio et opera Adam Francisci Kollarii. Vindobonae 17621°. — 15. lap.

³⁾ Nem prózajáért, hanem az egész hajdankori mythológiát a XVI. századba átvarázsló hexameteréiért becsülték kortársai s adta neki Cuspinianus az *Ur sinus* írói nevet, mivel a medve csillagzat felé, éjszakra született.

nem kevéssé bámulta Mátyás király műveinek nagyszerűségét, s más magyar királyoknak roppant költséggel emelt műveit.»

Velius Gáspár a székesfehérvári koronázás alkalmával 1527. november 3-dikán ünnepélyes latin beszédet adott elő, mi mutatja, mily sokat tartottak róla a bécsi udvarnál, s általán menyire dívatban voltak az udvari literátorok.

Különösen szabatos a leírás abban, hogy a királyi várnak két udvarát különbözteti meg, — s annak külső, éjszaki árkán túl egy tágas piacról szól. Az árkon kétségkívül felvonó hid volt (ez volt akkor a rendes szokás), jele annak, hogy a polgári város felől is megeshetőnek tartottak egy ellenséges támadást.

A királyi vár előtti tért roppant terjedelműnek mondja Velius. Ez volt a királyi kastély éjszaki homlokának a *f/laris-y^*. Bajosan volna érthető egy piacz *roppant* terjedelme a várhegy ama keskeny részében, kivált miután azon a téren kellett lenni a Zsigmond templomnak és egy káptalannak is legalább. Szerintem úgy értelmezhető ez, hogy az *városi piaczúl* túnt fel nagynek. A középkori várak terjedelmét a védfalak berámázzván, a lakosság gyarapodásával minden összeszorult. Szűkek lettek az utcák és kicsinyek a terek. A középkori városok piaczairól igen jó fogalmat nyerünk a pesti Kristóf- és Kigyó-térben, melyek utczának sem igen szélesek s a Barátok-terében, mely tisztességes utca szélességű. Oly piaczból, mint a pesti Városház-tér, két-három régi várospiacz telt volna ki. Különben maga Velius meggyengíti nevezett állítását, mintha nagy *gla^is*nak kellene vennünk ama piaczot, mely nagyon elválasztaná a királyi várat a polgári várostól. Mert azt mondja másfelől, hogy a királyi vár érintkezik, vagy ugyanazon dombon folytonosságban van (*contigua*) a polgári várossal.

A szoborra nézve, mely a Zsigmond palotája előtti téren állott, tévedett Velius. Mi értelme volt annak, hogy Hercules szobrát Mátyás király a váron kívül eső piacz *közepére* helyezze a Zsigmond templom és a káptalan elébe? — E részben Bonfin érthetőbb, ki két *herculesi* alakot állít a vár kapujába, mint láttuk, a belső vár bejáratához, hol a második hid volt, s így második árok. Velius tévedése érthető. Ő nem látta a szobrokat, mért a török szultán egy évvel azelőtt elvitte volt.

Azon a talapzaton, melyet Velius a királyi vár előterén lá-

tott, nem Hercules, hanem Zsigmond király fényes rézsobra csillogott még egy évvel azelőtt.

Tubero Lajos, II. Ulászló s részben I. Mátyás kortársa ezt írja:

Néhány évvel Mátyás halála előtt Ország Mihály nádornak (1459—1481), engedelmet adott Mátyás, hogy *megujtathassa* Zsigmond király szobrát, mely a maga Zsigmond építette királyi kastély előterén állott. Ez a királyi várba menőnek a kastély első homloka előtt tűnik fel szemben azzal.¹⁾

E szerint a szultán elvitte magával Zsigmond szobrát, s az a két más szobor, melyet Velius említ annak utitársául, a két herculesi kapus lehetett. Az idegen Velius tán ezen Herculesek-ről szóló közlést értette félre. De elvitte a szultán, — mit Velius nem említ— a belső várból a három Hunyady és a Pallas-szobrokat is. Kétségtől nem mükedvelésből, hanem egyszerűen diadaljelül. Sőt leghihetőbb, azért, mivel Besztercebánya reze, melyből a szobrokat öntötték, ágyuöntésre felhasználható anyag volt.

Áthaladva a külső árok hidján, egy másik, már a királyi kastély belsejében levő tér, (area) vagyis udvar terült el, melyet Bonfin nagynek és négyszögűnek mond. Ezen udvarnak a Duna felőli oldalán állottak Mátyás épületei. De valamint Zsigmond nem, úgy Mátyás sem fejezhette be. — Ezen külső udvarból megy át az ember a belső királyi lak udvarára, melyben igen nagy díszes termek és lakosztályok, erkélyekkel és fedett folyosókkal.

Ezek a fő irodalmi források az 1541 előtti királyi várról. A mit későbbi írók hozzáadnak, az alárendelt fontosságú részlet.

De van egy nevezetes másnemű kútfő ama vár ismeretére.

Egy *rajzbeli* ábrázolata maradt meg Budának a töfökgöglás előtti korból. Az 1493-ban jelent meg nyomtatásban Nürnbergben, latin eredetiben s német fordításban is.

¹⁾ A latin szöveg, (mely, meg kell adni, lehetne jóval egyszerűbb és világosabb) így szól: Aliquot antequam rex Mathias Corvinus decederet annis, Michael Orszaghis regni Hungáriáé nandor-ispanus . . . permissu ipsius Mathiae regis statuam Sigismundi regis Hungarorum. *vestibulo* (előtér) Budensis regiae, quam ipse Sigismundus construxit, imminet (est enim in prima aedium fronté posita, arcemque subeuntibus occurrit, situ *obsitam*) suo *interpolavit* sumptu, ... quae statua, ubi restituto sibi nitore solito lucidior conspecta est, non defuere, qui interpretarentur sobolem Sigismundi regis ad regnum Hungarorum revocari.« Schwandtner Ser. II. 144. 1. *Obsita* azt teszi, *előtte* fekvő. *Imminens* itt = töszomszédos.

A krónika szövegében ezt találjuk írva:

»Buda Magyarország legkitűnőbb városa, a királyok lakhelye. Fekszik a Duna partján. . . Egyik felől hegyes a vidéke. Ezen helynél sem erősebb, sem kellemesebb várat nem találsz csaknem egész Magyarországon. Nem egy igen nevezetes kolostora, s más nyilvános és magán épületei által azon ország legjelesebb városa, s azért tartották méltónak, hogy királyi lak legyen s nagy templomokkal (basilicis) kőfallal, és királyi várral díszíték fel. Ezt a kitűnő várat (valamint más várakat országszerte s különösen az előkelő (nobile) Visegrádot, melyben a koronát őrzik, Corvinus Mátyás magyar király díszes fallal vette körül, úgy hogy valamennyi régi várnál különb és a legvastagabb falakról s legfényesebb termekről híres.*

A mi a roppant foliánsnak számos rajzát illeti, azok első tekintetre alkalmasak saját hitelüket teljesen megsemmisíteni. Nemcsak hogy Sybilla arczképét, Jericho és Trója városokat középkorias részletekkel állítja elének, hanem a középkori városok igen nagy részéről merőben koholt látképekkel bizonyítja be, mi mindent eltűrt a XV. század végén az olvasó közönség. Nála Paviának és Marseillenek ugyanazon kinézése van. Tökéletesen, az utolsó vonásig egyeznek Nápoly, Bologna, Mantua, Ferrara, Siena, Perugia és *Damascus* falai, házai, tornyai és fekvése.

Azonban több XV. századbéli német város ezen könyvben már individuális jellegű, — s az akkori alakot megközelítő látképe van a szerző szülővárosának, Nürnbergnek. Ezenkívül Augsburgnak, Regensburgnak, s végre Becsnek, melyet, mint a kép bizonyítja, s a szöveg is tanúsítja, jól ismert, s a képiro természet után irt és rajzolt le.

Különösen hangzik, de való, hogy egy kép sincs a gyűjteményben, mely a hűség s a részletes kivitel dolgában több gondot árulna el, mint Budavár rajza. Az egész gyűjteményben nem találunk a budai főtemplomhoz hasonló templomot s a budai várfalakhoz, tornyokhoz és palotákhoz hasonló rajzokat.

A királyi vár körfalainak ábrázolata meggyőző arról, hogy a ki rajzolta, az a természet után vett vázlatok nyomán rajzolt. A ki látta a mai budai várat, a Schedel képén a várfalaknak a Duna felőli déli részére ráismer azon darabon, mely a

¹⁾ Schedel 139. levél.

vár déli sarkától az úgynevezett *fegyvertárig* vonul. A két pár - huzamosan s egyenesen lejöő fal régen a Duna partig ért, s ott egy hatalmas, rajzunkon elég otromba, úgynevezett torony zárta el. Ezen négyszögben, melynek felső szélessége mintegy ötven öl, s a Duna felé keskenyedik kissé, kőből egy pilléres fal képez rajzunkon is s a mai valóságban is egy közbelső lépcsőzetet a vároldalban. Onnan kezdve éjszakkak egy pillérekkel támogatott alacsonyabb fal kanyarodott befelé, megfelelően a vároldal domborodásainak, a mai fegyvertár déli sarkáig.

Világosan feltűnteti rajzunk azt is, mit Bonfinius annyira kiemel, miszerint a belső királyi palota várfalait köröskörül járja egy fedett ablakos folyosó, mely rajzunkon a védfalból kiáll. Jellemzők a külső udvar épületein is az erkélyek. Mindez nemcsak ékességül szolgált, hanem védmű volt, honnan a fal alá tolakodó ellenfélnek követ, forró olajat, szurkot s más ily kellemetlenséget lehetett a fejére zúdítani. Jellemzőnek mondom ezt; mert Németországon az ily erkélyek nem voltak közönségesek — inkább csak a kapuk felett alkalmazták. A francziáknál használatuk volt általános!) így alig czáfolható meg valamivel az a fölvetelünk, mely szerint Zsigmond király, kinek Bonfin a folyosót tulajdonítja, Francziából hozott mesteremberekkel készítette.

A pont, honnan a rajzoló a várat fölvette, nyilván a pesti oldalon volt, s szemben a mai királyi vár déli sarkával, tehát a Lánchíd-térnek alsó részéhez jön a Dunán keresztül a vonal, ott, hol még a keskeny déli palotahomlokból is láthatni valamit. Vehetjük az Eötvös-szobor táját néző pontnak, vagy a vonal megnyújtásával, Pest belsejében ezen vonal valamely pontját. Azonban a pont nem lehetett földszinten, hanem magas toronyban; mert a rajzban fel van tüntetve két helyen a budai hegyek csúcsából egy kevés. Már pedig földszintről a várhegy épületein át meg nem pillantjuk. A Dunapartól tán távolabb, s ott is valamely toronyból nézett a rajzoló Budára. (Lásd ezen kötet elején a rajzot¹⁾)

A mi a királyi várnak jobbfelőli részéből az előtérén látható, az mind a Dunára tekint, s alkalmasint nem perspectivabeli téve-

¹⁾ Krieg von Hochfelden. Gesichichte der Militar-Architectur, 369. 1. »Angolok, francziák s általán a román népek nagy fontosságot tulajdonítottak a *machictili-knak*, azon kiálló, öntöző résekkel ellátott kör-folyosóknak, melyeket a XIV. század óta mindenütt alkalmaznak, míg Németországon használatuk csak egyes tornyokra, s többnyire a polgári városok kaputornyára szorítkozik.«

dés, mintha valamelyik homlokban ábrázolt épület éjszakra tekintett volna. Csakhogy a rovátkos alacsony körfal bekanyarodása miatt, mely a vároldal domborodásához tartja magát, áll a magasabban s valamennyire beljebb jobbról legszélső épület, úgy hogy egyik vállát a szomszéd épület eltakarja.

Ezen tűzfalszerűen emelkedő s vállason kihegyesedő homlokzat igen csinos lehetett, csinosabb, mint a rajzban. Földszintjét kapu foglalja el. Alkalmasint a közönség számára nem volt nyitva, mert a körfalon itt nyílás nincsen. Az első emeletnek öt kisebb ablaka van. A második emeleten egy rácsos erkély vonul végig, melyre két ajtó nyílik. A harmadik emelet erkélye ugyanaz, de már csak egy ajtóval.

A tűzfalszerű felső emelet két vállán túl egy hegyes csúcsba fut össze. A felső ablak fölött kettős, vagyis iker-czímer, fölötte egy közös korona. Mindkét címer-paizs négy részre van osztva. A tetőn egy szélkakas.

Ez volt kétségkívül Mátyás épülete, melyről Velius írja, hogy a külső udvarban a *Duna felől* állott. Ide tehetjük Bonfin leírásának utolsó zavaros textusából azt, hogy itt ebédlő, lakszoba, olvasó szoba és iroda volt.

Úgy tűnik föl ez az épület, mintha keleti keskeny homloka volna egy nagy épületnek, mely szélesebb homlokával éjszakkak, a polgári város felé tekint. Egy Mátyás korabeli talán egészen új, tovább terjesztése, toldaléka a Zsigmond korabeli királyi várnak.

A balra mellette álló épület minden tekintetben régiebb. Földszintje s első emelete nyílás nélküli erőd, csak a második emeletnél kezdődnek ablakai, melyek egy terragera nyílnak. Harmadik emelete fölött oly messze kinyúlik az eresz, hogy el is takarja az ablakok felső részét. Ez oly ház, melynek alya várfalúl szolgált, a mellett, hogy rá lakházat raktak. Ez lehetett az az épület, melynek eresze alá Mátyás triglyphákat csináltatott, talán a rajz keletkezte után, hogy művészebb kinézése legyen. Mellette balra a várfal koszoruzva egy kiálló fa-folyosóval, mely utólag támaszokra szorult.

Ennek alsó, kő része nyilván a régi falból kiálló bástya, mint jobbról balról körvonalai jelölik. Csak homloklapja látszik, de azért lehet az négyszögű s nem kerek; — kerek voltát nem jelöli semmi.

Bástyának tűnik fel; de a XIV. és XV. században a bástya szó nem létezett, a tizenhatodik század második feléig. A kiálló védművek torony nevet viseltek, nemcsak, hanem igyekeztek is megfelelni e névnek. Az, a miről itt szólnak, toronynak elég hatalmas vastagságú s csonkának nagyon is csonka. Ha az arányokat pontosoknak vehetnők, a Duna felé néző oldal vagy húsz ölnyi volna. De feltűnő Velius kifejezés módja is. Hihetetlen szélesnek mond egy tornyot. Már pedig hihetetlen széles torony, ha csonkán marad, már alakjára nézve bástya, ha ablaka nincs; és ház, ha ablaka van. Bonfin azt mondja, hogy az a királyi várnak mintegy közepe táján volt, s a két udvar választó pontján. Egy másik kútfő szerint a Csonka-torony kaput védett, s kétségkívül nemcsak a Duna felé látszót, hanem azt is, mely a külső udvarból a belsőbe vezetett.

Feltűnik ezen tetőtlen tornyon kívül hat más csudálatos hegyes torony. Velius az írja, hogy a Csonka-tornyon kívül hat mást épített volt Zsigmond király a külső udvarban.

Csakhogy azok közül négy úgy tűnik fel, mintha a Csonka-torony befelé nyulására volna ráépítve, kettő pedig a hegyek felőli oldalt védené. A perspectiva kétségkívül nem szabatos. A beljebb eső részekben a rajz általán kevésbé megbízható, mint az előtérben álló részekre nézve.

A homlokon álló hatalmas bástyafélének koronáját kétségkívül Mátyás király építette, s erre mondja Bonfinius, hogy folytatni *kezdette* a király ezen oldalon is Zsigmond körüljáró tornácát.

A rajz ezenkívül a szó teljes értelmében illusztrálja Bonfinius egy homályos helyét. A különben csinos formájú tornác szerinte a fal élére állított építmény, mely azonban oly roszkatagga vált, hogy a Dunába zuhanással fenyegetődött. Képünkön ugyancsak hatalmas boronákkal van támogatva. Ez volt a királyi var külső része, melyet Zsigmond kezdett s Mátyás egészített ki. Ebből már az 1686-diki ostrom után majd semmi sem maradt meg, — kivált épen a Duna felőli részen. — Mert mint 1687-diki tér-rajzunk (ezen kötet elején) jelöli, az azelőtti évben július 22-dikén a levegőbe repült. Azokba az épületekbe rejtették volt az ostromolt törökök puska- és puskapor készletök legnagyobb részét. Kő-kövön nem maradt tehát Zsigmond és Mátyás fennirt épületeiből.

Lássuk most rajzunk szerint a belső királyi vár leírását.

A nevezett faltól balra egy kapu nyílik, melyhez kanyargó ut vezet a Dunától s a parthoz közel megerősített épület csoporthoz. Utóbbi hanyagúl van, s későbbi képekből ítélve nem híven rajzolva. Utóbbiakban két sor olyféle torony tűnik fel ott, minő a bal felőli s a mai Ferencz-Jozsef-kaputól rézsüt egy kőfal ereszkedett le oda, mely az összes királyi vár hosszában védte a Dunához való alá- s följárást. Csak értünkre bontották le a lánczhidon és alaguton néhány lépéssel alább fekvő vaskos, granariumszerű épületet, mely utoljára népszínház volt, s a közbeszéd szerint Mátyás király istállója egykor, de valóban védmű is. A nevezett kaput, mely a külső és belső vár érintkezési pontjánál tátong, a belső vár egy magán feljárójának kell tartanunk.

A belső várat a külsőtől, mint tudjuk, egy árok s rajta hid választotta el. Úgy kell lenni, hogy á képünkön látszó, tán inkább ajtó, mint kapu, egyenesen á belső várba vezetett, s így ennek vonala délre esett az ároktól.

A kaputól balkezünk felől a belső vár legelső épületének két ablaka menedékes irányban áll. Ez elárulja magában is a lépcsőt, mely csakugyan látható is alattok, csakhogy a lépcső ki-vülről megy föl, mi épen nem volt szokatlan.

A rajz ebben is illusztrálja Bonfinius egy világosabb helyét, melyben azt mondja:

»A keleti, tehát a Duna felőli oldalon sok terem és szoba az emeletken, melyekhez magas lépcső, sőt fedett folyosó is vezet.«

Szerintem itt a kaputól balkezünk felé eső lépcsőről van szó, s az *ambulacrum* azt teszi, hogy a lépcső fedett folyosóhoz hasonlít.

A lépcsőháztól balra oly épület áll az előtéren, mely alig képzelhető egyébnek, mint várkapolnának. Apsisa oly fekvésű, és alakú, mint Boldogasszony templomáé. Nem látunk ugyan keresztet rajta; de ezen rajzban azok nem bizonyíthatnak semmit. Több más tornyon látunk keresztet, annyit, a mennyi templom nem lehetett a királyi várban.

Egy 1541-diki rajzon (a Meldemann félén, bár — az e részben is az épületek formájára nézve hitelt igen kis mértékben érdemel) a királyi várnak ugyanazon helyére van téve a kápolna. Oda he-

lyezik az 1686-diki némely térrajzok is, mint a Fontana-féle.¹⁾

Ezen kápolnától balkezünk felől a királyi palota fő részének két emelete tűnik fel a fedéllel együtt, s tovább egy négyszögű magas, fedeles torony, mely a legrégebb várnak védműve és támasza lehetett, — mint az említett lépcsőház is.

Ezen toronytól balra és beljebb egy másik toronyféle. Sokban hasonlít a külső várbeli Corvin-czímerü-kapus épülethez. A homlokon két felső ablak, fölötte egy címer-vázlat. A styl azt bizonyítja, hogy Mátyás építette, a kereszt tévedésből áll rajta kétségkívül a szélkakas helyett. Ez a palota díszes lépcsőháza lehetett, Mátyás műve. — A belső vár homlokának ezen része a legdíszesebb. Minthogy pedig egykorú írónál azt olvassuk, hogy a könyvtár a belső vár legszebb részében volt,²⁾ nem ezen tájon kell-e azt keresnünk?

Mátyás király egy kortársa ezt írja a nagyírú könyvtár belső alakjáról:

»Benn, magában a királyi lakban van egy négy szögű helyiség; fedelét magas boltív képezi, oldalát erős téglából és durva kőből épült falak alkotják (egy szóval *Icöfdl*).⁸⁾ Homlokon színes üvegű két ablak világítja. Ezen ablakok alatt aranyos szőnyegekkkel takart lócza, mely a hős királynak kedvelt pihenője. — Ott (az ablakoktól jobbra és balra) egy-egy ajtó számára maradt hely. Egyik a közönséges bejárat, a másik egyedül a királynak van fenntartva, ki ezen szokott kimenni a kápolnába, hol rejtett helyéről szokta hallgatni a misét. A teremnek három fala semmi más célra nem szolgál, mint könyvek elhelyezésére.⁴⁾

A könyvtár külsejét jellemzi, hogy négyszögű, hogy egy

¹⁾ Kiadta Némegy József (Bayer ezredes) Görgey tábornoki főnöke «Belagerung der Festung Ofen in der Jahren 1686 und 1849.» (Pest. 18531)

²⁾ Naldius. »?.. voluisti sacellum sapientiae ... (a könyvtárt) intra regalia tecta esse. .. atque partem domus tuae regiae . . caeteris pulchriorem . . « Bél. Notitia Hungáriáé Novae III. 599. 1.

³⁾ sQuadratus, mediis, locus in penetralibus ergo Existens, cameras testudine sustinet altas Incurva; paries, quam cinxerat undique fortis Decocti lateris durique a robore saxi, Cui geminae lucem fundunt a fronté fenestrae, Compositae vitreisque coloribus . . « 611 l. — (Minthogy a színtelen üveg ablakot simplexnek nevezték, itt a composita is csak azt teszi, hogy színes — vagyis többszínű)

⁴⁾ Naldus Naldius, U. o. ón. 1.

oldalán van két ablaka és két ajtaja, míg három oldalán nincs se ajtó, sem ablak.

Naldius szavaiból, szorosán véve az tűnnék ki, hogy a könyvtár nem volt külön épület, hanem a királyi lakosztályban, a főépületben volt (*mediis in penetrálibus*). De ez lehet költői kifejezés, s csak annyit jelenthet, hogy a belső királyi várban van az.

Rajzunkon látunk, a többi masszív épületekhez képest egy filigránnak nevezhető épületet, a kereszties épülettől balunk felől. A rajz perspektívája itt nem szabatos. Annyit látunk, hogy a körfolyosón belül a fölött egy három ablakú földszintes épület Duna felé eső fele van megvilágítva. De mintha rajta állana egy házikó. Azonban ennek árnyékolása azt látszik jelezni, hogy az ettől külön épület s rajta belül emelkedik ki, — kétségkívül hozzáépítve a királyi palota falához.

Éjszaki oldalán négy nyílás, mi megfelelhet a két ajtónak és két ablaknak, mely a könyvtár egyik falán volt. Azt is látjuk, hogy a fedelén teteje felé két nagy tábla nyílik fel. Vajon nem azt akarja-e jelölni, a mit Bonfinius mond, mely szerint a könyvtárban nemcsak a tudomány minden szakjabeli könyveket, hanem a csillagokat is lehet vizsgálni?

Oláh Miklós későbbi esztergomi érsek, 1536-ban tiz-tizenegy éves emlékezet után irt az általa jól ismert könyvtárról, s helyzetéről is. Nem is emlékezetében van a hiba, hanem a fogalmazásban, mely épen nem világos.²⁾

Mit akart mondani az író?

Szerinte két külön épületben vagy teremben volt a latin és görög könyvtár. De ezen kívül a királyi vár különböző részeiben még két más könyvtár volt. Utóbbiak közt lehetett egy, mely a királyi lakban alul volt elhelyezve. Ezen fölvetel mellett Oláh Miklós ezt mondja:

¹⁾ *Bibliothecam statuisti, ubi non modo quaequae scienciarum volumina séd stellas et sidera recensere licet.* (Bonfin Morellinél).

²⁾ »Qua itur ad stationem, ex latere *interioris Bibliothecae*, ad sacellum divi Toannis perforatum, unde rex sacrum audire consuevit, *duae* obviae sunt aedes conameratae, quarum altera voluminibus Graecis,.....referta erant (olv. erat); *altera interior* continebat codices totius lingvae latinae.« Ez képtelenség. Az van mondva itt, hogy ha az ember a *belső* könyvtár felől indul az emeletre, útjában találja először a görög, aztán a *belső* könyvtárt. A leírásbeli vagy sajtóhiba kétségtelen. A két *interior* közül egyik *inferior* (alsó) kell hogy legyen, kivált ha a *statiot* emeletnek fordítjuk, s alig fordíthatjuk egyébként,

»A mint az ember az *alsó* könyvtár felől fölmege az emeletre Sz.-János befelé nyíló kápolnájánál, honnan a király a misét hallgatni szokta, két épület tűnik szemébe*, — melyek egyike, (a külső) a görög, a belső pedig a latin irodalom teljes tárháza.

Oláh Miklós szavait nem lehet kétségbe vonni, mely szerint két könyvtár terem, kettőnél is több könyvtár volt a várban. Már Naldus leírásából kitűnik, hogy az eredetileg könyvtárnak szánt helyiség Mátyás uralkodása végén szűk volt. Kénytelenek voltak a király könyvtárnokai a három polczon kívül, melyek a három falat körüljárták, s melyeken a díszes kötésű codexek lapjokra fektetve álltak, még alant szekrényeket is csináltatni, melyekben kétségkívül mai módon élökre rakták a köteteket. Így sem fértek el már akkor sem s el kellett helyezni az új meg új szerzeményeket a királyi lak többi részébe. — Mátyás király is tapasztalta hát, a mit ma tapasztalunk, hogy alig van könyvtár-épület, mely — ha az intézet életrevaló — elég rövid időn szűknek ne bizonyulna.

Különös, hogy az egy Oláh Miklóson kívül a többi író nem szól külön görög és külön latin könyvtárról, s nem említi, hogy két teremben voltak felállítva a könyvek.

Egyik ok az, hogy abban a korban többet adtak a styl választékosságára, mint a valóhoz telhetőleg hű szabatoságra. De okozhatta ezt a hallgatást az is, hogy a fő, a latin könyvtár, mely kétségkívül a keresztyén irodáimat is magában foglalta, sokkal nagyobb és így a főkönyvtár volt. Utóbbit értette talán mindenki a bibliotheca alatt, s a görög gyűjteményt más két kisebb gyűjteménnyel együtt csak fióknak, ideiglen elhelyezettnek nézték.

Oláh Miklós kifejezése is, ki két *aedes*-ről szól, szintén bizonytalan; mert ez a szó jelent külön épületet, de jeyent csak termet vagy szobát is.¹⁾ Mi a szót itt épület értelemben kell hogy vegyük.

A többi írók hallgatása a külön görög könyvtárról azt mutatja, hogy a görög és latin. könyvtár nem egymás mellett s nem is egy épületben voltak, hanem kettőben. Mindkettő boltozott épület.

Most már, ha a Naldius által leirtat görög, vagy külső könyv-

¹⁾ Maga Oláh Miklós Visegrád leírásában termet ért *aedes* alatt, Dömös leírásában pedig egész nagy épületet

tárnak veszszük, a főkönyvtárt azon épületben kereshetjük, mely négyszögű torony alakban attól északra válik ki a palota falából. Mint már említettem, ez oly kinézésű, mintha régi védelmi mű, vagyis torony lett volna. -- Fedele nem zárjaki, hogy ne lett volna boltíves épület. Kijebb a fal felől egy alacsonyabb, apsiszt sejtető tornyocska alkalmasint belenyilt ama nagyobb toronyba.

Mátyás hires *bibliothecájáról* Velius azt írja, hogy az *nagyon magas* boltíves teremben van elhelyezve.¹⁾

Az a belső négyszögű torony magasnak elég magas.

De hogy a könyvtár, legalább az egyik, Mátyás korában az általunk jelölt tájon keresendő, arra következtetnünk enged Bonfinius azon adata, mely szerint mindjárt a könyvtár *előtt* állott egy oly szobaféle (*cubiculum*), mely már délre tekintett, — tehát a vár délkeleti sarkán volt, s onnan az egész égbolt látható. Hol keressük ezt rajzunkon?

A királyi palota belső homlokának sarkát képezi rajzunkon az előbbtől délre egy karcsúbb kerek, s mellette egy igen díszes hatszögű védtorony, mely mind három látható oldalán két-két ablakkal, ereszenél megfelelő tornyocskákkal czifrázva, végre toronynyá emelkedik fel, melynek a rajz egyszerű gombbal adja meg a módját.

Vajon Vitruvius vagy Plinius minő nevet ad vala ennek a középkori — czifraságnak? — Meg lettek volna vele akadva. De Bonfin nem jön zavarba. Ő rendesen mindent belülről s nem kívülről néz. Minek is nevezze, ha nem *cubiculumnak* azt a hatszögű s még több ablakú helyiséget? — Pedig meglehet, hogy *heliocaminusa* is e fajta volt. Nem lehetett szűk a belseje. Ha a rajz arányait nagyjából pontosoknak veszszük, lehetett öt öl az átmérő: egy jókora szoba nagyság.²⁾

Ezen, úgy látszik Zsigmond korabeli, sarok védtorony mögött egy tán XIII. századbeli magas és meredek fedelű ház bukkan elő tűzfalszerű déli homlokával. Két emeletén alól kaput látunk, sőt a hidat leeresztő két lánccal kötél is fel van tűn-

¹⁾ »Praecipuum inter haec ornamentum Bibliotheca, *altissimo fornice* a Mathia rege sumptuosissime comparata.« (Urs. Vei. ló. 11) Fornix = bolthajtás, Schwib-bogen.

²⁾ Miután a belső vár a Dunához leereszkedő két fal közt ötven ölnyi homlokot képez.

tetve. — A legrégebbi része lehetett ez a nagy ház a várnak. Talán az a *Kamerhaus* ez, hová Venczel király a főtemplomból *haza jött*. — Mögötte feltűnik az István torony colossusa, de csak a karcsú torony felső része.

Az a körülmény, hogy a királyi vár déli oldalán látjuk a kaput, megerősít föltevésünkben a néző pontot illetőleg. Ma is a Lánchíd-tér déli szélénél feltűnik perspectivában a királyi palota déli oldala.

Ezt a kaput Kelenföldi kapunak találjuk nevezve.¹⁾

Az István-torony vagy István-vár későbbi rajzokban, még a török időkben is, magasra kiemelkedő, minaretszerű tornyával tűnik fel. Alul ugyanez egy rendkívül nagy átmérőjű tömör bástya. Feküdt a vár régi délnyugati sarkán.²⁾ Később Zsigmond király mindenfelől kijebb terjesztvén a várfalakat, a torony belül került a védvonalon.

A mellette levő épület, a tárnoki ház egyszersmind kincstárul szolgált, legalább a legbiztosabb helynek tekintették, miután Zsigmond alatt egy ideig itt őrizték a koronát is. Közeliében volt a várbeli víztartó cisterna.³⁾

A Schedel-féle rajznak a polgári várost illető része koránt sem vehető oly gonddal rajzoltnak, kivéve talán két *nagyon* feltüntetett templomát, — mint a királyi vár.

Sajnos, hogy a várhegy nincs feltüntetve legéjszakibb végéig. Egy házhelynyivel a főtemplomon túl végződik. — Hogy pedig a rajz vagy vázlat ném ott végződött, a hol a metszvény, azt onnan látjuk, hogy a keretvonal házakat vág ketté. A hiányzó rész nem fért be a mércze és a könyv formátumának keretébe.

Azonban kevés hiányozhatott. Mert azon álláspontból, melyből szerintünk a vázlat készült, a főtemplomon túl már kevés látszik a várhegy épületeiből.

Volna még egy, a XVI. század első felében készült rajz,

¹⁾ Az 1302-diki évben olvassuk: » . . . porta castris Budensis, que dicitur porta de Keremfeuld.« (Fejér. IX. 7. 7321)

²⁾ Dilich rajza 50. 1. Ungarische Chronica. Cassel, anno 1606. Egyike a legvilágosabb rajzoknak Budáról.

³⁾ A tárnoki szék házaról olvassuk 1432-ből: » . . . in tavernicali nostra domo circa *cisternam*, cis turrim condam ducis Stephani in castro nostro Budensi situata. c Itt őrizte a koronát Gara, s ekkor adja át az esztergomi érseknek és Mátyus országbírónak, (Fejér, a. X. 7. 5351)

mely Budát nagyban akarja ábrázolni — és ez a Meldemann-féle, a bécsi cs. k. könyvtárban.

Ha bízni lehetne benne, annyival becsesebb volna, mivel a várat a hegyek felőli oldalról tünteti fel, a minő volt az 1541-diki ostrom alkalmával.

De ez már csakugyan nem a természet után készült, s nem is tulajdonképi látkép. Oly sokfélélt láttat, a mit egyetlen álláspontból látni nem lehet, mint egy-egy térkép vagy alaprajz. Látjuk a hegyek felől a budai vár falait, de látjuk a Gellérthegy déli aljában elterülő tábor. Perspektíváról szó sincs benne.

Feltűnik a pesti oldalon egy hegysor, mintha legalább is a Mátra hegylánca nyúlnék Vácztól Soroksár felé. De legjobban rontja hitelét a képnek egy a várhegynél magasabb domb, mely a Gellérthegy és a királyi palota közt emelkedik, mint valami megerősített vár, melyhez az ut még, kanyargása daczára is, járhatatlant meredek. Félreértésből a rajzoló a Ráczfürdőt emelte egy hegy tetejére s tette bevehetien citadellává. Ez nagyobb hiba a közönségesnél. Mert a rajz célja az, hogy hadi szempontból tüntesse fel a várat, egy ostromot akarván ábrázolni.

Vannak a királyi vár feltüntetésében kétségkívül hü vonások. Ilyen, hogy a nyugati oldalon is az egész királyi vár hosszában három rendbeli fal húzódik el lépcsőzetesen s az erőd leszáll a völgybe és a királyi kertbe. Feltűnik a legfelső falon a körüljáró fedett tornác is. Az István-torony s a mellette álló magas ház egyezik nagyjából a Schedel könyvének képével, — bár használhatta a rajzoló az utóbbit, mert azon korban nagyon elterjedett könyv lehetett.

Hihető, van benne több más részlet is, mi hü lehet a valósághoz. De ki tudná kiválasztani azt? — A részletezésre nincs fordítva semmi gond. Bár az eredeti ki van színezve, de a rajz mégis csak vázlat.

Legbecsesebb a kép abban, hogy szóval jelöl meg néhány templomot. Ezek és tornyaik formája azonban nem viselik magukon a hitelesség jellegét. Egy torony és templom nincs is feltüntetve, mely a Disz-tér táján állott.

Mindamellett, mint említém, becses adat néhány templomnak szóval való megjelölése, melynek nyomán Némethy Lajos kimutatja, hogy a Ferenczieknek Sz.-Jánosról nevezett temploma nem a mai helyőrségi templomnak felel meg, mint

eddig vélték. A mai helyőrségi templom Mária Magdolnáról nevezetett, s a magyar lakosok temploma volt. 1)

Ezen a képen a várnak, a polgári várnak is egész nyugati oldala fallal van körülveve, még pedig itt-ott régies ház forma négyszögü tornyok váltva akkori modern kerek bástyákkal szakítják meg a rovátkos, de pillértelen falakat.

Érdekes az is, hogy a vár alatt, az újkorban Horvát-kertnek nevezett terület tájára ezt találjuk oda írva: »*M.önche garten*« — barátok kertje. Hihető a Domokos-rendieké volt, kiknek klastroma a fő várbeli főtemplom közelében állott, amint a kép meg is jelöli: »S. Nicolas prediger Closter.« Ma is látható egy ölnyi magas darabja a vaskos épületnek, ott hol a pénzügyministerium épülete végződik, szemben az egyetemi nyomdával.

Ezt a rajzot nemcsak azért nem közlöm ezúttal, mivel Mátyás koránál későbbi keltű, hanem azért sem, mert sokban, s így a tornyok alakjában is pontatlannak látszik, és mert két eltérő kép rosszabb a semminél.

1) Archaeologiai értesítő 1885. februári füz^t, melyben Meldemann képének főrésze — nem az egész — közölve van. Hiba volt azt megcsonkítani.

IX

BUDA VÁROS RÉGI ERŐDÍTÉSI MŰVEIRŐL.

Csak általánosságban szólok itt. A munka későbbi folyamán lesz alkalmunk némely ostromok történetét használni fel leírás s talán rajzok adására.

Zsigmond király alatt, mint láttuk, (munkám szövege 411.11) mintegy 1420 körül említve van a Sz.-János utca kapuja s az azt védő *torony*, melyet a polgárság őrséggel szokott ellátni. Ráadásul a szomszédos Sz.-János kolostornak a Dunára néző oldalából egy rész szintén védmű gyanánt szolgál. Védmű volt a Boldogasszony temploma czintermében is. Kitűnik a budai törvénykönyvből, hogy ezen főpontok közti *falak* védelméről is gondoskodva volt.

Ha csak a nevezett két pontot vesszük is, abból bizvást lehet következtetni, hogy az egész vár minden hézag nélkül minden felől védve volt. A nevezett pontok a Duna felől estek. Onnan pedig egy komoly támadás a legnagyobb mértékben valószínűlen. Szécsi Tamás, ki 1440-ben fölégette az alsó várost, nem merte megtámadni a hegyi várat. Még túlságosabb óvatosság tűnik ki abból, hogy őrizték a Stibor vajda házát is. Ez feküdt Sz.-György kerek piacán, a királyi palotával átellenben, azon két utca közti egész homlokot elfoglalva, melyek a térre vezettek a polgári város felől. *)

Ez bizonyítja, hogy csakugyan köröskörül, még a királyi palota felől is védve volt a város. Ha nem volna is mondván, hogy a Zsidó- és Szombati kapu s a közte levő falak is védendőek, biztosan következnek ez. Mert minden időben, de kivált az ágyuk szereplése óta a nyugati oldal és éjszak-nyugati sarok voltak a legkitettebb részek, — nem számítván a Gellérthegy közelsége miatt veszélyeztetett királyi várat.

Csakhogy az erődítések Zsigmond korában még nagyrészen a régi modorúak voltak. — A régi modor kitűnik abból, hogy a polgárok tornyokat és házakat használnak erődökül. Látjuk azt is, hogy némely bérbe adott háznak tornya van, melyet a bérlő köteles jó karban tartani. Egy 1448-diki szerződés, (az országos

1) Lásd *Melléklet* 236. 1. Ez 1438-ben adat.

levéltárban) a bérlőt arra kötelezi, hogy a ház közepén levő tornyot *cseréppel* (s nem a közönségesen Bécsben is divatozott zsindelyvel) fedesse.¹⁾

Azban szó van, mint láttuk, a tornyok közti falakról is. Föl lehet tenni, hogy nemcsak a házsorok oldala, hanem külön falak is, melyek a házsoron kívül estek, húzódtak el néhol, mint rajzunk a királyi várnak éjszaki felében feltünteteti. Ezt is, mint Bonfin mondja, Zsigmond építette volt.

Ezen kétféleséget találjuk Buda erődítésében jóval később is.

Az 1541-diki ostrom alkalmával is Budavárát egy részben a házsorok és tornyok kifelé álló, s a védelem érdekében masszív fala védelmezi²⁾

De a várnak egy részét, s valószínűen a kitettebb nyugati és éjszaki oldalt, egy alacsonyabb, pilléres és bástyás fallal vették körül, mely más mint hadi czélra nem szolgált; de ilyen nem mindenütt volt, s egy részben még mindig vállvető házak és tornyok képezik, mint réges-régen, a védelmi vonalat.

A mi nagy mértékben hiteles írónk rövid szavai meggyőznek arról, hogy Budán a polgári város olyanszerű volt, mint a középkori német és olasz s általán nyugat-európai városok. A házak mentül magasabbak s ritkán széles homlokúak, úgy hogy ház és torony közt a különbség majdnem elenyészett. És viszont tökéletesen egyértelmű volt a ház és erődítmény. Nem csuda, hogy még a XVII. században is *végház* annyi, mint határszéli *vár*. A lakház a város szélén kitarotta a hátát az ostromnak; a város kellő közepén levő ház viszont úgy volt alkotva, hogy egy utczai harc esetén rögtön hadi lábra állhasson. Az erkélyek, melyekről a színház látogatói hajlandók azt hinni, hogy Rómeók és Júliák számára találták fel, egészen másnemű erkély-jelenetekre használtattak. Arra valók voltak, hogy a balcon alsó nyílásain égő szurkot, agyonzuzó köveket eregessenek le a fel- vagy bejutni óhajtó fejére. Budán, kevéssel a mohácsi vész előtt, egy zsidóüldözés alkalmával ezek egy-két házat tudnak erélyesen védelmezni, melynek tornya is volt.

¹⁾ *Melléklet* 226. 1.

²⁾ Caspari Velli »)«*hello Pannoni co* « 167. 1. »Buda muro *admodum humili*, neque omni a parte cincta est: caeterum domus praeallae et in edito sitae, parietibus insigni crassitudine exaedificatis, pro muro habentur.«

A különbség az, hogy a vár védelmére szolgált házak külső fala alatt egy mentül mélyebb és szélesebb árkot is ástak, — míg a város belsejében levő házaknál ez hiányzott, Legfelebb nagy urak vagy klastromok teheték, néha tán nem egyébért, hogy leeresztő és felvonható hídkapuval adhassák meg a módját.

A budai várfalnál, vagyis a széltől eső házaknál nem volt elég, hogy Budán azok egy mindenütt meredek hegy ormán nyuladoztak az égnek, hanem mintegy az ellenség farkas-vernémül köröskörül árok övezte őket.

Így volt az a sok tekintetben hasonló fekvésű Belgrádon is az 1456-diki ostrom alkalmával. Pozsonynál Mátyás a megye nemesseinek megparancsolja, hogy segítsenek a vár árka kitisztításában a városnak; mert veszély idején ennek várában szokták magukat megvonni.

Báthory István is az 1490-dik év novemberében a szomszéd vidék *parasztágát* (tehát a nemesek jobbágyait) hajtotta rá, hogy a budai vár *árkát* kitisztítsák, a falakat földdel feltöltsék s. a. t. (Tubero, Schwandtnernél II. 160. 11)

Egy valamivel későbbi zenebonában, mely a budai várban folyt le, ismét találunk rá adatot. Kevéssel a mohácsi esemény előtt Budán a népdüh kitört az akkori kincstartó, Szerencsés Imre ellen. Házát meglepik. Maga s tivornyázó vendégei az ablakon menekülnek. Hozzá van téve azonban, hogy a mint egy kötélén az ablakból a *vár árkába* leereszkedtek, a kötél megégette tenyeröket. A ház a Sz.-György térnek Duna felőli oldalán volt. Ha már a Duna felől is árok volt a külső védfal alatt, mennyivel inkább kellett lennie a hegyeknek fordult oldalakon! De látjuk, hogy a ház külső fala alatt volt az árok.

Ez az erődítési mód igen rász volt a csak kevés hatású ágyuk ellen is. A sok emeletű magas házfalak ledőltek, s okvetlenül kifelé az árokba, ha az épület alja meg volt rendítve. Magától telt föl az árok. De még ennél is nagyobb hátrány volt az, hogy ily erődítés mellett az ostromlók képtelenné lettek a szabad mozgásra, s különösen az ágyuknak és más hadiszereknek a legkitettebb pontokhoz való gyors szállítására.

Egyszerűnek tűnik fel az az újítás, melyet a királyi vár egyik részére nézve említünk, mely szerint meghagyván a régi házfalakat és tornyokat, azokon kívül s tőlök függetlenül vonuljon el alacsonyabb védfalakból és bástyákból egy falgyűrű, me-

lyet hatalmas földtöltéssel is lehet bélelni. Ennek előnye nemcsak a nagyobb szilárdságban állott, hanem abban is, hogy a külső fal és a házsorok közt egész egy utcát lehetett szabadon hagyni, hol ágyuk, más lovas kocsik és egész csapatok mozoghatnak. Ugyde épen ezen főelőny miatt a régi árkot fel kellett tölteni, s ha árok kellett, azt az alacsony külső falon kívül megásni. Ez a földmunka agyagban is fáradtságos és költséges, mennyivel inkább a várhegyen, hol kővágó munkáról volt szó, — mégpedig mintegy tizennégy-tizenöt száz folyó öl hosszúságban, mennyi a polgári vár külső kerülete volt. Igaz, ebből leszámíthatjuk a Duna felőli részt, hol még ma sincs mindenütt kijebb hozva a várfal, mint a házfalak. Ott ma is van ház-ablak, melyből egyenesen a várfal aljába ereszkedhetik le — a pók. Azonban a várhegy hosszához képest keskeny lévén, kerületének összes hossza nem állott arányban a térfogattal, s így a lakosság számával összehasonlítva, oly várak kerületével, melyek közelebb járnak a quadrat vagy kör alakhoz.

Hozzá vehetjük, hogy a várfal-építésnek a budai várnál sajátságos nehézségei vannak. Hézagoként kemény sziklába kell vágni az alapot, de viszont hézagoként barlangokra vagy oly sziklarepedésekre bukannak, melyek puha törmelékkal telvék tetemes mélységre. Itt vagy czölöpzetre, vagy egyik szilárd szikla résztől a másikig bolthajtásra kell állítani magát az alapot. A régi budaiak, ha semmi egyebet nem tudtak is a geológiából, de ezt az egyet oly jól tudták, mint akármelyik mai tudós.

A Mátyás korában már javított ágyukhoz képest czélszerűen tervezett új védelmi művek alkotása tehát elég nehéz munka lett volna. Alatta, úgy látszik, semmi újítás sem történt a védvonalakon — legfeljebb fenntartották a meglevőket, kivált miután egyfelől a veszélytől való félelem nem sarkalta a szorgalmat, másfelől nem hitték, hogy ha egy nagyobb ellenséges sereg Buda felé közeledik, a falakban bízni lehessen

Nagy munka volt Zsigmond alatt is az alacsonyabb külső fal emelése. Annak a korábbi sorokon alul a hegyoldalban kellett kezdődnie. A fal a régi védvonal talpán felül kisebb-nagyobb magasságra fölemeltetvén, azt belül fel kellett tölteni az azelőtti mély

¹⁾ Lásd az Albert főherczeg ut felett a Vízi kaputól a Jezsuita lépcsőig való falakat.

árokkal együtt, mi által a korábbi házsor néhány ölnyivel beljebb maradt. Néhol a terület egyenetlen színvonalát is a járható ut kedvéért emelni kellett, mi által a korábbi házak alacsonyakká lettek kívülről.

A budavári erődök átalakításának némi nyomai máig is szemlélhetők, annyi ostrom s oly sokszoros megújítás daczára is. A mai Bástya-sétányon, kivált éjszakibb táján, az Országház irányában, ma is több ház, ablak és ajtó elárulja a színvonal feltöltött voltát. 1) Sőt mikor újabban a skót szerzetesek új házának, sze mben az Országházzal, helyét elkészítették, egy templom vagy klastrom kapujára akadtak, melynek csúcsa körül-belül egyenlő magasságban állott a sétány színvonalával.

A feltöltés ily mértéke újkori ugyan, de bizonyosságul szolgál a földtöltéses körfalaknál követett eljárásra. Van egy ház is ott, melynek a várfal felőli ajtaján benézve látjuk, hogy az udvar jó mélyen van a sétány színe alatt, sőt a levezető lépcső egy régi torony lehetett egész alkatára nézve. (A 39. sz. ház). Tovább kutatva, nemsokára arról is meggyőződünk, hogy sok helyen az eredeti védelmi vonal beljebb volt, mint a mai házsorok homloka.

E tekintetben érdekes bizonyosságot nyerünk a várnak cjszaki oldalán, a Bécsi kaputól a Nándor laktanyához vezető útban. Ez a Nándor utczában fekvő 3. számú ház.

A Nándor bástya nevű sétányon (a Bécsi kapun kimenve balra) a mai várfal s a régi házsor közt jó széles ut vezet. Ezen a belső házsoron, nem messze az államnyomdától, ódonsága által tűnik fel két ház, mely mintha a régi várfalon állana. Meglep, mennyire kiszélesítették itt a várat. De meglepetésünk még nagyobb lesz, ha azon házak egyikének a város felé nyíló kapuján s egy szobáján át az udvarra jutunk.²⁾ Látjuk, hogy egy régi falon túl, melyen első emeletül faépület áll, egy másik udvar van, s csak a második udvar szélső épülete az, melyet a sétány felől régi védvonalnak tartottunk. A valódi legrégibb vonal az a belső, melyen a faépület áll. A masszív fal előtt, mint a háztulajdonos mondta, árok volt, melyet újabb időben töltöttek fel. A mai várfal

1) A 39. számú ház és szomszédsága érdekes e részben.

2) Mellékes itt, de érdekes, hogy a kapualja tojásdad kerek boltív, s a kapu szemöldökén és küszöbén mindkét felől a kőbe egy-egy kerek jókora nagy lyuk van vágva: nyilván a régi kapu sarkai forogtak benne. — Egészen római utánzás.

párkányától a külső házsorig mintegy 8—9 öl, — s ezen külső házsortól a legrégebb falig körülbelül ugyanannyi.

Ennek megfelelőleg, úgy látszik, beljebb volt a régi Szombati kapu is, mint a mai Bécsi, s tán nem is azon a helyen. Mikor a mai államnyomdához az új építkezések folytak — a hatvanas évek végén, — a mai második udvar közepén találtak a régi erődítés s hihetőleg épen a régi kapu nyomára.

Mindezekről azonban csak szakértők tüzetesebb vizsgálatai nyomán lehetne majd nemhogy rajz-, hanem csak szóbeli leírást is adni.

Ez az időnkénti tetemesebb kitolása a várfalaknak a legtöbb ponton világos onnan is, hogy a mai bástyák elhelyezésén nyilván már Vauban rendszere, tehát a visszafoglalás utáni korszak látszik meg. Sőt elég csak azt jegyezni meg, hogy a mai falak legrégebb szakaszainak nagy része *tégla*. Sem a mohácsi vész előtt a magyar, sem később a török nem építette volna téglából még a várfalat is.

Ha ez áll, a régi alacsony várfal is, a mennyiben meg volt 1541-ben, a mai bástya-sétányok, vagy a mai házsorok külső faki alá van temetve.

Végül még csak azon falról szólok, mely a külvárost, a mai Vízivárost is védte. — Ez megvolt Zsigmond korában is. — Úgy látszik, nem a mai Fehérvári kapunál kezdődött, hanem a vár éjszak-nyugati sarkán, s úgy került le a mai Sz.-János kórház felé, onnan a mai lovas vasút hosszában azon pontig, hol ez a vasút a Ganz-féle gyár mellett elhaladván, a Duna partra ér, hol még néhány év előtt meg volt, ha nem is a XV. századbeli, de egy későbbi kerek bástya.

Ezt a falat az alsó külvárosok polgárai őrzötték.

Azonban természetes, hogy ezt csak külső védelmi műnek tekintették.

A budai várnak is meg volt három szokott része: egy belső vár vagy citadella, — itt a királyi vár. Aztán a kerített város; s végre a szintén kerített, de mindig gyöngébb külváros.

¹⁾ I. échy Imre ur, az Államnyomda érdemes vezetője tud erről érdekes részleteket beszélni, kinek ez adatokat köszönöm.

IX.

A BUDAI EGYETEM.

Buda történetéhez tartozik még szótanunk egyetemeiről. Egyik a Zsigmond korabeli ó-budai, másik a Mátyás kori várbeli. Egy harmadik állítólag tervben volt Mátyás alatt.

Már az Árpádházbeli királyok alatt virágzott Veszprémben egy egyetem, mely igen becses irattárával együtt leégett 1276-ban. Főkép jogi egyetem volt, mint a bolognai.

Csaknem száz év múlva állítja fel Nagy-Lajos király, a pápa engedelmével a *pécsi* egyetemet. A pápa engedélye 1367-ben kelt.

A pécsi egyetem engedélye nyomban követi a *bécsiét*, mely 1365-ben kelt. Az évszámok gyaníttatják a *versenyt*. De a bécsi maga már egész bizonyossággal verseny intézet akart lenni a prágaival, melyre IV. Károly cseh király és német császár még 1347-ben nyerte meg a pápa engedmény-levelét. A három akkori nevezetes uralkodó család, a luxemburgi (cseh király), a habsburgi és az anjoui vetekednek a civilisatio műveiben is a XIV. században. De maga a császár is a prágai egyetemmel csak az összes Európa felett osztozó bolognai és párisi egyetemeknek a jogtudományban és a theológiában való külön monopóliumait akarta megszüntetni.

Nem egy kérdés lesz világosabbá, ha szem előtt tartjuk, hogy az *universitas* szó, nem a tudományok összeségét vagyis egyetemét jelentette, hanem az egyetemi polgárok közönségeét. Bolognában, hol a hallgatók legnagyobb része élemedett, s a tanárral egyenlő rangú polgár volt, a rectort, ki alá a tanárok is rendelve voltak, épen a hallgatók választották, — universitas azt tette, a tanulók testületé, mint a hogy nálunk a vármegye nemesége *universitas nobiliumnak* czímezte magát. Tudomány szempontjából az egyetemek czíme *studium generale*, s néha *gymnasium universale*; — gyakran csak *studium*. A bolognai és párisi egyetem, mint legrégebbiek, voltak a minták. De szintén

fontos megjegyeznünk, hogy sem az utóbb nevezett két régi, sem a XIV. századbéli többi nem az illető nemzetek egyetemei voltak. Ellenkezőleg mindeniknél az egyetem összes polgársága, (mai kifejezést használva) Európa összes nemzetei, s úgy szólván Európa világtájai szerint volt felosztva. A bolognai csak két részre volt osztva: hegyentuliakra (nem-olaszok) és hegyen inneniekre (olaszok). A párisi négy világtáj szerint.

A bécsi egyetem négy nemzetisége, vagy inkább világtája közt az egyik Magyarország volt, de Cseh-, Morva-, Lengyel-, Horvátországgal, az aldunai népekkel és görögökkel együtt.¹ Ebből látni, hogy már az egyetem szervezetében cosmopolitanus az alapelv.

A pécsi egyetem alapszabályai ismeretlenek előttünk. De nem lehet benne kétség, hogy leendő polgárai osztályozását egész Európa térképéről olvasták le.

Ezt tartva szemmel egy kis világosságot nyerünk arra a kérdésre, miért nem Budán állította fel Nagy-Lajos az ő egyetemét?

Egyfelől azért, mert Buda közelebb esett a hatalmas vctélytarshoz, Prágához. A bécsiről Lajos kevésbé tudhatta, hogy mive fejlődhetik. Alapítója Rudolf meghalt 1365-ben, s ügye fenn lát-szott akadni. Aztán Budavára kicsiny volt egy ily európai inté-zethez. Úgy kell lenni, Pécs a mellett, hogy kerített város, egy-szersmind tágasabb vagy terjedésre képesebb volt.

Az egyetemet nem“ volt szabad más, mint erősített városban helyezni el. Így a székhelynek, okvetlenül a nagyobb kulcsos va-rosek valamelyikének, kellett biztosítani azt a pusztulás ellen.

Bécsben Rudolf terve szerint az egyetem a várfalakon belül egész egy városrészt foglalt volna el. — De a polgárság azt a különben is alig kivihető merész tervet ellenezte. Bécsben egyik akadály az egyetem létrejöttében épen a bécsi polgárság volt. - Különösen bajos volt alkalmas épületekre tenni szert a könyvek, tanárok, tantermek számára. — Voltak más akadályok is, anyaga-ik és szellemiek, és politikai természetűek.

A bécsi egyetemnek vagy huszonnégy év kellett, míg ala kulni tudott. Végleges szervezkedése 1385-től 1389-ig ment végbe

¹) Ascbach. Geschichte der Wiener Universität. 38. 1.

Azt lehet mondani, 1365-től kezdve vagy húsz évig fennállása egy hajszálon függött.¹⁾

De már ekkor, — kivált hogy Nagy-Lajos nem élt többé, a bécsi jóval előbbre volt, mint magyar versenytársa. Mert 1365-ben és 1367-ben mindkettő egyetemre (stúdium generale) nyert engedelmet; de mindkettő a theologiai osztály kizárásával, csak a jogi, orvosi és művészeti (philosophiai) szakra. A bécsi azon húsz év alatt kieszközölte a pápától a hiányzót, — míg a pécsi mindvégig kiválóan jogi egyetem volt. Ebben hasonlított régi mintaképéhez, a bolognai egyetemhez.

Talán a bécsi egyetemnek 1389 körüli hatalmas felvirágzása okozta, hogy Zsigmond király a nevezett évben új engedelmet eszközöl ki a pápától, most IX. Bonifaciustól, hogy Ó-Budán egyetemet (stúdium generale) állítson fel, melynek cancellárja (mintegy tiszteletbeli igazgatója) az ó-budai káptalan prépostja legyen, es hogy a káptalan tagjai ezen egyetem doctorai közül legyenek választhatók.²⁾

Kár hogy a papa bullája egész terjedelmében nem ismeretes. De az egyetemről biztosabb tudomást nyerünk hat évvel későbbi időből.

A pápa 1395-ben Lukács Csanádi püspököt egyszersmind ó-budai préposttá, s mint ilyet az ó-budai tudományos intézet cancellárjává nevezi ki, habár egy facultásban sem tudor.³⁾ — 1396-ban a bécsi egyetemről Horow (Horb) Jánost meghívják tanárnak az (ó) budai egyetemre.⁴⁾ Ez a philosophiai szak Ictezését bizonyítja. De Becs is húsz évig volt meg csak a philosophiával, míg az egyetem többi karai is szervezkedni tudtak.

Hihető, hogy valamint Bécsben, úgy Ó-Budán is a terv teljes kivitele közt nagy volt a hézag — időben is. — Politikai zavarok állottak be, s az ország ügyei csak 1405 körül jöttek rendes kerékvágásba. Az ó-budai intézet hihetőleg alig lett vala-

¹⁾ D U. a.

²⁾ Inhofcr után (Annales Eccl. Hung. I. 3281) Abel Jenő ^Egyetemeink a középkorban 57. 1.

³⁾ »Officium cancellariae *Studii* dicti Oppidi Veteris Budae exercere licite valeas, non obstantibus quod in aliqua facilitate Doctor non existas«. Abel. U. a. 60. 1. Fejér nyomán.

⁴⁾ »M. (agister = tanár) de Horow promotus ad collegium in Universitate Budensi.« (Fraknoi nyomán Abel J. 60. 11)

mivel nagyobbá, mint volt a pápa engedélye előtt — egyik tekintélyesebb hazai iskola.

Mert 1410-ben XXIII. János pápa arról értesít, hogy Magyarországón nincs egyetem (studium generale).

Megbízta nunciustát, szemeljen ki Magyarországon, vagy az az alá tartozó részekben egy nevezetes, gazdag helyet egy egyetemnek, mely elég alkalmas legyen az intézet biztosítására és fölvirágzására, s tegyen erről jelentést. ¹⁾

Nem tudni, ennek nyomán ismét Ó-Budát választották-e, vagy az ó-budai intézet ismét fölemelkedett e nélkül is.

Az 1412-dik évből említik a bécsi egyetem jegyzetei Pesti Bricciust, és 1415-ben Temesvári Miklóst, mint a budai egyetem tanárjelöltjeit (baccalarius).

Feltűnő az, hogy a bécsi egyetem jegyzőkönyveiben a magyar egyetemet nem nevezik ó-budainak, hanem egyszerűen *budainak*. Pedig Bécsben bizonyára tudták, hogy Buda = Ofen és Vetus Buda = Etzelburg, és hogy az egyetem Etzelburgon van. Miért nevezik mégis *budainak*?

Ennek oka az, hogy az ó-budai káptalan hivatalosan soha sem írta magát ó-budainak, mindig csak egyszerűen *budainak* (Capitulum Budense). S ez nem annyira az egyháznak a régiséghöz ragaszkodásából, hanem világi törvényszéki pedantériából folyt. Az ország valamennyi törvényhatósága II. Géza ideje óta »Capitulum Budense«-t ismert, — s féltek a névén csak egy jótát is változtatni, nehogy ebből magából fegyvert kovácsolhasson a rabbulistica. Miután az egyetem a káptalannal volt egyesítve, azt sem lehetett, úgy vélték, azon névről nevezni, a melyet az egész világ használt, *Ó-Budáról*.

Ha Bécsben értették a helynév magyarátát, — hem tudta azt mindenki, s épen a németeknél a helynevek összezavarása miatt nagyon homályos lehetett a dolog mibenléte. Így épen Zsigmond alatt a konstanci zsinat idejéből bírjuk egy érdekes documentumát annak, hogy a németek sehogy sem tudtak kiokosodni a rejtélyből.

A konstanci zsinatra az ó-budai egyetem is küldött képviselőket tanárai közül, kik az esztergomi érsek kíséretében ott

¹⁾ .... sacco modo et idoneo (loco) ad *conservationem* et *exaltationem* ipsius studii. A *conservationem* foglaltatik a maradandóig vagy biztonlét. (Közlí Ábel J. (Theiner nyomán) 57. 11)

megjelentek s végzéseket is pecsételtek meg. — Valamivel később, a kik a nevezetes gyülekezet krónikáját megírták, a pecsétlenyomaton alkalmasint csodálkozva olvasták a *Budensis* nevet. Könnyen megtörténhetett, hogy Budának kezdő betűje, mint gyakran, lefektetve volt vésvé, s a körirat *S. budensis studii*. (Sigillum Budensis studii).

Elég világosan lehetett az metszve, s még sem hitték, hogy Budát kell olvasni. Erről a városról az egész tanult világ tudta, hogy a császár residentiája. Tudva volt az is a konstanci zsinat alkalmával, hogy Magyarország egyeteme *nincs* Budán, vagyis németül O/en-bcn Tudhatták a németek azt is, hogy az onnan nem messze egy kevéssé ismeretes kis városkában áll, melyet az egész német világ Etzelburgnak nevez; de kevés külföldi tudta latin nevét. — A Vetus-Budára azért nem gondoltak, mert németül Alt-Ofen *Pestet* jelentette, mely mint kereskedő város szintén ismeretes volt, s azt is tudták, hogy ott sincs egyetem.

. Az ó-budai egyetem pecsétjének pajzsán egy benyúló kéz egy nyitott könyvvel volt ábrázolva Ezt találjuk, ha nem is vonásról vonásra, az akkori bécsi egyetem pecsétjén is. Ott a körirat ez: »S(igillum) Rectoris Studii viennensis.«²

Az ó-budai egyetem pecsétje — mint láttuk — ez lehetett:

S. tyudensis studii.
(Sigillum Budensis studii).

A konstanci zsinat krónikása találgatván a köriratot, abban állapotodott meg kétségkívül, hogy a lefektetett betű, W, nem egyéb, mint a német kettős w, melyet w-nak is szoktak olvasni, a rákövetkező w-t pedig góth írásban bajos megkülönböztetni az n-től. Ezt tehát n-nek vette; végre hozzáolvasta a kezdő S-et.

A krónikások olvasása szerint lett *Sundensis* studii. Tehát Etzelburg latin neve Sunda. Sőt Ó-Budát, mint helynevet ugyanazon krónikák Így is írják: *Sundens*.³)

¹) Fejérpataky László jeles palaeographusunktól tudom, hogy az ilyen betűdöntés nem volt szokatlan.

²) Aschbach. Geschichte der Wiener Universitáti A kötet végén a rajzok közt.

³) Abel Jenó idézett munkálatában sorra veszi az eddigi conjecturákat ezen helynév elferdítésére nézve. Még .1 581-beli nyomtatványban is egy distichon a sundai egyetemről] szól;

Bármint legyen ez, az ó-budai egyetem nemcsak képviselve volt a híres konstanczi zsinaton, hanem, úgy látszik, mentül kevésbé versenyezhetett a bolognai, párisi, prágai és bécsi egyetemmel, Zsigmond király annál inkább kérkedni akart vele, mint tulajdon alkotásával.

Elő tekintetre is feltűnik a képviselők sokasága, kik állítólag az ó-budai egyeteméi volnának.

Öten elő vannak számlálva ily minőségben, bár valószínű, hogy csak kisebb részök volt valóban tanár.

A bécsi egyetem, mely már ebben az időben nagy és gazdag intézet volt, elejente két követet küldött Konstanczba, de azután állandóan egy maradt ott képviselőnek.²⁾

A konstanczi zsinaton még egy budai tanárt (magistert) említenek 1415-ből, *Mode* Jánost, ki ó-budai olvasó s a mellett nagyváradi kanonok is. A művészetek, illetőleg philosophiai szaktanára volt.³⁾ E szerint az egyetem képviselői nagyon is számosak.

Bár mint volt is ez, az utolsó, elég zavaros s elég keveset mondó adat az ó-budai egyetemről éppen a konstanczi zsinat alkalmával fordul elő, úgy a mint előadtam. Mikor szűnt meg, miért szűnt meg? — éppen oly kevésé tudjuk, hogy voltaképp csakugyan meg volt-e alapítva, vagy csak éppen szerény kezdet maradt. Nem is

sSundensis terris esset postrema Scholarum,

Si tua non ferret, perfide Turca, juga.«

(A sundai iskola a világ legszélsője volna, ha a hitetlen török jármát nem viselnél) Podhradczky. Hist. Dipl. Urbis Budensis II. k. 440.1. (Kézirat a Nemz. M.-ban1)

¹⁾ Az egyik följegyzés photographiai másolatában ezt olvassuk:

»Von der schul zu Sundenz in Ungern, die da komend mit dem Etbischof von Gran:

Dnus hainricus prepositus pudensis; Matheus de dyernach, Thomas de Wissenburg (doctores in theologia); Tatheus de Vico mercato, Nicolaus bissnow (doctores decretorum); Dnus Symon ciostein *magister* in Medicinis.« — Másutt de Vicomercato előfordul mint egyszersmind theologia *magister e.* (Ábel Jenő. Egyetemeink a közép-korban 61.I. Rchenthal Ulriknak a konstanczi zsinatról szóló jegyzetei nyomán1)

Úgy vélem, a fentebbi vezeték nevek egy része legalább helynév, mely megmondja, hogy az illető keresztnévet viselő hová való lelkész vagy szerzetes, vagy kanonok. Diernach = Inczéd, Vasme gyében. Wissenburg = Székesfehérvár. Bissnow — Besnyő. Vicomercato az már olasz, és Clostein német. Ez a kettő pedig már tanár, *magister*. Tulajdonképp az ó-budai préposton kívül csak ezek voltak az egyetem képviselői.

²⁾ U. a. 23. 1.

³⁾ Bunyitai. A nagyváradi püspökség története. I. k. 217., 236. 1.

állt oly helyen, mely megfelelt volna a pápa kikötésének, s általán az akkori kívánalmaknak. A faluszerű helység, ha kiépül vala is, egy ily nagy intézet befogadására, védve nem volt. Az akkori egyetemek helye a kerített városok falain belül volt. És még ha Ó-Budát Zsigmond uralkodása kezdetén kőfallal erősíti is meg, már uralkodása végén belátja vala, hogy az egészen védhetetlen: a síkon feküdt városkát a szomszéd hegyekről össze lehetett lövöldözni.

A történelmi adatok 1415-től kezdve mintegy ötven évig hallgatnak akár Ó-Budáról, akár Budáról, mint egyetem helyéről.

Mátyás király mindjárt uralkodása elején, még II. Pius pápa életében 1465 előtt folyamodhatott a pápához engedelemért egyetem fölállítására Magyarország területén. A folyamodás, sajnos, tudommal nem ismeretes. A pápának — most már II. Pálnak — is csak azon leveléről van tudomásunk, melyben értesíti az esztergomi és kalocsai érseket és a veszprémi püspököt az egyetem engedélyezéséről.

Első, a mit ebből azonnal megtudunk az, hogy Magyarországon a szó szoros értelmében vehető egyetem nem létezett 1465-ben.¹⁾ Azt hiszem, nem lehet oda magyarázni ezt, mintha ilyenféle ne létezett volna, ha másutt nem, Pécsen. Ezt bajnak írta volt a király, mivel a tanulni vágyó magyarok szegények, s az ut hosszú és bajos, és a nyelvek különböző volta miatt elmulasztják a külső egyetemek látogatását. A pápa megengedi, hogy az arra alkalmas bármely kisebb nagyobb városban állíthasson a király egy bármennyi *facultasú* egyetemet, a *bolognai* mintájára, de szabályait terjeszsze föl először a pápához.

Mátyás Pozsonyban állított fel egy egyetemet.²⁾ Pozsony az akkori viszonyok közt, ha nem is nagy, de a nagyobb hazai városok közé tartozott, és szükségét pótolt, a mennyiben az Austriával való barátságtalan viszonyok miatt a magyar ifjak a bécsit kevésbé látogathatták. — A pozsonyi egyetemet már 1467-ben megnyitották.

¹⁾ »Sane exhibita Nobis (írja II. Pius) nuper pro parte charissimi in Christo filii nostri Mathiae regis Hungáriáé illustris petitio continebat, (juod in regno Hungáriáé licet aniplo et fertili non viget aliquomodo *Stúdium Generate*.« (Katona Hist. Critica XV. köt. a nevezett évhez1)

²⁾ Ábel Jetid. Egyetemeink a középkorban. 31—35. J.

De a pozsonyi egyetem mellett Mátyás Budán is állított föl egyet a maga költségén. A mint a pápa fennidézett néhány szava mutatja, Mátyás gyakorlatibb szempontból fogta föl az egyetemeket. Nem tartotta többé azt, a mit az előbbi században tartottak, mintha ily intézeteknek szükségkép nemzetközieseknek kellene lenniök. Szerinte a hazai egyetem föladata az, hogy meg* kímélje a hazai fiatalságot a külföldre utazás költségeitől s azon kellemetlenségektől, melyek az életbeli nemzeti köznyelv nem-tudásából származnak. — Nem akarta Mátyás, úgy látszik, a pozsonyi egyetemet sem európaivá tenni. Sőt az eszmét tovább vitte. Nem látta be sem azt, miért kelljen a hazában is csak egynek lennie, sem azt, miért kelljen mindeniknek minden szakot magába ölelnie.

Azonban nemcsak a változott idők gondolkodását mutatja ez. Az ország viszonyai csaknem rákényszerítették, hogy egy teljes egyetem helyett két-három csonka működjék. Nem volt elég nagy sem Pécs, — hol folyvást fennállónak vehetjük az ottani egyetemet, mely jogi volt főkép, — sem Pozsony egy nagy egyetem föllállítására. Szűk volt ily czélra a hegyen épült Budaváros is. De Mátyás alkalmasint hozzá vette legalább a tanulók és tanárok lakására nézve a külvárosokat is.

A budai egyetem létezése Mátyás alatt kétségbe nem vonható tény. El volt az helyezve közel Boldogasszony templomához a mai Iskola-téren állott Domokos rendiek épületében. A városnak nem széle, hanem központja volt ez. Előnye az is, hogy épületei a Duna felől estek, s ott is oly ponton, mely akár a kis svábhegyi, akár a gellért- és naphegyi ellenséges ágyuknak legkevésbé volt kitéve. Csakhogy megnyitási évéről nincs oly positiv adatunk, mint a pozsonyiéről. — A Mátyás dicsőítését párbeszédbe foglalt olasz *Carbo* Lajos 1482-ben halt meg, s úgy látszik, 1473—1475 közt írta párbeszédét. Ebben azt olvassuk többek közt, hogy Mátyás új egyetemet szándékozik Magyarországon föllállítani, s oda tanároknak olasz tudósokat híni meg.

Mátyás királynál rendszeren, mint láttuk, gyorsan követte a

)]¹ (Mathias) etiam de novo in Pannonia studio erigendo cogitat et nisi cavetis praeclara quaedam ingenia vobis (italis) eripiet.» Toldi 1.. czímtelen és kiadatlan, bár kinyomott »editio«-ja nyomán. Ábel i. n. 84. l. — Kazinczy G. Mátyás Király, ri3. l. Igaza van Ábelnek, hogy Kazinczy fordítása itt téves.

kivitel a szándékot. De kevés nyoma lévén annak, mintha sikerült volna neki Olaszországot megfosztani némely híres tanártól a magyar egyetem számára, — az új egyetem létesítése késedelmet szenvedhetett némely meghiúsult kísérletek miatt.

Az igen gyér adatok egyike arra mutat, hogy az új egyetem a *budai* várban állott már 1478 körül. — Mert egy oly tanárról van szó, ki 1474-ben még Németországon van, és 1481-ben mint budai tanár ad ki könyvet Velenczében. Neve *Niger* (Schwartz) Péter Domokosrendi barát.

Utóbb nevezett könyvének ajánlata Mátyás királyhoz van intézve.³⁾ A bevezetésben többek közt ez áll:

«Királyságodnak ezen fényesen virágzó székhelyén, Buda városában a Predikátorrend házában *egyetemet* állítottál fel.²⁾ Mindennemű disciplinából, a philosophiából, theologiából és a szent írás ismeretéből itt mindenki oly bőven meríthet, a mint csak kívánja. Ily isten előtt kedves és emberre nézve hasznos műnek eszméjében és alapján kezdve te vagy (Mátyás király) egyedüli alkotója, Kegyedben részesíted, tekintéllyel emeled, fenntartásáról és javadalmazásáról kegyesen gondoskodói. A tanárok és igazgatók bőven kiszolgáltatón aranyaidban kapnak évenként fizetést. Magoknak a tanítványoknak élelmet, ruházatot, lakást, s mindent bőven kiszolgáltatsz, a mi nappali, éjjeli szükségekre való.«

Ezeket 1481-ben *Niger* úgy írja alá, mint a *nevezetes* egyetem «méltatlan» igazgatója (regens).³⁾

Feltűnő, hogy maga az egyetem *rectora* azt állítja, mintha minden tudomány szakra kiterjedne a budai egyetem, — holott előszámlálván a szakokat, az tűnik ki, hogy csak philosophiai és theologiai karból áll. Hiányzik a jogi és orvosi *facultas*. De hihető, hogy azok felállítása is csak idő kérdése volt- — A budai egyetem tanárai neve is bizonyítja annak fennállását.

¹⁾ A könyv címe: »Liber accuratissimarum questionum super arte veteri Aristotelis qui *Thomistaruni* appellatur.c (Röviden *Clypeus Thomistarum*1)

²⁾ *Urítoersale gymnasiumnak* van nevezve. Mátyás maga a bécsi egyetemet is így nevezi.

³⁾ A latin eredetit idézi Ábel Jenő jegyzetei között, i. m. SS. 1.

Így 1487-ből *Márton* a philosophia (artium) és a szent theologia tanára, egyszersmind a budai főegyház *plebanusa*.¹⁾

Ez érdekes adat. A bécsi egyetem is főleg a Sz.-István egyház nagy és gazdag káptalanával volt egyesítve, melynek 24 kanonkjára volt. Úgy látszik Budán is, hol a főtemplom személyzete harmincz papból is állott, kapcsolatban volt a főplebánia az egyetemmel, nemcsak a Domokos rendiek szerzete. Utóbbinak tagjai külön sen a theológiát tanították. A rendnek Budán lakott tartományi főnöke, ki egy ideig Győri Paulin volt, Mátyás idejében, a theologia tanára.²⁾

Német földről behitt philosophiai tanár volt Budán Rorbeck Pongrácz, kiről 1481 és 1483-ban van szó. De mind amellet hogy tanár (Magister), úgy van czímezve, mint iskolamester (ludi magister) a budai Boldogasszony templománál. ³⁾ így valószínű, hogy az egyetemhez egy alsóbb intézet, tán gymnasium-féle is tartozott.

Régi egyetemeink fennállásáról, mint láttuk, igen kevés az adat, még oly generációk alatt is, mikorról legalább fennállásuk kétségtelenül documentálható. — Ebből azt kell következtetnünk, hogy fennállhatott sőt virágozhatott valamelyik oly időben is, mikorról egy adat sem maradt fenn. Feltűnő, hogy a meglevő adatok közül egy sincs, mely az illető egyetem tulajdon actái közül való volna, — kivéve a konstanci zsinaton használt pecsét lenyomatot, s még az az egy is ízetlen tréfát látszik űzni magával a névvel, melyet megörökítendő volna. — Az adatok igen kerülő utón s a különös véletlen játékaul maradtak fenn, — a pécsi, ó-budai és budai egyetemre nézve.

Az utóbbiaknak magukkal székvárosukkal együtt 1541 — 1543-ban kellett elpusztulniok, bármi hatalmasan virágzóok lettek volna is. Elpusztult az intézettel együtt annak minden irománya is. — Az egy pozsonyi kerülte ki a török hódítást és uralmat. De ez leginkább az által, hogy Mátyás Bécset meghódította, s annak

¹⁾ Nos Martinus Artium et S. Theologiae professor, apostolicae Sedis protónótárius, Plébános ecclesiae majoris B. M. Virg. Budensis. < Kaprinai nyomán. U. a. 88. lap.

²⁾ Formulae Solennes Styli. 366. 1.

³⁾ Az illető két levelet a pozsonyi káptalan iratai közül kiadta Knauz a »Magyar Sión« folyóiratban III. 68. 1. Idézi Ábel Jenő 90. 1.

egyetemét állandóan magához és hozzánk tartozónak vélte, fölöslegessé vált, és csakugyan megszűnt

Pedig csak ez lett volna az, mely különben mentes lesz vala az erőszakos enyészettől, s magával együtt régi irományait is megtarthatja vala a legújabb korig.

Elpusztult városaink egyetemeinek irataival, ha elejénte mentettek is meg belőlök valamit, senki sem gondolt, mivel azok alapján semmiféle pórt nyerni nem lehetett, mint az akár kihalt családok és székhelyeikről elbujdosni kénytelen egyházi testületek okleveleivel. — Csak oly magyar egyetemnek lehetne történetét valóban megírni, mely fennállott volna folytonosan napjainkig.

X.

MÁTYÁS KIRÁLY CASTRUMA.

Nagy dolgokat véghez vitt férfiak közös sorsa, hogy lelkesült bámulóiknak nem gondolkodó része, tehát a tömeg, csudatetteket fog rajok, melyeknek akár megtevésében, akár elhitéseben ők ártatlanok,— s legnagyobb részben nem is az egykorúak, hanem későbbi generációk. A katolikus egyház szentjeinek ez ád többnimbust; világi nagy embereknek ez a szerencsétlensége Mátyás sem kivétel a szabály alól. Még ma is történelmi tudós munkákban, minden iskolában hirdetnek róla egy szem nem látta, fül nem hallotta, de tán éppen azért közkedvességű csudát.

Elfogadott — (bár afféle hiszem is nem is) — állítás, hogy Mátyás király Budán, a már alatta Pozsonyban s általa benn a budai várban fölállított egyetemen kívül valahol Buda külterületén oly egyetemet tervezett, sőt az már épülőfélben is volt, mely 40,000 bennlakó tanulónak befogadására elegendő lesz vala tanáraival együtt, — s minden kigondolható szükségessel úgy ellátva, mint ma egy Ausztráliába vitorlázó tengeri hajó. Nagyszerű eszme! Annál nagyszerűbb, mentői képtelenebb.

Honnan szerzett volna össze Mátyás annyi tanulót, miután Európa többi nemzeteinek is voltak már egyetemei? Hová tette volna az évenként ezrével doctorizáló tudóst? Honnan kapott volna számukra abban az időben néhány száz tanárt? — Miből tartotta volna fenn ezen legszigorúbb internatussal egybekötött intézetet, mikor a hatalmas szultánnak összes rendes katonasága is csak mintegy fele volt annak, a mennyi diákja Mátyásnak lett volna? Akármely akkori kincstár meg nem bírta volna, az állam más szükségeinek fedezésén kívül, azon egyetem költségeit. Soha sem volt ilyen nagy egyetem, s valószínű, hogy soha sem is lesz a világon. Még a római császároknak, a világ ezen urainak, félőrültjei sem gondoltak ki ilyest.

Jelesebb történéseink különös helyzetben érezhették magukat ezen tárgynál. Elvetni nem merték, mint elég szavahihető

kütfőből származót. De a scepstis kitűnik nálok. Teleki, Mátyás érdemei méltatásában (az V. kötet végén), nem említi a tervet, csak czéloz rá, — elhalasztja tárgyalását azon meg nem jelent kötetre, hol kétségkívül elő lesz vala adva a tudományok és művészetek állapotja a Hunyadiak korában.

Mit mondanak Szalay és Horváth Mihály?. Mindkettő elmondja nagyjából az egyetem tervét úgy mint Heltai előadja. Mindkettő ismerte ezt a kütfőt, úgy mint akárki más. De egyik sem rá hivatkozik, — hanem másokra, kik ezen tárgyról kisebb-nagyobb tüzetességgel írtak. S mi okból nem idézik a jól ismert eredeti kütfőt? Valószínűen azért, mert nem akarták, hogy Mátyásnak ily problematicus érdeme az ő eredeti vizsgálatuk eredményeképp tűnjék fel. A felelősséget másokra hátrították. — Szalay több tapintattal csupán Toldy Ferenczre hivatkozik a 40,000 tanulót tápláló intézet tervére nézve. Horváth Mihály mind előszámlálja csaknem, a ki írt erről, csak Heltait nem. Ez által még jobban ki akarta tüntetni, mennyire nem tehet róla, hogy azt kell írnia, a mit ír. — De az olvasóra a sok tekintély idézése az ellenkező hatást teszi: azt, hogy csakugyan szent igaznak kell lennie, a mit egy egész irodalom erősít.

Teljességgel nem vádképen hozom fel ezt. Meg kell gondolnunk ezen speciális esetben a kérdés bajos voltát. A 40,000 tanulóról szóló adat nyilván túlzás. De megtagadni bajos Mert a kitől az adat került, tudta, körül-belül mennyi ember férhet el egy adott területen. Oly eset ez, midőn a kütfő betű szerint véve képzelenséget állít, s még sem lehet azt merőben elvetni, mint hitelre méltatlant. — Aztán hozzá kell vennünk azt is, hogy mind Szalay mind Horváth *kézikönyvet* írnak. Egy *kézikönyv* pedig nem alapulhat minden ízében az eredeti kütfőkből vett részletes tanulmányon. A teljesség kedvéért nem hallgathat olyanokról sem, melyekért hosszabb tanulmányt nem tehetett az író, de mindenki szólt róla.

Épen á monographiák föladata már ma ily speciális kérdéseket földeríteni.

Erre nézve is Budapest monographusai majd semmit sem tettek. Pedig ez is legalább helyrajzi történetéhez tartoznék.

Másnemű monographia az, mely egy józan megjegyzést tesz Mátyás király egyetemének nagyszerű fictiójára. Ábel Jenő, «Egyetemeink a középkorban» című értekezésében elősorolja

Paulsen nyomán, mily képtelen *statistica* volt kelendő a XV. és XVI. században az egyetemi hallgatók számára nézve. Az volt a híre, hogy a prágai egyetemnek 60,000 hallgatója van. Azonban figyelmesebb utánjárás után az tűnt ki, hogy 1375-től 1409-ig évenként átlag volt 676, s legnagyobb virágzásában: 1380—1389-ben átlag évenként 1027 hallgatója.

Az összes németországi egyetemek — nem sokan voltak még akkor — hallgatóinak összes száma a XV. század második felében hat-hét ezerre tehető. — Részemről igen valószínűnek vallóm, hogy Európa összes egyetemlein a tanulók létszáma nem haladta meg a 40,000-et.

Középkori egyetemeink nevezett monographusa is, bár nem hiszen egy nagyszerű budai egyetem kivihetőségében, de nem mer kételkedni abban, hogy egy józan eszűnek ismert királyunk ily vállalathoz fogott.

Az olvasó azonban nem azt kívánja tőlem, hogy elősoroljam, ki mit mondott, hanem azt, hogy megmondjam, mi a valóság, a mennyiben én ki tudtam deríteni.

Vissza kell mennünk az eredeti kútfőre, s figyelemmel vizsgálunk, kiszemelünk belőle, mi a tény, s mi csupán az illettő kútfő szerzőjének véleménye.

Heltai Gáspár, száz évvel Mátyás uralkodása után, — írván 1585 körül —beszéli, hogy Brodarics István meg is mutatta neki a 40,000 tanulóra számított egyetem alaprajzát.

Egész terjedelmében közlöm itt Heltai leírását. Csak azt bocsátom előre, hogy Heltai magyar szövege egyebekben követi nagyjából Bonfin latin előadását. Ez a IV. *Decas* 8-dik könyve végén, Mátyás halála után annak jellemzését adja. Elmondván, hogy külföldről is hozott a király tudósokat, hozzá teszi, hogy ő szoktatta el a magyarokat a *scythia* erkölcsökről, s Attila óta ő volt első, ki engedelmeskedni tanította. Ez méltán nem tetszett Keltáinak. — Mikor ezen helyhez ért, azt mellőzve egyenesen át-megy Mátyás egyetemének leírására, melyről Bonfin nem tudott semmit. A leírás a szövegbeli minden átmenet nélkül Így szól:

»(Külemb külembféle mesterembereket is behozata az ország-

¹⁾ Ábel Jenő i. m. 39. és 40. 1. Azonban nem von következtetést adataiból. — Hálát ad a kegyes sorsnak, hogy Mátyást megkímélte egy ily vállalat kudarczától. (Mellékesen szólva nem volna-e az olvasó iránti figyelem nem restehii legalább egy tartalom jegyzéket csatolni minden könyvhöz ·1)

ba¹⁾ Ezt hallottam Brodoric István püspöktől, kinél vala az egész épületnek jedzésének a képe is: A Duna mellett Budán alól nagy *mély*, széles, hosszú, és igen temérdek fundamentomokat vettete fel és megrakkatá azzokat valaményérea föld felött, és *nem mondd senkinek*, mit akarna oda csináltatni. De készen immár mind meg-gondolta, és megjedzette vala nagy papirosra az fondálólkkal, minémíi lönne az az épület. *) Úgy jedzették vala, hogy az épületnek két piacca lönne. Az egyik a felső Bécs felől igen hosszú, a másik félanyi. A felső piacon úgy rendelte vala, hogy háromfelől mindenik oldalon boltos kamorák Jönnének egymás felött hét renddel, napnyugatra Buda felé és a Duna felé volnának mind a kamorák-nak az ablaki. Úgy jedzette vala kedig, hogy ott kerengő volna köröskörnyül, és ez kerengőkbe mennének a széles grádicsok fel a földről egyikről a másakra, és hogy a kerengők a kamorák előtt oly szélesek volnának hogy a deákok mind belé férnének, és ott hallgathatnának leckét. Ahoz kedig a piacot egybe akará szorítani. És hét részre akarta azt szakkasztani egyegy általkőfallal; és mindenik szakkasztásnak az ő piacára középben egyegy faragott oszlopot akarta állatni, és az oszlopnak az oldalában akarta az lektorok székét helyhezetni, holott a doktorokat el akarta ren delni mind végig minden oszlop mellett a leckéknek olvasására, hogy az egyik oszlop mellett az egyik grammát olvasott, a másik oszlopnál a másik dialektikát, a harmadik mellett az harmadik lektor a retorikát, a negyedik oszlop mellett a negyedik doktor arithmetikát, az ötödik mellett az ötödik lektor a muzsikát, az hatodik mellett az hatodik doktor geometriát, az hetedik mellett az hetedik lektor az astronomiát. És mindenik oszlopra feljül egy kristályos lámpást akara csináltatni, és minden estve az lámpássok-at akarta meggyujtatni, hogy éjjel is olvashatnának a lektorok leckéket, és a deákok tanolhatnának szinte mint nappal az hét lámpássoknak világosságától. És úgy akarta az épületet rendelni, hogy mindenik piacról bolt allatt általmehetnének a kamorák kő-zett a kamoraszékekbe az Dunára. A hol által akarta rekkeszteni az hosszú piacot a kiissebbik piactól, abban az oldalban akarta a doktoroknak és a lektoroknak házait csináltatni minden szükséges szobákkal és kamorákkal, hogy az ablakok azzoknak házainak Jönnének napkeletre a küssebbik piacára, napnyugotra az hosszú

.¹⁾ Ez. azt teszi, hogy a tervezet előre meg volt rajzban,

piacra az oszlopok felé, éjszakra a Dunára, délre pedig Budára. Annakutána úgy akará a küssebbik piacát építeni, hogy az éjszaki oldalban szép boltok, szép szobák, és szép kamorák lönnének, hogy az elsőben az orvos doktorok lagnának, az másikban az patikárosok és az borbélyok, az harmadikban volnának az betegek külembkülembféle szobákban, boltokban és kamorákban. A másik oldalon lönnének szép pincék, szobák, boltak és kamorák, kikben lagnék az oekonomus, a családos ember, és minden ő családjai, hogy az mindenféle bort és sereket, kenyeret színeden árolna nagy bőv-séggel. Az naptamadati oldalában jedzette vala az egyik nagy kaput kezépbén; az felső részre délre Budafelé jedzette vala a műveseknek házait, holott mindenféle művesek árolnának, de nem hogy ott lagnának. De az alsó részére a Duna felé jedzette vala a kapu felött szép szobákat, boltokat, és kamorákat, hol az egész akadémiának, avagy fő országnak oskolájának prépostja lagnék, ki mind a több deákoknak, lektoroknak, mestereknek és doktoroknak rektorok és vezérlője volna. És úgy rendelte vala, hogy éjszakra a kapun alól a Duna felől mind az egész szeren alól egymás mellett mind konyhák volnának, és a felett mindenféle szükségekre való házok: mert azt tekéllente vala őmagába, hogy úgy rendelne minden szükségeket a schola mellé mind ételből, mind italból, mind az egyéb embereknek szükségére valókból, hogy az negyvenezer tanoló deákokból egy sem jöne be egész esztendeig az városba semmi szükségéért, hanem mindenek ott bőven volnának a schola mellett: ennek alkalmatosságra kedig jedzette vala, hogy az első küssebbik udvarba két oszlop állana, és az oszlopból csatornás kút folya ki, és mindenik oszlopon feljül egy-egy nagy kristályos lámpás volna, mely éjten-éjtszaka világoskodnék. Úgy is jedzette vala, hogy az hosszú piacon is azzon csatornás kút felforrana, és kiötlennédnek három helyen az Duna vízzel. Úgy is intézte vala a dolgot, hogy negyvenezer deák lagnék színetlen e scholában, és arra ügyeközik vala, hogy oly disciplinát szörözne a scholában, hogy ne volna az egész scholában mind enyi deák között is vagy egy dákos is és hogy enyi deáknak mind elég ételek és italok volna a schola konyháikul, és az oekonomusnak pincéiből. Erre kedig a Duna mellé mészáros cehet akar vala szörzeni egy kenyérsütő utcájával egyetembe, és abban egy nagy vásárt, melyet meg akara ajándékozni nagy szabadságokkal, hogy minden nap elég volna a negyvenezer deáknak. És a prépost, avagy rektor-

sághoz, és az oekonomussághoz jeles és nagy jószágot akar vala szakkasztani, és sok ezer forintára jövedelmet, hogy mind e széles világon nem lenne jobb, szebb, és bővebb schola annál. Ezt is megjedzette vala, hogy az jeles épületet, melyre szándékozott vala régenten Zsigmond király és császár, hogy azt is véghez akarná vinni. Tudniaillik, hogy Buda várából hidat ki akarna hozni faragott kövekből, és azt által akarná vinni a schola felett nagy szélesen a Dunán, és az hid végén a Dunaparton Pesten felött igen erős várat akarna rakni temérdek kőfalokkal, nagy töltéssel, hogy holtakon általmehetnének a nagy töltésen mind a párkányba, mind a nagy szeggeletes bástyákban, melyek mind ki a széles és mély árokra szolgálának. Mind olyan jeles és nagy dolgokat meggondolt és elvégezett vala az ő fejébe, melyeket meg is jedzettek, és megíratott vala nagy szépen az fondálókkkal. Nagy elméje vala az embernek, és véghetetlen tanácsa. Ha száz esztendeig kellett volna élni, csak az egy jedzett épületre nem volt volna elég: még is a fondementomit megássatá, és megrakkatá, és meglátszanak ott a mai napon is, noha nem tudja minden ember, micsoda, és mit akart avál indítani.«

Ezek Heltai Gáspár szavai. A mit mond, legnagyobb részben Brodarics István szóbeli közlése nyomán mondja. Heltai szorgalmas, munkás ember, kit az eredetiség viszketege nem bántott, — különben nem írta volna meg magyarul szolgálilag azt, a mit Bonfin latinul megírt. Nem tehető fel egyéb, mint hogy az egész közlemény az egyetemről Brodarics szavain épül. Utóbbi korának egyik legfölvilágosultabb embere, s azon ritka tulajdonnal bírt, hogy szenvedélyes párharczok, országos katastrophák között, melyekben nemcsak néző, hanem tényező is volt, tárgyilagos szempontra tudott emelkedni, s tudta a dolgokat csaknem egészen úgy látni, a mint valóban vannak. Ismerjük II. Lajos cancelárjának, akkor szerémi, később János király hívének, akkor váczai püspöknek leírását a mohácsi ütközetről. Neki köszönhetünk egy hasznot ezen gyászos katastrophából: hogy az utókornak módja volt okulni rajta.

Meghalt az 1539-dik év végén Vácson, miután ő hozta el Lengyelországból Izabella királynét, kit azon év elején Székesfehérváron meg is koronáztak.

1) Újabb Nemzeti könyvtára III. folyam, 8. füzet. 533. 1.

Eszerint Heltai Gáspár, ki művét 1585-ben adja ki, csak 1540 előtt hallottakat és látottakat írhat le. Mátyás tervének rajza Brodaricsnál volt és maradt. Heltai csak szóbeli közlés után s talán hevenyében készült jegyzeteket vitt el magával. — Mint látni fogjuk, sok van a leírásban, a mi arra mutat, hogy fővonásaiban hűk voltak azok; de vannak viszont téves részek is, vagy onnan eredők, hogy a sok részlet bonyodalma miatt már a találkozáskor nem egészen jól értett egyet-mást a följegyző, vagy onnan, hogy későbbi időben vázlatos jegyzetein nem tudott világosan eligazodni.

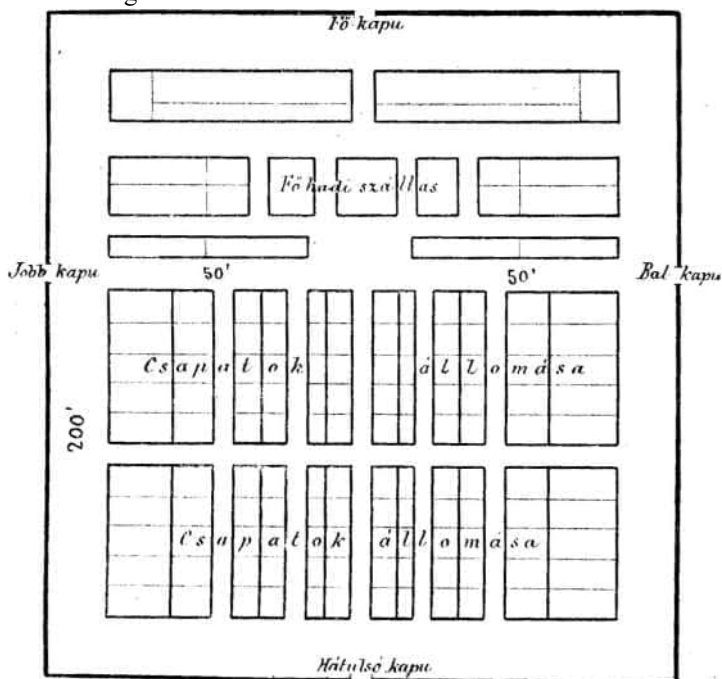
De különben nemcsak az alaprajz létezésében nem lehet kétkednünk, hanem abban sem, hogy a megfelelő épületek romjaikban még 1539 körül is csakugyan szemlélhetők voltak a helyszínén. Végre ahhoz is kevés kétség fér, melyszerint az épület körülbelül negyvenezer ember elszállásolására volt számítva. Mert, mint előre bocsátám, az adat oly embertől kerül, ki jól tudja, hogy adott területen vagy épületekben körülbelül hány ember fér meg. Brodaricsnak volt alkalmá Mohácsnál s másutt is nagy táborhelyeket látni, — hozzávetőleg tudhatta, hogy a városoknak s nagyobbyszerű klastromoknak hány lakosa van. Ily ember hozzávetéséből — kit egyszersmind jó szeműnek és józan gondolkodásúnak is ismerünk, — ha húszezerét lealkuszunk is, még a 20,000 diák is szintúgy képtelenség, mint a 40,000.

Ha már Brodarics józan gondolkodású ember volt, hogy hihette, mintha Mátyás oly monstruosus tervet vett volna a fejébe? — És ha Brodarics hitte, miért ne hitt volna kivihetőségében Mátyás király is? — Ezek lehetnének az ellenvetések. Könynyű ezeket megczáfolni. Brodarics, mint sok elkeseredett hazafi az ő korában, szeretett mentül nagyobb dolgokat tulajdonítani Mátyásnak, a nemzeti öntudat mesterséges fölébresztésére, vagy az öregek szokása szerint óriásnak tüntetni fel kora pygmaeusaihoz képest. Aztán más dolog is a szobában elképzelni, mint Brodarics, egy nagy tervet, s meg más a kivitel létesítésének eszközeit tetteleg mozgásba hozni. Brodarics hihette azt, a talán korában közhiteire talált mesét, mintha a párisi egyetemnek 30,000 hallgatója volna. De egy király, kinek oly bajos volt ugyanennyi katonát eltartani, merőben visszautasítja vala az eszmét, s különösen azt a megjegyzést tette volna rá: más dolog az, hogy Párisban akár harmincezer, akár tizannyi tanuló él a maga kenyerén, meg

más az, hogy azok számára a francia király külön lakást építsen s eltartásukról gondoskodjék.

Brodaricsot a tervrajz, melynek birtokában volt, s melynek a helyszínén is kivitelét látta, vezette a merész conjecturára. Ismervén Mátyás tudomány szeretetét, valószínű volt előtte, hogy a királya tudományoknak szentelt hajlékot akart emelni azon terv szerint.

Bármennyire felvilágosult és helyesen látó talentummal megáldott ember volt is Brodarics, — úgy látszik, abban a korban nagyon kevés embernek lehetett módjában rajzban látni egy hajdankori *római castrumot*. Ma a gymnasiumok számára készült könyvekben is meg van.

A Brodaricstól származó szóbeli előadást, kezünkben plajbaszsal után rajzolva, mindjárt egy két vonás meggyőző, hogy a Mátyás korabeli tervrajz nem volt egyéb egy *római casfrum* alaprajzánál.

¹⁾ Ilyenből veszem át magam is: —Lübke Real-Lexicon des classischen Alterthums.« Leipzig 1855. — *Castra* szó alatt.

Sőt a római castrumok egy rajzbeli schemájával kezünkben, lesz csak világosabbá Heltai leírása. Az előbbi lapon látjuk egy római táborhely képét, csak nagyjából nevezve meg részeit, mellőzve a specificus műszavakat.

Egy római castrumot mindig négyszögű sánczolat kerített be. Belül keresztbe vágta egy fő utcza. Ez a két kapuhoz megy, (porta principalis clexta et sinistra) s úgy osztja kétfelé a táborhelyet, hogy egyik darabja épen két akkora, mint a másik. Heltai pedig az mondja Mátyás úgy nevezett *egyeteméről*:

»Ugy jedzették (tervezték) vala, hogy az épületnek két piacca lönne. Az egyik a felső... igen hosszú, a *másik félanyi.t* Már ez is nevezetes találkozás.

Jellemző, hogy a római castrumok rajzaiban a tábornak nagyobbik felében a tért hat hasáb szeli hosszában, aránylag kis (50 láb széles) utczákat hagyva. Ez a csapatoknak hat hadoszlopban való telepeit jelöli. Minden hadoszlop helye előre ki volt mutatva egyes feltűzött kópján (hasta), hogy megérkeztekor azonnal megtalálja helyét. Köröskörül a külső árokszállal párhuzamban jó széles üres tér van (200 római lábnyi), nehogy az ellenség gyújtó nyilai közel találják a katonák bőr sátrait. Ezt veszszük ki a római castrumok alaprajzából.

Heltai pedig azt mondja, — (leszámítván, a mit hozzá képzelt, s véve csak a mi az alaprajzra vonatkozik): A nagyobbik piaczot hét részre akarta szakasztani (Mátyás) és mindenik szakasznak az ő piaczára középben egy-egy faragott oszlopot akara állítani. — Heltai a római hat hadoszlop helyett hetet mutatott ki Mátyás alaprajzában. Látjuk azonban, hogy a római castrumoknál több hadoszlop hosszában kettős: a vegyített fegyvernemekhez képest. Így Brodarics a rajz hat hasábjá közül valamelyiket könnyen vehette kettőnek. Sőt, mint látni fogjuk, kénytelenesen is hozzá tehetette a hét tudományszak kedvéért. Heltai szerint a király minden oszlopra üveg lámpát akart állítani.. . Azt gondolom nem annyira lámpát, mint táblát egy címerrel vagy fölirattal, melynek nyomán el lehessen igazodni. A mi a köröskörül három oldalon hagyott szabad tér illeti, Heltai azt mondja, úgy rajzoltatta a király, ahogy ott kerengő volna környöskörül«, s ezek a kerengők nagyon szélesek. A kerengő (Párizspapai szerint) annyi mint ambitus, körüljáró folyosó vagy ut.

A római összes castrumnak kisebbik felében a két kapu

felé jobbra balra két hosszú sor fekszik keresztben, legközelebb a csapatok hadoszlopaihoz. Itt a római rendes katonák tribunjai s a nem rendesek praefectusai szállásoltak — mintegy a zászlóalj parancsnokok.

Mit olvasunk Holtainál?

Azt, hogy a hol a kisebbik piac elválík a nagyobbiktói, abba a vonalba akarta felépíttetni Mátyás király a rendes és rendkívüli tanárok (doctorok és lectorok) lakását.

Érdekes a további párhuzam is.

Ezen nevezett vonalon belül *közből* egy szabad tér mögött feltűnik egy nagy quadratum a római castrumok rajzában. Az a fővezér lakása. Jobbra és balra a quaestor és két legátus (alvezér) lakasa. Azonkívül válogatott csapatok. Szóval ez volt, a mit ma főhadiszállásnak neveznénk.

Holtai pedig azt mondja, hogy a kisebbik udvarban a tabor kapuja fölött (vagy azzal szemben) épített volna Mátyás szép lakóhelyet, hol az egész akadémiának vagyis az ország főiskolájának praepostja lakjék, ki valamennyi deáknak, lectornak, mesternek és doctornak vezére vagyis rectora volna. Ugyancsak a kisebbik piacon lakott volna a gazdasági vagy élelmi biztos, kit Heltai oconomusnak magyarul sesalados embernek« nevez, a kit különben rómaiisan quaestornak hínak.

A római castrumban (a császárság korában), — még pedig a castrum kisebbik felében említik a mesteremberek osztályát (fabrica) és a kórházat is (valetudinarium).¹⁾

Mit mond erre nézve Heltai? Ezt olvassuk nála:

Úgy akarta Mátyás a *kisebbik* piacot építeni, hogy az éjszakai oldalban szép bolthajtásos s a nélküli szobák legyenek, hogy az elsőben az orvos doctorok lagnának, a másodikban a patikárosok és a borbélyok, a harmadikban volnának a *beteg*ek különböző szobákban, boltokban és kamarákban. Szól Heltai ott a mindenféle *művesekről* is.

Jellemző találkozás a következő is.

A római castrumban a hátulsó, tehát az összes tábor négy-

¹⁾ A mi alaprajzunk a köztársaság korabeli Polybius nyomán készült rajz, nem valamely rajzbeli emlék, hanem leírás után készült schema, melytől némi eltérések voltak. A császárság korabeli a Hyginus-féle castrum. Az előbbiben a kórházat és *fabrica* át nem, csak az utóbbiban látom megnevezve és megjelölve. Úgy látszik ebből, a Mátyás-féle vázlatban combinál va volt a kétféle castrum.

szöge nagyobbik felének kapuján kívül az ellenségtől legkevésbé félthető oldalon, az árok hosszában voltak a markotányosok sátrai — mikből a *cannabák* lettek, mintegy külvárosok.

Heltainál olvassuk: hogy minden szükségessel úgy el lenne látva ez a hely, hogy abból senki se legyen kénytelen a városba menni. És végre: Mátyás az (árkon kívül) a Dunapartján mészáros czéhet egy kenyérsütő utczával akart felállítani, és annak egy nagy vásárt, »hogy mindennap elég volna a 40,000 *deáknak*.«

A külső árok leírása is arra mutat, hogy Brodarics a helyszínen nem egy nagy, sok emeletű, de földszinten feljül kevés magasságra készen volt házfalat, hanem egy alkalmasint készen volt sánczolatot látott kőfal borítékkal kifelé.

A római hadsereg egy éjét sem töltött elsánczolt táboron kívül. Az árok és fal erős volta a viszonyoktól függött. Az ellenség támadásának nagyon kitett területen mentül mélyebb árkot, sőt bástyákat is építettek. Az állandó táborról (*castra stativa*) azt olvassuk, hogy azok földtöltését czölöpözéssel sőt kőfállal is erősítették.¹⁾

Heltai szerint Mátyás »nagy *mély, széles*, hosszú és igen témérdek (vastag) fundamentumokat vettete fel és megrakkatá azokat *valamenyére* a föld felett és nem mondá senkinek, mit akarna oda csináltatni.®

A *mély, széles* nyilván sánczolatokra vonatkozik, — a mit Heltai hibásan alapnak vészén. De nincs vele tisztában, mert épen itt tűnődik azon, miért nem mondta senkinek Mátyás, mit akart építeni. A föld felett valamennyire kiemelkedvén, nyilván készen lehettek, s még is a ki egy leendő sok emeletes épület alapjának vélte, készületlennek tartotta, — vagy hozzá nem tudott vetni, mi lehet az. Az is feltűnő, hogy a külső árok (kútfőnk szerint fal) és a belső részek közt köröskörül széles utcák maradtak. Már ez mutatta, hogy nem valami klastromszerű szokásos épület. Pedig Heltai valami ilyesnek képzelte elkészülte esetében.

Azt mondja Heltai, hogy boltos szobák lettek volna a nagy piacz minden oldalán *hét renddel*. — Ezt ő hét *emeletnek* tünteti fel, mondván hátrább, hogy az ambitusokból (kerengők) széles garádicsok mentek fel egyikből a másikba (illetőleg a kamara sorokba vagy emeletekbe). A félreértés könnyen származhatott onnan, hogy

¹⁾ Lorica = páncél. De az erősítésnél — páncélezott erőd, vagyis kőfállal is erősített.

Mátyás rajzában latinul a *statio* szó lehetett beírva, melyet jegyzetébe fölvelt. Középkori értelemben *statio* tett emeletet is (*étage*). De egy castrumban az a katonák állomás helyére volt értve. 1)

Igen határozottan egyetem tervrajza lebegett Heltai előtt, midőn részletesen előszámlálja, hogy az oszlopnál egyik tanár grammaticát, másik dialecticát, harmadik rhethoricát s. a t. adott volna elő, — összesen hét szakot

Már pedig egyik legerősebb argumentum az ellenkezőre éppen ez a kimerítő részletezés. Mert az előszámlált hét szak együtt véve csupán a *művészetek* (*artes*) karát képezte volna. — Ha Mátyás nem 40,000, hanem csak 4000 hallgató számára alapít is egyetemet, nem lehet fölteni, hogy csak a philosophiára lett volna az szánva, —s kimaradjon belőle a theologia, jog és orvostudomány. Ez a négy *facultas* már akkor szokás volt a teljes egyetemeknél. Általán Heltainak hét, vagy a római castrumok hat osztálya nem talál az egyetemek facultásainak szokott számával. — Ha az épület egyetem akart volna lenni, négy felé lesz vala osztva tervrajza is.

Igen nevezetes, a mit még Heltai az általa látott, de félreértett képről leolvasott. Fel volt a rajzra *jegyezve* egy hid is, mely a Dunán volt átvezetendő. Természetes, hogy az aztán nem volt följegyezve, a mit Heltai tesz hozzá, mintha a Zsigmond király tervezte íves kőhidat akarta volna Mátyás létesíteni. Mint láttuk Bonfin Trajanussal álmodván összetévesztette őt Zsigmond királylyal, s Heltai nem engedheti, hogy Mátyás kisebb ember legyen dunai hidak terve dolgában Zsigmondnál.

A rajz bizonyára hajóhidat akart ábrázolni. Az is nagy dolog volt akkor. Föltehető, hogy ez jelölve volt a rajzon, különben nem mondaná Heltai, hogy »ezt is megjedezte vala« a rajz készítője. Egy oly egyetem tagjainak, kik még a városba sem voltak bejárandók, semmi szüksége nem volt arra, hogy a Dunán át sétálhassanak, hol a pesti parton hatalmas sánczokkal és bástyákkal védett erősséget, egy hadi értelemben vett hídfőt találtak volna, melyet már Heltai is hadi célra szolgálónak vél. Ellenben egy *állandó táborra* nézve az rendkívül fontos volt.

Ezekben, azt gondolom, Heltai mindamelllett, hogy az épület

1) A tulajdonképi római műszó ezekre nézve *strigae* volt. Éppen azt teszi, a mit a pázsma, — vagyis oly sör, melyet a mezon egy kaszás dönt.

rendeltetését nem tudván, sokat félreértett, elég hű vonást közlőit egy római castrum alaprajzjáról. Sőt egy castrum lényeges részeiből alig maradt ki valami. Nagy mértékben emeli előadása hitelét a hűség ily mértéke s megerősít abban, hogy alaprajz nyomán készítette jegyzeteit.

Abban sem lehet kétségünk, hogy csakugyan Mátyás korabeli alaprajz volt Brodarics püspök birtokában. Tudva van, hogy Mátyás bámulta a rómaiak hadi intézményeit, s olasz tudósai és szintoly tudós építészei össze tudták állítani számára a hajdani castrumok szokott alakját. Egy ily castrum-rajz nem is illenék bele oly jól más korszakba, mint épen Mátyás királyéba.

Kétképen illik bele: vagy úgy, mint csupán elméleti tanulmány, vagy úgy mint gyakorlatilag is megvalósítandó s meg is valósított utánczás.

Mondhatnék azt is, — s nem is lehetetlen — hogy az egész nem volt egyéb az előbbinél. Magából a szövegből hozhatnánk föl érvet, — azt, hogy akár elsánczolt tábor akart az lenni, akár egyéb, egész Budapest területén sehová sem lehet úgy elhelyezni, hogy a fekvés megfeleljen a leírásnak. A tájékozásban nemcsak a nyugat van összetévesztve éjszakkal, — mi 90 fok ellenmondás — hanem az éjszaka a déllel, mi már 180 foknyi, az az diametralis ellenkezés. Mondhatnók, nem volt Brodarics tervrajzán sem Buda sem a Duna megjelölve, hanem ki tudja minő folyó és helyek vagy hegyek. De a magyarázók Budát és a Dunát akarták látni azokban. Kitűnik ezen zavaros tájékozásból az is, a mit különben is gondolhatunk, hogy Heltai aligha járt Buda és Pest vidékén, vagy homályosan emlékezett a látottakra. 1585-ben jelen meg munkája, s a törökök már azelőtt 44 évvel voltak Buda birtokában.

Mindemellett ez oly negatio volna, melyből kevés hiányzik, hogy az egész előadásból mindent tagadjunk.

Brodaricsnak módjában volt, mint láttuk, jól ismerni Buda környékét. Mint egykori kancellárnak s később is magas állású embernek módjában volt Mátyás királyi levéltárából az érdekes rajzot bírnia. De Heltai előtt, mikor írt, nem állott már sem ezen térkép, sem a város környékének akár rajzolt, akár emlékezetbeli képe.

Bármint volt ez, annyi bizonyos, hogy nincs oly pont a város területén, melyre Heltainak világtájai kielégítően találának.

Tegyünk kísérleteket.

Elfogadjuk mindenekeelőtt Heltai előadásából, hogy a *castrum* Budán alól a Duna mellett állott. Ez hihetőleg Brodarics szemmel látott tanúskodásából maradt meg. E szerint, hogy megférjünk egy igen nagy táborhelylyel, a Gellérthegytől délre eső vidékre kell telepednünk, közel a Dunaparthoz. Háromszor mondja Heltai, hogy a castrumtól éjszakra van a Duna, — s csak egyszer tér el ettől. Vegyük az esetek többségét. E szerint Heltai ugyanazon tévedésben van, mint *Velius*, ki pedig hetekig élt Budán, mintha Budától a Duna éjszakra esnék. Ugyanezen tévedésben volt Istvánffy a történetíró is. A keletet éjszakkak véve, természetes, hogy a mi balja felől esett, t. i. Buda, neki nyugat volt, a Gellérthegy felől állva. — És csakugyan egy helyen azt írja Heltai, hogy Buda az ő egyetemétől nyugatra esik. Egyszer az is van mondva, hogy a Duna is nyugatra esik. Van benne egy kis valóság. A Gellérten alól szorososan a Duna partjáról, az ottani kanyarodás miatt lehetett a Dunát Budával egy tájon esőnek nézni — nagyjából.

De az már merő tájékozatlanságnak tűnik fel, hogy háromszor ismétli Heltai, mintha Buda délre esnék az ő temérdek épületétől. Ha neki éjszak volt a Duna vonala, délre nem Buda volt, hanem a Sashegy. — Itt már fennakad minden combinatio, ha csak azt nem teszszük fel, hogy a tollban maradt valami, az, hogy délre nem Buda esik, hanem a Budára *vezető ut*, még pedig a Budaörs felőli Mészáros ut. De ez már erőltetett magyarázat.

Volna még más terület darab is, melyen Budavár ellenkező irányban feküdt volna egy épülettel, mint a Duna, — s ez a Víziváros. Horváth Mihály nagyobbik történelmi munkájában — Mátyás érdemeit méltatva — a nagyszerű »egyetemet« csakugyan a Vízivárosban helyezi el. De, mint láttuk, annak roppant terület kellett, s a mai Víziváros tele volt épületekkel s valószínűen lakosokkal, miután saját főtemplomán kívül is több temploma s országos vására volt. Az *egyetemnek* pedig a várostól elszigetelve kellett állnia a leírás szerint, — külön vásárral, mézsárszékekkel s. a. t. — Annál inkább külön kellett állania egy castrumnak vagyis megerősített táborhelynek, melyre nézve már a 40,000 ember szám nem is túlságos, ha össze kellett szedni az ország minden rendezettebb haderejét.

Jóval több pontban egyeznék a leírás az elhelyezéssel, ha a

táborhelyet a pesti oldalra tennők Pesttől éjszakra. Itt már lehetne Buda vagy a budai part nyugatra és a budai vár délre, illetőleg délnyugatra. Atalán a valódi világtájak szerint nagyjából találna a leírás az elhelyezéssel. Itt még az a hely is világosabb értelmet nyerne, mely szerint a tábor hosszabbik fele Becs felé nyúlik el; miután Uj-Bécs, a mai Lipótváros belterületén feküdt helység sőt már külváros volt. A Duna is lehetett a táborhelytől nemcsak nyugatra, hanem valamennyire éjszakra is. Ma is az Újépület tájától a Dunának a Margitsziget miatti kikanyarodása éjszaknyugatra van. De ez ellenkezik Heltai azon állításával, mely szerint az épület Budán alól fekszik, s mely szerint a hid átellenes végénél a pesti parton áll egy megerősített hídfő.

De nem lehetett-e a castrum Budától éjszakra?

A budai részen jó darabon fölfelé nem állhatott volna az, mert a Császárfürdő tájától Ó-Budáig a hegyek dominálják. Az összes ó-budai hegycsoportot meg kell vala erősíteni és szállani, a mi nagyobb sereget és költséget kívánt volna, mint maga a castrum. Legfeljebb a római amphitheatrum mellékén állhat vala, abban az irányban, a hol újabb korban a régi római castrumot találták. Csakhogy a Duna partjáig kell vala érnie, hová a római castrum nem ér el. Azon a tájon a hegyek messze hátra vonulnak a Dunától. De ha ott a valóságos égitájakat veszszük, igaz, Buda déli irányban esik, mint Heltai ismétli, — hanem a Duna már semmiképp sem eshetik éjszakra, mint szintén ismételve kívánja. Ha pedig a Dunát a mondott tévedéshez “képest éjszakra fekvőnek veszszük, Buda keletre esnék, minek épen ellenkezőjét mondja egyszer Heltai.

Így bárminő elhelyezés mellett a szavak ellenmondanak egymásnak.

Mikor a szavak nem világosiinak fel, legjobb a tárgy természetében keresni némi eligazodást.

A dolog természetéből indulva ki, elfogadhatjuk, hogy Mátyás csakugyan egy erősített táborát állított fel, Buda vagy Pest komoly veszélyeztetése esetében használandót. Ennek bizonyára megfelelt a túlsó parton egy hídfő. Így egy hajóhíd játszik a dologban nevezetes szerepet, — habár kútfontk a Traján-Zsigmond-féle állóhíd-mese kedvéért némileg el akarta választani azt, holott

¹ Torma Károly teljes biztossággal kimutatta helyét s romjait.

pedig az ő egyetemén feljül az be volt jegyezve Brodarics térképére, s ő maga kénytelen annak kapcsában szólani róla.

Egy hajóhíd felállítására alkalmas lehetett a Gellérthegyen alóli Duna. Ott ez nagyon széles ugyan; de a víz lassúbb s kevésbé mély volt, mint városaink vidékén bárhol. A Gellért alatt egy-két kis sziget is állott ki a jobb part felől, közbelső támaszpontul.

A rómaiak nemcsak folyó mellé, hanem lankás lejtőre szerették állítani táborhelyeiket. A Gellérthegy déli alja az óriási géptéglagyár felé teljességgel nem meredek, s meglehetősen egyenes lappal fordul Promontor felé. — Itt ma feltűnik három párhuzamos ut, melyek alsója épen a téglagyár fölött halad el. A közbelső tőle csak 120 ölnyre van feljebb, s meredek, hegyszakadás-szerű földhányás alatt vezet el. Ez a szakadás nem természetes. A szőlők kedvéért, melyek ezt a hegyoldalt borítják, sőt egy ut kedvéért sem volt szükséges oly nagy torlaszt hányni fel, mert itt a hegyoldal igen szelíden emelkedik. A nagyobb szabálytalanságok nélküli hegyoldalban elég lesz vala egy lábnyi bevágás is utegyenetés kedvéért. A felső, harmadik vonalnál, hol a hegyoldal meredekebb, inkább lehetne fölteni az ut vagy szőlők kedvéért való egyenetlés miatti mélyebb bevágást.

A három ut a szőlőhegyeknél, melyeknek sok külön tulajdonsága van, szokatlan szabályossággal halad egymással párhuzamban a budai vasúti alaguttól egészen a fehérvári útig. A közbelső a mai vámháznál éri el ezt, s kétségkívül mind három folytatva lehetett a Dunának innen nem messze eső partjáig. Az alsó és közbelső ut közti távolság rendszeren 120 öl, a közbelső és felső közt 120—130. A hossza az alaguttól a szőlőhegyek közt 800, a Duna partjáig 1000 ölnyi. — így ez a hegyoldal-öv keskeny a hosszúságához képest. De az elhelyezés jó azért, hogy a Budára vezető nagy országutak közül kettőt dominált volna: — a fehérvárit és a bicskeit. Azonban az alak eltérhetett egy kevéssé a római rendestől. De az meglátszik a nevezett útvonalokon, hogy nem a szőlők kedvéért vont mesgyék s majd kocsiutak voltak, hanem inkább tábori mérnökök műve lehet.

Mátyás uralkodása óta többször tanyáztak a Gellérthegy déli oldalán a Budát ostromlott seregek. Sőt azt lehet mondani, hogy ez rendes táborhelyük. Az volt mindjárt 1541-ben is a

Roggendorf-féle hadak főtáborá, — és hogy többet ne említsek 1686-ban a bajoroké.

Ez kétségessé teszi, hogy a nevezett vonalak a hegyoldalon mely korból származnak. Nem lehetne azt állítanunk, hogy ezen vonalak Mátyás castrumának körvonalai. De más felől erős bizonyosságok a hely hadi fontosságára. Mert igaz, későbbi időkben a Budát ostromló sereg tanyázott ott; s egyik indok volt, hogy ott fedve legyen a budai vár ágyúitól. De ezen táborhely vonala egyszersmind a *circum vallatio* vonala volt, azaz oly sánczolatoké, melyek az ostromló serget kívülről való megtámadtatás vagyis *egy fölmentő* sereg ellen voltak védendőek, — igaz a Sashegynek is a védelembe vonásával.

De bárhol feküdt a tábor, az bizonyos, hogy szükség volt rá, — mert a kicsiny s tul-népes Budavárban elég nagy hadi erő meg nem fért, — ha ki nem kergetnek belőle minden nem-katonát. Mátyás állandó tábora biztosítja vala mind Budát mind Pestet bármely akkori hadsereg ellen. Benn a városokban egy kisebb védelmi erő, — kívül az ország főereje, — ez Mátyás tacticája volt, — itt azzal a módosítással, hogy ezen főerő elsánczolt táborban s közel, kézügyben lesz vala elhelyezve.

Egy ily műre sokkal jobban ráillenek Heltainak idézett szavai:.....»Nagy elméje vala az embernek és véghetetlen tanácsa,» — a nélkül, hogy megvalósíthatlan csudát tulajdonít-nának e nagyelméjű királynak.

Az egyetem-monstrum egészen hamis színben tünteti fel Mátyásnak nemcsak eszét, hanem jellemét is. Mint politikusról, mint hadi emberről nem tudunk oly vállalatot felhozni, mely a kivihetlenség vagy merész kockáztatás színében tüntetné föl. Nem mindennapi dolgokat vitt ki, sok nehézséggel kellett megküzdenie, s nem is sikerült neki minden teljesen; de minden ter-vét a viszonyokból, sőt legtöbbit azok kényszerűségéből lehet indokolni. O gyakorlati s a körülményeket és saját erejét szám-bavevő nagy ember. Sőt azt lehetne felróni hibájául, hogy a poli-tikában az opportunitást túlbecsülte. A mi nála rendkívüli, az a gyors elhatározás és bámulatos tevékenység. Ezen inkább vér-mérsékletbeli tulajdon mellett nem volt teljességgel úgy nevezett phantasta, s nem szerette a kockáztatott vállalatokat.

Az egyetemekre nézve nemhogy a centralisatio, hanem az ellenkező hívének tűnik fel. A kétségkívül megvolt pécsi jogi

egyetem mellett az ő uralkodása alatt kettő keletkezett: a pozsonyi és a budai, — egyik sem teljes, de egymást kiegészítő.

Az állandó elsánczolt tábor egy híddal a Dunán át épen nem kivihetetlen s elég gyakorlati eszme: — a két város védhetősége kívánta meg,

A titoktartás a mű rendeltetésére nézve nem érthető, ha a király újabb egyetem felállítását tervezi. — Ez esetben ország-világá versben és prózában hirdetik vala a király dicsőségét az ő irodalmi udvaroncjai, s nem lesz vala ellenére. Annak is meg volt a maga haszna. De mentül nagyobb volt udvaránál a mondhatók európai publicitás, s mentül bölcsebbnek tartjuk őt, föltehetjük, hogy annál gondosabban rejtegette az ő erődítési terveit. És a titoktartás annyira sikerült neki, hogy még később is szemmel láthatott művéről, mint Heltai mondja »nem tudta minden ember micsoda s mit akar vele indítani,» sőt, mint szintén Heltai előadása bizonyítja, oly emberek is, kik tudni vélték, elég rosszul tudták.

Szerintem legjobban volna érthető Brodarics s utána Heltai tévedése, hogy ha azt tennők fel, hogy már Mátyás korában szándékosan voltak egyetem-épület alapjának hirdetve a csaknem kész vagy egészen is kész árcai és falai a castrumnak. — Annyival könnyebben tévedésbe eshettek az egykorúak, mivel a tervrajzot minden bizonynyal Mátyás olasz tudósai készítették, kikről alig tettek föl egyebet, mint hogy a tudomány számára akarnak díszes hajlékot építtetni a király költségén.

XI.

MÁTYÁS KIRÁLY PESTI KERTJE.

A pesti egyetem régibb könyvtárának látogatói bizonyára emlékeznek, hogy mindjárt a bejáratnál be volt falazva egy díszes körvonalú és faragványú, nagyjából háromszög alakú vörös márvány tábla, Mátyás címerével. Ugyanott volt egy deszka szélességű hosszúdad párkányos, szintén vörös márvány tábla is. Ez eredetileg sokkal hosszabb lehetett, két sor római nagy betűs fölirattal, melynek azonban csak utolsó egy-egy szava maradt meg: a felső *princeps* s az alsó *postes*.

A fentebbi föliratos márvány-szeletnek a múzeumban egy toldaléka van, mely a föliratot így egészíti ki:

... VM PRINCEPS
... RE POSTES.

Valamivel hosszabbnak kellett lennie a márvány darabnak; mert ezen szavakat minden bizonynyal más szavak előzték meg. Az utolsó előtti csonka két szó így volna tán kiegészíthető:

(*hungaror*)um princeps
(*posuit ex marmo*)re postes

(A magyar király állította ezen márvány kapufeleket).

Most ezen tárgyak a Nemzeti Múzeum földszinti nyugati folyosóján láthatók, megtoldva egy vörös márvány rózsával, mely valószínűen a falban állott. A rózsza, a fal lapját véve, egy üregből domborodik elő szépen faragva. A deszka szélességű feliratos márvány-darabnak, mely valamely kapu szemöldök-köve volt, két végénél állhatott egy-egy ilyen.

Ugyancsak a Nemzeti Múzeum gyűjteményében a földszinti csarnokban egy vörös márvány koczka négy függőleges oldalát párjával ezen betűk foglalják el: MA — TH — JA — SR. (Matthias rex).

Utóbbi koczka talán egy oszlop alján volt

Régebbi írók szólanak még egy igen díszes korinthusi oszlopféjről, melynek nyolez ormóján ezen szavak voltak: Mathias. Princeps. Invictus. Opus hoc. Ingenuae Voluptati. Condidit. Generosum. (Minden pont az oszlopféj egy-egy szalagját foglalta el.) Magyarul: Mátyás a győzedelmes király ezt a díszes művet a nemes élvezetnek építette.

A műtárgy nincs meg a Múzeumban. Nem emlékszem, hogy a régi egyetemi könyvtárban láttam volna, (melyet 1851 óta látogattam gyakran). Nem találok említve Rómer »Régi Pestjében-sem. Pedig ő lett volna évekig Pest specificus régésze, s épen ezen kövekre fontos állítmányt épít. Említi a »Princeps Postes« feliratú követ s a márvány-koczkát; de ezt nem. Úgy látszik ennek hollétét ma nem is tudja senki. — Hogy létezett, ahhoz alig fér kétség; de kérdés, hogy rajta voltak-e mind azon szavak, vagy legalább olvashatók-e? A mondott oszlopféj rajza ezt kétségessé teszi, mert az oszlopféj nem ép, s a feliratnak nyolez szalagja közül a helyett, hogy négyet engedne kivennünk, csak kettőt láttat. És megjegyzendő, hogy az ezen század második negyedében működött régiségbuváraink nem mind megbízhatók. Feltűnő, hogy 1817-ben Jankovics sem hozza fel érvül ezt az oszlopfőt a királyi kertre nézve.

A feliraton nemes élvezet (ingenua voluptas) kifejezésből következtették hihetőleg, hogy az oszlopféj a többi vörös márvány darabokkal együtt egy *kertilak* díszítménye volt. Az épen nem lehetetlen. Bonfinius szerint a budai vár aljában, a hegyek felé Mátyás kertjében volt egy *márvány villa* (marmorea villa) Ennek előcsarnokát oszlopok vették körül, melyeken érez lámpások állottak. A villa bejáratának kapuja diadalviszerű (triumphales sunt villae *pastes*)²⁾

A királynak pesti kertjéről azt mondja ugyanazon író, hogy az nem kevésbé szép, mint a budai.³⁾ De ennyiből még teljességgel nem dönthető el, hogy a nevezett tárgyak a királynak budai vagy pesti kertjéből valók-e, sőt még az sem, hogy csakugyan a kertet, nem pedig a budai palotát díszítették-e, melynek vörös

¹⁾ A rajzot közölve látjuk Haeuflernél 44. 1. (Budapest. Historische Topographische Skizzen. Pest. 1854. Emichnél).

²⁾ Bonfin. Dec. IV. Caput 7. Az 1696-diki kiadás 460. b. lapján.

³⁾ Ne minöre quidem amoenitate delectabile.

márvány kapu- és ajtófeleit Bonfin több helyen kiemeli. Sőt II. Ulászló is állított ilyet, úgy hogy XVI. századbeli utazók szerint a királyi várak minden ajtaja és ablaka befoglalása vörös márvány volt.

Miután legalább is három eset egyaránt valószínű arra nézve, hol állottak eredetileg a nevezett műtárgyak, a kérdés-súlypontja az, hogy honnan és mikép kerültek a régi egyetemi könyvtárba.

Szerintem azt állítani, hogy mivel a régi egyetem bejáratánál voltak a jelen században elhelyezve a kövek, azoknak ugyanazon telken kellett állaniok Mátyás korában is, olyan forma következtetés, mintha azt állítanám, hogy egy Ó-Budán vagy Budán befallazott római kő vagy téglá ugyanazon telken állott a római korban is. Sőt tovább menve azt mondhatjuk, olyan, mintha a Múzeumban levő feliratos kövekről azt gyanítaná valaki, hogy mind a Múzeum telkéről ásták ki.

Mert nyilvánvaló, hogy a nevezett tárgyakat a régi egyetemen úgy conserválták, mint régészeti, tehát tudományos becsű emlékeket. Mint ilyenek ide kerülhettek volna Visegrádról vagy Tatából is. De nem kell oly messze mennünk. Tudva van, hogy az egyetem először Budán volt s 1783-ban rendelte József császár áttéetni Pestre. Tudva van az is, hogy azon időben élt egy a régiségek iránt nagyon érdeklődő s e szakban halhatatlan érdemű tudósunk, Schönviesner, a ki véletlenül éppen egyetemi könyvtárnok volt. Mikor az egyetem könyvtárát a Ferenczeseknél helyezték el, különben is szükséges volt az illető épület átalakítása, s a márvány kapuhomlokzatnak, — mely legvalószínűbben Budáról jött át, — befallazása nemcsak könnyű volt, hanem díszet adott a bejáratnak s biztosította a tárgynak éppen maradását.

Kevésbé valószínű különben is, hogy egy király kertje a Ferencziek telkén zselérkedjék. Vagy pedig a király kertjéről olyan fogalmunknak kellene lenni, mintha az a sugárúti villák miniatürkertjeihez hasonlított, legfeljebb a vásorligeti fasor kertjeinek egy két holdas méretére szorítkozott volna.

Nem megmondja-e Bonfinius, hogy a király szép pesti kertje egy római mértföldre volt a várostól, mi közel 800 öl, s a Királyutca vége felé kereshetjük kezdetét? Nem értesülünk-e Istvánffyból, hogy a király kertje egy ágyulövésnyinél messzebb volt Pest várfalaitól?

És mégis — Rupp »Budapest Helyrajzi Története« (a 247. lapon) ezt hirdeti:

«Itt (t. i. a mai Hatvani utczában) volt régente Mátyás királynak elég tágas kertje, melynek egyik része most a kolostor és egyetemi könyvtár-épület udvarát képezi» (hova szorultak a h. erenczesek?) Itt ebédelt II. Lajos az országnagyokkal, 1525. visszatérvén a rákosi gyűlésről Thurnschwamb szerint, ki e gyűlésen jelen volt s. a t.

Rómer Flóris, ki 1873-ban azt mondja «Régi Pest«-jében:

«hogy dicső királyunk (Mátyás) Pesten *ad primum lapidem*, mintegy a külvárosban, szép kerttel bírt, melyben mulatni szokott, bizonyos. Ezen királyi kert a Sz. Ferencziek háza megettéi tért foglalta el a Hatvani kapuig. — Étért a szerzetesek a XVIII. század elején (a gyökeres török pusztulás után) majdnem egészen bírták a többivel együtt sokáig a foglalás után is, pusztá helyekül maradtak fenn. — 1525. Lajos visszatérvén a rákosi gyűlésről ezen kert hajlékában ebédelt.» Rómer jobban tudta, mint akárki, hogy »ad primum lapidem« mily távolság; s tudhatta volna, hogy ha a Hatvani utca a külvárosba esett volna is (mi Mátyás alatt nem áll), 100—200 lépésnyi távolságot Bonfin nem rpondott volna egy római mértföldnek.

Séma «Helyrajzi történetinek, sem a *minta monorjraphiának* különben érdemes írói nem bizonyítják semmivel állításukat, nem idézik a kútfőt. A kútfő pedig Jankovics egy közleménye.

Ez a »Doctissimus Nicolaus Senior Jankovich de Wadass et Jeszenice« (mint Podhradczky címezi) a Tudományos Gyűjtemény 1817-diki évfolyama X-dik kötete 3-ik füzetének 63-dik lapján ezt írja:

«Midőn 1525. esztendőben II. Lajos király a Besnyőn összegyülekezett Magyarokat egész Udvari Nagyjaival meglátogatta, visszajövet a Királynéval és többi Ország nagyjaival Mátyás királynak kertjében Pesthen ebédelt, így írja Thwrnschwamb, Gróf Fuggereknek Zólyomi Factorjok, ki ezen gyűlésben jelen volt.«

«Mátyás királynak kertje Pestben volt a Sz. Péter Utzájában, mely most Hatvani utzának mondattatik. Nincsen már egyéb emlékje e Nagy Király Birodalmának Pesten, mint a kert kapuja homlok-kövének töredéke. A Barátok régi Mátyás kertének részét elfoglalván, ezeket keretésekben bérakatták, a Magyar Universitás Elöljárói pedig a Könyvtár Tornáczában díszesen felállították,

kihagyván azon, mint a felírásnak töredékit fentartó követ, melyen PRINCEPS POSTES olvastatik. Ezen szavak jelentik a felírásnak végeztetteit, mely Hexametrumban és kétsorban írva vala.«

Ezt mondja Jankovics. Látjuk, hogy nem támogatja semmivel azt az állítását, mintha a Barátok mai telkén lett volna a királyi kert. Maga sem hiszi, hogy á befalazott kő Mátyás idejében lett volna oda befalazva. Nem meri azt sem állítani, mintha azon a telken lelték volna.

A mi pedig *ThwTnschwamiot* illeti, kire mint tanúra hivatkozik Jankovics és Rupp, teljességgel nem írta, hogy II. Lajos a király pesti kertjében ebédelt volna. Emlékiratában egy szó sincs a király pesti kertjéről. *)

Volnának még szanaszét egyes műemlékek. Ilyenek a budai vár falába több helyen befalazott alakok, s többek közt az a természetes nagyságúnál kisebb, vörösmárvány oroszlán, mely a budai főtemplomhoz vezető fedett lépcsőnek alsó ajtaja fölött látható.

De mindezek rajzbeli ábrázolást kívánnak meg.

Már pedig a régi város ilyes kis részleteire, valamint átalan a helyrajz részleteire, utcák és egyes házak meghatározására nem terjed ki munkám ezen részének terve. Mindezek együtt célszerűbben tárgyalhatók, midőn összefoglalhatók lesznek a XVI. és XVII. századbeli adatok az azoknál korábbiakkal. Itt csak arra szorítkoztam, a mi nagyjából tájékoztató.

*) A nevezett emlékiratot közli Engel s*Geschichte* (les Ungrischen Reichs und seiner Nebenlaender« (I. Theil. Geschichte des Altén Pannoniens und der Bulgarey. Negyedrészt. Halle 1797. 190—209. 11)

XII.

PÓTLÉKOK.

Az arany-bulla feltűntére nézve pótlólag két esetet kell még fölemlítenünk.

Fentebb a *Melléklet* 60-dik lapján az előttem feküdt oklevelek alapján úgy tüntettem fel a pesti *hulla* nyilvánosságra jöttét, mintha annak csak Mátyás király alatt, 1476-ban volna első nyoma. Az előttem feküdt oklevelekből nem lehetett egyebet következtetnem.

Elkerülte figyelmemet egy elrejtett helyen való adat, melyből az tűnik ki, hogy Pest polgárai már Albert király alatt ismerték és használták az ál-bullát.¹⁾

Tanúskodik erről maga egy nádori törvényszéki ítélet Mátyás uralkodása elejéről, 1465-ből. A pestieket akkor az esztergomi érsekség és káptalan az Esztergomban, Dorognál és Kakaton fizetendő vámra szorítván, a város hatósága a következő bizonyítékokat hozza fel:

Mátyásnak a pestiek részére adott privilegialis levele 1464. május 10-dikén kelt (sexto Idus maji). Ebbe transumptumképen s megerősítésül Albert király és IV. Béla kiváltság-levele foglaltak be, mely utóbbinak egyik pontja a pestiek vámmentességét tárgyalja, s 1465-ben szóról-szóra idéztetik is. (Ezen *Melléklet* 35-dik lapján a 2-dik pont).

E szerint a pestiek már 1438—1439-ben bírták az úgynevezett *arany bullát* hivatalos átiratban; de még, mint az Ulászló alatt folyt perről szóló egykorú följegyzés tanúsítja, 1503-ban sem bírták a IV. Béla-féle költött bullát előkeríteni, mely a budai levéltárban őriztetett.

¹⁾ Podhraczy. *História Diplomatica Urbis Budensis*. II. 587. 1. (Kézirat a Nemzeti Múzeumban) Annyiban elrejtett az adat, hogy más különös kérdésbe belebovólva fordul elő.

Ez a körülmény nem változtat, sőt nem is módosít semmit a bulla fő kérdésére nézve.

Egy második előfordulta a bullának (a török foglalás előtti időkből) 1528-ból való, midőn I. Ferdinánd azt megerősíti s saját bullájával látja el, a *hamvaiban* levő Buda lakosai számára. Itt egész terjedelmében van közölve, úgy mint azt a Mátyás korából fenmaradt gyűjteményben («Formulae Solennes» 361. 11) találjuk, kivéve, hogy «terra *Kévère* helyett, mint utóbbiban áll, Ferdinánd oklevelében «terra *Knere* áll hibásan. Közli pedig először Kaprinai a Mátyás király korabeli diplomatiát tárgyazo művében. *)

Ezt csak a teljesség kedvéért hozom fel. Mert különben áll az Ferdinándra nézve is, a mi János királyra nézve, hogy megerősítettek volna bárminő formájú és tartalmú régi levelet, miből másra nézve veszedelem vagy kár nem származhatik, — az égett budaiaknak, kiket meg kellett nyerni pártjuknak. Ferdinánd teljesen megadja a régi jogokat; János még megtetőzi egyebeken kívül a polgárok nemesi rangra emelésével.

Különben más viszonyok közt is a királyi kancelláriák nem vonakodtak megerősíteni oly oklevelet, melyet a többi király I. Lajoson kezdve elismert, s az *érthető* pontjaiban foglalt jogoknak gyakorlatában volt a város.

x

-x-

Utóirat a VI. fejezethez. (246. 11)

»A császár leányának« származására nézve — természetesen — az ozmánok történetében kerestem fölvilágosítást. Hammer-Purgstall ismert művében hasztalan kerestem nyomát. — Nemcsak, hanem az ő tudósítása alkalmas félrevezetni a kutatót a valódi nyomról.

A valóság — hitelt érdemlő kútfők alapján — ez:

Az, a kit magyar okleveleink szerint Pesten Vak Murádnak neveztek, valódi török nevén *Musztafa* volt, azon Bajezid szultán fia, ki a *Timur* khán fogságában halt meg. Musztafa azalatt, míg

1) Hungária Diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad. Pars I 576. 1.

testvérei, Szulejmán, Muza s végre I. Mohammed váltották fel egymást a hatalomban, á görög császár foglya volt.

Mikor II. Murad szultán 1421-ben trónra jutott, a konstantinápolyi görög császár szabadon bocsátotta azon eskü alatt, hogy Musztafa görög segítséggel elfoglalván Gallipolist, ezt a tengeri kikötőt s más európai török birtokokat visszaad a görög császárnak. Musztafának sikerült is az akkori európai Törökországot maga részére elfoglalni, 1421-ben. Így ő csakugyan török császár volt rövid ideig egy részében a birodalomnak. Azonban fordult a kocka. Musztafa unokaöcscse: a fiatal Murad mellett a hadsereg rendezett része volt. Rósz vezérlés s árulások miatt Musztafa kénytelen volt menekülni.

Hammer-Purgstallnál kétféle tudósítást olvasunk további sorsáról. Egyik görög kútfő (Dukas) nyomán azt, hogy Gallipolból Musztafa egyenesen Oláhországba menekült. Egy másik, török tudósítás (Lutfi szerint) hogy menekülés közben elfogták, Murad elébe vitték, ki nagybátyját Drinápoly egyik tornyára akasztatta fel.

A török kútfő e tárgyban sem mond igazat.

Későbbi adatok azt bizonyítják, hogy Murad a trónkövetelő Musztafát megfosztotta szeme világától. Mindamellettt sikerült Oláhországba s onnan hazánkba menekülnie, — fiával Dauddal s családjá többi tagjával, kik talán már előbb elmenekültek volt.

Lengyelország történetírója Dlugoss azt írja róla:

1451-ben Dávid, a török császár fia, Kazimir lengyel királyhoz ment Sandomirba. Az ő atyját Musztafát, ki igen tevékeny és eszes ember volt, Amurath szultán az ő testvére (helyesebben unokaöcscse) elfogtatván, szeme világától megfosztotta, trónját féltvén tőle. Musztafa feleségével és gyermekeivel Magyarországra jött, a hol Zsigmond császár befogadta, s ott végezte életét. Nevezett Dávid fia katolikus hitre tért, s katolikus országban élt. Valahányszor a magyar királyok a török ellen hadjáratra mentek, hűségesen szolgált a törökök ellen a keresztyén ügynek.

Ezt írja Dlugoss, — s mint láttuk, a magyar oklevelek a *Vak török császár* nagyobbik fiát Dávid cselebinek (chalopia) nevezik.

Aeneas Sylvius is tud valami keveset az esetről, ki Calapinusnak nevezi Musztafát s a Szulejmán nevet véli benne elfer-

dítettnek, — s általan zavaros az előadása. Annyit tud, hogy Bajezid fia volt az illető, — s hogy meghalván, Orchán nevű fia maradt. Utóbbi való. 1) Mint a magyar oklevelek bizonyítják, Orchán a Musztafa kisebbik fia, a XV. század vége feléig élt.

Dávidot, Musztafának keresztyénné lett fiát egy hadi történetünkben nevezetes pillanatban látjuk szerepelni. Chalkokondylas szerint ez volt, ki az 1448-diki rigómezei nagy ütközetben, az első nap eldöntetlen küzdelme után azt tanácsolja a fővezérnek, Hunyadynak, hogy kísérsen meg egy éjjeli támadást tűzi fegyvereivel a janicsár tábor ellen.

Dávid cselebi megmenekült a Rigómezőről. Mint láttuk, 1451-ben a lengyel királyt kereste fel. További sorsa ismeretlen. Maradékok nélkül múlhatott ki, mert húga, Katalin végrendeletében szó sincs rólok.

1) Freher. II. 45,

XIII.

BUDA BÍRÁINAK NÉVSORA.

Rectorok:

1249. Károly.	1306. Petermanus. Tóth Márton.
1267. Preuzellinus (comes).	1307. Ladislaus, filius Wernheri.
1268. Waltherus (comes).	1309. Ugyan ő.
1273. Ugyan ő.	1309. Martinus dictus Tóth.
1279. Comes Hench.	1223. Comes Joannes.
1289. Comes Wernerius.	1323. Magister Nicolaus.
1295. Ugyan ő.	1324. Magister Johannes.
1299. Comes Waltherus.	1329. Comes Tylmannus (ju- dex). —
1300. Petermann.	1330. Joannes.
1302. Ladislaus, filius Wernheri.	1337. Nicolaus magister.
1303. Ugyan ő.	1343. Nicolaus magister.
1304. Petermannus.	

Indexek:

1347. Magister Lorandus.	1388. Gleczl, Johannes.
1352. Michael, filius comitis Kunzlini.	1390. Ulricus dictus Rabenstai- ner.
1353. Magister Lorandus.	1391. I Gleczl.
1362. Joannes de Szentkereszt.	.392. J
1364—7. Lorandus.	1393. Ulricus Rabenstainer.
1367. Michael, filius comitis Kunzlini.	1394. Uling.
1371. Ugyan ő.	1-395. I w c · ,! Marcus Stojan.
1375. Vlving filius Nicolai.	1396. J
1383.	1396. Ugyan ő.
1384.	1396. Johannes dictus Pern- hawser.
1385.	1397. I
Wulingus, f. Nicolai.	1398 I Hertl.
	1400. j
1382. Laurentius f. Chamar.	1402. Andreas, filius Friderici.

1403. Ugyan ő.
 1403. Hertlinus (antiquus Index1)
 1404. Petrus de Ráwcan.
 Í Joannes Kanczler, (fő-
 , bíról)
 1404- \ Joannes Arnolth, (pénz-
 f bíról)
 1407. Johannes litteratus de
 Septemtiliis.
 1411. Rigó dictus Rechberger.
 1412. Ugyanaz.
 1412. Rigó dictus Rechperger.
 1415. Joannes dictus Stadler.
 1415. Joannes dictus Sibirinlin-
 der.
 1417. Budviser Joannes.
 1421. Caspar Bernhard.
 1422. Petrus Poldoff.
 1424. Ugyanaz.
 1425. Michael dictus Nadler.
 1425. Joannes a Septemtiliis
 (pridem ludex).
 1427. Michael dictus Nadler.
 1432. Martinus Holnawer.
 1435. Petrus dictus Onven.
 1438. Johannes Ewthwews.
 1440. Ladislaus Farkas.
 1440. Korlath.
 1442. Petrus Bornemisza.
 1450. Joannes Münzer.
 1452. Andreas Waisensteiner.
 1457. Dionysius litteratus de
 Álba Regali.
 1461. Joannes Münzer.
 1461. Laurentius litteratus de
 Bayon.
 1462. Erméni Stephanus.
 1466. Stephanus litteratus de
 Buda.
 1472. Stephanus dictus Angyal.
 1473. Leopoldus Dax.
 1475. Aruntzer Joannes és Ge-
 orgius Forster.
 1478. Matthaëus Vitripar.
 1483. Georgius Forster.
 1486- I Tz- .
 n I Keresztes.
 1487.
 1488. Gregorius Adam dictus.
 1489. Thomas Meyngos dictus,
 1491. Joannes Pemflinger.

XIV.

Ó-BUDAI SZEMÉLYNEVEK.

Rövidítések magyarázata.

<p><i>A.</i> = Acta mon. Vet. Búd. Fasc. No. <i>Act.</i> = Acta Paul. mon. Örményes Fasc. No. <i>ajn.</i> = Anjoukori Okm. <i>D.</i> = Dipl. Tom. No. a Nemz. Múzeumban. <i>D. L.</i> = Dipl. Levéltár (Orsz. Lltár). <i>E.</i> = Endlicher. <i>Érd. Muz.</i> = Erdélyi Muzeum, Ötvös A. hagyat. <i>F.</i> = Fejér, Cod. Dipl. <i>H.</i> = Hazai okm. <i>Hypp</i> < <i>cod.</i> — Hyppolit codex. <i>K.</i> — Köpcsényi Itár, Láda, Fasc. No. <i>Kn.</i> — Knauz, Mon. Strig.</p>	<p><i>Kon.</i> = Kovachich, Form. Sol. <i>N. R.</i> — Neo Reg. Acta Fasc. No. (Orsz. Lltár). <i>Ny.</i> = Nyelvemléktár (VIII. k- Szent Margit élete). <i>R. K.</i> ~ Ráth Károly hagyat. <i>Réva/yi</i> = Révay-csal. Itára Divers. Fam. Fasc. No. <i>R.</i> = Rogerii Carmen miserable. <i>T.</i> = Teleki, Hunyadyak kora. <i>Th.</i> = Thuróczy, Pars, Cap. <i>V. D.</i> == Vég helyi Dezső birtokában. <i>V. P.</i> — Veszprémi kápt. orsz. Itára P. fiók. <i>W.</i> = Wenzel, Árpád kori új okm. <i>Z.</i> = Zichy codex.</p>
---	--

<p>Albes, magister David, filius Martini de Albes, pridem Comes Zoliensis, 1410. febr. 23. D. L. 9625. Aláz, Andreas, dictus — Cursor 1353. máj. 26. D. L. 4364. Elisabeth, uxor Andreae, dicti Aláz Cursoris, filia Andreae dicti Buzá, 1353. máj. 26. D. L. 4364. Andreas, filius Petri, Judex de Veteri Buda. 1413. máj. 24. D. L. 10069. Andreas sacerdos Capellanus Capellae Sanctae Margarethae virg. de Vet. Buda. 1390. jun. 7. D. L. 7611. Alsan, Gregorius filius Bani de — 1413. marc. 13. D. L. 10051.</p>	<p>U. a. de Olsan. 1409. marc. 26. D. L. 9525. Anna, relictá magistrí Gregorii, filii Bani de Alsan 1413. márt. 13. D. L. 10051. Apotecarius Mathias, 1375. sept. 3. D. L. 6296. U. a. 1376. febr. 16. D. L. 6334. Apotecarius Simon. 1411. jun. 18. D. L. 9791. Aurifaber, magister Nicolaus — hungarus 1427. aug. 16. D. L. 11924. Bak, Petrus, 1480. máj. 7. D. L. 18364. Balneator György, 1322. N. R. 860. 8. és D. L. 2135. Elisabeth domina, relictá</p>
---	---

Georgii condambalneatoris Anj.
II. 58. és D. L. 2135.

Beche Tuteusmag., Janitorum
Regiorum magister, Comes Bor-
sienensis et Castellanus Castrorum
de Lewa et de Weteri Buda.
1343. apr. 6. D. L. 3571.

U. a. Teutus. 1346. nov. 24.
D. L. 3865.

Teuteus, filius quondam Eme-
rici de veche 1335. oct. 14. D.
L. 2953.

Theutos, 1350. oct. 4. D. L.
4149.

U. a. 1352. mart. 22. magister
Janitorum dominorum regis ac
reginae. D. L. 4265.

U. a. 1335. magister Teutiis,
filius quondam Comitiss de Be-
che. F. VIII. 4. 120.

Teuteus, magister Janitorum
regalium, Comes Bursiensis et
Castellanus de Lewa, ac de ve-
teri Buda. 1343. F. IX. 1. 161.
Z. II. 90.

Theiteus magister Janitorum
domini regis et castellanus de
Wyssegrad. 1346. Z. II. 209.

U. a. 1348. Z. II. 328.

Thetteus. 1349. Z. II. 380.

Ladislaus, filius Tetteus 1349.
Z. II. 380.

Nicolaus filius Tetteus. 1349.
Z. II. 380.

Beke, Johannes, filius Beke
1375. apr. 2. D. L. 6268.

Bekus, Katherina. L. Seres,
Ladislai dicti — consors.

Bérén Paulus de — Castella-
nus de Veteri Buda. 1358. D.
L. 4756.

U. a. filius Johannis de Bérén,
Castellanus de Veteri Buda.
1359. máj. 1. D. L. 4843. 4844.

Paulus, vice castellanus de
Veteri Buda. 1356. F. IX. 2. 527.

Birów, Simon, dictus — 1413.
jan. g. D. L. 10029.

U. a. 1413. márt. 13. D. L.
10, 051.

Bogdáni, Benedictus, 1449.
máj. 19. D. L. 14258.

U. a. 1452. oct. 21. D. L.
1458.3.

U. a. 1453. febr. 15. D. L.
14640.

Borgyas magister Andreas
litteratus, alio nomine — dic-
tus. 1427. jan. 6. D. VI. 83.

Borosieno, Gregorius, filius
Johannis de — 1413. jan. 9. D.
L. 10.029.

Borosynew, Michael, filius
Jacobi de — 1407. febr. 5. D.
L. 9284.

Bubek Emericus quondam pa-
latinus. 1377. máj. 15. D. L.
6431.

Katherina domina, relicta
quondam Emerici (Bubek) pala-
tini, — apácza a klarissák zárdá-
jában. 1377. máj. 15. D. L. 6431.

Buda, Johannes de — jurat-
us. 1401. márt. 25. D. L. 8652.

U. a. dictus de — civis. 1402.
jan. 2. D. L. 8691.

U. a. 1411. jan. 7. Judex. D.
L. 9736.

1413. jan. 9. Judex- de Vet.
Buda. D. L. 10029.

U. a. iudex. 1413. márt. 13. D.
L. 10051.

U. a. juratus 1413. máj. 24. D.
L. 10069.

U. a. 1395. decz. 6. D. L.
8109.

Buda, Nicolaus, dictus de —
lakott Óbudán, Seres László
szomszédságában, a Boldog-Asz-
szony templomához közel. 1390.
decz. 13. D. L. 3750.

Bwd, Jacobus, dictus de — ci-

vis de Calidis Aquis superiori-
bus. 1423. apr. 19. D. L. 11338.

Byro, Georgius. 1354. máj. 6.
D. L. 4435.

Margaretha domina, relicta
Georgii dicti Byrou. 1377. jun.
14. D. L. 6442.

Byro, Georgius dictus — Cí-
vis de Calidis Aquis superiori-
bus. 1436. aug. 6. D. L. 12990.

Carnifex, Dominicus, lakott a
piacz közelében. 1335. decz. 14.
N. R. 860. 17.; D. L. 2966.

U. á. F. VIII. 4. 119.

Carnifex, Georgius, 1373. jan.
22. D. L. 6090.

Carnifex, Jacobus, 1449. máj.
19. D. L. 14258.

U. a. 1453. febr. 15. D. L.
14640.

Carnifex, Laurentius, 1389.
jul. 7. D. L. 3750.

U. a. 1390. jun. 7. dictus
Churul. D. L. 7611.

U. a. 1390. jun. 7. dictus
Churor. D. L. 3750.

Carnifex, Thomas, 1413. máj.
24. D. L. 10069.

Carpentarius, Seydul, filius
Sussul, gener magistri Emerici
carpentarii dominae Reginae.
D. L. 4441.

Carpentarius, Symon, 1349.
jun. 30. D. L. 4057.

U. a. 1354. jun. 7. Fráter
Seydul carpentarii, filii Sussul.
D. L. 4441.

Clara, filia Symonis carpenta-
rii, 1349. jun. 30. D. L. 4057.

Margaretha, uxor Symonis
carpentarii, 1349. jun. 30. D. L.
4057.

Cerbus, Gregorius — dictus.
1360. sept. 15. D. L. 4986.

Chaba, Michael dictus —; la-
kott Ó-Budán, a Kovács-utczán.
1359. máj. 1. D. L. 4843.

U. a. (Chabial) 1363. febr. 7.
D. L. 5194.

Chetnek, Ladislaus de —; gu-
bernátor Cruciferorum de Cali-
dis Aquis. 1435. máj. 8. D. L.
12701.

U. a. 1438. apr. 24. D. L.
13179.

U. a. 1427. jan. 6. (Chich-nek
írva) D. VI. 83.

Chunth, Michael dictus —; la-
kott Ó-Budán, a Kovács-utczán.
1359. máj. i. D. L. 4843.

U. a. filius Chunth de Veteri
Buda. 1363. jan. 13. D. L. 5186.

U. a. filius Pauli Chunth
de Veteri Buda. 1364. jan. 25.
D. L. 5280.

Katherina domina, mater Mi-
chaelis filii Pauli dicti Chunth.
1364. jan. 25. D. L. 5280.

(Churgo, Johannes), filius Ste-
phani filii Churgo; lakott aFel-
hévizen. 1322. D. L. 2135.

U. a. 1335. F. VIII. 4119.

Claudus, Nicolaus de Calidis
Aquis. 1332. Anj. II. 598.

Claudus, Petrus civis de Cali-
dis Aquis, 1309. apr. 17. Anj.
I. 172.

Czauczach, Nicolaus, dictus
— in Vico b. Nicolai. 1411. apr.
6. D. L. 9766.

Nicolaus, Cawczach moneta-
rius. 1427. aug. 16. D. L. 11924.

Doliator, Dominicus. 1375.
sept. 3. D. L. 6296.

(Dónk), Benedictus, filius
Dónk, 1354. máj. 26. D. L. 4364.

Drugeth, Wylhermus quon-
dam Palatinus et Judex Cuma-
norutn, habens eciam officium
Castellanatus Castri de Veteri-
buda. 1317. jul. 19. D. L. 4476.

22

Engy, Thomas. 1445. márcz.
29. D. L. 13840.

- Erdély, Johannes, Judex de Vet. Buda. 1476. jul. 6. D. L. 17822.
- Erdei, Nicolaus de —. 1434. sept. 24. D. L. 12626.
- U. a. 1445. márt. 29. D. L. 13841.
- Ewrem, Petrus, dictus de —. 1390. jun. 7. D. L. 3750. 7611.
- Faber, Johannes, Margit aszszony férje, lakott a Felhévizen. 1353- sept. 20. D. L. 4388.
- Margaretha domina uxor quondam Petri fabri filii Chyna. 1352. márt. 12. D. L. 4259.
- U. a. 1353. sept. 20. D. L. 4388.
- Februar, Blasius dictus de —. 1413. mart. 13. D. L. 10051.
- U. a. (Blasius de Álba néven). 1413. máj. 24. D. L. 10069.
- U. a. (Georgius Blasius de Albaregalis néven) 1425. F. X. 6.768.
- U. a. 1415. márt. 10. D. L. 10325.
- Fekethe, Johannes dictus —. 1449. máj. 19. D. L. 14258.
- Fekethew, Johannes — de Manija. 1452. oct. 19. D. L. 14583.
- Fekethe, Joh. filius Clementis Manyay de Apón. 1453. febr. 15. D. L. 14640.
- Felkezü, Petrus dictus— civis de Calidis Aquis. 1327. jan. 20. D. L. 2390.
- Fenekezo, Nicolaus dictus —. 1359. máj. I. D. L. 4844.
- íVnekuzew, Dominions dictus —. 1390. jun. 7. D. L. 3750. 7611.
- Fok, Stephanus literatus de — procurator dominarum Sanctimonialium de Vet. Buda, 1439. sept. 29. D. L. 13441.
- Folyou, Petrus germanus Dy onisii, iuratus assessor de V. et. Buda, 1390. decz. 13. D. L. 3750.
- Petrus germanus Dyonisii, dicti Folyou hospes. 1389. jul. 7. és 1390. jun. 7. D. L. 3750.
- Franciscus, eccl. b. Margarethae virginis plebanus de Vet. Buda. 1401. jul. 23.
- U. a. 1416. nov. ii. D. L. 10509.
- Futomoth, Petrus. 1476. jul. 6. D. L. 17822.
- Garanch, Benedictus, dictus de—. 1413. oct. 4. D. L. 10124.
- Garanch, Dominicus de —. 1439. márt. 11. D. L. 13325.
- Garanch, Johannes dictus de —. 1415. márt. 10. D. L. 10325.
- Genchich, Petrus dictus —. 1389. jul. 7. D. L. 3750.
- Genisy, Gregorius. 1449. máj. 19. D. L. 14258.
- U. a. 1445. márcz. 29. D. L. 13840. és 13841.
- Georgius, filius Benedict! procurator et officialis Sancti mon. de Vet. Buda. 1406. apr. 16. D. L. 9122.
- Georgius, Judex Civitatis regiae Veteris Budensis. 1412. febr. 5. D. L. 9716.
- U. a. iudex 1425. F. X. 6768.
- U. a. iudex 1390. decz. 13. D. L. 3750.
- Georgius plebanus ecclesiae sanctae Margarethae de Vet. Buda reginale. 1451. jan. 31. D. L. 14451.
- Gewr, Gregorius de — fráter Michaelis etdominae Katherinae uterinus. 1411. jan. 7. D. L. 9736.
- Katherina, relicta Gregorii de Gewr. 1411. jan. 7. D. L. 9736.
- Gewr, Margaretha de —. L. Somogh Joh. de — consors.
- Gewr, Michael, filius Pauli dicti de —. 1390. jun. 7. D. L. 3750. 7611.

- Gewr, Michael dictus de —, jaurino, Michael de — iuratus. pridem iudex Veteris Budae. 1401. márt. 25. D. L. 8652.
[411. jan. 7. D. L. 9736.
U. a. filius Pauli dicti —. 1389.
- Gewr, Paulus dictus 1373. jul. 7. D. L. 3750.
U. a. iudex. 1407. febr. 5. D. L. 9284.
- U. a. 1377. május 15. D. L. 6431. (Lásd még Jaurino alatt is!)
- Gregorius, Judex. 1411. apr. 6. D. L. 9766.
U. a. 1449. máj. 19. D. L. 14258.
- Harthawff, Johannes. 1465. apr. 13. D. L. 16189.
- Helmugh, Stephanus, filius Helmugh de eadem, fráter patruelis dicti magistri Emerici. 1.354. jun. 7. D. L. 4441.
- Hettul, Judeus. 1349. jun. 30. D. L. 4057.
U. a. (Hekkul néven) 1354. jun. 7. D. L. 4441.
- Saba mulier Judea, vxor Hettul Judei, ftlia Mossul, similiter Judei. 1349. jun. 30. D. L. 4057.
U. a. 1354. jun. 7. D. L. 4441.
- Hideg, Benedictus. 1451. jan. 31. D. L. 14451.
U. a. 14.62. jan. 8. D. L. 15689.
U. a. 1462. nov. 30. D. L. 15785.
U. a. 1462. nov. 30. D. L. 15786.
U. a. 1476. jul. 6. D. L. 17822.
- Hozy w, Valentinus dictus —. 1415. márt. 10. D. L. 10325.
- Inke. 1360. sept. 15. D. L. 4986.
- Jacobus magister, Organista Capituli eccl. Budensis. 1456. jun. 21. D. L. 15073.
- Jaurino, Johannes filius Petri de —. 1390. jun. 7. D. L. 3750. 7611.
- Jeklinus, de Calidis Aquis. 1352. mart. 12. D. L. 4259.
- Johannes, plebanus Capellae b. Margarethae Virginis, Ó-Budán. 1360. sept. 15. D. L. 4986.
- Johannes, praepositus Vespriemiensis, háztulajdonos Ó-Budán. 1395. decz. 24. D. L. 8111.
- Kahmar (Kalmar?), Johannes, 1465. apr. 13. D. L. 16189.
- Kande, Demetrius, fil. Gregorii de —; lakik Ó-Budán, szőlője volt Kande faluban. 1353. mart. 22. D. L. 4333.
- Kapoztas, Johannes, 1445. márt. 29. D. L. 13840. és 13841.
U. a. 1427. jan. 6. D. VI. 83.
Károly, bíró. Ny. VIII. 66.67.
- Katha, Johannes de —, fráter Dominici concanonici de Veteri Buda. 1328. D. L. 2486.
- Kenyeres, Johannes, 1445. márcz. 29. D. L. 13680.
- Kerepes, Nicolaus carnifex dictus de —, neje volt Katherina filia Francisci Magni dicti Bíró. 1413. márt. 13. D. L. 10051.
- Kolbaz, Petrus carnifex, dictus —. 1373. jan. 22. D. L. 6097.
- Kopach. Dionisius de — Cívis de Calidis Aquis superioribus. 1436. aug. 6. D. L. 12990.
- Kőváz, Johannes dictus —. 1373. aug. 24. D. L. 6137.
- Kowachy, Egidius de — procurator Sanctimonialium de Vet. Buda. 1412. febr. 5. D. L. 9716.

- Kowachy, Johannes de —
1416. nov. n.D. L. 10509.
- Katherina, consors Johannis
de Kowachy, 1416. nov. 11. D.
K. 10509.
- Kozthwlch, Stephanas dictus
de — Judex Civitatis Veterisbu-
densis. 1427. jan. 6. D. VI. 83.
- Kuhordov, Jenslinus dictus —
socer Nikus Maiur dicti. 1373.
aug. 24. D. L. 6137.
- Els, filia Jenslini dicti — relic-
ta Nikus, dicti Maiur. 1373. aug.
24. D. L. 6137.
- Kurtha, Michael dictus —
1351. apr. 22. D. L. 4185.
- , KUSD, Johannes de —, lakott
Ó-Budán a Kovács-utczán. 1359.
máj. i. D. L. 4843.
- Kyral, Nicolaus — vocatus,
1413. oct. 4. D. L. 10124.
- Laczk, Stephanus pridem pa-
latinus, Comes Zaguriensis, ház-
tulajdonos Ó-Budán. 1395. decz.
24. D. L. 8111.
- Anna Comitissa, uxor Ste-
phani pridem palatini, Comitiss
Zaguriensis. 1395. decz. 24. D.
L. 8111.
- Anna domina, relicta quon-
dam domini Stephani, filii Laczk
palatini. 1401. F. X. 4. 70.
U. a. in castro Budensi. 1401.
aug. 4. D. L. 8618.
U. a. 1425. jul. 13. D. L.
11689.
- Literatus, Andreas, vice cas-
tellanus de Veteri Buda. 1353.
F. IX. 2.301.
U. a. 1351. nov. 23. D. L. 4185.
U. a. vicecastellanus magi-
stri Theutos de Veteri Buda.
1353. sept. 20. D. L. 4388.
- Literatus Demetrius, iuratus
assessor de Vet. Buda. 1390.
decz. 13. D. L. 3750.
U. a. 390. jun. 7. D. L. 3750.
- Literatus, Desiderius, 1393.
aug. 24. D. L. 7904.
- Literatus, Gregorius, 1413.
máj. 24. D. L. 10069.
U. a. 1434. sept. 24. D. L.
12626.
U. a. 1423. apr. 19. D. L.
11338.
- Johannes, filius Gregorii Lite-
rati. 1416. nov. 11. D. L. 10509.
- Katherina, consors Gregorii
literati. 1413. máj. 24. D. L.
10069.
U. a. 1434. sept. 24. D. L.
12626.
U. a. 1423. apr. 19. D. L.
11338.
- Litteratus, Jacobus, 1413.001.
4. D. L. 10124.
U. a. 1420. jul. 22. D. L. 10956.
- Clara domina, filia Petermani,
consors magistri Jacobi Litte-
rati. 1413.001.4. D. L. 10124.
U. a. 1420. jul. 22. D. L.
10956.
U. a. 1420. nov. 18. D. L.
10999.
- Johannes, filius Jacobi Litte-
rati, 1413. oct. 4. D. L. 10124.
U. a. 1420. jul. 22. D. L.
10956.
U. a. 1420. nov. 18. D. L.
10999.
- Ladislaus, filius Jacobi Litte-
rati. 1413. oct. 4. D. L. 10124.
U. a. 1411. jan. 7. D. L. 9736.
U. a. 1416. nov. 11. D. L.
10509.
- Anna domina, consors Ladis-
lai Literati. 1416. nov. 11. D. L.
10509.
- Literatus, Petrus, 1407. febr.
5. D. L. 9284.
U. a. 1413. jan. 3. D. L. 67.
U. a. 1439. marc. 11. D. L.
13325.

- U. a. 1.390. jun. 7. D. L. 3750. 7611. que gerens domini Willermi palatini. VIII. 4119.
- Anna domina, consors Petri literati, 1407. febr. 5. D. L. 9284. Marton, Damianus. 1480. máj. 7. D. L. 18364.
- Christoforus, filius Petri literati, 1407. febr. 5. D. L. 9284. Mathias plebanus ecclesiae b. Margarethae virg. parochialis de Vet. Buda. 1439. márt. 11. D. L. 13325.
- Lowas, Petrus, 1439. márt. 11. D. L. 13324. Mayor, Johannes. 1451. jan. 31. D. L. 14451.
- Lucas capellanus Capellae sanctae Margarethae virginis de Vet. Buda. 1389. jul. 7. D. L. 3750. Mayor, Nikus dictus —. 1372. apr. 4. D. L. 6010.
- Lungus, Vallentinus 1413. jan. 9. D. L. 10029. Elisabeth domina coniux Nikus, Mayor dicti. 1372. apr. 4. D. L. 6010.
- U. a. 1413. márt. 13. D. L. 10051. Meger, Nicolaus dictus —. 1407. febr. 5. D. L. 9284.
- U. a. 1413. máj. 24. D. L. 10069. Mezewsumlió, fráter Michael de — prouincialis pro Hungária ordinis fratrum praedicatorum; háza volt Ó-Budán. 1413. máj. 24. D. L. 10069.
- Lwgudvaralya, Gregorius, filius Johannis de—. 1412. jul. 8. D. L. 9927. Mossul, Judeús. 1349. jun. 30. D. L. 4057.
- Anna domina, filia Gregorii, filii Pauli, relicta quondam Gregorii, filii Johannis de Lwgudvaralya, 1412. jul. 8. D. L. 9927. (Myko) Anthonius, filius Myko. 1368. jul. 8. D. L. 5682.
- Magnus, Albertus dictus, 1451. oct. 21. D. L. 14583. Nemeth, Stephanus dictus —. 1452. pct. 21. D. L. 14583.
- Magnus, Johannes, 1411. jan. 7. D. L. 9736. U. a. 1453. febr. 15. D. L. 14640.
- U. a. 1413. jan. 9. D. L. 10029. Nicolaus, filius Ladislai Castellanus Veteris Budáé. 1373. D. L. 6109.
- U. a. 1413. márt. 13. D. L. 10051. U. a. 1374. máj. 12. D. L. 6213.
- U. a. 1415. márt. 10. D. L. 10325. U. a. 1375. apr. 2. D. L. 6268.
- U. a. 1476. jul. 6. D. L. 17822. Nicolaus magister, prothonotarius domine Regine senioris, lakott Ó-Budán. 1373. jan. 22. D. L. 6090.
- Mancus, Valentinus filius Georgii. 1353. máj. 26. D. L. 4364. U. a. quondam custos ecclesiae b. Petri de Vet. Buda. 1395. decz. 6. D. L. 8109.
- Manguch Johannes dictus —. 1353. máj. 26. D. L. 4364. Niger, Emericus. 1395. decz. 6. D. L. 8109.
- Mannus mag., physicus quondam urburarius Teluky; háza in Veteri Buda, in loco fori állott. 1343. apr. 6. D. L. 3571. Nykus, Judex de Civitate Vet.
- U. a. 1335. dispensator vices-

- Buda. 1415. márt. 10. D. L. 10325.
 U. a. iudex, 1420. nov. 18. D. L. 10999.
 Nyéki, Mathias. 1476. jul. 6. D. L. 17822.
 Olkuthlon, Gregorius filius Johannis dicti —. 1351. apr. 22. D. L. 4185.
 Margaretha domina relicta Gregorii dicti Olkuthlon. 1359. máj. 1. D. L. 4844.
 Thomas, filius Johannis dicti —. 1359. máj. 1. D. L. 4843.
 Pamaz, Budur quondam de — nunc autem hospes de Veteri Buda. 1335. decz. 14. N. R. 860. 17., D. L. 2966. és F. VIII. 4.119.
 Parvus, Thomas. 1445. márt. 29. D. L. 13680.
 Patika, Demetrius, Judex de Vet. Buda. 1452. okt. 21. D. L. 14583.
 U. a. iudex. 1453. febr. 15. D. L. 14640.
 Patika, Nicolaus dictus —. 1439. márt. II. D. L. 13324.
 U. a. 1439. márt. 11. D. L. 13325.
 U. a. 1451. jan. 31. D.L. 14451.
 Margaretha, consors Nicolai dicti Patika. 1439. márcz. 11. D. L. 13325.
 Paulban. 1349. jun. 30. D. L. 4057.
 Paulus, notharius publicus civitatis Vet. Budensis. 1480. jun. 14. D. L. 18382.
 Paulus, vice-castellanus de Veteri-Buda. 1356. F. IX. 2527.
 Pazthur, Clemens de Aquis superioribus. 1436. aug. 6. D. L. 12990.
 Pellifex, Benedictus. 1465. apr. 13. D. L. 16189.
 Pellifex, Johannes, de Calidis Aquis superioribus. 1439. márt. 11. D. L. 13325.
 U. a. filius Martini, pridem Judicis civitatis Vet. Budensis. 1427. jan. 6. D. VI. 83.
 Pellifex, Martinus civis. 1439. márcz. ii. D. L. 13325.
 U. a. 1451. jan. 31. D. L. 14451.
 U. a. 1451. febr. 8. D. L. 14452.
 U. a. 1452. oct. 21. iuratus. D. L. 14583.
 U. a. iuratus. 1453. febr. 15. D. L. 14640.
 Magister Martinus Pellifex, pridem Judex civitatis Vet. Budensis. 1427. jan. 6. D. VI. 83.
 U. a. iuratus. 1413. oct. 4. D. L. 10124.
 U. a. iuratus. 1420. nov. 18. D. L. 10999.
 U. a. iuratus. 1445. márt. 29. D. L. 13840. és 13841.
 Pellifex, Michael, filius Martini, pridem Judicis civitatis Vet. Budensis. 1427. jan. 6. D. VI. 83.
 Pellifex, Petrus. 1476. jul. 6. D. L. 17822.
 Pentec, Mathias. 1439. jan. 25. D.L. 13295.
 Penthek, Mathias, dictus — familiáris Judexque Curiarum dominarum Sanctimoniálium de Vet. Buda. 1439. márt. 11. D.L. 13324.
 U. a. 1451. jan. 31. D. L. 14451.
 U. a. 1451. febr. 8. D. L. 14452.
 U. a. 1445. márt. 29. D. L. 13840.
 Elisabeth, consors Mathie dicti Penthek. 1439. márt. 11. D. L. 13324.
 Ladislaus, filius Mathiae dicti Penthek. 1439. márt. 11. D.L.

- Perhari, Ffabianus, Judex de V^{et}. Buda. 1449. máj. 19. D. L. 14258.
- Pesth, Dorothea domina religiosa in claustró b. Mariae Virginis in Civitate Veteri budensi. 1412. júl. 8. D. L. 9927.
- Petermannus, filius Kosa, 1380. F. IX. 5. 442.
- U. a. 1379. febr. 22. D. L. 6596.
- U. a. quondam Judex de Vet. Buda. 1390. febr. 10. D. L. 7564.
- Dorothea, filia Petermani filii Kosé. 1390. febr. 10. D. L. 7564.
- Margaretha, soror Petermani, filii Kosé. 1390. febr. 10. D. L. 7564.
- Katherina, uxor Petermani, filii Kosé. 1390. febr. 10. D. L. 7564.
- Petrus, totius Sclauoniae Banus, 1370. aug. 12. D. L. 5866.
- Pistor, Arnoldus, 1335. F. Vili. 4.119.
- (Pithe) Jacobus, filius Pithe. 1363. F. IX. 3. 377. és D. L. 5194.
- (Plosaar) magister Johannes, filius Plossar, 1415. márt. 10. D. L. 10325.
- Plosaar, Nikus, carnifex dictus —. 1373. jan. 22. D. L. 6090.
- Polgár, Dominions, 1453. febr. 15. D. L. 14640.
- Polgár, Nikus dictus —, magister, 1411. jan. 7. D. L. 9736.
- Poller, Leukus dictus —, 1377. jun. 28. D. L. 6446.
- U. a. filius Johannis. 1373. jan. 22. D. L. 6090.
- U. a. filius Johannis filii Dernetrii. 1375. apr. 2. D. L. 6268.
- Porkoláb aliter Zekl, Michael, dictus —. 1465. apr. 13. D. L. 16189.
- (Pouka) Andreas, filius Pouka, serviens Emerici de Beche. 1312. márt. 31. D. L. 1797.
- I Pukur, Clara de — Domina nobilis. 1394. aug. 29. D. L. 7972.
- Pukur, Paulus, filius Laurentii de —. 1358. márt. 3. D. L. 4733.
- Rubinus Comes, háza a budai Felhévizen állott, Félkezü Péter szomszédtságában. 1327. jan. 20. N. R. 860. 10. és D. L. 2398.
- Rufus, Briccius, 1407. febr. 5. D. L. 9284.
- Rufus, Johannes, 1407. febr. 5. D. L. 9284.
- Safar, Georgius dictus —, iudex Civitatis Veteris Budáé. 1390. jun. 7. D. L. 3750.
- U. a. Georgius iudex de Veteri Buda. 1390. decz. i 3. D. L. 3750.
- U. a. iudex 1401. mart. 25. D. L. 8652.
- Saphar. 1395. decz. 6. D. L. 8109.
- (Sandur) Nicolaus, filius Sandur, 1351. apr. 22. D. L. 4185.
- Sarachenus, Johannes, Lajos kir. öt az összes magy. és horv. országai harminczadok grófjává teszi. 1382. F. IX. 7.451.
- U. a. 1390. decz. 13. D. L. 3750.
- U. a. 1402. nov. 9. D. L. 8857.
- Sartor, Paulus, 1343. ápr. 6. D. L. 3571., és 1335. F. VIII. 4.120.
- Sartor, Petrus, 1413. jan. 9. D. L. 10029.
- Sartor, Petrus iuratus assessor de Vet. Buda. 1390. decz. 13. D. L. 3750.
- U. a. quondam iudex de Vet. Buda. 1390. jun. 7. D. L. 3750.
- Sarwar, Thomas de —, canonicus prebendatus eccl. b. Petri apostoli de Vet. Buda. 1401. júl. 23. F. X. 4. 64.
- Sclavus, Demetrius, 1439. márt. 11. D. L. 13325.

- Slavus, Jacobus, 1451. jan. 31. D. L. 14451.
 U. a. 1451. febr. 8. D. L. 14452.
 Sclaus Michael, 1377. máj. 15. D. L. 6431. “
 Sclaus, Nicolaus, 1355. F. IX. 2.381.
 Sclauus, Thomas, 1415. márt. 10. D. L. 10325.
 Senter, Anthonius, 1465. apr. 13. D. L. 16189.
 Seres, Ladislaus, dictus —, 1390. decz. 13. D. L. 3750.
 Katherina, filia Bekus, de eadem, consors Ladislai dicti Seres, 1390. decz. 13. D. L. 3750.
 Sewchch, Petrus dictus—iuratus assessor de Vet. Buda. 1390. decz. 13. D. L. 3750.
 Silher. 1363. F. IX. 3.376.
 U. a. (Sylher) Theutonicus et caupo. 1363. jan. 13. D. L. 5 186., 5192.
 U. a. 1363. febr. 7. D. L. 5194.
 Somagh, Georgius de—, 1434. sept. 24. D. L. 12626.
 Somogh, Johannes de—, 1411. jan. 7. D. L. 9736.
 Margaretha domina, soror uterina Michaelis dicti de Gewr, consors Joh. de Somogh, 1411. jan. 7. D. L. 9736.
 Stolcz, Egidius, Iudex pecuniarum de Vet. Buda. 1465-apr. 19. D. L. 16189.
 Sunnug, Jacobus filius Blasii dicti —, 1395. decz. 6. D. L. 8109.
 Teguzgarto, Elisabeth, filia Georgii quondam dicti —, 1361. A. 20. 9.
 Teguzgarto, Stephanus filius Georgii quondam dicti — 1361. A. 20. 9.
 Clara, relicta Georgii quondam Teguzgarto dicti — 1361. A. 20. 9.
- Terne, Petrus de , 1401. márt. 25. D. L. 8652.
 Tharcha, Johannes de — procurator Sanctimonialium de Vet. Buda. 1455. jun. 20. D. L. 14966.
 U. a. 1453. sept. 23. D. L. 14727.
 Johannes, iudex Sanctimonialium Claustrii beatae Virginis de Vet. Buda. 1451. jan. 31. D. L. 14451.
 Theges, Nicolaus, 1465. apr. 13. D. L. 16189.
 Thegus, magister Petrus dictus — de calidis aquis. 1317. jun. 5. Anj. I. 432.
 Arinka domina relicta magistri Petri dicti Thegus de calidis aquis. 1317. jun. 5. Anj. I. 432.
 Thelky, Dominicus dictus de — Iudex de Veteri Buda. 1413. oct. 4. D. L. 10124.
 U. a. iuratus. 1420. nov. 18. D. L. 10999.
 U. a. iudex. 1434. sept. 24. D. L. 12626.
 Themeskez, magister Johannes de —, 1423. apr. 19. D. L. 11338.
 Theutonicus, Corardus. 1364. jan. 25. D. L. 5280.
 Magister Conrardus quondam procurator operum domine regine senioris. 1374. máj. 12. D. L. 6213.
 Katherina uxor Corardi Theutonici. 1364. jan. 25. D. L. 5280.
 Nicolaus, filius Corardi aulae reginalis Juuenis. 1354. apr. 20. D. L. 4421.
 Tholway, Dyonisius, dictus —, 1427. jan. 6. D. VI. 83.
 U. a. 1434. sept. 24. D. L. 12626.

Thomas Comes, filius Petri, magister Janitorain nostrorum (scil. regis) et Castellanus Castrorum Csokakeu, et veteris Budae. 1354. F. IX. 2. 320.

U. a. magnificus vir Thomas, filius Petri de Chokakeo et Veteri Buda Castellanus. 1354. F. IX. 2. 339.

U. a. magnificus vir. 1354. jun. 7. D. L. 4441.

Thot, Petrus dictus, 1395. decz. 6. D. L. <3109.

Thragar, Georgius. 1480. máj. 7. D. L. 18364.

Tinnye, Michael de —, 1434. sept. 24. D. L. 12626.

Tompa, Ladislaus dictus, 1355. F. IX. 2.381.

Ladislaus, filius Jacobi, nepos Sebee, fráter Johannis dicti Tumpa. 1351. apr. 22. D.L.4185.

U. a. 1360. sept. 15. D. L. 4986.

Margaretha, relicta Ladislai dicti Tumpa. 1361. A. 20. 9.

U. a. 1393. D. L. 7904.

Tumpa, Johannes, fráter Ladislai dicti—, 1361. A. 20. 9.

Tompocz, Albertus. 1453. febr. 15. D. L. 14640.

Turi. Gregorius dictus —, 1449. máj. 19. D. L. 14258.

Twrke, Michael dictus —, 1420. nov. 18. D. L. 10999.

Vsoncz, Emericus, provisor curiae castris Veteris Budae. Mátyás idejéből. Kov. 243.

Vamos, Matheus. 1451. jan. 31. D. L. 14451.

Vamus, Paulus dictus—, 1389. jul. 7. D. L. 3750.

U. a. 1385. márt. 13. D. L. 7138.

Elena, consors Pauli dicti Wamus. 1385. márt. 13. D. L. 7138.

Vydus de Veteri Bufia. Fiai: Nicolaus, Gregorius, Paulus et Michael. 1332. Anj. II. 636.

Margaretha domina, coniux Thomae dicti de Zala, filia Pauli Wydus de Veteri Buda. 1373. aug. 24. D. L. 6136.

(Wydus) Michael, filius Wydus. 1350. oct. 14. D. L. 4149.

Vngarus, Nicolaus, aurifaber. 1411. apr. 6. D. L. 9766.

Wach, Johannes, filius Pauli dicti de—, 1350. J. jul. 18. D. L. 4137.

U. a. presbyter. 1351. apr. 22. D. L. 4185.

Werebel, Andreas, fil, quondam Petri Wayuodae de —, 1410. febr. 23. D. L. 9625.

Dorothea, relicta Petri Wayvodae de Werebel. 1410. febr. 23. D. L. 9625.

Margaretha, filia quondam Petri Wayuodae de Werebel, 1410. febr. 23. D. L. 9625.

Paulus, filius quondam Petri Wayvodae de Werebel, 1410. febr. 23. D. L. 9625.

Petrus quondam wayuoda de Werebel, 1410. febr. 25. D. L. 9625.

Scolastica, filia quondam Petri Wayuodae de Werebel, 1410. febr. 23. D. L. 9625.

Zala, Benedictus, filius Nicolai dicti de — civis. 1377. jun. 28. D. L. 6446.

Benedictus, dictus de Zala. 1393. ^{aug.} 24. D. L. 7904.

U. a. iúdex. 1395. decz. 6. D. L. 8109.

Zala, Michael dictus de —, 1415. mart. 10. D. L. 10325.

Margaretha, coniux Michaelis dicti de Zala. 1415. mart. 10. D. L. 10325.

Zala, Thomas, dictus de —, 1373. aug. 24. D. L. 6136.

Zambo, Nicolaus, mag., dictus — filius Ladislai de Mezewlak, Castellanus de Veteri Buda. 1377. F. IX. 7. 599.

U. a. castellanus. 1371. márt. 21. D. L. 5916.

Zantho, Petrus de — Judex de Vet. Buda. 1445. márt. 29. D. L. 13840. és 13841.

Elena, consors Petri dicti Zantho. 1361. A. 20. 9.

Zarka, Paulus dictus —procurator dominae Clarae, consortis Jacobi literati. 1420. nov. 18. D. L. 10999.

Zegenkevel, Johannes, dictus —, 1390. jun. 7. D. L. 3750.

Zeles, Gregorius. 1449. máj. 19. D. L. 14258.

Zenche, Nicolaus de —, 1396. febr. 24. F. X. 2. 407. és D. L. 7657. .-

Zolyom, Michael, 1451. jan. 31. D. L. 14451.

XVI.

BUBÁI SZEMÉLYNEVEK.

Achus banus; háza »in pia-tea iudaeorum in Buda« a »porta Judaeorum« közelében. 1393. F. X. 2. 208.

Agria, Jacobus de —, 1319. nov. 29. D. L. 3554.

U. a. 1341. V. P., és 1345. Révay. 1. 10.

Agria, Nicolaus de —. 1396. febr. 24. F. x. 2. 407. és D. L. 7657.

U. a. 1325. máj. 1. Anj. II. 193.

Agria, Petrus de —. 1321. dccz. 24. Anj. I. 638.

Agriensis, Johannes dictus —. 1321. Anj. I. 638.

U. a. (Johannes . de Agria) 1347. jul. 17. D. L. 4476. és F. IX. I. 556.

Agriensis, Petheu, fráter Johannis, dictus -. 1321. Anj. I. 638.

Albertus magister, rector Altaris beati Ladislai regis in eccl.

b. Emerici ducis, in Cimiterio b. Mariae virg. de Castro Budensi construct!. 1436. sept. 12. D. L. 12.950.

Albertus, praepositus noui montis Pestiensis. 1302. F. IX. 7. 735. és H. IV. 100.

U. a. 1301. rector seu plebanus Budensis. F. VIII. 1. 69.

Albus, Vlricus. 1392. Act. 3. 2.

Nicolaus gener Vlrici Albi, opidani Budensis. 1397. apr. 6. D. L. 8288.

Aloch, Johannes. 1462. nov. 30. D. L. 15.785. és 15.786.

Aloch, Stephanus, plebanus ecclesiae b. Mariae virg. parochialis, de Castro Noui montis Pestiensis. 1461. jul. 27. D. L. 15. 623.

Andreás Comes Camerarum Domini Regis. 1322. F. Vili. 5. 123.

Andreas, percussor aeris. 1394. X. 2. 253.

- Angelo, kereskedő. 1483. máj. regis Budensis. 1419. febr. 6. D. 28. V. D. L. 10.770.
- Apothecarius, Gothfridus. Onofrius, filius Francisci de 1397. máj. 8. H. III. 255. Florentia. 1390. V. D.
- Apothecarius Michael, in (Bathe), Johannes, filius Tho- castro Budensi in magna platea. mae de Bathe. 1397. F. X. 3.197.
1448. máj. 14. D. L. 14. 162. Bayon, Laurentius Litteratus Lásd még Pazthor, Michael-t. de —, *iudex* pecuniarum et ju- rátus Civitatis Budensis. 1483. Apotecarius. Sigismundus, vi- rátus Civitatis Budensis. 1483. cínus Joh. Grechenger. 1409. máj. 28. V. D. apr. 21. D. L. 9544. Beche Emericus de —, major plaustorum domini regis et Apotecarius, Simon de Ita- *Castellanus* de Lewa. 1327. jan. lia. Gyermekei: Ferencz és 20. D. L. 2398.
- Agatha. 1475. máj. 14. D. L. U. a. 1332. máj. 25. D. L. 17-645. 2725.
- Apotecarius, Stephanus, in U. a. 1317. Anj. I. 432. platea Omnium Sanctorum. 1426. U. a. 1319. ápr. 26. Istvánnak sept. 6. D. L. 11.849. Kunchilin fiának szomszédja a Felhévizen. D. L. 1959., Anj. I. U. a. 1436. aug. 6. D. L. 2.990. 513. — 1323. D. L. 2200. — U. a. 1448. máj. 14. lakott »in 1332. máj. 25. D. L. 2725. — castro Budensi in platea mag- 1335. oct. 14. D. L. 2953. na.« D. L. 14.162.
- Apothekarius, Stephanus et U. a. 1312. márt. 31. D. L. Katherina relicta eiusdem. E. n. 1797. és Anj. I. 252. Kov. 331. U. a. 1320. Anj. I. 591.
- Arinenus. Martinus. 1404. apr. U. a. 1322. máj. 12. Anj. II. 1 5. 4. és 7. F. X. 4. 350. U. a. 1322. D. L. 2135. Anj. II. 58.
- Armiparius, Paulus. 1396. F. II. 58. U. a. 1323. D. L. 2200. X. 2. 409.
- Aurifaber, Johannes. 1436. U. a. 1331. máj. 28. *Castella- aug. 6. D. L. 12.990. nus* de Lewa et comes Borsien- sis. Anj. II. 536.
- Azonfalva, Dominicus quon- (Behan), Stephanus mag., filius dam banus de —. 1394. aug. 29. Behan, Comes Camere regis D. L. 7972. Budensis Argenteae. 1359. F. IX. 7. 177.
- Nicolaus, filius quondam Do- Beken, filius Johannis, filiijo- minici bani de Azonfalva. 1394. anni de genere Thecule. 1312. aug. 29. D. L. 7972. F. VIII. 1. 479.
- (Ban), Johannes, magister, filius quondam Simonis Bani. 1393 F. X. 3- 163. Benedictus mag., filius Pauli, filii Heym, Comes Zathmarien- sis et Maromorusiensis, I. Lajos Barathy, Thomas arcufex de filii Heym, Comes Zathmarien- sis et Maromorusiensis, I. Lajos —. 1436. aug. 6. D. L. 12.990. kir.-tól »quendam fundum curie nostre vacuum in castro nostro quondam Nicolai Barbitonsoris. Budensi habitum« kapott 1361. 1475. máj. 14. D. L. 17.645. F. IX. 3. 301.
- Bárdi, Noffrius, Camerarius

- Benedictus, plebanus ecclesiae Sancti Petri martyris suburbio Castri Budensis. 1460. jul. 29. D. L. 15.482.
- (Benth), Dyonisius filius Benth. 1318. V. P.
- Bessenew, Bartholomeus literatus de —, prouisor curiae Castri regis Budensis. 1462. jul. 3. T. XI. 29.
- (Beud), Fabianus filius Beud. 1328. D. L. 2486.
- Biro, Franciscus Magnus dictus. 1413. márt. 13. D.L. 10051.
- Katherina, filia Francisci Magni dicti Biro, antea consors Nicolai carnificis dicti de Kerepes, (ó-budai) nunc consors Georgii Sartoris habitatoris noui castri Budensis. 1413. márt. 13. D. L. 10.051.
- (Bocuk), Johannes filius Bocuk. 1343. jan. 13. D. L. 3554.
- U. a. 1329. nov. 29. D. L. 2568. és V. P.
- Bodo, Gregorius de *Castellanus* Castri Budensis. 1452. decz. 29. T. X. 345.
- Bohemus, Henslinus, mercator. 1371. F. IX. 4. 384.
- Agnes, consors eiusdem. 1370. aug. 12. D. L. 5866.
- Bombardista, Johannes de suburbio Castri Növi montis Pesthiensis, in platea Flek. 1473. oct. 16. D. L. 17.500.
- Bontempi, Rason marcante fiorentino (Budán-e vagy Körmöczön?) Hypp. cod 135. b.
- U. a. mercante fiorentino in Buda. U. o. 136. b.
- Bornemissa, Emericus. 1475. máj. 14. D. L. 17.645.
- Borosienew, Andreas de —. 1401. márt. 25. D. L. 8652.
- U. a. 1407. febr. 5. D.L. 9284. I
- Buda, Benedictus literatus de —. 1494. R. K.
- Buda, Cristianus de 1330. F. VIII. 3. 511.
- Buda, magister Georgius literatus de—. 1466. máj. 19. D. L. 16.355.
- U. a. 1467. apr. 23. D. L. 16.525.
- Buda, Petrus Literatus de . 1452. apr. 10. D. L. 14.540.
- Buda, Stephanus literatus de — dictus, *iudex* Castri növi montis Pestiensis. 1466. máj. 19. D. L. 16.355.
- Budwisser, Johannes dictus *iudex* Castri Noui montis Pestiensis. 1417. márt. 1. D. L. 10-547.
- (Buhtus), Petrus filius Buhtus, Jobagio Capituli Budensis. 1360. D. L. 4919.
- Bw, Jacobus magister de —, Curiae regiae maiestatis nótarius. 1353. máj. 26. D. L. 4364.
- Carnifex, Jeckel. 1302. F. IX. 7. 731.
- Carolus, *rector* Castri Budensis. 1249. Rupp. 230.
- Carolus, 1272. U. o.
- Carpentarius, Johannes filius Nicolai de subcastro Budensi. 1354. apr. 20. D. L. 4421.
- Catherina domina, uxor Johannis filii Dominici carpentarii de subcastro Budensi 1354. apr. 20. D. L. 4421.
- Castellanus, Martinus — dictus. 1450. sept. 7. D. L. 14.401.
- Caupo, Petko. 1394. F.X. 2.252.
- Cavalcanti, Filippo, marchante Fiorentino in Buda. 1489. Hypp. Cod. 135. b.
- Chraft, Perchtoldus. 1392. Act. 3. I.
- Claudus, Johannes. 1335. oct. 14. N. R. 860. 16. és D. L. 2953.

- Aranka, relicta Lazk, fratris
Claudi Petri. 1309. apr. 17. Anj.
I. 172.
- Paulus, filius Nicolai Claudi.
1332. máj. 25. D. L. 2725.
- Petrus, socer Nicolai Claudi.
1332. máj. 23. D. L. 2725.
- Corrigiator, Petrus de subur-
bio Castri Növi montis Pes-
thiensis. 1472. máj. 25. D. L. 17.323.
- Craterius, Comes Camerarum
Regalium Budensis et Strigo-
niensis. 1350. aug. 30. D. L. 4165.
- U. a. (Chratzer, Ffridericus).
1395. decz. 24. D. L. 8111.
- Andreas, filius Friderici, *iu-
dex* Castri noui montis Pestien-
sis. 1402. nov. 9. D. L. 8857.
- U. a. 1404. F. X. 4. 318.
- Anna domina, olim Ffriderici
Chratzer filia, consors Ladislai,
filii quondam Volvingii. 1395.
decz. 24. D. L. 8111.
- Crispus, Johannes. 1347. jul.
19. D. L. 4476. és F. IX. 1. 556.
- Cypellus, Georgius. 1375.
sept. 3. D. L. 6296.
- Cyrolodus, Stephanus magis-
ter. 1392. Act. 3. i.
- Challovkez, Stephanus de —.
1436. aug. 6. D. L. 12.990.
- Chebus, Fabianus, dictus —.
1335. decz. 14. N. R. 860. 17.
és D. L. 2966. Fabianus. 1335.
okt. 14. F. VIII. 4. 119, 120; N.
R. 860. 16. és D. L. 2953.
- (Cheke), Michael, filius Cheke.
1361. A. 20. 9.
- U. a. 1328. D. L. 2486.
- Sebee, consors Michaelis, filii
Chekee. 1328. D. L. 2486.
- U. a. 1351. apr. 22. D. L. 4185.
- Chelei János, frwO.Ny. VIII.56.
- Chempelynus, Andreas comes
Camararum Sirmiensiū et
Quinqueecclesiarum. 1342. jun.
23. D. L. 3496.
- (Chepan). Galus filius Chepani.
1332. Anj. II. 636.
- (Chepan), Johannes filius Che-
pani. 1335. decz. 14. N. R. 860.
17. és D. L. 2966.
- U. a. 1343. apr. 6. D. L. 3571.
- U. a. 1350. oct. 4. D. L. 4149.
- U. a. 1332. Anj. II. 636.
- Chesamis, Jacobus fii. Mathei
de —, consobrinus Zoeli de Nass,
Castellani Budensis. 1403. jun.
28. D. L. 8887.
- (Chete), Nicolaus filius Chete.
1345. jan. 28. D. L. 3749.
- Cheyke (Cheyk), Nyko de —,
hospes de Buda vei Vrs. 1396.
F. X., 2. 372. 373.
- Chimle, Petrus mag., dictus
de —, Comes Camerae Budensis.
1368. F. IX. 4. 140.
- Csapó, Andreas de Gelse.
1355. F. IX. 2. 433.
- Csapó, Ladislaus de Gelse.
1355. F. IX. 2. 433.
- Csapó, Margaretha de Gelse.
L. Magyar, Pauli relicta.
- Dabus, Nicolaus literatus de
—. 1436. aug. 6. D. L. 12.990.
- Dax, Leupoldus, *index* Castri
Növi montis Pesthiensis. 1473.
oct. 16. D. L. 17.500.
- Domozlo, mag. Demetrius,
filius Nicolai, filii quondam
Gregorii de —. 1408. nov. 17. D.
L. 9375.
- Ladislaus, nepos Demetrii,
filius Michaelis, filii Ladislai,
filii Gregorii de Domozlo. In
tenera aetate. 1408. nov. 17. D.
L. 9375.
- Petrus, filius dominae Elisa-
beth a Thoma de Domozlo ge-
nita. 1408. nov. 17. D. L. 9375.
- Ebendorffer, Nicolaus. 1483.
máj. 28. V. D.
- Egenburger, Stephanus. 1436.
F. X. 8. 663. 664.

Egerwara, Ladislaus de — magister thauernicorum. 1494. R.K.

Ekus, Nicolaus dictus —, filius Thomae de subcastro Budensi. 1350. oct. 4. D. L. 4149.

(Enthfredy), Nicolaus filius Enthfredy. 1323. F. VIII. 2.494.

Érd, Michael de —. 1392. Act. 3. I.

Érmen, Stephanus dictus —, *index* Civitatis Budensis. 1462. nov. 30. D. L. 15.785. és 15.786.

Ernesth, Johannes. 1462. jul.

3. T. XI. 29.

Examinator, Nicolaus. 1347. jul. 19. D. L. 4476. és F. IX. 1. 556.

Eysner, Hannus — dictus. 1341. V. P.

Ewthwews, Johannes. 1438. Th. IV. 25. (Schwandtner. I. 2371)

Faber, Johannes. 1341. V. P.

Falk, Heynricus nominatus —. 1394. F. X. 2. 253.

Dorothea, consors Heynrici Falk. 1394. F. X. 2. 253.

(Fisicus), Johannes, filius magistri Gerardi fisici. 1302. F. IX. 7. 733.

(Phisicus regis) Stephanus. 1401. aug. 4. D. L. 8618.

U. a. 1425. jul. 13. D. L. 11.689.

U. a. 1395. decz. 24. magister phisicus regius. D. L. 8111.

Fies, Stephanus dictus —. 1318. V. P.

Foro (Danubii), Petrus magister dictus de —. 1370. aug. 12. D. L. 5866.

Forster, Gregorius, *index* Castri Novi montis Pesthiensis. 1479. apr. 30. D. L. 18.208.

Galicus, mag. Franciscus Bernardus. 1409. jul. 28. D. L. 9579.

P. ranciscus Bernardus, Lajos kir. őt az összes Magy. és Horv. országi harminczadok grófjává nevezi ki. 1382. F. IX. 7.451.

U. a. 1392-ben megvett egy házat Kanizsai Miklós tárnokmestertől »in castro noui Montis Pestiensis.« Act. 3. 1.

U. a. 1393. F. X. 2. 163.

Franciscus, Bernardus. 1425. F. X. 6. 781.,

U. a. (Franciscus filius Bernardi). 1410. febr. 23. D. L. 9625.

Galicus, Petrus. 1402. nov. 9. D. L. 8857.

Gebei, Cristianus. 1462. nov. 30. D. L. 15.785. és 15.786.

Gemerew, Sigismundus filius Ladislaide —. 1408. nov. 17. D. L. 9375-

Elisabeth domina, relicta quondam Thomae filii Gregorii de Domozlo, nunc verő uxor Sigismundi de Gemerew. 1408. nov. 17. D. L. 9375.

Genthe, Nicolaus de —. 1392. Act. 3. 1. Ugyanezen név «Nicolaus de Zenche» álakban. 1396. F. X. 2. 407.

Gleczel, Henslinus dictus —. 1370. aug. 12. D. L. 5866.

Gleczel János, *iudex* Castri noui montis Pestiensis. 1392. Act. 3. 2.

Grechenger, Johannes. 1409. apr. 21. D. L. 9544.

U. a. 1411. jun. 18. D. L. 9791.

Gregorius, plebanus -Budensis, ecclesiae Beatae Máriáé Magdalene. 1390. F. X. 1. 623.

(Griso), Eberhardus filius Grisonis. F. IX. 7. 731.

Groblak, Nicolaus pistor. 1442. jun. 21. D. L. 13.682.

Gros Johannes — dictus, mercator. 1461. jul. 27. D. L. 15.623.

Gyarmathi, Sebastianus de Buda, et Elizabeth filia sua. E. n. Kov. 346.

(Gyelet), Johannes filius Gvelet. 1341. V. P.

- (Gyelet) Nicolaus mag., filius Gyelet. 1341. V. P.
- A nürnbergi Hallerek Magyarországon folytatnak kereskedést. Nehányan Budán lakkak, s egyik az idősb Kobergernek segített a könyvkereskedésben. XVI. sz. Stadtchr. I. 218.
- Hanko, Ladislaus, de *piatea Posteriori* in Castro Noui mentis Pesthiensis. 1466. máj. 19. D. L. 16.355.
- Harkach, Ladislaus de —. 1466. máj. 19. D. L. 16.355.
- Hassag, Stephanus de — prothonotarius iudicis curiae, 1476. Kov. 169.
- Haylman, Jacobus. 1396. febr. 24. F. X. 2. 407. és D. L. 7657.
- Hedrewara, Nicolaus de —, pridem thauernicorum reg. mag. 1490. R. K.
- Hermannus, comes, János budai *rector* és kapitány rokona. 1329. nov. 29. N. R. 860. ii. és D. L. 2568.
- Hermanns, Plebanus eccl. b. Marie Virginis de Buda. 1316. F. VIII. 7. 116.
- U. a. 1355. apr. 22. D. L. 4509.
- Hertilinus, antiquus *index* Castri Budensis. 1403. jun. 28. D. L. 8887.
- Hertilinus, olim *vudex* Civitatis Budensis. 1426. sept. 6. D. L. 11.849.
- Herthlinus, juratus. 1392. Act. 3-¹.
- U. a. 1396. F. X. 2. 407. és D. L. 7657.
- U. a. *iudex* castri noui montis Pestiensis 1398. Acta Paul, de Chatka. 3. 3.
- Hertel, *iudex* opidi Budensis. 1397. apr. 6. D. L. 8283.
- Horwath, Gregorius de Gay, prouisor Curiae et *Castellanus* Castri regis Budensis. 1464. sept. 14. T. XI. 93.
- Institor, Emericus. 1368. jul. 8. D. L. 5682.
- Italicus, Anthonius —, vitriparus. 1438. apr. 24. D. L. 13.179.
- U. a. (Anthonius factor seu laborator vitrorum). 1438. máj. 5. és jul. 5. D. L. 13.188.
- U. a. 1438. jun. II. D. L. 12.358
- U. a. 1439. jan. 31. D. L. 12.299.
- Katherina domina, consors Anthonii (Italici) vitripari. 1439. jan. 31. D. L. 13.299.
- Italicus, Jacobus (Franciscanus). 1438. Th. IV. 25.
- Jacobus magister, filius Petri nobilis de ultra Drabam decedens in castro Budensi. 1321. Anj. I. 638.
- Jaurino, Nicolaus de —. 1329. nov. 29. D. L. 2568.
- Jaurino, Petrus de —. 1343. jan. 13. D. L. 3553.
- U. a. 1347. jul. 19. D. L. 4476. és F. IX. 1. 556.
- U. a. 1341. V. P.
- U. a. 1345. Révai. 1. 10.
- Jenth domina, relicta Petri venditoris panni linei. 1318. V. P. Gyermekai: Thomas, Andreas, Bartholomeus et Katherina.
- Johannes, Archiepiscopus Strigoniensis; háza volt in castro noui montis Pestiensis*. 1396. X. 2. 408.
- Johannes, episcopus Vespriemiensis; háza volt Budán a várban. 1401. aug. 4. D. L. 8618.
- Johannes, filius Johannis de genere Thekule. 1312. VIII. 1. 479.
- Kalmar, Demetrius. 1480. máj. 7 D. L. 18.364.

Kanisa, Johannes de — . 1390. V. D.

Kanisa, Nicolaus de — magister Tavernicorum; három háza volt »in Castro poui montis Pestiensis.« 1392. Act. 3. 1. 2.

Nicolaus, filius Johannis de Kanisa, tárnokmester. 1390. V. D.

Kapi, Johannes. 1457. nov. 3. D. L. 15.196.

Kase, Georgius. 1392. Act. 3. ^E
U. a. 1393. F. X. 2. 163.

Katina, filia Agnae, relicta Mag. Ladislai quondam *rector in* Castri noui montis Pestiensis. 1323. VIII. 2. 493.

Kechkemeth, Valentinus, canonicus eccl. sancti Petri de suburbio Budensi. 1480. jun. 14. D. L. 18.382.

Kezy, magister Benedictus de —, prothonotarius iudicis curiae Regis 1457. nov. 3. D. L. 15-196.

U. a. 1463. febr. lakott Budán a Mária Magd. templomával szemben. K. 23. 20. 1.

Barbara, filia condam magistri Benedicti de Kezy, consors Bartholomei Sarkan dicti. 1463. febr. K. 23. 20. 1.

Kezy, Emericus. 1436. aug. 6. D. L. 12.990.

Khever, Erhardus. 1436. aug. 6. D. L. 12.990.

Koach, Stephanus dictus —, *index* Castri Növi montis Pestiensis. 1472. máj. 25. D. L. 17-323.

Koberger, könyvkereskedő. XVI. sz. Stadtchr. I. 218.

Kokos, Johannes dictus —. 1390. F. X. 1. 659.

Konth, Bartholomeus. 1400. oct. 6. D. L. 8850.

Konth, Emericus mag., fii.

Bartholomei, filii Nicolai quondam palatini — de Palata. Háza volt Budavárában. 1400. oct. 6. D. L. 8850.

Konth, Ladislaus mag., filius Bartholomei, filii Nicolai quondam palatini — de Palata. Háza volt Budavárában. 1400. oct. 6. D. L. 8850.

Konth, Nicolaus de —, palatinus; háza (in castro noui montis Pestiensis) Kanizsai Miklós tárnokmesteré mellett állott. 1392. Act. 3. 1.

U. a. Onofriusnak, Florentiai P. erencz fiának szomszédja. 1390. V. D.

Palata, Ladislaus, filius Lorandi de —. 1436. aug. 6. D. L. 12.990.

Kopach, Valentinus. 1457. nov. 3. D. L. 15196.

Elisabeth, relicta eius. U. o.

Kranather, Hermannus civis et vitricus Budán. 1477. K0v.409.

Kuach, Johannes dictus —, cuius de suburbio Castri Budensis. 1331. máj. 28. Anj. II. 536.

Kwn, Petrus dictus —. 1371. F. IX. 4. 384.

Lábathlan, Georgius; háza volt Budán. 1480. oct. 31. D. L. 19.445.

Labinth. Nicolaus de.—. 1347. (Szalay J. olvasása szerint az eredetiben Losnych áll) F. IX, 556.

Ladislaus, plebanus eccl. b. Marie Magdaleneae de Castro Budensi. 1375. sept. 3. D. L. 6296.

Lengel, Paulus de suburbio Castri Budensis. 1460. jul. 29. D. L. 15.482.

Vrsula consors eius. U. o.

(Lengen), Petrus, filius Jacobi, dicti - .1312. F. VIII. 1. 479.

- Litteratus, Andreas. 1370. ;
aug. 12. D. L. 5866.
- Literatus, Benedictus. 1477. i
máj. 19. T. XII. 16.
- Literatus, Dyonisius. 1462.
nov. 30. D. L. 15. 785 és 15.786.
- Literatus, Georgius. 1444. jul.
23. és 27. D. L. 13.792.
- Literatus, Gregorius. 1436.
aug. 6. D. L. 12.990.
- Katherina, consors Gregorii
literati. 1423. apr. 19. D. L. i 1.338.
- Literatus, Johannes magister.
1392. Act. 3. i.
U. a. 1401. aug 4. D. L. 8618.
- Literatus, Laurentius et Ste-
phanus. 1483. Kov. 188.
- Literatus, Michael. 1450. sept.
7. D. L. 14.401.
- Literatus, Stephanus, procu-
rator dominarum Sanctimon. de
Vet. Buda. 1449. máj. 19. D. L.
14258.
- Linifex, Emericus de subur-
bio Castri Novi montis Pes-
thiensis, in *platea Flek.* 1473.
oct. 16. D. L. 17.500.
- Linitextor, Georgius. 1475.
máj. 14. D. L. 17.645.
- Lokoth, Nicolaus dictus —.
1345. jan. 28. D. L. 3749.
- Margaretha, nob. domina
quondam relicta Nicolai dicti
Lokoth, nunc uxor Johannis de
Villa calidarum aquarum. 1345.
jan. 28. D. L. 3749.
- Lohrer, Nicolaus. 1318. V. P.
- Longus, Gerhardus. 1442.
jul. 28. D. L. 13.684.
U. a 1444. nov. 30. D. L.
13.821. — 1446. sept. 28. D. L.
13.972. — 1445. nov. IO. D. L.
13972. — 1447- apr- 2. D. L.
14.074. — 1447. jun. 9. D. L.
14.087. 1447. jun. 16. D. L. 14.091.
- Longus, Jacobus, pellifex.
1370. aug. 12. D. L. 5866.
- Longus, Nicolaus. 1370. aug.
12. D. L. 5866.
- Lorandus Comes, iuratus.
1339. decz. 13. D. L. 3275.
U. a. *iudex* Castri noui mon-
tis Pestiensis. 1347. jul. 19. D. L.
4476. és F. IX. I. 556.
U. a. *iudex* Civitatis Buden-
sis. 1353- máj. 26. D. L. 4364.
U. a. olim *iudex*. 136/. márt.
12. D. L. 5366.
U. a. civis, Comes Camerarum
regiarum. 1344. D. L. 3712.
U. a. civis. 1342. decz. 20. D.
L. 3536.
U. a. 1367. mart. 24. D. L. 5545.
- Lorandus, iuratus. 1343. jan
13. D. L. 3554.
U. a. iuratus. 1341. V. P.
U. a. iuratus, 1345. Révay. i. 10.
Hermannus, fráter Comitis
Lorandi. 1343- jan. 13. D. L. 3554.
(Lorandus), Ladislaus Loran-
di. 1396. febr. 24. F. X. 2. 407.
és D. L. 7657.
(Lorandus), Stephanus Loran-
di, *iudex* Castri noui montis Pes-
thiensis. 1364. F. IX. 3. 458.
- Lossoncz, Ladislaus de —
thauernicorum regalium magis-
ter. 1490. R. K.
- Lyptow, Nicolaus dictus de—,
aulae dominae Regine Juuenis.
1353- mart. 2. D. L. 4333.
- Macelli Carnium in civitate
Budensi. 147 5. máj. 14. D. L. 17.645.
- Magnus, Albrehtus dictus —.
1328. D. L. 2486.
- Magnus, Demeter. 1453. jun.
12. D. L. 14.696
- Magnus, Philippus, in *platea*
Apothecariorum in Civitate Bu-
densi. 1475. máj. 14. D. L. 17.645.
- Magnus, Stephanus dictus —.
1325. apr. 11. D. L. 2480.
- Magyar, Paulus dictus —.
1355. F. IX. 2. 433.

Margaretha, relicta Magistri Pauli, dicti Magyar, filia scilicet Ladislai, filii Andreae, filii Csapo de Gelse. 1355. F. IX. 2. 433.

U. a. 1358. F. IX. 2. 668.

U. a. i 367. márt. 24. D. L. 5545.

Maingos, Thomas. 1483. máj. 24. V. D.

Makray, Georgius iuratus. 1462. nov. 30. D. L. 15.785. és 15.786.

U. a. 1465. apr. 13. *iudex*. D. L. 16.189.

Malus, Nicolaus. 1404. apr. 7. F. X. 4. 350.

Marchal, Nicolaus filius Stephani de —, Comes Themesiensis; háza a budai várban, a *Minden-Szentekről* nevezett utcában. 1403. jun. 28. D. L. 8887.

Marchal, Stephanus de —, comes Temesiensis. 1403. jun. 28. D. L. 8887.

Martinus, plebanus ecclesiae beatae Máriáé virg. parochialis de Castro Novi montis Pestiensis. 1427. decz. 1. D. VI. 86.

Martunherma, iuratus civis de duodecim 1306. Th. p. II. c. 88. Ugyan e nevet a budai krónika »Marcum Hermene alakban tartotta fenn.

Mayor, Nicolaus. 1436. aug. 6. D. L. 12.990.

Mazarath, wayuoda, lakott in *piatea Omnium Sanctorum* in Civitate Budensi. 1426. sept. 6. D. L. 11.849.

Magerdorferjensulinus. 1343. jan. 13. D. L. 3554.

U. a. 1341. V. P.

Megerdorf, Kunchilinus de —, iuratus. 1318. V. P.

U. a. iuratus. 1347. jul. 19. D. L. 4476.

Kunchulinus, filius Johannis. 1329. nov. 29. D. L. 2568.

Comes Kunchlinus, filius Johannis filii Kunck, iuratus. [343. F. IX. 1. 151.

U. a. (Kunclinus) iuratus. F. IX. 1. 356.

Kunchlinus, filii Joh. *vice-iudex* Castri noui montis Pestiensis. 1341. V. P.

U. a. 1345. *vice-iudex*. Révay. 1. 10.

U. a. (Kentlinus) 1343. jan. 13. D. L. 3554.

U. a. 1393. F. X. 2. 164.

Michael, filius Comitis Kunchlini, *iudex* castri noui montis Pestiensis. 1367. F. IX. 4. 112.

U. a. 1371. F. IX. 4. 384.

U. a. 1352. mart. 22. D. L. 4265.

U. a. iuratus. 1347. jul. 19. D. L. 4476. és F. IX. 1. 556.

U. a. *iudex* Castri noui montis Pestiensis. 1367. mart. 24. D. L. 5545;

U. a. *iudex*. 1370. aug. 12. D. L. 5866.

U. a. iuratus. 1345. Révay. 1. 10.

Seba, consors Stephani, filii Kunchilini de Calidis Aquis. 1319. apr. 26. Anj. I. 513. és D. L. 1959.

Stephanus, filius Kunchilini, lakott a Felhévizen. 1319. apr. 26. Anj. I. 513. és D. L. 1959.

U. a. 1329. nov. 29. D. L. 1959.

Melmeister, Conradus. [427. decz. 1. D. VI. 86.

Mensipar, Stephanus, in *piatea Sancti Pauli*. 1480. oct. 31. D. L. 19.445.

Mercator, Johannes. [448. máj. 14. D. L. 14.162.

Mercator, Michael. 1332. Anj. II. 636.

Katus domina relicta Nicolai filii Michaelis Mercatoris. 1332. jun. 20. D. L. 2762. és Anj. II. 606.

Nikus, filius domine Katusét

- Nicolai filii Michaelis Mercatoris. 1332. D. L. 2762. és Anj. II. 636.
 Mercator, Zacharias. 1435. sept. 28. F. X. 7. 740.
 Mészáros, Demetrius, hospes de Buda vel Vrs. 1396. F. X. 2. 372.
 Michael magister Comes noui castri. F. VIII. 1. 479.
 Mionich, Henricus, gener Johannis de Septemtiliis. 1438. F. XI. 107. 108.
 U. 0(Mionych, Johannes (Henrik fia).
 Molendinarius, Renoldus, filius Kunch, de suburbio Budensi. 1339. decz. 13. D. L. 3275.
 Mood, Michael, teloniator Civitatum Budensis et Pestiensis. 1458. jun. 20. D. L. 15.256.
 U. a. 1467. máj. 25. D. L. 16.543.
 Muarosum, Petrus dictus —. 1367. F. IX. 4. 112.
 Munyh, Kuancz (alias Kuncz) de —, pellifex. 1367. F. IX. 4. 112.
 Catharina, consors Kuancz de Munyh, pellificis. 1367. F. IX. 4. 112.
 Miinczer, Joh. dictus —, *iudex* Castri noui montis Pestiensis. 1447. jun. 24. V. D.
 U. a. *iudex*, 1457. nov. 3. D. L. 15.196.
 U. a. *index*. 1461. jul. 27. D. L. 15.623.
 (Myko), Lucachus, filius Myko. 1321. Anj. I. 638.
 U. a. 1345. Révay. 1. 10.
 Nicolaus, filius Mykou. 1321. decz. 24. Anj. I. 638.
 Pethe, filius Mikou; háza Budán az eml. évben leég. 1332. F. VIII. 3. 665.
 Petrus, filius Myko. 1329. nov. 29. D. L. 2568.
 U. a. 1341. V. P.
 U. a. 1343. jan. 13. D. L. 3554.
 Mykola, Stephanus de ,
 civis. 1447. jun. 24. V. D.
 Mykola, Steph. Literatus de — *iudex* Civitatis Budensis. 1446. sept. 28. D. L. 13.972.
 Nadler Mihály (. . . »ich, Michael Nadler, Burger zu Ofen« elzalogosítja a magyar koronát és clenodiumokat Eizinger v. Eizingnak, harmadfél ezer forintért aranyban, minden firt 6 schill. és 27 pfennig. 1440. máj 8. Birk. Quell, u. Forsch. Bécs, 1849. 242. lap.
 Nodlar, Michael, filius quondam Michaelis. 1407. F. X. 4. 595- 597.
 Nadler, Michael Dominions (talán dictus) *iudex* Castri noui Montis Pestiensis. 1245. F. X. 6. 780.
 U. a. *biro*. 1427. aug. 16. D. L. 11.924.
 Michael, Nodler civis. 1442. jul. 28. D. L. 13.684.
 U. a. 1444. nov. 30. D. L. 13.821.
 U. a. 1445. nov. 10. D. L. i 3.972.
 U. a. 1446. sept. 28. D. L. 13.972.
 U. a. 1447. apr. 2. D. L. 14.074.
 U. a. 1447. jun. 9. D. L. 14.087.
 U. a. 1447. jun. 16. D. L. 14.091.
 U. a. 1427. decz. 1. *iudex* Castri Novi montis Pestiensis. D. VI. 86.
 U. a. esküdt. 1392. Act. 3. 1.
 U. a. 1396. F. X. 2. 407.
 U. a. 1396. febr. 24. D. L. 7657.
 Nagy-Lucse, Urbánus de —, praepositus Albensis; háza volt in suburbio Castri Novi montis Pestiensis, in *platea Chorogkuth*. 1479. apr. 30. D. L. 18.208.
 Naygwachgh (sic), Albertus Literatus de —, civis desuburbio Castri Novi montis Pestiensis. 1472. máj. 25. D. L. 17.323.

- Clemens literatus et Caspar, fratres eiusdem. U. o.
- Albertus Literatus de Naghvach, Castellanus Quinqueecclesiensis. 1473. oct. 16. D. L. 17-500.
- Nass, Zoelus *) de —, *castellanus* Budensis. 1403. jun. 28. D. L. 8887.
- Nassis, Zuborius de —, sumpmus Thesaurarius regis *castellanus* Que castri Budensis. 1410. jul. 4. D. L. 9674.
- U. a. 1416. apr. 30. Comes Albensis. D. L. 10.456.
- U. a. 1402. sept. 21. (Zuber *castellanus* Budensis). F.X. 4.138.
- Naualias, Johannes dictus —, interfectus est a Ladislao dicto Tompa. 1351. apr. 22. D. L. 4185.
- Nemeth, Johannes magister dictus —, aulae reginalis miles. 1354. máj. 6. D. L. 4435.
- Nemeth, Nicolaus, civis de suburbio castri Noui montis Pesthiensis, de *platea Chorogkuth* vocata. 1479. apr. 30. D. L. 18.208.
- Nicolaus, plebanus Budensis, ecclesiae Beatae Mariae Virginis. 1390. F. X. i. 623.
- U. a. 1346. jul. 29. plebanus parochialis eccl. ad honorem beatissime Virginis Marie in Ciuitate Budensi seu noui montis Pestiensis fundate. D. L. 3854.
- Niger, Henricus. 1390. F. X. I- 659.
- Notprezzin, Andreas dictus mit des —. 1394. F. X. 2. 252.
- Nynderthaym, Laurentius. 1392. Act. 3. i.
- U. a. (Ninderstheiml) 1396. F. X. 2. 407.
- Omicheym, Johannes. 1392. Act. 3. i.
- Onven, Petrus dictus —, *iudex* Castri noui montis Pestiensis. 1435. sept. 28. F. X. 7. 740.
- Onwein, Petrus — alias /Lr-nemgza, *iudex* Civitatis Budensis. 1445. nov. 10. D. L. 13.972.
- Orzag, Michael. 1438. mart. 27. D. L. 15.119.
- Osterreicher, Johannes dictus —, aurifaber. 1427. aug. 16. D. L. 11.924.
- Katherina domina, consors Johannis Osterreicher dicti, aurifabri de Vet. Buda. 1427. aug. 16. D. L. 11.924.
- Padwa, Bartholomeus de —. 1390. V. D.
- Paldauff alias Panchel, Nicolaus, Alii condam Petri dicti . 1454. jan. ii. D. L. 14.782.
- U. a. 1454. máj. 16. (Paldoff) D. L. 14.833.
- Parvus, Johannes. 1462. nov. 30. D. L. 15.785. és 15.786.
- Parvus, Vigorinus, pridem *iudex* in Civitate Budensi. 1404. F. X. 4. 318.
- Pathkan, Nicolaus, hospes Buda vei Vrs. 1396. F. X. 2. 372.
- Patroch, Michael dictus —, 1396. febr. 24. F. X. 2. 407. és D. L. 7657.
- Pál mester conservatora a király ó-budai házának, 1324. mart. 29. Anj. II. 120.
- Paulus Comes, officialis sororum ecclesie sancte Marie de Insula circa Budám existenti. 1305. oct. 26. Anj. I. 102.
- Paulus, plebanus ecclesiae beatae Mariae Magdalenae de Castro Budensi. 1460. jul. 29. D. L. 15.482.

*) Fejérmél, Cod. Dipl. X. 4. 241. lapon 1303-ból és X. 4. 3*8. 1304-ből Zoeltus de *Kassis* áll, hibásan *Nassis* helyett. *Zoeltus-t* is az utóbbi évben Zbefais-nak írja.

- Pazthor, Michael apotheca- I Petrus, plebanus de Rennek-
rius de —. 1436. aug. 6. D. L. I praepositus Agriensis et Buden-
12 990. sis. 1310. nov. 16. Anj. I. 214.
- Pazthoth, Jacobus, filius Gut- Petrus, rector Capellae beati
kyndy de — 1343. jan. 13. D. L. Georgii martyris de Castro Bu-
3554. densi. D. L. 6854.
- U. a. 1346. Z. II. U. a. 1382. febr. 24. D. L. 6891.
- Pazza, Othlinus dictus de —. Peudul, Comes Petrus —.
1371. F. IX. 4. 384. 1315. Kn. II. 715.
- Pechy, Andreas de —. 1401. Pilis, Paulus dictus de —.
márt. 25. D. L. 8652. 1370. aug. 12. D. L. 5866.
- Pecuniarius, Martinus Sclaus; Pistor, Gregorius, habitator
9 évig interdictum alatt áll. F. suburbii noui Castri Budensis.
VIII. I. 331. 1413. jan. 9. D. L. 10.029
- Pellifex, Gregorius. 1462. nov. Pistor, Lecoldus. 1335. decz.
30. D. L. 15785 és 15786. 14. N. R. 860. 17. és D. L. 2966.
- Pellifex Laurencius, pridem Pbclosto, Gallus literatus de
index in Civitate Budensi. 1404. —, *nótarius Cancel.*re</i> Maies-
F. X. 4. 318. tatis. 1472. máj. 25. D. L. 17.323.
- Pellifex, Nicolaus filius Pauli. Polgár, Koncz. 1462. nov. 30.
1345. Révai, I. 10. D. L. 15.785. és 15.786.
- Peren, Johannes de —. 1489. Polgár, Korlathus. 1462. nov.
előtt. R. K. 30. D. L. 15.785. és 15.786.
- Periny, Ladislaus de —, in Polgár, Ladislaus. 1462. nov.
platen Omnium Sanctorum. 1417. 30. D. L. 15.785. és 15.786.
- márt. i. D. L. 10.547. Pyrger, Stephanus. 1462. nov.
Perenhauseriuratus. 1329. nov. 30. D. L. 15.785. és 15.786.
29. N. R. 860. 11. és D. L. 2568. U. a. 1465. apr. 13. D. L. 16.189.
- U. a. 1341-ben. V. P. Raath, Michael. 1477. máj. 19.
- U. a. 1345. Révai, I. 10. T. XII. 16.
- Pernhawser, Johannes. 1392. U. a. (Ratz), 1467. rnárcz. 20.
Act. 3. i. D. L. 16.508.
- U. a. (Pernhaser). 1396. febr. Rabenstayner, Nicolaus. 1343.
24. F. X. 2. 407. és D. L. 7657. jan. 13. D. L. 3554.
- U. azon évben *index*. F. X. 2. U. a. 1349. jun. 30. D. L. 4057.
408. U. a. 1347. jul. 19. D. L. 4476.
- Pernhauser, Hanus dictus — és F. IX. i. 556.
- juratus. 1370. aug. 12. D. L. 5 866. U. a. 1341. V. P.
- Pethend, Blasius, filius Mi- U. a. 1345. Révai, I. 10.
chaelis, filii Posa de —, (ut tradi- Rabensteiner, Vlricus dictus
tur, 12 annoruml) 1367. febr. 18. —, *index* castri noui montis Pes-
D. L. 5527. tiensis. 1390. F. X. I. 659.
- Petrus, magister medicus et U. a. *index*. 1393. F. X. 2. 163.
confector medicinarum. Kn. II. U. a. *index*. 1394. U. o. 259.
7.5. U. a. *index*. 1390. V. D.
- Petrus, plebanus eccl. Buden- Ramadoni, Jacobus. 1318. F.
sis. 1318. máj. 29. F. VIII. 2.112. VIII. 2. 103.

- Raskay, Blasius, provisor Sacerdos, Sebastianus. 1351.
curiae Castri Budensis. 14(84. apr. 22. D. L. 4185.
sept. 4. D. L. 18.995. Sagittarum-parator, Jacobus.
U. a. 1484. nov.22. D. L.19.006. 1345. Révay. 1. 10.
- Rauchan, Petrus vicinus Joh. Samboky, Albertus, palotá-
Grechenger. 1409. apr. 21. D. L. jából keltezi Mátyás egy okle-
9544. velét. 1476. Kov. í6i.
- U. a. 1411. jun. 18. D. L. 9791. Sambuk, Stephanus comes
U. a. 1392. Act. 3. 2. dictus Purch de genere Ratolt.
Rawczan, Petrus de —, *index* 1327. Anj. II. 339.
- Castri noui de monte pestiensis. Sambuk, Aglent, relicta co-
1404. F. X. 4. 350. (Talán ugyan- mitis Stephani dicti Purch de
azonos az előbbivel1) genere Ratolt filia videlicet Ni-
Rechperg, Henricus. 1370. aug. colai filii Henardy de Sambuk
12. D. L. 5866. de castro Sybille de castro Bu-
Rigó dictus Rechperger, *in-* densi. 1327. Anj. II. 339.
index Castri noui montis Pestien- Sambuk, Dominicus filius Be-
sis. 1411. apr. 6. D. L. 9766. ké fratris Ladislai stb. de Sam-
Rodna, Hench Comes, filius buk stb. Anj. II. 339.
- Brendelini de —, *rector* Castri Sambuk, Henardus de castro
Budensis, Lőrincz Szörényi bán Sibille de castro Budensi. 1327.
rokona. (E nevet Wenzel, XII. Anj. II. 339.
339. Henrich-nek írja) 1279. F. U. a. magister filius mágistri
V. 2. 547. Nicolai filii Henardi de Sambuk
Rosier, Michael. 1392. Act. 3. 1. fráter Aglent. 1327. Anj. II. 339.
- Rozgon, Johannes filius quon- Sambuk, Ladislaus Magister
dam Johannis de —. Házuk a dictus Calvus fráter Henardi
várban volt. 1439. jun. 24. D. L. filii mágistri Nicolai filii He-
10.406. nardi de Sambuk. 1327. Anj. II.
339.
- Rozgon, Laurentius, filius Sancto - Geroldo, magister
quondam Johannis de —. 1439. Philippus dictus de —. 1323. F.
jun. 24. D. L. 10.406. VIII. 2. 493.
- Rozgon, Oswaldus, filius Clara domina relictá quon-
quondam Joh. de—. 1439. jun. dam mag. Jule, nunc uxor mag.
24. D. L. 10.406. Philippi dicti de Sancto-Gerol-
Rozgon, Rynoldus filius quon- do, soror Ladislai quondam *re-*
dam Joh. de —. 1439. jui). 24. D. *ctoris* Castri noui montis Pes-
L. 10.406. tiensis. 1323. F. VIII. 2. 493.
- Rufus, Stephanus. 1360. sept. Sarkan, Bartholomeus — dic-
15. D. L. 4986. tus de Akoshaza, aulicus regiae
Sacerdos, Andreas, Capella- Maiestatis, lakott Budán, a Má-
nus Capellae Sanctae Margare- ria Magd. templomával átellen-
thae. 1390. jun. 7. D. L. 3750. ben. (Consors eiusdem Barbara
Sacerdos, Bartholomeus. 1385. Kezyl) 1463. febr. K. 23. 20. 1.
- Sacerdos, Jacobus. 1375. sept. Sarkan, Dominicus quondam
3. D. L. 6296. banus. 1402. jan. 2. D. L. 8691.

- Sarkan, Nicolaus, filius quondam Dominici báni de —. 1402. jan. 2. D. L. 8691.
- Anna domina, relicta mag. Nicolai, filii quondam Dominici báni de Sarkan. 1402. jan. 2. D. L. 8691.
- Sartor, Anthonius, procurator dominarum Sanctimonialium de Ins. Leporum. 1381. decz. 16. D. L. 6854.
- Sartor, Georgius, uxor eiusdem Katherina, filia Francisci Magni dicti Biro. 1413. márt. 13. D. L. 10.051.
- Sartor, Jacobus. 1409. jul. 28. D. L. 9579.
- Sartor, Martinus. 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Sartor, Paulus. 1335. oct. 14. N. R. 860. 16. D. L. 2953. és F. VIII. 4. 120.
- Sartor, Petrus. 1442. jul. 28. D. L. 13.684.
- U. a. 1444. nov. 30. D. L. 13.821.
- U. a. 1447. jun. 9. D. L. 14.087.
- U. a. 1447. jun. 16. D. L. 14.091.
- U. a. 1447. nov. 29. D. L. 14.129.
- U. a. 1446. sept. 28. D. L. 13-972-
- U. a. 1447. apr. 2. D. L. 14.074.
- Sartor, Thomas magister. 1410. febr. 23. D. L. 9625.
- Sebastianus, plebanus Cappellae b. Margarethae virginis. 1373. jan. 22. D. L. 6090.
- Scepus, Ladislaus de—. 1440. oct. 28. D. L. 13.588.
- Scepus, Stephanus de —. 1409. jul. 28. D. L. 9579.
- Schako, Vlrikus dictus - . 1390. F. X. 1. 659.
- Schreibar, Petrus. 1370. aug. 12. D. L. 5866.
- Sellator, Pertholdus. 1302. F. IX. 7. 731.
- Sener, Nicolaus. 1343. jan. 13. D. L. 3554.
- Senthee, Nicolaus de —. 1401. mart. 24. D. L. 8652.
- Septemtiliis, Johannes Literatus de —, *index Civitatis Budensis*. 1407. F. X. 4. 595. 597.
- U. a. *pridem iudex*. 1425. F. X. 6. 781.783.
- U. a. 1438. civis. F. XI. 107. és 108.
- Serke, Johannes, filius Georgii, filii Lorandi de —; háztulajdonos Budán. 1467. mart. 21. D. L. 16.509.
- Serke, Johannes, vauuoda de —, 1409. marcz. 26. D. L. 9525.
- Sirimio, Joannes Litteratus de —, *pridem Scolasticus de Inarch, nunc veró in schola circa capellam regáléin Budáé constructam habita commorans*. 1450. Orsz. Itár kúriai osztály. 35-41-
- Sletzel, Joannes. 1396. febr. 24. F. X. 2. 407. és D. L. 7657.
- U. a. 1394. F. X. 2. 253.
- Steinpach, Erhardus dictus —. 1461. jul. 27. D. L. 15.623.
- Stephanus, Comes Camera-rum Regalium Budensis et Strigoniensis. 1350. aug. 30. D. L. 4165.
- Stephanus, plebanus ecclesiae beatae Mariae virg. de Castro Budensi. 1460. jul. 29. D. L. 15-482.
- Stor, Jacobus dictus —. 1370. aug. 12. D. L. 5866.
- Stoyani, Marcus iuratus. 1392. Act. 3. 1.,
- U. a. *iudex*. 1396. febr. 24. D. L. 7657.

U. a. (Martinus Stoyani néven) 1395. decz. 24. D. L. 8111.

Sudram, Nicolaus magister, *rector* Castri noui montis Pestiensis. 1343. jan. 13. D. L. 3554

— 1343. okt. eleje. F. VIII. 4. 83.

— 1343. Magister Nicolaus filius Johannis filii Hench.

U. a. 1341. V. P.

U. a. 1345. *index*. Révay. 1. 10.

Nicolaus, filius Sudrami, *) *Vice-Judex* Castri noui montis Pestiensis. 1343. jan. 13. D. L. 3554.

Sutor, Thomas. 1435. sept. 28. F. X. 7. 740.

Szócz, Demetrius, hospes de Buda vei Vrs. 1396. F. X. 2. 372.

Tancherer, Henricus dictus —, lapidaria. 1329. nov. 29. N. R. 860. 11. és D. L. 2568.

Tankházi, Valentinus, provisor curiae (regiae) Budensis 1484. Kov. 195.

Tatamerius, Albensis ecclesiae praepositus; háza volt Budán. 1352. mart. 18. D. L. 4262.

U. a. 1352. mart. 22. D. L. 4265.

Textor, Cristilinus. 1345. Révay. 1. 10.

(Thamar), Laurencius, filius Thamar. 1370. aug. 12. D. L. 5866.

Tharnok, Demetrius, de Zanda. 1453. sept. 23. D. L. 14. 727.

Thecule genus. 1312. F. VIII. 1. 479.

Theel, Johannes literatus de —; háza volt Budán a várban. 1475. jan. 13. D. L. 17. 644.

U. a. 1475. máj. 22. (Thevl-nek írval) D. L. 17. 683.

Thewgyartha, Matheus. 1480. oct. 31. D. L. 19. 445.

Thobaid, Mathias de —. 1396.

*) A báró Révay -család Itárában Divers, fam. fasc. i, Nr. lo. 1345-ből »Nicolaus filius Gundrami«-t olvasunk. Ez talán a helyes.

febr. 24. F. X. 2. 407. és D. L. 7657.

Thomas, magister Tavarnicorum. 1343. jan. 13. D. L. 3554.

Thomas, plebanus ecclesiae b. Máriáé Magdalenae in civitate Budensi. 1352. mart. 18. D. L. 4262.

Thomas, quondam Voyvoda Transiluanus, conciuus Budensis. 1346. Z II. 212.

Thorda, Andreas de —, personalis presentiae (Mathiae regis). 1476. Kov. 169.

(Tilmann), Johannes filius Nicolai, filii Tilmanni. 1407. F. X. 4. 596. 597.

Tylmannus *index* Castri noui montis Pestiensis. 1329. nov. 29. N. R. 860. ii. és D. L. 2568.

Tylmannus, iuratus. 1318. V. P.

U. a. tanú egy végrendeletnél. 1315. Kn. II. 715.

Johannes, filius Telmani. 1344. N. R. 603. 71. és D. L. 3694.

Nicolaus, fráter Tylmanni. 1329. nov. 29. D. L. 2568.

Nicolaus magister, filius Tylmanni. 1371. IX. 4. 384.

U. a. 1370. aug. 12. (Nicolaus Tylmani néven). D. L. 5866.

Petrus magister, filius Telmani, *quondam iudicis* Budensis. F. IX. 2. 254.

U. a. 1344. filius Telmani. D. L. 3694. és N. R. 603. 71.

Torcholas (Corcholas?), Johannes dictus —. 1413. mart. 13. D. L. 10. 051.

Tvwys, Thomas dictus —, fráter uterinus magistri Tevtevs. 1335. oct. 14.; N. R. 860. 16.; D. L. 2593. és F. VIII. 4. 120

Tyerekel, Nicolaus, sartor. 1394. F. X. 2. 252.

Tyrnawer, Wolfgangus dictus —. 1427. decz. i. VI. 86.

U. a. 1440. oct. 28. D. L. 13.588.

Tyrnensis, Jacobus, iam defunctus. 1300 körül. F. IX. 7. 731.

Vlricus, collector hospitum. 1370. aug. 12. D. L. 5866.

Vacya, Nicolaus de—. 1368. jul. 8. D. L. 5682.

Venetus, Paulus. 1304. F. VIII. i. 174-

Veress, Johannes, hospes de Buda (Vrs1) 1396. F. X. 2. 372.

Vitripar, Johannes, in *platea Sancti Pauli*. 1480. oct. 31. D. L. 19.445.

Vitriparus, Matheus. 1460. nov. 30. D. L. 15.785. és 15.786.

U. a. 1465. apr. 13. D. L. 16.189.

Vitriparus, Thomas. 1451. jan. 31. D. L. 14.451.

Volterra, messer Matheo de —, marchanteflorentino in Buda. Hypp. cod. 143.

Walter, Comes de Kamarum et *rector* Castri Budensis. 1275.

Walter comes, *rector* castri Budensis. 1268. N. R. 859. 1.3.

U. a. comes de Buda et Kamarum. 1273. D. L. 835.

Walter. 1273. F. V. 2. 114.

Andreas, filius Comitis Walterii. 1330. D. L. 2486.

Wany, Blasius de —. 1436. aug. 6. D. L. 12.990.

Weidneri, Johannes. 1337. Z. I.516.

Weidner, Johannes. 1342. decz. 20. D. L. 3536.

U. a. Hannus dictus Waydner. 1343. jan. 13. D. L. 3554.

Comes Hannus dictus Veydner. 1346. Z. II. 209.

Hannus, dictus Weynner.

Johannes Weidner. 1346. Z. II. 210.

(Wyener), Hannus, filius Nicolai Wyener. 1339. decz. 13. D. L. 3275.

Katherina, fil. Johannis Weidner. 1342. decz. 20. D. L. 3536.

U. a. 1346. Z. II. 209.

Margaretha, consors Johannis Weidner. 1342. decz. 20. D. L. 3536.

Waydner, Dominicus dictus —. 1343. jan. 13. D. L. 3554.

(Wyener), Dominicus, filius Nicolai Wyener. 1339. decz. 13. D. L. 3275. (Talán ugyanazonos az előbbivel)

(Weydner), Nicolaus fil. Veydner. 1318. V. P.

U. a. filius Wyener seu Wyenner. 1339. decz. 13. D. L. 3275.

Weygul, Johannes institor. 1370. aug. 12. D. L. 5668.

Weyhemperger, Ulricus dictus, — in *platea posteriori* de Castro Noui montis Pesthiensis. 1466. máj. 19. D. L. 16.355.

Weis, Cristofforus. 1483. máj. 28. V. D.

Weiss, Michael cognominatus —, mercator. 1436. F. X. 8. 663. 664. 668.

Wezzeos, fráter uterinus magistri Tevtevs. 1335. oct. 14. N. R. 860. 16., D. L. 2953. és F. VIII. 4. 120.

U. a. 1349. Z. II. 380.

Winchler, Michael dictus —. 1385. mart. 13. D. L. 7138.

Wyfalw, Benedictus de —, canonicus eccl. Sancti Petri de Suburbio Budensi. 1480. jun. 14. D. L. 18.382.

(Wlmann), Michael, filius Wlmanni. 1343. jan. 13. D. L. 3554.

U. a. 1341. V. P.

- Wluingus. 1370. aug. 12. D. L. 5866.
- Wluingus filius Nicolai, *index* Castrî noui montis Pestiensis. 1376. febr. 16. D. L. 6334.
- Ladislaus, filius quondam Voluingi. 1395. decz. 24. D. L. 8111.
- Vlwengy Comes. 1347-ben mint a ki Szt-István, László és Imre tiszteletére kápolnát emelt, említették. F. IX. 1. 556.
- Nicolaus Wluingii. 1347. jul. 19. D. L. 4476. és F. IX. 1. 556., hol a név Ulungii-nek van írva.
- Wluing, Rudulinus. 1343. jan. 13. ^{D.} L. 3554-
- U. a. 1339. decz. 13. D. L. 3275.
- Wolueng néven. 1318. ^z és 1341. V. P.
- Woluengus. 1329. nov. 29. N. R, 860. 11.; D. L. 2568.
- U. a. 1345. Révay. 1. 10.
- Zada, Dominicus de —, filius Jacobi. 1325. apr. 11. D. L. 2480.
- Zakalus, Georgius quondam dictus —. 1349. jun. 30. D. L. 4057.
- U. a. 1354. jun. 7. D. L. 4441.
- Zakalus, Nicolaus dictus —. 1360. sept. 15. D. L. 4986.
- Zala, Demetrius, filius Nicolai dicti de 1360. sept. 15. D. L. 4987.
- Zala, Nicolaus dictus de—. 1360. sept. 15. D. L. 4987.
- Zanto, Andreas de —, fráter Michaelis et Dominici. 1354. apr. 20. D. L. 4421.
- Elena, relicta Andreae dicti Zanto. 1354. apr. 20. D. L. 4421.
- Zantho, Johannes dictus —, civis suburbii Budensis. 1377. D. L. 6420.
- Zanto, Stephanus filius Pauli de —. 1360. sept. 15. D. L. 4987.
- Zay, Johannes de Chemer, teloniator civitatum Budensis et Pesthiensis. 1458. jun. 20. D. L. 15.256.
- U. a. 1467. márcz. 20. D. L. 16.508. Michael, filius eiusdem.
- U. a. 1467. máj. 25. D. L. 16.543.
- Zaz, Nicolaus, familiáris Michaelis Orzag, in domo Thavarnicali regis. 1438. mart. 27. D. L. 15.119.
- Zechen, Frank magister, filius quondam domini Konya de . 1386. jul. 9. D. L. 7214.
- Zechen, Symon, filius quondam domini Konya de 1386. jul. 9. D. L. 7214.
- Zeczen, Benedictus de —. 1475. dec. 18. D. L. 17.747.
- Zemlyen, Gabriel de —. 1444. mart. 16. és apr. 24. D. L. 8836.
- Zempche, Gregorius, canonicus eccl. Sancti Petri de suburbio Budensi. 1480. jun. 14. D. L. 18.382.
- Zewles, Petrus de —. 1436. aug. 6. D. L. 12.990.
- Zobor, Johannes, de Zeptmyhal, háztulajdonos Budán. 1475. jan. 13. D. L. 17.644.
- Johannes et Emericus de Czwbobor-Zenthmyhal. 1475. máj. 22. D. L. 17.683.
- Zond, Fabianus de —, rector scholarum ecclesiae beatae Máriáé Magdalenae de castro Budensi. 1480. jun. 14. D. L. 18.382.
- Zothmar, Nicolaus dictus de —, Comes Camerarum regalium de Buda et de Strigonio. 1342. jun. 22. D. L. 3495.

U. a. a szerémi kamara bér-
lője. 1345. F. IX. 7. 55.

U. a. 1342. jun. 23. D. L.
3496.

U. a. a pécsi és szerémi ka-
marák bérlője. 1344. aug. 19. D.
L. 3714.

Magister Nicolaus, dictus de
Zathmar, comes Camerarum
regiarum Sirimiensis et Quin-

queecclesiensis. 1344. F. IX. 1.
197.

Zudar, Benedictus ; lakott a
Minden-szentekről nevezett ut-
czán. 1417. márt. i.D.L. 10547.

Zudar, Jacobus, filius Petri
quondam Báni (Zudar) dicti de
Ólnöd. Háza volt Budán a Min-
den-szentekről nevezett utczá-
ban. 1417. márt. 1. D. L. 10.547.

XVII.

FESTI SZEMÉLYNEVEK

Adach, Petrus dictus de —.
1336. D. L. 3007.

Arinenus, Fgidius. 1432. febr.
23. H. I. 328.

Barbitonsor, Caspar de Pesth.
E. n. Kov. 346.

Bath, Georgius de—, Camera-
rius Regis et *index* Civitatis
Pesthiensis. 1487. decz. 6. D. L.
19-334-

Batha, Thomas. 1494. 1490.
1489. 1492. R. K.

Franciscus et Petrus filii et
Magdalena puella necnon Do-
rothea consors Thomae Batha.
1490. R. K.

Bechy, Mathias 1453. jun.
12. D. L. 14.696.

Beginae dominae religiosae
in possessione Zenthffálva. E.
n. Kov. 365.

Békés, Petrus (condam) de
Echer. Filii sui Demetrius de
Echer et Benedictus. 1471. R.K.

(Benchyk) Johannes, filius
Benchyk, lakott in foro feno-
rum, Felhéviz alsó részével
szembe n. 1432. febr. 23. H. I. 329.

Biro, Augustinus, 1453. jun.

12. D. L. 14.696

Biro, Johannes, 1453. jun. 12.
D. L. 14.696.

Biro, Paulus, 1453. jun. 12. D.
L. 14.696.

Bornemiza, Mathias. 1479.
apr. 2. Érd. Muz.

Buda, Georgius litteratus de
—. 1467. apr. 23. D. L. 16.525.

Bwdy, Georgius. 1485. R. K.

Bwza, Andreas, 1453. jun. 12.
D. L. 14.696.

U. a. 1459. V. D.

Carnifex, Mathias. 1468 kö-
rül. Kov. 433.

Cassay, Oswaldus, 1453. jun.
12. D. L. 14.696.

Cassouiensis, Stephanus, 1432.
febr. 23. H. I. 328.

Clipeator, Gregorius. 1479.
apr. 2. Érd. Muz.

U. a. 1489., 1492. R. K.

Clipeator, Nicolaus providus,
lakott in platea feni in vicini-
tatibus domorum a superiori
Dyonisii Zemlezythew, inferiori
verő Georgii Warga ex oppo-

- sito siquidem Blasii Pellificis.
1479. apr. 2. Érd. Muz.
- Concilinus, plebanus eccl. de
Peste (sic) 1318. F. VIII. 2.115.
- Crastel, Blasius, 1453.jun. 12.
D. L. 14.696.
- Crastel, Mathias, 1453. jun.
12. D. L. 14.696.
- Czipo, Petrus dictus —, in vico
Thotfalu. 1461. jul. 27. D. L.
15-623.
- Chaba, Georgius de —, 1432.
febr. 23. H. I. 328.
- Chaba, Lucas, 1453. Jun. 12.
D. L. 14.696.
- Chabay, Dominions, 1453. jun.
12. D. L. 14.696.
- Chabay, Paulus de Pesth.
1489. 1492. R. K.
- Chanady, Petrus. 1485. R. K.
- Chapear, Nicolaus, 1453. jun.
12. D. L. 14.696.
- Chermegh, Valentinus, 1453.
jun. 12. D. L. 14.696.
- (Chubud), Stephanus, fráter
Chubud, 1335. F. VIII. 4. 116.
- Faber, Gallus de Echer nunc
in civitate Pesthiensi commo-
rans. Elena consors, Bernaldin-
us filius, Katherina et Marga-
rethafiliae eiusdem. 1461. R. K.
U. a. 1471. U. o.
U. a. 1444. Kov. 347.
U. a. 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Farkasius, *villicus* de Pest.
1281. F. V. 3. 107.
- Farkas, Johannes. 1479. apr.
2. Érd. Muz.
U. a. 1485. R. K.
(Fazakas), Gregorius et Jo-
hannes, filii Fazakas, 1453. jun.
12. D. L. 14.696.
- Fekethe, Albertus. 1485. R. K.
Fekethw, Mathias. 1479. apr.
2. Érd. Muz.
Fekethew, Mathias. 1468 kö-
rül. Kov. 441. (Ugyanazonos az
elöbбивell)
- Ffekethe, Symon, 1453. jun.
12. D. L. 14.696.
- Ferentzi, Gregorius de Gu-
bach *iudex* civ. Pestiensis. 1444.
Kov. 437.
U. a. *iudex*. 1446. Kov. 448.
U. a. (Gregorius Francisci
*iudex*1) 1447. Kov. 453.
- U. a. Ferencze, Gregorius
dictus — alias *index* civitatis
Pestiensis. 1455. V. D.
- Feyer, Nicolaus, 1453. jun.
12. D. L. 14.696.
- Fithos, Franciscus condam,
aauus Dorotheae, consortis Tho-
mae Batha. 1489. R. K.
- Fodor, Michael dictus —, nau-
ta dejenev. 1389. sept. 5. D. L.
7524.
- Fodor, Osualdus literatus -
dictus. 1494. R. K.
U. a. ügyvéde Stephani Li-
terati *olim iudicis* de civitate
Pesthiensi utódainak. 1489. U. o.
- Gregorius, plebanus de Pesth,
Capellanus regis speciális. 1398.
h. X. 8. 441.
- Gyarmathy, Nicolaus, 1453.
jun. 12. D. L. 14.696.
- Gyhan comes, Jungher dic-
tus. 1323. F. VIII. 2. 494.
- Harminczadus, Valentinus,
1453. jun. 12. D. L. 14.696.
U. a. 1467. apr. 23. D. L.
.6.525.
U. a. 1444. Kov. 437.
- Hencs, Benedictus, *iudex ca-
rinariorum* de portu Danubii
Pestiensi et Budensi. 1451.
D. L. 67.
- Heymus, *villicus nautarum* de
Pesth, 1273. F. V. 2. 115.
- Hunyadi, Anthonius, 1453.
jun. 12. D. L. 14.696.
- Ij- (arcupares), paizs- (clipei-

- pares), nyíl- (sagittipares), te-
 gekészítők (pharetripares)czéh-
 levele. 1446. Kov. 448.
 Institor, Dominicus, 1371. D.
 L. 59 H.
 Institor, Paulus, 1453. jun.
 12. D. L. 14.696.
 Jáurino, Paulus literatus de —,
 1489 előtt. R. K.
 Literatus, Paulus. 1492. 1494.
 R. K.
 Jeny, Johannes. 1444. Kov.
 437.
 Kalmar, Anthonius. 1486. KÖV.
 189. Elisabeth consors eius.
 Kalmar, Jacobus. 1485. R. K.
 Kalmar, Ladislaus dictus —
iudex, 1432. febr. 23. H. I. 328.
 Kamanczy, Gregorius. 1489.
 1492. R. K.
 Karaz, Petirmanus dictus —,
 comes. 1323. F. VIII. 2. 494.
 U. a. 1336. D. L. 3007.
 Jacobus, filius Petermanni.
 1368. jun. 7. D. L. 5665.
 Kardcsiszárok (gladiatores)
 privil. levele. 1468 körül. Kov.
 433-
 Kelemfeld, Andreas filius
 Blasii, *index* civ. Pesth de —.
 1468 körül. Kov. 433.
 U. a. *index* civ. Pesth. filius
 Blasii. 1468. R. K.
 U. a. *iudex*. 1466. Kov. 450.
 Kelenfeldi, Johannes. 1453.
 jun. 12. D. L. 14.696.
 Kelenfeldy, Paulus. 1479.
 apr. 2. Érd. Muz.
 U. a. (Kelemföldi). 1486.
 Kov. 189. Elisabeth consors
 eiusdem.
 U. a. (Kelemföldi). XV. sz.
 Kov. 441.
 Kenyersythew, Benedek (he-
 rendi) a nyulszigeti apáczák
 ügyvédje, panaszt emel Pest-
 Pilis megyének Pesthez közel
 tartott gyűlésén, a pestiek el-
 len, ezeknek a jenői határban
 fekvő s az apáczák tulajdonát
 képező Agartho-ban elkövetett
 erőszakoskodásai miatt. Budai
 Deák György a pestiek jogát
 vitatja. 1467. apr. 23. D. L.
 16.525.
 Kewlbewl, Georgius dictus
 —, 1432. febr. 23. H. I. 328.
 Kys, Johannes. 1492. R. K.
 Kocsigyártók (carpentarii),
 kőfaragók (lapicidae) stb. czéh-
 levele. 1482. Kov. 446.
 Ko..oswary, Nicolaus de Ke-
 repes. 1489. 1492. R. K.
 Konth, Lucas de Kerezthwr.
 1489. 1492. R. K.
 Korcholas, Leonardus, 1453.
 jun. 12. D. L. 14.696.
 Kosdy, Andreas, 1467. apr.
 23. D. L. 16.525.
 Lanifex, Georgius. 1479. apr.
 2. Érd. Muz.
 Lapidica, Stephanus *iudex*
 civ. Pesth. 1489. R. K.
 Ledeczy, Stephanus de Buda.
 1481. Kov. 212.
 Lenche, Laurentius *iudex*
 Pestiensis. 1429. V. D.
 Lestah, Paulus, 1453. jun.
 12. D. L. 14.696.
 Literatus, Clemens. 1485.
 1489. 1492. R. K.
 Literatus, Laurencius et Cle-
 mens. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
 Litteratus, Emericus, 1432.
 febr. 23. H. I. 328.
 Elena domina coniux Eme-
 rici Litterati. 1432. febr. 23.
 H. I. 329.
 Elisabeth soror Emerici Lit-
 terati, 1432. febr. 23. H. I. 329.
 Literatus, Fabianus. 1492.
 R. K.

- Literatusjohannes. Í468.R.K.
U.a.XV, sz.közepén. Kov.441.
Literatus, Michael. 1453. jun.
12. D. L. 15696.
U. a. 1485. R. K.
Literatus, Petrus. 1429. V. D.
U. a. 1444. Kov. 437.
U. a. 1450. körül U. o. 441.
Literatus, Stephanus olim
iudex civ. Pesthiensis. Elena
(Zenth Myhaly) uxor eiusdem.
1494. 1490. 1489. R. K.
U. a. 1485. alias *iudex*. U. o.
U. a. Steph. Literatus. 1492.
U. o. ‘
Stephanus, Literatus de Ze-
gedino comes salium regalium
parcium inferiorum. 1468. R.K.
U. a. in civitate Pesthiensi
commorans comes comitatus
Chongradiensis. 1471. R. K.
U. a. civis civit. Pesth. alias
comes comit. Chongradiens. ac
camerarius salium regalium cam-
erae Zegediensis.E. n.(Mátyás
kora). Kov. 284.
Johannes arciuin facultatis ba-
calarius, ac Blasius et Step-
hanus filii, necnon Magdalena filia
condam Stephani Literati olim
iudicis Pesthiensis. Egy kőha-
zat.és egy mészárszéket bírtak
Pesten «inter Macella Hungari-
calia», s azt BathaThamás erő-
szakosan elfoglalta. 1494. 1490.
1489. 1485. R. K.
Lewkes, Gregorius. 1453. jun.
12. D. L. 14696.
U. a. 1467. apr. 23. D. L.
16525.
U. a. Lewkws, Gregorius dic-
tus de — . 1468 k. Kov. 433.
U. a. Kov. 441.
Longus, Petrus. 1309. apr. 17.
Anj. I. 172.
Magnus, Andreas. 1468. R. K.
U. a. 1485. U. o.
U. a. 1468 körül. Kov. 433.
- Magnus, Johannes de Pest et
Katherina consors eiusdem.
1484. Kov. 194.
Megyery, Valentinus. 1485.
R. K. .
Melegh, Matheus. 1453. jun.
12. D. L. 14696.
Nagyrewy, Gallus. 1453. jun.
12. D. L. 14696.
Nicolaus magister *iudex* ci-
vitatís Pestiensís. 1323. F. VIII.
2. 494.
Nicolaus, nautarum *iudex*
Pestiensium. 1336. D. L. 3029.
Nogurdorph, Kunchul Comes
dictus de .1323. F. VIII.2. 494.
Johannes Comes, filiusKunch-
cius. 1323. F. VIII. 2. 494.
Olayos, Benedictus. 1453.
jun. 12. D. L. 14696.
Olayos, Jacobus. 1453. jun.
12. D. L. 14696.
Olchay, Andreas. 1453. jun.
12. D. L. 14696.
U. a. 1467. apr. 23. D. L.
16525.
Pap,Georgius — dictus. 1466.
aug. 2. D. L. 16393.
Papoczy, Ladislaus. 1485.
R. K.
Papoczi, Martinus. 1,53. jun
12. D. L. 14696.
Pardy, Paulus, filius Jacobi
de 1335. F. VIII. 4. 116.
Parlagh,Ladislaus de—.1467.
márcz. 20. D. L. 16508.
Parvus, Georgius, 1453. jun.
12. D. L. 14696.
Paruus, Johannes, Carinarius
de portu Danubii (Budensi? Pes-
tiensi?) 1451. D. L. 67.
Péczel, Sigismundus littera-
tus de —, a nyulszigetű apáczáű
ügyvéde panasziol a nádor előtt
Pest-Pilis megye gyűlésén a
pestiek ellen, hogy Kys Jenew-n

- az apáczák rovására foglalásokat tettek. 1438. jun. 2. D. L. ij 194.
- Pellifex, Blasius. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
- Pellifex, Johannes. 1467. apr. 23. D. L. 16525.
- U. a. 1468. Kov. 433. és R. K. Pellifex, Petrus. 1453. jun. 12. D. L. 14696.
- Petrycz, Valentinus. 1485. R. K.
- Petrus, villicus de Castro Pestiensi. 1268 körül. Z. I. 18.
- Poyan, Ladislaus. 1489 előtt. 1492. 1494. R. K.
- Poyan, Petrus. 1453. jun. 12. D. L. 14696.
- (Poka), Johannes, filius Foka. 1323. F. VIII. 2. 493.
- (Poka) Michael, filius Poka. 1323. F. VIII. 2. 493.
- Fokai, Nicolaus. 1453. jun. 12. D. L. 14696.
- Polgár Mathias. 1467. apr. 23. D. L. 16525.
- U. a. 1468. R. K.
- Por, Nicolaus. 1453. jun. 12. D. L. 14696.
- (Pousa) Andreas, filius Pousa. 1323. F. VIII. 2. 593.
- (Pousa) Thomas, filius Pousa, 1323. F. VIII. 2. 493.
- Pwttthon, (alias Selezý) Benedictus de Czynkotha, 1489. 1492. R. K.
- Saaros, Oswaldus, 1466. aug. 2. D. L. 16.393.
- Sarky, Dominicus de—, procurator iudicis et iuratorum Pesthiensium. 1467. apr. 26. D. L. 16.532.
- Sartor, Anthonius, gener Emeriti litterati. 1432. febr. 23. H. I. 3²⁹-
- Sartor, Benedictus, 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Sartor, Stephanus, 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Seres, Dominicus, 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Simon, *index* de Pest —. 1336. D. L. 3007.
- U. a. 1335. F. VIII. 4. 120.
- U. a. Symon, *iudex* de civitate Pestiense. 1335. oct. 14. N. R. 860. 16. és D. L. 2953.
- U. a. *iudex*. 1329. nov. 29. D. L. 2568.
- U. a. *iudex* de Pest. 1336. D. L. 3007.
- U. a. 1335. F. VIII. 4. 120.
- Stalcher, Vlricus dictus, — *index* Carinariorum de portu Pestiensi et Budensi. 1326. F. Vili. 3.56.
- Sutor, Valentinus, 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Szabók (sartores) czéhlevele. 1447. Kov. 453.
- Seep, Ambrosius. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
- Szűcsök (pellifices) czéhlevele. 1466. Kov. 450.
- Taxony, Jacobus. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
- Taxony, Michael. 1485. R. K.
- Techen, Henth dictus — carinarius de portu Pest, et Búd. 1326. F. VIII. 3. 56.
- U. a. filius Hypoliti. 1326. F. VIII. 3. 56.
- Thakach, Johannes, 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Tímárok (cerdones) privilegialis levele. 1468. k. Kov. 441.
- Thymar, Benedictus, 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
- Thymar, Thomas, 1453. jun. 12. D. L. 14. 696.
- Wywdwary, Michael. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
- U. a. 1468. R. K.
- U. a. 1484. Kov. 194.

- Üremi, Johannes, Carinarius de porta Danubii (Budensi? Pestiensi?) 1451. D. L. 67.
 Vargák (sutores) czéhlevele. 1444. Kov. 437.
 Waczy, Gallus, 1467. apr. 23. D. L. 16.525.
 U. a. Waciensis, Gallus *iudex* civitatis Pestiensis. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
 U. a. Waczy, Gallus *alias index*. 1489. R. K.
 U. a. Waczy, Gallus *dicfus iudex*. 1485. U. o.
 U. a. quondam *iudex*. 1492. U. o.
 U. a. tunc *iudex*. 1468. U. o.
 U. a. Vacziensis, Gallus iuratus. 1468. U. o.
 U. a. Waczy, Gallus *iudex*. Barbara consors eiusdem. 1486. Kov. 189.
 U. a. juratus. 1468. k. Kov. 441.
 Warga, Georgius. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
 Wari, Briccius. 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
 Weres, Simon, 1466. aug. 2. D. L. 16.393.
 Wricus, nautarum *iudex* Pestiensium. 1336. D. L. 3029.
 Wybechy, Emericus, 1453. jun. 12. D. L. 14.696.
 Zabo, Andreas. 1485. R. K.
 U. a. 1481. Kov. 212.
 Zabo, Andrisko. 1489. 1492. R. K.
 Zabo, Georgius *iudex* civ. Pestiensis. 1489 előtt. R. K.
 U. a. Zabo, Georgius. 1492. 1494. U. o.
 Zadorlaky, Georgius. 1453. jun. 12. D. L. 14696.
 Zay, Andreas de Czynkotha. 1489. 1492. R. K.
 Zegegy, Paulus *iudex* civitatis Pestiensis. 1490. R. K.
 Zekel, Ladislaus. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
 U. a. 1485. R. K.
 Zemlezythew, Dyonisius. 1479. apr. 2. Érd. Muz.
 Zenth Myhal, Johannes de —, socer Stephani literati comitis (salium regalium) necnon Katherina consors eiusdem (t. i. Szentmihályjac venerabilis magister Michael arcium liberalium filius et Elena filia desponsata (cum Stephano literato) 1468. R. K.
 U. a. Szentmihályi János 1485-ben »néhai«neje «özvegy«. U. o.
 U. a. Zent Myhaly, Johannes de dicta Pesth et Michael filius eiusdem. 1461. U. o.
 Ugyanazok és neje Katalin. 1471. R. K.
 U. azok 1494. U. o.
 Zenth Myhaly, Elena, filia Johannis Zenth Myhaly et uxor Stephani Literati. 1490. 1489. 1485. 1471. 1492. R. K.
 U. a. relicta dicti condam Stephani Literati. 1494. U. o.
 Zewdi, Paulus. 1453. jun. 12. D. L. 14696.

TARTALOM.

L— XI. századbeli kútfők	13	nak pesti háza	246
II. — XII. századbeli kútfők	12	VII. Egy képzeleti Budaváros	257
III. —XIII. századbeli kútfők.	24	VIII. A budai királyi vár le-	
IV. Az arany bulla története	34	írása és rajzai	264
V. Pénz, súly, érték:		IX. Budaváros régi erődítési	
1. A magyar forintról	85	műveiről	289
2. A forint súlya	119	X. A budai egyetem	295
3. A budai márka	132	XI. Mátyás király castruma ..	306
4. Az ezüst pénz	145	XII. Mátyás király pesti kertje	324
5. Pénz-érték	171	XIII. Pótlékok	329
6. Régi árak	183	XIV. Buda bíráinak névsora .	333
7. Középkori házak	216	XV. Ó-budai személynevek . .	335
VI. A török császár leányá-		XVI. Budai személynevek . . .	346
		XVII. Pesti személynevek . . .	363